

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ЛЦ/2



НОВИ САД, 2009

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LII/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957—1960), др Рудолф Коларић (1961—1962),
академик Павле Ивић (1963—2000), академик Александар Младеновић (2001—)

LII/2

Уредништво:

Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, др ДРАГА ЗЕЦ, др МИЛКА ИВИЋ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (главни и одговорни уредник), др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, др МАТО ПИЖУРИЦА,
др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (секретар), др СВЕТЛАНА ТОЛСТОЈ, др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:

Dr JASMINA GRKOVIĆ-MEJDŽOR, Dr DRAGA ZEC, Dr MILKA IVIĆ, Dr JOVAN JERKOVIĆ,
Dr ALEKSANDAR MLADENIĆ, Dr GERHARD NEVEKLOVSKI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr SVETLANA TOLSTOJ, Dr ZUZANA TOPOLINJSKA

Главни и одговорни уредник:
Академик АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LI/2

НОВИ САД
2009

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Наташа Драгин, <i>Синтаксичке одлике културних сјиса посвећених кнезу Стефану Шишњановићу</i>	7
Љиљана Суботић, <i>О једном српском еквиваленту античког имена Енглеске (Запис с почетка 19. века)</i>	27
Жарко Бошњаковић, <i>Из морфосинтаксе говора села Бајовца (код Пожаревца)</i>	37
Драгана Радовановић, <i>Сугласнички систем говора Ваљевске Колубаре</i>	57
Радмила Жугић, <i>Семантичко-творбена анализа пјерајива за женска лица у јабланичком говору (југозајадно од Лесковца)</i>	81
Јованка Радић, <i>Логичко-граматички јрсистуј заменичком систему (структуре ја/ти — он и он/она — оно)</i>	107
Гордана Штрбац, <i>Фразеологизми са значењем радње говорења</i>	123
Гордана Штасни, <i>Номинација фази вредности између антионимских полова</i>	135
Драгана Ратковић, <i>Чисте именичке сложенце с инфиксом -о/-е</i>	147
Tatjana Đurović, Nadežda Silaški, <i>Metafore kretanja i putovanja u savremenom srpskom govornom jeziku („bela šengen viza“)</i>	153
Sabina Halupka-Rešetar, <i>Red reči u službi izražavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku</i>	169
Predrag Novakov, <i>Dynamic—stative Distinction in English Verbs</i>	187
Ана Марић, <i>Sémantický rozbor sloviés s predponou pri- v slovenčine a srbčine</i>	197
Annamaria Bene, <i>Интерференција српског језика и облици акузајива личних заменица</i>	203

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Тијана Танасић-Лазић, <i>Књижа о лингвистици Милке Ивић</i>	217
Владислава Ружић, Драгана Мршевић-Радовић, <i>Фразеологија и национална култура</i>	221
Мато Пижурица, <i>Говор Новог Сада</i>	227
Драгана Радовановић, Жарко Бошњаковић, <i>Фонетске особине говора источне Шумадије</i>	231
Мирјана Петровић-Савић, Марина Јуришић, <i>Говор Горње Пчиње: гласови и облици</i>	239
Ивана Лазић-Коњик, Јасмина Московљевић Поповић, <i>Огледи о глаголској пошкатајгоризацији</i>	241
Владислава Гордић-Петковић, <i>У англистичкој јризми: Предраг Новаков, „Англистичке шеме“</i>	244

БИБЛИОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

Милорад Радовановић, <i>Прилог библиографији фази лингвистике</i>	247
---	-----

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LII/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена 3. новембра 2009.

За издавача: др Душан Николић

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички редактор и лектор: др Александар Младеновић

Коректор: Татјана Пивнички-Дринић

Штампање завршено јула 2010.

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику = Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уредник Александар Младеновић. — 1984/1985, књ. 27/28— . — Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985—. — 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978

ISSN 0352-5724



9 770352 572005

СИНТАКСИЧКЕ ОДЛИКЕ КУЛТНИХ СПИСА ПОСВЕЋЕНИХ КНЕЗУ СТЕФАНУ ШТИЉАНОВИЋУ*

НАТАША ДРАГИН

UDC 091=163.1
811.163.1'367

На материјалу три култна списа из позног периода српске редакцијске писмености посвећена кнезу Стефану Штиљановићу анализирани су различите категорије из синтаксе падежа, синтаксе реченице и синтаксе глаголских времена и начина. Испитивањем категорија које су махом биле заједничке и српскословенском и народном језику настоји се осветлити процес „понародњавања” књижевног језика на синтаксичком плану. Резултати истраживања показују да се овај процес одвијао унутар наслеђеног система категорија давањем предности, делимичне или потпуне, једној конкурентној форми. Испитани рукописи сагледани у контексту других до сада проучених српскословенских споменика указују на постојање општих развојних тенденција унутар књижевног језика, али и на извесне разлике међу текстовима којима би у будућности требало посветити посебну пажњу. Поређење са приликама у народном језику, са друге стране, показало је да се о системским иновацијама из народног говора, када је реч о високом стилу српскословенског језика, не може говорити.

Кључне речи: Служба, Повесно слово, Похвално слово, Стефан Штиљановић, српскословенски језик, српски језик, синтакса.

Јединство редакцијских писмености у духовном и културном ареалу *Slavia orthodoxa* у великој мери се заснивало на преузимању и чувању старословенских синтаксичких образаца и модела. Овај систем продужиће своје постојање и у српској редакцији током њеног вишевековног трајања независно од прилика у српским штокавским говорима. Црте настале под страним утицајем, које се углавном везују за сферу хипотаксе и домен инфинитивних и партиципских конструкција — тзв. синтаксички грецизми — чиниће препознатљива обележја високог стила у синтаксичкој структури књижевног језика. Проста реченица и предлошко-падежни систем, на другој страни, били су изворно словенски представљајући спону књижевног језичког идиома са системом живих народних говора. Да ли су и у коликој мери на реализацију ових црта у српскословенском утицале прилике у српским дијалектима и каква је била њихова судбина и статус у различитим периодима српскословенске писмености, до данас није у потпуности осветљено. Анализа ових процеса у широком распону жанрова преводног и оригиналног средњовековног стваралаштва¹ чека детаљна истраживања, која су тек у последњем периоду усме-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ Толстой 1988: 168.

равана на изворна дела старе српске књижевности,² где се за разлику од богослужбених књига, испољава непосредан однос према књижевној норми у одређеном времену.

Из наведених разлога овом приликом за предмет испитивања одабрани су оригинални српскословенски текстови из позног периода редакцијске писмености, када су извесни развојни процеси унутар књижевног језика већ одмакли или били окончани. У сачуваним преписима култних списа посвећених Стефану Штиљановићу из XVII века (СШ),³ иначе, већ је уочен извешан број црта из народног језика на фонолошком и морфолошком плану.⁴ Поставља се зато питање да ли су и на синтаксичкој равни текстови овог типа били отворени за приближавање књижевног исказа говорној основици.⁵ Да би се што непосредније осветлио процес „понародњавања” српскословенског у овој сфери, у испитивање су укључене пре свега оне категорије⁶ које су биле карактеристичне за оба језичка система.⁷ Добијени резултати, свуда где је то могуће, сагледавају се у контексту других до сада проучених редакцијских споменика,⁸ али и у светлу прилика у народном језику.⁹

Проблеми конгруенције. У сфери атрибутске конгруенције праћено је слагање двојинских облика, с једне стране, као и слагање именица мушког рода **a/ja* промене, с друге стране.

Именицу у двојини по правилу прати и двојинска форма атрибутске речи:¹⁰ А двѣ ризѣ III 47a/29, И прѣд оумнима о(тъ)чима II 386/24, III 45a/20, И о(тъ)чима сконча III 50a/9—10. Одступа само један пример: Г мѡнх разоумниѡх оушїю III 44a/27. У случају И двѣма во митрополитѡм III 44a/18 до испуштања финалног *a* могло је доћи случајном грешком писара или услед криве асоцијације око падежа речи.

У одговарајућим потврдама именица мушког рода **a/ja* промене доследно се реализује конгруенција по природном роду:¹¹ Г јд. ѡт сѡдїе прѡвѣд'наг(о) I 219/31, Д јд. вл[а]д[н]кн своѡмѡ III 446/14.

² В. напомену 8.

³ Ове списе чине *Служба* (I), *Похвално слово* (II) и *Повесно слово* (III).

⁴ Драгин 2008.

⁵ Анализа је рађена на основу издања Јовановић 1978: 344—355; Јовановић 1984—1985: 358—372.

⁶ Због ограниченог простора и великог броја обрађених црта, за сваку категорију наводиће се минималан број примера.

⁷ О специфичностима ових идиома и њиховом међусобном утицају в. Грковић-Мејџор 2007.

⁸ Број ових споменика најалост није велик и они махом репрезентују виши стил књижевног језика: *Житије светиоѡ Симеона* од светог Саве — ЖСм (Грковић-Мејџор 1996), Теодосијево *Житије светиоѡ Саве* — ЖСв (Драгин 2007), Теодосијево *Житије Пејтра Коричкоѡ* — ЖПК (Драгин 2005), Псалтир из штампарије Црнојевића — ПЦ (Грковић-Мејџор 1993). Студије Јерковић 1983, Стојановић 2002, Стојменовић 1997 само делимично задиру у синтаксичку проблематику те шире поређење са овим текстовима није могуће.

⁹ У ову сврху послужила је студија Павловић 2006, у којој се на корпусу старосрпске пословноправне писмености анализира већина проблема заступљених у овом раду.

¹⁰ Уп. Грковић-Мејџор 1993: 101; Драгин 2007: 134—135.

¹¹ Уп. Драгин 2007: 136.

Када се ради о слагању главних реченичних конституената, анализираће се само реализација предиката уз субјекат у двојини, будући да остали проблеми везани за предикатску конгруенцију нису уочени.¹² У једном случају слободне двојине предикат је у истом броју: видѣста о(тъ)чн твои I 204/22—23. У другом примеру који садржи тзв. везану двојину, када су два појма сједињена у субјекатску целину контекстом, реализује се множина: вл[а]д[н]ч[н]це вѣсѣмъ вѣр'ныѣмъ изъм(о)лтел'нице съм(о)л(ь)в(о)ника прѣемъ стефана не прѣстанте ѿ насъ м(о)леще се I 202/18—19.

Када се култни списи Стефану Штиљановићу сагледају у контексту других српскословенских споменика, можемо констатовати да се категорија двојине чувала током вишевековног трајања редакцијске писмености.¹³ У питању је особина која се релативно рано угасила у народним говорима,¹⁴ што је онда резултирало већим или мањим поремећајима у слагању како именских тако и глаголских форми у књижевном језику.¹⁵ Најмање неправилности уочава се у домену атрибутске конгруенције, будући да се ту ова категорија исказује граматичким наставцима. Код предикатске конгруенције, како у случајевима слободне тако и везане двојине, одступања су већа, а она долазе до изражаја и у примерима синдетске двојине, где су два појма везана у субјекатску целину везником н или предлогом съ. Губитак ослонца у дијалекатској бази такође доводи до потискивања конгруенцијског модела *ad format* и давања предности слагању *ad sensum* у случају именица мушког рода **a/ja* промене.

Агенс у пасивним конструкцијама. Када је у питању реализација агенса у пасивним конструкцијама, испитивање канонских рукописа открило је одређену правилност која је била условљена формом предиката. Повратни глаголи везивали су за себе најчешће спој *отъ + генитив*, уз партицип презента преовладавао је инструментал, док су обе могућности биле равноправне једино у исказима са партиципом претерита.¹⁶

Једини рукопис који у потпуности одражава старословенско стање јесте *Повесно слово*. У њему у једином примеру са повратним глаголом реализује се *отъ + генитив*: *кр(ь)щахъ се ѿт него 47а/26—27*. Уз партицип презента доминира инструментал: *тодннхъ гладомъ 46б/5*, али и: *възра-ниемъ еѣ ѿт тамодръжавьнаго 50а/1—2*. У случају партиципа претерита посведочен је подједнак број примера конкурентних синтаксичких средстава: *ѿт народа проклетъ 46а/10*, *погрѣвено вьвааетъ госпождею н слоугамн 48а/26—27*.

Највећа фреквенција пасивних исказа уочена је у тексту *Службе*. У овом делу присутна је доминација инструментала у сва три типа пасивних конструкција: а) са повратним глаголом (нема везе *отъ + генитив*) — *н сего в(о)ж(ь)ств(о)ныѣмъ маніемъ неврѣдныѣмъ съхранн се 215/12—13*; б) са партиципом презента — *десницею выш'наго оукрѣпляетъ 207/9—10*, *ѿт нихъ наоучаетъ 218/13*; в) са партиципом претерита — *ѿ(тъ)ци прѣдан'ни оуставъ 216/7—8*,

¹² В. Драгин 2007: 137.

¹³ Уп. Грковић-Мејџор 1993: 101—106; Драгин 2007: 134—140.

¹⁴ Белић 1932: 96.

¹⁵ Уп. Стојановић 2002: 313—324; Стојменовић 1997: 265—268.

¹⁶ Bräuer 1952: 152.

отъ сьродън[н]къ познанъ быс(тъ) 205/28. Ширење инструментала на рачун везе отъ + генитив уочено је иначе и у другим проученим текстовима на књижевном језику.¹⁷

У *Похвалном слову* број забележених примера је релативно мали и изједначен у свим типовима пасива тако да поуздан закључак није могуће извести: а) са повратним глаголом — д(оу)ходь в(о)жѣньмь водит се 41б/15, с(вѣ)тоѣ тѣло погребает се ... отъ свонхъ емоу 39б/27—28; б) са партиципом презента — оуспѣтаемъ бывають стареннѣствоующнмь и всѣмь с(вѣ)щен'нымь прнѣтодъ 40б/25—26, отъ агг(ѣ)ль проваждаемъ 39а/27—28; в) са партиципом претерита — а елнци маловѣрїемъ оубѣти воуд[оу]тъ 41а/12, отъ сего вѣра православна оутврѣждена 37б/18—19.

Ретка још у канону¹⁸ веза оу + генитив у овој улози није потврђена.

Објекат уз негиране глаголе. Негирани глаголи везују за себе објекат у генитиву: и къ вогатствѣ срдца не прилагаетъ I 211/21—22, не погоубитъ мьздн своѣе II 39а/22—23, не оугаситъ ес III 47б/31.

Акузатив се среће ретко, увек у позицији испред предиката, што је одликовало његову употребу још у старословенском:¹⁹ кѣе ваще не ожеститѣ к томъ I 204/15. Овакво стање, иначе, потврђују и други српскословенски споменици.²⁰

Објекат уз *verba sentiendi*. Сви посведочени глаголи ове категорије за објекатску допуну имају реч у акузативу:

I: велика сѣ гаже видѣста о(тъ)чи твои 204/22—23, оуслышахъ г(оспод)и сьмотренїа твоего таинство 213/2, зреще чудно видѣнїе 215/4, тѣмъже чаешн слышатн отквѣтъ ел(а)гы 219/30, свѣтлостъ в(о)ж(ь)ств(а)ннью възвращае 220/36—37;

II: коегождо чл(овѣ)ка срдце зрнтъ 36б/22—23, видѣвъ его ревностъ 37а/27, сьматрае сьмрътъ прѣд оумннма о(отъ)чнма 38б/23—24;

III: и с(вѣ)ты сьмотрнвъ таковоѣ наснлїе 47б/19, слыша нензрѣт(ѣ)н'ные г(ла)голы 48а/14—15, и самъ видѣвъ с(вѣ)тоѣ тѣло дикит се 48б/24.

У јединој потврди глагола послоушати, због неадекватне форме заменице, није јасно о ком падежу је реч: послоушантѣ г(о)сподн вашїн III 44б/15—16. Ако се изоставе и остали двосмислени примери, може се констатовати потпуно истискивање генитива из ове позиције, што је свакако одраз стања у дијалекатској бази.²¹ Преводни списи, међутим, могу дуже чувати канонско стање.²²

Исказивање посесије. У испитиваним делима јављају се три конкурентна средства за исказивање посесије: присвојни придев, посесивни генитив и посесивни датив. Овом приликом, међутим, у разматрање ни-

¹⁷ Грковић-Мејдор 1996: 48; Драгин 2005: 36; Драгин 2007: 157—158.

¹⁸ Ходова 1966: 108—109.

¹⁹ Вечерка 1963: 207.

²⁰ Грковић-Мејдор 1996: 49; Драгин 2005: 38; Драгин 2007: 162—163; Јерковић 1983: 210; Стојановић 2002: 274—280.

²¹ Уп. Драгин 2005: 38; Драгин 2007: 164—165.

²² Грковић-Мејдор 1993: 159; Стојановић 2002: 282—284.

су узете различите псеудопосесивне конструкције, будући да се њима исказују друге дубинске структуре, на пример: *страх б(о)жѣн* I 208/29 ← *сѣрах од Боѣа*.

Присвојни придеви већином су изведени од личних имена и именица које означавају биће, а њихова позиција могла је бити препонована и постпонована: *б(о)жѣн матерн* I 206/28, *от рѣкы г(о)с(подъ)нѣ* II 39а/15, *сарра авраамова* III 45а/27. Положај придева иза именице јавља се чешће, чиме се ови рукописи уклапају у прилике посведочене у старосрпској пословноправној писмености од краја XII до друге половине XV века.²³ Стање у проученим српскословенским текстовима, иначе, није уједначено (уп. нпр. ЖСв из XIV века, с једне стране, и Бјелопољско четвороје-ванђеље с краја XIII и почетка XIV века, са друге стране),²⁴ што показује да се процес препонована придева одвијао споро и неравномерно.²⁵

Посесивни генитив је најчешћи у испитиваним текстовима.²⁶ Уколико је образован од личних имена, скоро доследно има уз себе детерминатор: *тѣло нѣрѣшндо стѣфана пр[ѣ]подов'наго* I 214/5, *мошн с(вѣ)т(а)го н правед'наго до(с(то)хвал'наго стѣфана пр[ѣ]подов'наго* II 40а/14—15, *с(вѣ)т(а)го стѣфана жит'нице* III 46а/26—27. Сасвим ретко у том случају среће се без одредбе: *д[а]в[н]да вьноуко* I 223/3. Изостанак одредбе, иначе, запажа се у истим морфолошким и синтаксичко-семантичким околностима као и у канонским списима²⁷ и другим српскословенским споменицима:²⁸ а) када се ради о супстантивном придеву или партиципу: *въ землн крот'ких* I 201/6, *над грѣкомъ с(вѣ)т(а)го* II 40а/1, *деснице вьш'наго* III 49б/28; б) када се ради о апстрактном појму: *от срѣдн лоукав'ствѣа* I 205/15, *въ гльбннѣ срѣца* II 37а/17, *гльбнна когатыства прѣмудростѣн н разоумѣ б(о)жѣа* III 48а/21—22.

Посесивни датив ниједном није образован од властитих имена. Као и у другим испитаним текстовима²⁹ гради се од личних заменица и осталих именских речи истичући у први план блиску (физичку или психичку) повезаност два појма: *могдамн си* I 202/6—7, *вьдовницамъ застоуп'никъ* II 39а/5—6, *срѣд'никъ емоу* III 49а/4—5.

Анализирани списи, када је реч о исказивању посесије, уклапају се, дакле, у целину до сада проучених текстова на српскословенском језику. Са друге стране, видљива је сличност и са стањем у световним старосрпским документима где се такође присвојни придеви „великим делом

²³ Павловић 2006: 394.

²⁴ Драгин 2007: 176; Стојановић 2002: 263.

²⁵ У даљим проучавањима ове црте у српскословенском језику требало би имати у виду да је дато стање могло бити условљено различитим факторима — предлошком рукописа, затим одређеним жанром (нпр. специфична поетска структура и организација Псалтира, службе и др.), стилским разлозима у циљу маркирања неког значења (нпр. *вожнѣ слово* = реч Божија; *слово вожнѣ* = Логос Божији, тј. Исус Христос) и сл.

²⁶ Реч је о категорији која је и у народном језику била „базично падежно средство за исказивање посесивности стабилно функционишући у свим субпољима ове семантичке категорије” (Павловић 2006: 353).

²⁷ Вечерка 1963: 195.

²⁸ Грковић-Мејдор 1993: 161; Грковић-Мејдор 1996: 49; Драгин 2005: 39.

²⁹ Грковић-Мејдор 1993: 162—163; Грковић-Мејдор 1996: 49—50; Драгин 2005: 39; Драгин 2007: 179—181. Слично стање бележи се и у повељама и писмима на народном језику (Павловић 2006: 372—380).

семантички поклапају с присвојним генитивом превазилазећи, при том, семантички капацитет датива”.³⁰

Слободни генитив / отъ + генитив. Још у периоду канона у одређеним типовима исказа³¹ наведене форме представљале су конкурентна средства, а такво стање пренеће се и у редакцијску писменост. Испитивање српскословенских текстова³² показало је да предлошка веза односи превагу уколико се акценат ставља на одвајање и удаљавање. Када се реализују друга значења генитива (објекатско или генитив извора), предлог углавном изостаје. Култни списи посвећени Стефану Штиљановићу углавном одражавају описано стање.

У анализираним рукописима компаративне конструкције јављају се без предлога: *скровище внсера дражанше* I 220/11–12, *волша снхъ* II 41a/17, *множанше юсифа* III 456/24. Одступа само један пример са прилогом *паче* и везником *неже*: *многоч(ь)стнѣнша и с(вѣ)тѣнша и сѣтелнѣнша паче нежелн сл(ь)н(ь)це от лвни множае сѣаетъ* III 436/15–17.

Партитивни генитив среће се са предлогом: *ѣдногo от тронце* I 210/28, *мнози от мнрскѣнх* III 47a/5.

Глаголи којима се изражава извршење радње у потпуности реализују се увек са слободним генитивом: *радости мое сердце исплнни д(ѣ)во* I 220/24, *множае о в(о)зѣ любови дрѣа напальнает се* II 37a/14, *самъ желеа наситити се агг(ѣ)л(ь)скѣе пице* III 466/19 итд.

У случајевима када се глаголском лексемом исказује одвајање и удаљавање у најширем смислу (*отъгнати*, *отъвѣгати*, *отървати*, *сърнати*, *оу-кланати*, *огрнати се*, *възвести*) присутна је предлошка веза: *вѣси от чл(овѣ)къ отгналъ еси* I 212/27, *от в(о)голюбнѣе сѣвѣсти своее отревае* II 38a/15, *огрнбае се от въсакѣе злѣ вѣши* III 45a/13–14 итд. Она је чешћа и код лексеме *спасти*: а) *от стр(а)стен и вѣдъ сп(а)си* I 215/37; б) *сърмѣти и тлѣ тако сп(а)слъ ис(тъ)* I 215/26. Ослонац за овакво стање налазио се у дијалекатској бази, где се потврђују и документа из пословноправне сфере, где се беспредлошки генитив уз глаголе овог типа среће само по изузетку.³³

Уз *оувѣгнути*, *очистити*, *освѣнати се* посведочен је само слободни генитив: *оувѣже сърмѣти д(оу)шевнѣе* II 39a/12, *земли (!) очнченно* II 36a/22, како *грѣха освѣнати се* III 43a/19–20. Благоу превагу он односи и у случају глагола *избавити (се)/избављати (се)* и *сводити (се)/свобождати се*: а) *злoлyтнѣхъ въсѣхъ избавлѣм се* I 213/9, *прѣжднее клетви адама свокодн* I 206/27–28; б) *избави нас(ь) от озлобленїа нновѣрныхъ езыхъ* II 42a/6–7, *страждоуцин от дѣховъ нечнстѣнхъ свобождающе се* II 41a/6–7.

У примерима са генитивом извора, када се глаголом реферише о одређеном психолошком стању, предлошка веза јавља се само по изузетку, што такође одражава стање у народном језику:³⁴ а) *коен се в(ог)а* I 202/13–14; б) *кое се от плѣненїа агаранскаго* III 48a/33–34.

³⁰ Павловић 2006: 386.

³¹ Вечерка 1963: 211–216.

³² Грковић-Мејдор 1993: 164–168; Грковић-Мејдор 1996: 50; Драгин 2005: 38–39; Драгин 2007: 167–173; Стојановић 2002: 266–272.

³³ Павловић 2006: 321 (напомена 413).

³⁴ Павловић 2006: 254–255.

отъ + **генитив** / оу + **генитив**. Конкурентност наведених конструкција уз извештан број глагола који су означавали узимање и одвајање била је присутна још у старословенском језику.³⁵

У испитиваним делима потврђени су глаголи *прнѣти*, *нзѣти*, *възѣти*, *принѣти*, *възнѣти*, *нспросѣти*, *нспрашати*, *слышати*, *трѣбовати*, *занимѣствовати*. Сви они везују уз себе само спој *отъ + генитив*: *нспроси намѣ отъ х(рст)а велію м(н)л(о)сть* I 208/19—20, *прѣсть стефанъ вѣн'ць добротн отъ рѣкы г(о)-с(подъ)нѣ* II 39а/16—17, *слышахъ отъ чл(овѣ)ка некоѣго* III 45б/21 итд. Потискивање предлога *оу* у овој категорији уочено је и у другим српскословенским саставима.³⁶ Старосрпска акта пословноправног карактера показују да је генитив *с* предлогом *оу* био везан за источне канцеларије, док спој *отъ + генитив* није географски ограничен.³⁷

Просторне падежне конструкције. Везе *нзъ*, *съ + генитив* као семантички маркиране категорије означавале су кретање из унутрашњости, односно удаљавање у смеру од врха наниже: а) *нс тѣбѣ безъ ѿ(тъ)ца въло-вѣнѣти се нзволнѣ* I 204/3; б) *снѣдше съ колѣсницн* III 49а/27. Конструкција *отъ + генитив*, која је имала најопштије значење, исказивала је обично удаљавање: *ѣнко бѣ прннесла ѿт нѣмчаскѣе землѣ* III 50а/17—18. У испитиваним текстовима она продире и у остале две семантичке сфере постајући доминантно средство: а) *ѿт свѣа во каменѣ источн водѣ* III 44а/21—22; б) *мльнѣа свѣтолѣчнѣ ѿт н(ѣ)в(ѣ)съ послѣает се* I 214/3. Реч је о појави коју региструју и текстови писани на народном језику,³⁸ као и други редакцијски споменици.³⁹

Датив циља уз непрелазне глаголе кретања углавном се јавља у оквиру предлошке везе са *къ*, а ређе као самосталан: а) *прнхѣждахъ къ нѣмѣ мнтарѣ* III 47а/26, *не смѣюще ни прнблнжѣти се къ с(вѣ)т(о)мѣ* III 45б/18—19; б) *тѣбѣ прнтекающе* I 202/1, *жвѣотъ мон адѣ прнблнжн се* I 215/23—24 итд. Код прелазних глагола, који поред просторне нијансе у своју семантику укључују и намену, такође се реализују обе могућности: а) *къ ѿ(тъ)цѣ прннесе* I 204/5—6; б) *женнхъ своѣмѣ х(рст)ѣ хвал'нѣ пѣсны прнноситѣ* I 221/37—222/1. Ово у потпуности одражава прилике у старосрпским повељама и писмима где „у оваквим релацијама *къ + dat* фреквенцијски уопште не заостаје за слободним дативом”.⁴⁰ Сличне прилике региструју и други српскословенски текстови.⁴¹

Конструкција датива/локатива са предлогом *по* за означавање простирања радње по одређеној површини јавља се ретко.⁴² О сигурним

³⁵ Ходова 1966: 110.

³⁶ Драгин 2005: 39; Драгин 2007: 175.

³⁷ Павловић 2006: 69.

³⁸ Павловић 2006: 64—65.

³⁹ Грковић-Мејџор 1993: 107—108; Грковић-Мејџор 1996: 45; Драгин 2005: 40; Драгин 2007: 188—191; Стојановић 2002: 273—274.

⁴⁰ Павловић 2006: 104.

⁴¹ Грковић-Мејџор 1993: 109; Грковић-Мејџор 1996: 45; Драгин 2005: 40; Драгин 2007: 191—192; Стојановић 2002: 289—291.

⁴² Уп. Грковић-Мејџор 1993: 109—111; Драгин 2005: 40; Драгин 2007: 192—194; Стојановић 2002: 308.

примерима локатива може се говорити у два случаја: приједетъ по оулицѣхъ градскихъ III 486/5, слоухъ же промакшъ се въскорѣ по мнозѣхъ странахъ III 49a/8—9. Због морфолошке једнакости поменутих падежа, у следећим примерима није јасно о ком облику је реч: вода прошеда тако по соухъ I 209/17 (датив или локатив са наставком из народног језика), вѣла по въселеннѣн III 436/29—30. Историјски развој у случају ових конструкција кретао се у смеру замене датива локативом,⁴³ а трагове овог процеса могуће је пратити већ у актима старосрпске пословноправне писмености.⁴⁴

Конкурентност акузатива и локатива уз предлог въ, када се радило о допуни великог броја глагола кретања у ширем смислу, постојала је још у старословенском језику,⁴⁵ а пренеће се и у редакцијску писменост.⁴⁶ Обе могућности посведочене су уз въселити, въннѣти, приѣти: а) потъшаше се в(о)га въселити въ д(о)уше своѣ II 416/10, страх в(о)жѣн въселити еси въ себѣ I 208/29 (уколико није дошло до замене е словом ѣ); б) въннѣдъ д(о)ухоми въ радость безъкончнѣю II 416/18—19, въшѣдъ въ кораблицѣ III 50a/8; в) ни въ мысль такова приѣти III 47a/4, повелѣнѣа в(о)ж(ѣ)ств(ѣ)наго оученѣа приѣмъ въ разоумѣ прѣвѣ I 208/28—29.

Већина глагола (ити, донѣти, сѣннѣти, принѣти, приннестѣ, приходити, призваѣти, пристоупити, приимати, вълагати, въложити, въводити, въмѣшатѣ, отъходити, отъносити, отъсылати, прѣлагати, прѣдати, прѣтварити, облѣщи, обложити се, продати, посылати, създати, потапати, оукоренити, врѣщи се, изваѣти) везује за себе акузатив: пришеда въ монастырь III 50a/9. Архаични локатив посведочен је уз погрѣбати, погрѣбати, полагаѣти, положити (се), потопити, простирати, проснѣти, писати, затварати, въснѣти, въдварати се, въдворити се, ходити, оутврѣдити, скровищѣствовати: полагають въ цр(ѣ)к(ѣ)ви III 49a/27—28. Још у списима канона веза въ + локатив боље се чувала уз глаголе са префиксом по-,⁴⁷ код којих фокус пажње није био толико усмераван на ток саме радње колико на њен резултат.⁴⁸

У случају предлога на уз изванредан број глагола⁴⁹ такође је постојала могућност реализације оба наведена падежа.⁵⁰ Код глагола възлагати, възити, въсприѣти, поставлати, належати, съходити преовладало је динамичко схватање радње те се јавља акузатив: възлагають на колѣсницѣ ч(ѣ)стнѣе мощи III 49a/17—18. У другој групи глагола (положити, ѡвлати се, погрѣти, оутврѣдити, низлѣгати, възидати) нагласак је био на исходу радње и присутан је локатив: на одрѣ н(ы)на немошѣю низлѣжѣ I 216/1.

⁴³ Ивић 1951—1952: 207.

⁴⁴ Павловић 2006: 35—39.

⁴⁵ Aitzemüller 1981: 16—26; Miklosich 1926: 658.

⁴⁶ Уп. Стојановић 2002: 300—302.

⁴⁷ Геродес 1963: 321.

⁴⁸ Уп. примере у другим српскословенским текстовима (Грковић-Мејдор 1993: 111—112; Грковић-Мејдор 1996: 45; Драгин 2005: 40—41; Драгин 2007: 195—199), као и у народном језику (Павловић 2006: 91—92).

⁴⁹ Aitzemüller 1981: 16—27; Miklosich 1926: 664—665.

⁵⁰ Уп. стање у другим српскословенским споменицима: Грковић-Мејдор 1993: 113; Грковић-Мејдор 1996: 45; Драгин 2005: 41; Драгин 2007: 199—201; Стојановић 2002: 302—304.

Спој *о* + акузатив редак и у другим текстовима на књижевном језику⁵¹ посведочен је само у оквиру израза *ω лѣвъю странѣ III 50a/26*. У старосрпским актима обухваћеним цитираном студијом није потврђен.

У једином примеру где се предлог *надъ* могао реализовати са оба падежа (акузатив/инструментал) јавља се инструментал, упућујући на статичко схватање глаголске радње: *надъ вѣдѣмъ нѣдѣнѣмъ поставляет се III 44б/18—19*. Спојеве са предлозима *подъ* и *прѣдъ* у одговарајућим ситуацијама нису посведочени. Њих, међутим, бележе други српскословенски споменици.⁵² Испитивање докумената старосрпске пословноправне писмености потврдило је постојање инструментала једино уз предлог *подъ*, док уз остале предлоге (*надъ*, *прѣдъ*) реализује се само акузатив.⁵³

Оријентациона конструкција *прн* + локатив, сасвим обична у народном језику,⁵⁴ потврђена је као допуна глагола *вѣдварати се*: *вѣдварает се прн дрѣжавннх тогда сръбскихъ деспотѣ III 44б/12—13*. И у другим српскословенским споменицима ова веза среће се ретко.⁵⁵ Као конкурентна категорија, иначе, јавља јој се слободни датив: *ѣмѣже н(ы)на вѣдварает се I 208/4*.

Временске падежне конструкције. Генитив без предлога у овом значењу потврђен је само у окамењеним формама (клишеима) приликом обележавања датума: *м(ѣ)с(ѣ)ца октобрѣа, д̄ · I 201/1*, *м(ѣ)с(ѣ)ца октобрѣа въ д̄ д(ь)нѣ III 43a/1*. Овакво стање одлика је још старословенских текстова,⁵⁶ али и других проучених редакцијских споменика.⁵⁷ Испитивање старосрпске пословноправне писмености показује да се ширење ове категорије ван окамењених форми може очекивати тек од XV века.⁵⁸

У означавању почетног момента радње доследно се реализује конструкција *отъ* + генитив: *надѣждоу тврѣдѣ нѣдѣлѣ еси ѿт юности I 212/18—19*, *мноу же н ѿт юности на волѣша оупѣвати II 37б/6—7*, *ѣа сѣтворнхѣ ѿт юности мноу III 47б/11*. Конкурентне форме *съ*, *нзъ* + генитив нису посведочене, а њихово потискивање одликује и друге редакцијске текстове.⁵⁹ Доминанција везе *отъ* + генитив разумљива је с обзиром на прилике у документима на народном језику, где је употреба *нзъ* + генитив у сфери ингресивности сасвим ретка, док се *съ* + генитив не региструје.⁶⁰ У даљим проучавањима стога требало би утврдити да ли међу наслеђеним категоријама које су се очувале до данас временом долази до успостављања семантичке нијансе коју познаје савремени језик — нпр. *Ово ми је друг од деѣињства* (подразумева се и тренутак говора): *Ови ми је друг из деѣињства* (не значи и у тренутку говора).

⁵¹ Грковић-Мејџор 1993: 114; Драгин 2005: 41; Драгин 2007: 201.

⁵² Грковић-Мејџор 1993: 114; Драгин 2005: 41; Драгин 2007: 202—203; Стојановић 2002: 305—306.

⁵³ Павловић 2006: 111—112.

⁵⁴ Павловић 2006: 56—57.

⁵⁵ Грковић-Мејџор 1993: 117—118; Драгин 2007: 207.

⁵⁶ Вечерка 1963: 219.

⁵⁷ Грковић-Мејџор 1993: 119; Грковић-Мејџор 1996: 46; Драгин 2005: 41; Драгин 2007: 209.

⁵⁸ Павловић 2006: 129.

⁵⁹ Грковић-Мејџор 1993: 120—121; Грковић-Мејџор 1996: 46; Драгин 2007: 210—211.

⁶⁰ Павловић 2006: 186 (напомена 241).

Слободни акузатив увек је праћен детерминатором: нъ лютон брани налѣжѣиѣн дного лѣта III 46a/21, наѣже не хоцешн жнти њ, лѣт(ь) нли њ, нъ безконачѣиѣн вѣкъ III 47a/17—18, по снхъ њ, лѣта пожнвъ III 50a/21. Присутан је и у специфичној синтагми објекатско-временског карактера: скончав' се въ далѣ исплннѣтѣ лѣта дного I 205/13—14. Реч је о категорији сасвим обичној како у књижевном језику⁶¹ тако и у народним говорима, која данас „у сфери лонгитудиналности (која подразумева обухваћеност квантификоване временске јединице по принципу обухваћености објекта радњом) суверено влада и у савременом српском језику”.⁶²

Веза въ + акузатив најчешће се јавља са именицом вѣкъ, која тада може бити са одредбом или без ње: а) прѣвѣзносидѣ въ в'се вѣкы I 219/13, въ вѣкы вѣкомѣ адннѣ II 42a/14—15, въ вѣкы вѣкомѣ адннѣ III 50b/4; б) правед'ннцн въ вѣкы живоутѣ I 204/25, въ вѣкы живоутѣ II 39a/12—13, нлѣтнѣ еже ндмашн въ вѣкы не отнесешн от здѣ III 50a/4. У питању су устаљени изрази чије значење је још у старословенском периоду било блиско прилошком. Лексеме днь и родѣ праћене су детерминатором:⁶³ въ тнждѣ д(ь)нѣ слово похвал'ное II 36a/1, въ тнѣ же д(ь)ны слышав'шн III 49b/30; стефан' же въ послѣд'нѣе родн алчюще прѣпнтавъ I 212/4—5. У питању је категорија која је од првих сачуваних докумената на народном језику конкурентна слободном акузативу показујући при том ширу могућност лексикализације.⁶⁴

Спој по + акузатив за изражавање периодичног понављања радње у дужем временском интервалу, као и у другим српскословенским текстовима,⁶⁵ среће се ретко: подлющѣ по вса лѣта пшеницѣ н вино III 446/23. У народном језику ова категорија за исказивање фреквентности потиснута је другим синтаксичким средствима: беспредлошким акузативом, акузативом са предлогом на и локативом с предлогом о.⁶⁶

Слободни инструментал посведочен је такође само једном: въ земли лѣти довол'ннцн прѣвѣс(тъ) I 205/30. Као што се види, означава одсечак времена који је у потпуности обухваћен датом радњом. Губећи рано своје специфично обележје темпоралне процесуалности, односно, динамичности, овај падеж се ретко среће како у споменицима на народном језику,⁶⁷ тако и у текстовима на српскословенском.⁶⁸

Највећа фреквенција уочена је у случају оријентационе конструкције по + локатив.⁶⁹ Темпорално значење овде се остварује позивањем на познату тачку у времену или временски интервал после којег се реализује одређена радња: н по рождствѣ пакы д(ѣ)вою прѣвоудѣтѣ I 212/36—37, не по

⁶¹ Грковић-Мејџор 1993: 121—122; Грковић-Мејџор 1996: 46; Драгин 2005: 42; Драгин 2007: 212—213.

⁶² Павловић 2006: 427; Уп. Гортан-Премк 1971: 115—116.

⁶³ Уп. Грковић-Мејџор 1993: 123; Грковић-Мејџор 1996: 46; Драгин 2005: 42; Драгин 2007: 214—215.

⁶⁴ Павловић 2006: 145—146.

⁶⁵ Грковић-Мејџор 1993: 125; Драгин 2007: 215—216.

⁶⁶ Павловић 2006: 428.

⁶⁷ Павловић 2006: 159—160.

⁶⁸ Грковић-Мејџор 1993: 129; Драгин 2005: 42; Драгин 2007: 217—218.

⁶⁹ Познају је сви проучени српскословенски споменици: Грковић-Мејџор 1993: 127—128; Грковић-Мејџор 1996: 46; Драгин 2005: 41; Драгин 2007: 221—223.

мнозѣ врѣмени сы плачь въ радость прѣлагает се II 40a/43—44, по прѣставленіи с(вє)т(а)го сѣтворнк(ь) вѣса надгроб'на III 48a/29—30. У питању је категорија која је и у старосрпској пословноправној писмености била најфреквентније средство у домену постериорности.⁷⁰

Локациона временска конструкција въ + локатив има мањи број потврда, а такође је познају сви проучени српскословенски списи.⁷¹ Њено основно значење још у старословенском било је у *ѡоку*, у *оквиру* одређеног временског раздобља: въ ноци глыбоцѣи и безмлькѣю въ коннехъ бив'шоу III 48b/6—7. Чешће, међутим, њено значење се граничи са детерминацијом атрибутског типа: сѣвршєнь разоумъ еше въ юности о в(о)зѣ стежавъ I 216/21, еше въ шотрочѣсємъ зрѣнїи множає о в(о)зѣ любомлдрїа наплънаєт се II 37a/13—14, аше и въ послѣд'нихъ лѣтєхъ вѣ жител'ствоує стефанъ III 44a/3—4. У два примера ради се о посредној идентификацији времена помоћу познатог догађаја: въ шобрѣтенїи ч(ь)ст'наго тѣла твоего стран'нотюдно видѣно вѣс(тѣ) I 206/9—10, како въ изгнанїахъ шот иконоборацѣ многа прѣт'рпѣше III 48a/5—6. Примери забележени у старосрпским документима потврђују да се ова конструкција јавља у вези са појмовима подложним сегментирању, док је у погледу процесуалности неутрална и реализује се са глаголима оба вида.⁷²

Веза на + локатив потврђена је само у *Служби* и то увек изван главног текста: на малєи вєт(є)р'ны ст(н)х(н)ры гл(а)сѣ, ѡ · 201/2 и сл. У осталим проученим српскословенским рукописима среће се ретко.⁷³ Наведени примери у складу су са стањем у народном језику где је ова конструкција такође служила за обележавање временске ситуације.⁷⁴ У погледу процесуалности такође је била неутрална.⁷⁵

Конструкције за исказивање узрока. У испитиваним текстовима најчешће коришћено средство за исказивање узрока била је конструкција генитив + радн. Њоме се по правилу изражава узрок као образложење:⁷⁶ сего радї стефанє с(вє)тє жднѣтє тєкє мьздовьзданїє I 222/35—36, сего радї прѣдас(тѣ) нхъ в(ог)ь въ ненскоу'снє оумь II 37b/27—28, и петнмь д(ѣ)валмь како затворн се чрьтогъ нем(н)л(о)срдїа радї III 46b/8—9. Само у једном случају уочена је препонована позиција предлога радн: крал' же сего прнєтѣ сѣ радостїю єдино радї храбрости а дрвго радї добродѣтелн и разьма III 47b/23—25.

Малобројни примери везе отъ + генитив односе се на узрок типичног изазивача: а шот нечѣд[ѣ]нїи в(о)ж(ь)ств(а)наго писанїа вѣса злаа прозѣбоше II 37b/21—22, людемь ... не могъщнм сѣманїа посѣятн нн пакы жєтвы пожєтн шот такокаго наслованїа безбож'нїихъ агаранъ III 46a/23—26.

⁷⁰ Павловић 2006: 161.

⁷¹ Уп. Грковић-Мејдор 1993: 126; Грковић-Мејдор 1996: 46; Драгин 2005: 42; Драгин 2007: 220—221.

⁷² Павловић 2006: 154—155.

⁷³ Грковић-Мејдор 1993: 127; Драгин 2007: 224.

⁷⁴ Ивић 1955—1956: 170.

⁷⁵ Павловић 2006: 156.

⁷⁶ У разграничавању основних семантичких типова узрока руководила сам се студијом Ивић 1954: 69—100.

Везом по + датив, као и у другим редакцијским споменицима, исказује се првенствено критеријум: *страхъ г(осподь)нъ по разумъ вьсегда нмѣе* II 38a/16, по сьмотренію же нѣкоемоу б(о)ж(ь)ствьномъ приходѣтъ къ мнрѣ III 49a/ 11—12.

У свега две потврде конструкције за + акузатив (обе из *Повесноѡ слова*) присутан је узрок типа образложења: *таковн за неѣр(ь)ствіе нх тьши отходѣтъ* III 49б/7.

Примери слободног инструментала су такође ретки. У једном случају ради се о узроку типа изазивача, а у другом типа подстрекача: а) *на одрѣ н(ы)на немощію ннзлѣжъ* I 216/1; б) *нъ не завнстію такоже фарсеніе нъ рѣкнѣ пророцьскомъ законъ* II 37a/22—24.

Веза о + локатив, као и у старословенским текстовима,⁷⁷ потврђена је уз глаголе који изражавају различита душевна стања, обједињујући у себи објекатско и прилошко значење:⁷⁸ *людѣмъ множаншиимъ свмнѣшии се о тькомъ нервшномъ тѣлесн* I 218/28, *и ѡ исправленіи свонх добродѣтеліи ннколнже не възнес(е) се* III 46б/22—23.

Када се сфера каузалности у културним списима посвећеним Стефану Штиљановићу упореди са стањем у другим проученим текстовима на књижевном⁷⁹ и народном језику,⁸⁰ могуће је истаћи неколико момената. У односу на канон⁸¹ уочава се потпуно одсуство генитива са предлозима *дѣла, дѣлама, радма*, као и везе о + акузатив, док споменици на народном језику, за разлику од српскословенских, региструју и спој на + акузатив. Када је реч о различитим каузалним семантичким субпољима, ситуација је следећа.

У категорији подстрекача доминирају инструментал (ЖСв, ПЦ, СШ) и веза отъ + генитив (ЖСв, ПЦ) — особине присутне иначе и у старосрпским пословноправним актима. У овим текстовима, међутим, као најфреквентније средство, поред инструментала, јавља се спој по + датив/локатив, који се у књижевном језику реализује пре свега приликом означавања критеријума. Остале категорије, које истина представљају периферна средства, српскословенски споменици такође не региструју (*ради, цѣка + генитив, за, на + акузатив, съ + инструментал*).

Код узрока типа изазивача оба идиома познају везу отъ + генитив и инструментал (региструју их сви српскословенски текстови, сем ЖСм, који бележи једино отъ + генитив). Само у два састава истог аутора срећу се спорадично и генитив + *ради* (ЖПК, ЖСв), црта која се не реализује у старосрпској пословноправној писмености. Са друге стране, у овим документима присутне су категорије непознате књижевним текстовима: слободни генитив (који доминира са спојем отъ + генитив) и везе за + акузатив и подъ + инструментал (присутне ретко).

⁷⁷ Топоров 1961: 196—197.

⁷⁸ Večerka 1993: 264—265, 308; Ходова 1971: 149.

⁷⁹ Грковић-Мејдор 1993: 135—143; Грковић-Мејдор 1996: 47—48; Драгин 2005: 43—44; Драгин 2007: 238—255.

⁸⁰ Павловић 2006: 251—297.

⁸¹ Вечерка 1963: 212; Večerka 1993: 307—309; Граматика 1993: 443—444.

Образложење као тип узрока исказује се најширим спектром категорија, које су већим делом заједничке књижевном и народном језику (генитив + радн, за + акузатив, инструментал, о, на + локатив). У књижевни језик, међутим, не продире читав низ црта присутних у старосрпским актима пословноправне писмености, као што су: цѣка, съ, съврѣху + генитив, датив, на, (с)крозѣ + акузатив, прѣдъ + инструментал. Са друге стране, за разлику од поменутих докумената, српскословенски текстови познају слободни генитив и отъ + генитив, категорије које су у старосрпским актима биле доминантне, али у категорији изазивача.

Што се тиче текстова на књижевном језику, међу њима влада различна уједначеност у вези са инвентаром и фреквенцијом датих средстава. Најчешће се среће конструкција генитив + радн, коју региструју сви проучени споменици, као и везу за + акузатив, која се међутим реализује знатно ређе. Мања фреквенција уочена је и код слободног генитива присутног иначе у већини текстова (ЖСм, ЖПК, ЖСв, ПЦ), баш као што главнина споменика зна и за слободни инструментал (ЖСм, ЖПК, ЖСв, ПЦ) и конструкције о + локатив (ЖСм, ЖПК, ПЦ, СШ) и отъ + генитив (ЖСм, ЖСв, ПЦ). Локатив блокиран предлогом на региструје само један састав (ЖСм), као и везе по + датив/локатив (ЖСС) и въ + локатив (ЖСС).

Конструкције за исказивање циља, сврхе. Конструкција генитив + радн, којом се најчешће исказивао узрок, у мањем броју примера јавља се и у значењу циља, сврхе делања: *яко не възнес(е) се властїю скоро прѣходещею ц(а)рствїа рад[н] непрѣходимаго и не врѣдн довлаести д(оу)шевнїе сластїю житїа красних жнзнн рад[н] боуд[оу]ще I 212/20—22, х(рн)с(т)а радї пострада[а]вше II 396/14—15.*

Слободни датив, редак већ у старословенском,⁸² среће се само једанпут: *хотѣн славою своєю в(о)ж(ь)ств(о)ною въсїати правед'нникомъ въ велицѣмъ позорнїи зрѣнїю въсего рода чл(овѣ)чьскаго II 40а/15—17.*

Релативно ниску фреквенцију има и веза датива са предлогом къ: *н къ своємъ хотенїю съ н(е)в(е)сныи съвькоупн снаи I 204/6—7, къ вол(ь)щнмъ оустраиет' ме II 376/4—5, сїа же довол'на соут(ь) къ пол'зѣ въннмающом III 476/13—14.*

Када је реч о акузативу, у испитиваним текстовима доминира конструкција са предлогом въ: *н орѣжїе сѣтворнѣ тварь въ протнвлєнїе врагомъ I 204/29—30, въспрїемлетъ въ наслѣдїе севѣ жд[р]ѣкъ землн плодоноснїе II 38а/21—23, да ... въз(гла)голю ясно ... въ пол'зѣ съ вѣрою слышещнхъ и въннмающнмъ III 44а/27—31.* Ова категорија у литератури се помиње као синтаксички калк који је преко црквенословенског ушао у остале словенске књижевне језике, док је у народним говорима била доминантна употреба других конструкција.⁸³ Остали спојеви акузатива са предлозима на и за, међу-

⁸² Мразек 1963: 228.

⁸³ Геродес 1963: 322. Занимљиво је приметити да се у старосрпској пословноправној писмености ова конструкција углавном реализује у књишкој варијанти въ + акузатив, а знатно ређе у форми оу + акузатив (Павловић 2006: 301—305). Примери везе оу + акузатив јављају се у покладницама, у жанровски маркираним спојевима уз глагол принити, где би се

тим, у анализираним делима нису потврђени, али су сасвим обични у другим српскословенским текстовима.⁸⁴

Веза *о* + локатив, као и у старословенском,⁸⁵ јавља се као објекатска допуна одређених глагола изражавајући предмет бриге и интересовања: *м(о)лн се ѿ нас(ь) къ в(ог)оу I 206/6—7*. У оквиру ове синтагме доминира спој *о* *возѣ*, који у себи укршта више семантичких нијанси (циљ, сврха, узрок, сфера делања) те није до краја прозиран за савременог читаоца: *съвршєнь разоумь еше въ юности о в(о)зѣ стежавь I 216/21*, *ѡж(є) ѿ в(о)зѣ бываємо зачєло II 38а/19*.

Култни списи посвећени Стефану Штиљановићу, када су у питању конструкције за исказивање циља, сврхе, у великој мери одражавају прилике забележене и у другим српскословенским споменицима. Сви прочучени текстови познају следећа синтаксичка средства за исказивање циља, сврхе: генитив + *рдн* и *въ* + акузатив. У већини њих среће се још слободни датив (СШ, ЖПК, ЖСв, ПЦ), веза датива са предлогом *къ* (СШ, ЖПК, ЖСв), као и конструкције *за* + акузатив (ЖСм, ЖПК, ЖСв, ПЦ), *на* + акузатив (ЖПК, ЖСв, ПЦ) и *о* + локатив (СШ, ЖПК, ЖСв, ПЦ). Најређа употреба присутна је у случају везе *по* + локатив (ЖСв, ПЦ). У односу на канонске рукописе⁸⁶ уочава се елиминација генитива са предлогом *дѣла*, *дѣльма*, *рдьма*, затим веза *по* + датив, *по* + акузатив и *въ* + локатив. Са друге стране, књижевни језик остаје затворен за читав низ црта присутних у народном језику,⁸⁷ као што су: генитив са предлозима *отъ*, *нзъ*, (*соу*)*протнвъ*, слободни инструментал и инструментал са предлогом *съ* и веза *по* + акузатив, позната иначе још у канону.

Негација. Партикуле *не* и *ни* као основна средства за исказивање негације у испитиваним текстовима постављају се непосредно испред речи на коју се односе независно од тога да ли се ради о предикату или не-

могли посматрати и као део перифрастичне глаголске конструкције. Изузетак представљају усамљени примери уз глаголе *дати* и *даровати*, који се могу сматрати недвосмисленим примерима интенционалности (Павловић 2006: 303—304). Остали малобројни случајеви реализују се уз глаголе кретања (*излазити*, *понтн*, *ходити*, *оугонити*), где се просторна усмереност радње уско преплиће с интенционалношћу. Гранични случајеви типа *ходити соу оу дръва* показују да је словенски акузатив са предлогом *въ*, карактеристичан иначе за сферу адлативности (када се акузативом одређује правац кретања или тачка у којој се оно завршава), латентно био присутан и у домену интенционалности. Под утицајем страног модела ова веза је могла добити подршку за развој и ширење у новом семантичком пољу те преко старословенског ући у књишке синтагме осталих словенских језика, како то тврди Херодес. У прилог томе говори и чињеница да ова категорија данас представља особеност управо источне и јужне групе словенских језика (где је утицај старословенске традиције био изражен), док је на западнословенском терену сасвим ограничена (Běličová 1984—1985: 71). У целини посматрано, дакле, број неспорних случајева је сасвим мали, да би се на основу стања у старосрпској пословноправној писмености могло говорити о распрострањености ове особине у народним говорима.

⁸⁴ Грковић-Мејџор 1993: 133—134; Грковић-Мејџор 1996: 47; Драгин 2005: 43; Драгин 2007: 232—234.

⁸⁵ Геродес 1963: 347—348.

⁸⁶ Граматика 1993: 444; Večerka 1993: 309—310.

⁸⁷ Павловић 2006: 299.

ком другом реченичном елементу. На пример: *храдннѣ доушевнѣю оутврѣднѣ не на пѣсце нѣ на тврѣдомѣ каменнѣ* I 219/25, *не оувѣдеше ни разоумѣше* II 376/25—26, *аз же ти покажу не от себѣ нѣ нмам бо ни единого исправленїа въ себѣ* III 47a/21—23.

Одступања од овог правила су ретка и у сличном типу исказа јављају се и у другим српскословенским текстовима:⁸⁸ *да не злоба изменитѣ разоумѣ его* I 205/11, *не бо сребро собрѣтает се лихонидцемѣ и развонникомѣ и оубинцамѣ лювндоѣ нѣ с(вѣ)тыѣ и бл(а)гоууханїа подателнїѣ моши* II 40a/22—25 и сл.

Негација предиката проклитиком не изостаје уколико му претходи негација неког другог реченичног елемента: *и боура житиенскаго вљнїенїа никакоже поколѣба твоѣго смышлїенїа нѣ недокрѣно сїю прѣшла еси* I 208/2—3, *ничтоже ськрѣвенно естѣ еже не открьет се и ничтоже оутаено еже въ тавленїѣ не прїидѣтъ* II 40a/8—10, *никтоже нны тоу погрѣбень кс(тъ)* III 486/27—28 итд. Овакве прилике одликују и друге испитане редакцијске споменике.⁸⁹ Процес успостављања двоструке негације, по свему судећи, текао је споро и, као што је познато, у словенским језицима окончаће се у различито време. Такав развој, по претпоставци Х. Кшишкове, био је подстакнут исказима са постпонованом заменицом, у којима је глагол временом постајао главни сигнализатор одричног значења.⁹⁰ У анализираним делима, међутим, примера са постпонованом заменицом нема. Издваја се само један случај: *не възносите се ни над кымѣ* III 476/4. Овакви искази ретки су и у другим српскословенским споменицима,⁹¹ док поређење са народним језиком није могуће начинити, јер студије о овом проблему не постоје.

Из синтаксе и семантике глаголских времена и начина. Примера трајног презента са футурским значењем у испитиваним текстовима нема. Реч је о особини која се ретко јављала још у списима канона,⁹² као и у другим српскословенским споменицима.⁹³

Употреба презента у заповедној функцији, са друге стране, посведочена је у сва три састава: *г(оспод)а в(ог)а твоѣго оубоини се и томоу единомѣ послѣжиши* I 204/19—20, *и с(вѣ)тыѣ моши нхѣ съ топлоу вѣроу цѣлвнѣи и почитанѣмѣ и поклонѣемѣ се* II 41a/23—24, *в(ог)оу бл(а)годаренїѣ и хвалѣ непрѣстанно възснла емо* III 506/1—3. Овај синтаксички грецизам преузет из хебрејског,⁹⁴ судећи према осталим проученим текстовима,⁹⁵ постаће уобичајено синтаксичко средство и у редакцијској писмености високог стила.

Примера свршеног имперфекта нема, док је трајни аорист⁹⁶ сасвим обичан и присутан у свим делима: 3. л. јд. *вс(тъ)* I 206/10, 2. л. мн. *желсте* II 406/1, 3. л. јд. *не хотѣ* III 476/22. Генерално посматрано, овакво

⁸⁸ Грковић-Мејџор 1993: 168; Драгин 2007: 482.

⁸⁹ Грковић-Мејџор 1993: 169; Драгин 2007: 183.

⁹⁰ Křížkova 1968: 31.

⁹¹ Драгин 2007: 183—184.

⁹² Горшков 1963: 186.

⁹³ Грковић-Мејџор 1993: 201; Драгин 2005: 44; Драгин 2007: 286.

⁹⁴ Birnbaum 1996: 41.

⁹⁵ Грковић-Мејџор 1993: 202; Грковић-Мејџор 1996: 53; Драгин 2005: 44; Драгин 2007: 286.

⁹⁶ О његовом значењу в. Белић 1999: 435—437.

стање одликује и друге српскословенске споменике одражавајући и прилике у народним говорима. Уколико се спорадично и јаве облици имперфекта од свршених глагола,⁹⁷ они по значењу стоје „према имперфекту од имперфективних глагола као што стоје итеративни глаголи према несвршеним (трајним)”.⁹⁸

Перфекат је доминантно глаголско време у тексту *Службе*, док у словима није посведочен. Само по изузетку образује се од трајних глагола: плєль єсн 201/14, нѣѣль єсн 202/33, носила єсн 208/9, питала єсн 216/17, оутрѣнѣквалє єсн 222/33. Уочен је један пример перфекта без помоћног глагола;⁹⁹ он се реализује у *Повесном слову* и то у ауторском исказу: н плѣнєнъ вѣвѣ ѡтврѣглѣ се непорочнѣе вѣрн 49а/6. За разлику од пуног перфекта, који се везује углавном за директни говор,¹⁰⁰ наведена употреба партиципа перфекта карактеристична је и за друге проучене оригиналне српскословенске текстове.¹⁰¹

У *Повесном слову* потврђен је и једини случај плусквамперфекта: вѣдѣсто єж(є) єленн нѣна нарицаєт се єнса вѣла монахѣа вѣдавѣши монашрѣ єнко вѣ принєсла ѡт нѣдчаскѣе зємле 50а/16—18. Слично приликама у другим оригиналним саставима,¹⁰² он је у несамосталној употреби и означава радњу у прошлости која је претходила другој радњи.¹⁰³

Посведочен је само један поуздан пример сложеног футура, са глаголом хотѣти: промышлѣнн ѡ домѣ вѣчнѡмѣ нѣдѣже не хоцєши жити .нѣ, лѣт(ь) нлн ѣ, нѣ безконачнѣнн вѣкѣ III 47а/16—18. У другом случају није до краја прозирно да ли је реч о футурском значењу или је глагол начѣти сачувао своју семантичку посебност: мѣ же начнємѣ напрѣдѣ повѣствовати III 47б/14—15. Овакво стање текст приближава приликама у народном језику, док у другим српскословенским текстовима углавном доминира футур са нѣѣти;¹⁰⁴ како констатује Белић, „тај футур чува још увек извесно модално значење које му долази од глагола *имам*”.¹⁰⁵

Забележени примери негираног императива сведоче о равноправности оба вида у оквиру ове конструкције: а) трајан вид — не прѣстантє I 202/19, не ндн III 50а/2; б) свршен вид — не ѡжєститє I 204/15, да не отѣготѣтъ срдца ваша II 41б/2—3. Још у старословенским списима, међутим, уочена је тежња ка потискивању свршеног вида,¹⁰⁶ који је у савременом језику у оквиру ове категорије ограничен само на малобројне изузетке.¹⁰⁷

⁹⁷ Драгин 2007: 287.

⁹⁸ Белић 1999: 432.

⁹⁹ Појава скраћеног перфекта и у другим проученим текстовима најчешће се везује за треће лице једине (Грицкат 1954: 159).

¹⁰⁰ Уп. Бунина 1959: 76; Драгин 2007: 289—290.

¹⁰¹ Драгин 2005: 44—45; Драгин 2007: 289—290.

¹⁰² Грковић-Мејџор 1996: 53; Драгин 2007: 290—291.

¹⁰³ Уп. Белић 1999: 442.

¹⁰⁴ Грковић-Мејџор 1993: 91; Драгин 2005: 45; Драгин 2007: 291; Јерковић 1983: 192.

¹⁰⁵ Белић 1999: 445.

¹⁰⁶ Kursová-Ribarova 1972: 72. Она је видљива и у неким редакцијским споменицима (Стојменовић 1997: 270).

¹⁰⁷ Ивић 1958: 26—27.

Изворно словенско стање у коме су оба вида равноправна у конструкцији негираног императива потврђују и други редакцијски текстови.¹⁰⁸

Сви случајеви потенцијала реализују се у истој погодбеној реченици: аще висте идѣли вѣрѣ тако зрѣно синапа и рекли висте горѣ сен двигни се и врѣзи се въ море и абѣ не вѣ прѣслоушала II 41a/19—21. Реч је о иреалној погодби, а потенцијал је присутан, као што се види, и у протазима и у аподози. Ово је најчешћи вид употребе потенцијала како у старословенском језику,¹⁰⁹ тако и у српскословенским споменицима.¹¹⁰

Закључак. Испитивање различитих синтаксичких категорија показало је да се култни списи посвећени кнезу Стефану Штиљановићу уклапају у целину других до сада проучених редакцијских споменика.

Под утицајем дијалекатске базе и у њима је дошло до елиминације одређених особина познатих иначе рукописима канона, а ретких и у осталим српскословенским текстовима: слагање према граматичком роду атрибутских речи и именица мушког рода **a/ja* промене; *оу* + генитив за исказивање агенса у пасивним конструкцијама као и уз глаголе узимања, одвајања у ширем смислу (типа *прѣити*, *прѣити*); генитив у позицији објекта уз *verba sentiendi*; трајни презент са футурским значењем; свршене имперфекат. У оквиру одређених падежних система за исказивање различитих прилошких значења изостале су следеће црте: слободни локатив места; *на* + акузатив у значењу *post*; генитив + *дѣла*, *дѣльма*, *радѣма* у значењу узрока и циља, *сврхе*; *по* + датив, *по* + акузатив, *къ* + локатив у значењу циља, *сврхе*; *о*, *на* + акузатив у значењу узрока.

Деловање народног говора, на другој страни, испољило се у повећаној фреквенцији појединих категорија, тј. у њиховој доминацији у односу на друга конкурентна средства: ширење инструментала на рачун *везе оѣ* + генитив у улози агенса у пасивним конструкцијама (у тексту *Службе*), затим слободног генитива уз глаголе типа *вѣити се* у односу на *везу оѣ* + генитив, као и конструкције *къ* + датив у односу на слободни датив уз непрелазне глаголе кретања; доминација посесивног генитива наспрам посесивног датива; присуство једноструке уместо двоструке негације.

У односу на друге редакцијске текстове испитивани списи се издвајају апсолутном превлашћу *везе оѣ* + генитив над спојевима *нѣ*, *съ* + генитив, који се не реализују приликом обележавања почетног момента радње, тако ни приликом означавања кретања из унутрашњости односно одозго наниже. Осим тога, у овим делима потврђена је само конструкција акузатива са предлогом *къ* за исказивање циља, *сврхе*, док се конкурентне *везе са за* и *на* не јављају.

Анализирани падежни системи за исказивање простора, времена, узрока и циља, *сврхе*, иначе, инвентаром посведочених средстава већином су комплементарни са одговарајућим цртама у народном језику. Текстови овог типа, међутим, једним делом остају и затворени за изве-

¹⁰⁸ Грковић-Мејдор 1993: 170; Драгин 2007: 292—293.

¹⁰⁹ Граматика 1993: 313.

¹¹⁰ Грковић-Мејдор 1993: 203—204; Драгин 2005: 45; Драгин 2007: 293—294.

стан број особина регистрованих у старосрпским пословноправним документима. Губитак упоришта у народном језику у случају појединих црта (нпр. категорије двојине, пасивне конструкције са партиципом презента), на другој страни, неће довести до њихове елиминације из српскословенског, будући да оне уз мању или већу фреквенцију, као што смо видели, остају у систему до краја редакцијске писмености.

У целини посматрано, може се констатовати да се процес „понародњавања” књижевног језика одвијао унутар наслеђеног система категорија давањем предности, делимичне или потпуне, једној конкурентној форми. Анализирани рукописи сагледани у контексту других проучених српскословенских споменика указују на постојање општих развојних тенденција унутар књижевног језика, али и на извесне разлике међу текстовима којима би у будућности требало посветити посебну пажњу. Поређење са приликама у старосрпској пословноправној писмености показало је да се о системским иновацијама из народног говора, бар када је реч о високом стилу српскословенског језика, не може говорити. У даља проучавања стога неопходно је укључити текстове писане нижим стилем књижевног језика, као и прелазне жанрове који су у основи били отворени за оба језичка идиома, са циљем да се у што ширем хронолошком и жанровском распону осветли функционално раслојавање српскословенског језика, али и старе српске писмености у целини.

Нови Сад

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Aitzetmüller, R. (1981): *Beobachtungen zur syntaktischen Verwendung von Lokativ und Akkusativ im Altbulgarischen und Serbokroatischen*. — Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes, Tom. XV, Festschrift für Linda Sadnik zum 70. Geburtstag, Freiburg i. Br., 14—42.

Белић, А. (1932): *О двојини у словенским језицима*, Београд.

Белић, Александар (1999): *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, четврти том, Београд.

Běličová, Helena (1984—1985): *K finálnímu významu předložek v spisovných jazycích slovanských*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVII—XXVIII, Нови Сад, 69—75.

Birnbaum, Henrik (1996): *Language Contact and Language Interference: The Case of Greek and Old Church Slavonic*. — Suvremena lingvistika, 41/42, Zagreb, 39—44.

Bräuer, Herbert (1952): *Der persönliche Agens beim Passiv im Altbulgarischen. Eine syntaktische Untersuchung*, Wiesbaden.

Бунина, И. К. (1959): *Система времен старославянского глагола*, Москва.

Вечерка, Радослав (1963): *Синтаксис беспредложного родительного падежа в старославянском языке*. — Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага, 183—223.

Večerka, Radoslav (1993): *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, II. Die innere Satzstruktur*, Freiburg i. Br.

Геродес, Станислав (1963): *Старославянские предлоги*. — Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага, 313—368.

Гортан-Премк, Даринка (1971): *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд.

Горшков, А. И. (1963): *Старославянский язык*, Москва.

Граматица (1993): *Грамматика на старобългарския език*, главен редактор Иван Дуриданов, София.

- Гришкат, Ирена (1954): *О ѡрфектѹ без ѡмоћноѹ ѓлаѓола у срѣскохрваѣском језику и сродним синѣаксичким ѡјавама*, Београд.
- Грковић-Мејѓор, Јасмина (1993): *Језик „Псалѣира” из шѣтамѣарије Црнојевића*, Подгорица.
- Грковић-Мејѓор, Јасмина (1996): *О синѣаксичким одликама „Жиѣиѣа св. Симеона” од св. Саве*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2, Београд, 43—56.
- Грковић-Мејѓор, Јасмина (2007): *Језик срѣске средњовековне ѡисменостѣи: досѣиѓнућа и задаѣи*. — Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова I, Београд, 249—266.
- Драгин, Наташа (2005): *Синѣаксичке одлике Теодосијевоѓ Житија Петра Коришког*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVIII/1—2, Нови Сад, 35—51.
- Драгин, Наташа (2007): *Језик Теодосијевоѓ Житија светиѓ Саве у ѡреѣису монаха Марка из XIV века*, Нови Сад.
- Драгин, Наташа (2008): *О ѣтри кулѣна сѣиса из ѡзноѓ ѡериода срѣске редакѣијске ѡисменостѣи*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LI/1—2, Нови Сад, 53—66.
- Ивић, Милка (1951—1952): *О ѡредлоѓу по у срѣскохрваѣском језику*. — Јужнословенски филолог, XIX, књ. 1—4, Београд, 173—212.
- Ивић, Милка (1954): *Значења срѣскохрваѣскоѓ инсѣрументѣала и њихов развој (Синѣаксичко-семанѣичка сѣудија)*, Београд.
- Ивић, Милка (1955—1956): *Из ѡроблемѣишке ѡадежних временских консѣрукѣија*. — Јужнословенски филолог, XXI, књ. 1—4, Београд, 165—214.
- Ивић, Милка (1958): *Словенски имѣраѣив уз неѓаѣију*. — Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине, X, Сарајево, 23—44.
- Јерковић, Вера (1983): *Срѣска Александрида. Академијин рукоѣис (бр. 352). Палеоѓрафска, орѣоѓрафска и језичка исѣраживања*, Београд.
- Јовановић, Томислав (1978): *Похвално и ѡвесно слово десѣоѣу Сѣефану Шѣиљановићу*. — Књижевна историја, X, 38, Београд, 335—377.
- Јовановић, Томислав (1984—1985): *Служба светиѓ кнезу Сѣефану Шѣиљановићу*. — Археографски прилози, 6—7, Београд, 193—232.
- Кѣиѓковѣ, Helena (1968): *К вопросу о так называемой двойной негации в славянских языках*. — Slavia, XXXVII, 1, Praha, 21—39.
- Курцовѣ-Рибарова, Zdenka (1972): *Iz proučavanja imperativa u staroslavenskom jeziku*. — Slovo, 22, Zagreb, 52—81.
- Мѣкросич, Franz (1926): *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, IV. Band, Syntax*, Heidelberg.
- Мразек, Роман (1963): *Дательный падеж в старославянском языке*. — Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага, 225—261.
- Павловић, Слободан (2006): *Дешѣрминаѣивни ѡадежи у сѣтаросрѣској ѡисловноѡравној ѡисменостѣи*, Нови Сад.
- Стојановић, Јелица (2002): *Орѣоѓрафија и језик Бјелоѡольскоѓ дешѣворејеванѣеља (13/14. вијек)*, Подгорица.
- Стојменовић, Чедомир (1997): *Служба и Житије Сѣефана Дечанскоѓ (Дечански ѡреѣис). Палеоѓрафска, орѣоѓрафска и језичка исѣиѣивања (докѣторска дисѣрѣација)*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Толстой, Н. И. (1988): *История и структура славянских литературных языков*, Москва.
- Топоров, В. Н. (1961): *Локатив в славянских языках*, Москва.
- Ходова, К. И. (1966): *Синтаксис предлога оу с родительным падежом в старославянском языке*. — Scando-Slavica, XII, Copenhagen, 96—114.
- Ходова, К. И. (1971): *Падежи с предлогами в старославянском языке (Опыт семантической системы)*, Москва.

Наташа Драгин

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТОВЫХ СПИСКОВ,
ПОСВЯЩЕННЫХ КНЯЗЮ СТЕФАНУ ШТИЛЯНОВИЧУ

Р е з ю м е

В статье на материале трех культовых списков позднего периода сербской редакционной письменности, посвященных князю Стефану Штиляновичу, анализируются следующие синтаксические вопросы: атрибутивная и предикативная конгруэнция, агент в пассивных конструкциях, объект с отрицательными глаголами и *verba sentiendi*, выражение принадлежности, падежные конструкции со значением места и времени, причины и цели, намерения, выражение отрицания, конкуренция свободного родительного и сочетания оть + родительный, с одной стороны, и родительного с предлогами оть и оу, с другой стороны, синтаксис и семантика глагольных времен и способов действия. Исследованием категорий, которые в большинстве своем были общими и в сербскославянском, и в народном языках, автор хотел показать процесс влияния народного языка на литературный на синтаксическом уровне. Результаты исследования показывают, что этот процесс развивался внутри унаследованной системы категорий, когда приоритет, частично или полностью, приобретала одна из конкурирующих форм. Данные рукописи, проанализированные в контексте других, уже изученных сербскославянских памятников, указывают как на существование общих тенденций развития внутри литературного языка, так и на ряд различий между текстами, которым впоследствии следовало бы уделить особое внимание. Сравнение же с фактами народного языка, с другой стороны, показало, что нельзя говорить о системных инновациях, сформировавшихся на базе народного языка, когда речь идет о высоком стиле языка сербскославянского.

О ЈЕДНОМ СРПСКОМ ЕКВИВАЛЕНТУ АНТИЧКОГ ИМЕНА ЕНГЛЕСКЕ (ЗАПИС С ПОЧЕТКА 19. ВЕКА)*

ЉИЉАНА СУБОТИЋ

UDC 811.163.41'373.21

Јован Мушкатиновић је 1807. године, у другом издању својих Пословица (*Причте илићи по простиому пословице...*) у коментару уз пословицу: *Занайи су човеку крила* записао и ово: „Англија се српски зове Коситерњача, како год и Венеција Млетки”. У овом раду расправља се о пореклу овог Мушкатиновићевог географског назива, као о његовој семантичкој и деривационој мотивисаности.

Кључне речи: српски књижевни језик 18. и 19. века, коситер, калај, Каситериди, Коситерска острва, Калајна острва, Коситерњача, Енглеска, Британија, Ј. Мушкатиновић, Причте, деривација именица, суфикс /-ача/, садржатељ.

У другом издању својих Пословица из 1807. г.¹ Ј. Мушкатиновић је у коментару уз пословицу: *Занайи су човеку крила*² записао и ово: „Англија се српски зове **Коситерњача**, како год и Венеција Млетки” (Мушкатиновић 1807: 52, истакла Љ. С.). Необичност овог географског имена за данашњу Енглеску односно Британију³ захтева да се истражи ње-

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ „ПРИЧТЕ ИЛИТИ ПО ПРОСТОМУ ПОСЛОВИЦЕ темже СЕНТЕНЦИЈЕ ИЛИТИ РЕЧЕНИЈА трудом и прилежанијем ИОАНА МУШКАТИРОВИЋ чрез славноје Краљевство мађарскоје и стране јему принадлежаште заклетога адвоката собрана. Второје и умножено изданије. В БУДИНЕ ГРАДЕ, печатана при Славеносрпској печатњи Краљ. универзис. венгарскога 1807.” Прво издање изашло је 1787. г., двадесет година пре другог, и Мушкатиновић га је посветио свом прворођеном сину Петру. А у посвети 2. издању стоји: „Иоан Мушкатиновић дражајшим својим синовом Александру и Симеону благослов Божији и покрај њега свако добро и здравље жели. Каде сам ја ово моје Причта илити пословица; темже Реченија илити Сентенција собраније први кат на свет издао, онда сам три сина, вашу браћу имао, Петра, Павла и Иоана. Богу тако соизволившу њи сам изгубио, и сад с вама двојицом и сестрама вашима Јелисаветом и Катинком, јакоже и унучадма Петром и Пулхеријом у седмом десетолетију живота мојега утешавам се — ово дакле второје изданије мноју много умножено вама посвјештавам”. Књига је цела штампана црквеном ћирилицом а у посветама језик је славеносрпски. Међутим, у пословицама је језик српски заснован на војвођанском поддијалекту шумедијско-војвођанског дијалекта (више о језику Ј. Мушкаторовића в. Албин 1969; Ивић 1998).

² Ова пословица није била уврштена у прво издање *Причта...* из 1787. г.

³ Данашње име Велика Британија употребљено је још 1474. године у брачном уговору склопљеном између Едварда IV од Енглеске и Џемса (сина Џемса III од Шкотске): „this Nobill Isle, callit Gret Britanee”. Следећи пут званично се ово име јавља 1604. г. када су се под краљем Џемсом VI односно I спојила краљевства Шкотске и Енглеске, који је

гово порекло и евентуални извор у којем је Мушкатиновић нашао овакав топоним.

Овај топоним, колико је мени познато, није досад регистрован у текстовима српских аутора 18. или 19. века и претпостављам да је тај географски назив Мушкатиновићева језичка креација, његов идиосинкратички дериват, а не реч која је, макар и спорадично, функционисала као *terminus technicus* у области географије у књижевном језику тог периода. Покушала сам, међутим, да откријем одакле Мушкатиновићу инспирација за име Коситерњача, односно шта је Мушкатиновићу послужило као извор за овакав топоним, као и да покажем семантичку и деривациону мотивисаност тог имена.

За то је потребно да се подсетимо историје и историјске географије. Пре него што је Британија добила садашњи назив, који и сам потиче из антике, такође у античком периоду морепловци, истраживачи и трговци и, наравно, историчари и географи старог века, називали су је Коситерска острва (Калајна острва), односно Каситеридима. Коситерска острва вековима су била позната Феничанима као основно налазиште руде коситера.⁴ Прво познато спомињање Каситерида (Коситерских острва) налазимо код грчког историчара Херодота из 5. века п. н. е. (484—425): „Не слажем се, наиме са тим да постоји река коју барбари зову Еридан, а која се на северу улива у море и са које нам, како се прича, долази јантар, не знам такође ни за Коситерска острва, са којих нам опет долази коситер [...] Исто тако нисам могао да чујем ни од кога, иако сам се око тога много трудио, ко је лично видео та места, да ли постоји море у том делу Европе. У сваком случају је истина да нам коситер и јантар долазе из оних најудаљенијих предела” (Херодот 1959. III:115). Бронзано доба зависило је од коситера који се у мањој количини (око 15%) мешао са бакром дајући драгоцену легуру бронзе од које се правило оружје, оруђе, новац и накит. Каситериди су античком свету били посебно значајни управо због налазишта коситерске руде коју су Феничани са њих вековима довозили и скупо продавали Грцима љубоморно чувајући њено географско порекло и задржавајући на тај начин само за себе трговачки монопол.⁵

У античком свету постојала је магловита представа о томе да су Калајна острва негде иза Херкулових стубова (Гибралтара). Први који је успео да мимо Феничана (односно Картагињана) из Медитерана допре у

себе прогласио краљем „Велике Британије, Француске и Ирске”. Међутим, политички се овај термин употребљава тек од уједињења парламената 1707. године.

http://www.probertencyclopaedia.com/S_GREAT_BRITAIN.HTM

http://wiki.answers.com/Q/In_what_year_was_the_name_of_Great_Britain_first_used

<http://www.cartage.org.lb/en/themes/geoghist/histories/oldcivilization/phoenicia/britmines/britmines.html>

⁴ О етимологији грчког назива *Κασσιτερος* („метал из земље Каса”) уп. Лома 2005. Термин *коситер* у српском и хрватском језику изведен је из грчког мада се у српском употребљава и назив *калај*, који је позајмљен из турског (*kalay*) (уп. Škaljić 1979).

⁵ У литератури о Коситерским острвима се препричава анегдота како су Феничани када их је неки римски брод пратио на путу ка Каситеридима, били у стању да насучу сопствени брод и изазову бродолом само да Римљанима не би открили тајанствени пут до далеких острва и њихова богата налазишта драгоценог минерала и тако угрозили свој примат у трговини.

пределе иза Гибралтарског мореуза, тј. у пределе источног Атлантика, западно од тада познате Европе, и да о томе остави писана сведочанства, и који се данас сматра проналазачем Британије,⁶ био је Питија (Πυθέας Μασσαλιώτης),⁷ морепловац, географ и истраживач из 4. века п. н. е. (живео између 380. и 310. или 300. г. п. н. е.), рођен у грчкој колонији Масилија, (данашњи Марсељ). Он је своја сведочења оставио у путопису „На океану” (Περί του Ὠκεανου),⁸ који, нажалост, није доспео да наше времена али која су, у каснијим вековима, била главни и вероватно једини извор информација о далеким пределима које је Питија обишао и описао. О постојању таквог дела знамо само на основу каснијих сведочења географа и историчара античког доба (пре свега Страбона, Диодора Сицилијанца и Плинија Старијег).⁹ Претпоставља се да је Пи-

⁶ Сер Клемент Маркам (Sir Clement Markham), познати британски историчар и истраживач, објавио је 1893. године чланак под називом „Питија, проналазач Британије” („Pitheas, the Discoverer of Britain”) у часопису *The Geographical Journal*, Vol. 1, No. 6 (Jun., 1893: 504—524; Blackwell Publishing on behalf of The Royal Geographical Society — Institute of British Geographers), који је широм света побудио велику пажњу. Чланак је заснован на античким текстовима и у њему се тврди да је грчки морепловац Питија из грчке колоније Масалија (данашњег Марсеља) опловио Британију у 4. веку пре Христа, да ју је пешке обишао и оставио детаљно писано сведочанство о свом путовању. Питија је још сведочио да је шест дана пловио северозападно од Британских острва до далеких предела док га океан бљузгавог леда и магла, тако густа да се није могло кроз њу пловити, нису присилили да се врати: <http://www.istor.org/stable/1773964>.

⁷ Питија је, дакле, био први медитерански морепловац који је опловио Британска острва и пловећи 6 дана ка северозападу од Шкотске доспео у далеке северне пределе оставивши сведочанства о удаљеном острву Тула (за које се сматра да је вероватно Исланд или Гренланд или можда део норвешке обале, Шетланд или Фарска острва) описавши феномен тзв. поноћног сунца, где средином лета сунце залази тек на 2—3 сата, а што је само потврдило мит о Хипербореји, земљи вечног леда и снега у којој сунце никад не залази и о којој су сведочанства допирала до Медитерана вековима пре њега, и о Хиперборејцима за које су Грци говорили да живе „иза северног ветра” (у грчкој митологији Борјеј је био бог северног ветра, а Хиперборејци су били срећни народ који је живео изван његове власти и који се хранио воћем и правило пића од жита и од меда): http://pytheas.net/name_logo/pytheasexplorer2.html.

⁸ Пошто су Картагињани држали под опсадом пролаз кроз Херкулове стубове не дозвољавајући другим бродовима да прођу, претпоставља се да је Питија до Атлантика прешао или копном, преко данашње Француске, или је од Марсеља до Гибралтара пловио пет дана уз обалу, ноћу, како не би био откривен. А постоји и могућност да је искористио период кад је ослабљена Картагина остављала овај мореуз небрањен, за шта се зна да се дешавало отприлике у време његовог путовања: Уп.: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3404705295.html>.

⁹ Питијино путовање било је прелажење границе непознатог и није нимало чудно што су географи и историчари старог века, „чија је представа о свету била базирана на Аристотеловој тези да се морем иза Херкулових стубова не може пловити — одбацили тај необични и по њима фантастичан Питијин извештај као дело одвећ бујне маште, ако не и директне лажи. Штавише, изгледа да је Питија изазвао отворено непријатељство водећих ауторитета и у свом и у каснијим периодима, чиме се и може објаснити нестанак свих примерака оригинала о његовим истраживањима [...]. Данас, на наше велико жаљење, ми знамо за то дело само преко произвољних коментара истраживача критичара — нарочито Полибија, Страбона и Плинија [...] Па ипак, довољно је остало од тог дела — макар из друге руке, да би се показало да је Питија из Марсеља открио Британска острва — и ту тврдњу износимо упркос вероватноћи да су Феничани већ били стигли до Корнволске обале много пре него што је грчки истраживач кренуо из Масилије...” (превод Љ. С.). Уп.: <http://www.scribd.com/doc/18097093/DzemsVelardAtlantidaidrugizgubljenisvetovi>.

тија доспео до богатих налазишта коситера на југозападном шпицу Енглеске, на Острвима Сили и у Корнволу. Описао је како локални становници ваде коситер, како га секу у комаде и транспортују до обале. Од Питије потиче и прво сведочење о данашњем имену Британије — како га је записао од локалних становника: Πρετανικαι νη σοι — што је Диодор касније извео у Πρετανοι. Претпоставља се да су становници Корнвола себе називали Претанима или Притенима, што значи „осликани” или „тетовирани”, што је назив који су Римљани касније латинизовали у Пикти (Picts).¹⁰ Питија је цитиран од стране каснијих античких историчара и географа да је Британска острва називао „Острва Претана”, односно Претанска острва.¹¹

Антички топоним Каситериди за данашњу Британију (који није био локални, британски топоним већ су Грци тако називали отоке са којих им је вековима долазио драгоцен коситер), изашао је из употребе (и моде) и заборављен је са завршетком античке епохе, и до нашег времена сачуван је само у преводима из Херодота и других античких историчара и географа.¹² Тако у енглеској литератури Британију називају Tin Islands,¹³ на немачком је Zinninseln (Kassiteriden), а на руском Оловянные острова или Касситериды и сл.¹⁴

Захваљујући Херодотовој *Историји*, као и делима осталих историчара и географа старог века, која су свакако била (обавезна) лектира¹⁵ образованих Европљања па и образованих Срба у 18. (и 19) веку (који су

¹⁰ У Кобам Брувер (E. Cobham Brewer: 1810—1897) *Dictionary of Phrase and Fable* (1898) етимологија имена Британија доводи се у везу са феничанском речју Baratanic која значи „земља коситера”: „By far the most probable derivation of this word [Britain] is that given by Bochart, from the Phoenician *Baratanic* (country of tin), contracted into B'ratan'. The Greek Cassiterides (tin islands) is a translation of Baratanic, once applied to the whole known group, but now restricted to the Scilly Isles. Aristotle, who lived some 350 years before the Christian era, calls the islands Britannic, which is so close to B'ritanic that the suggestion of Bochart can scarcely admit of a doubt. (*De Mundo*, sec. 3.)”; уп.: <http://www.infoplease.com/dictionary/brewers/britain.html>. У *Ancient Israel in Spain and Britain* Џорија Брукса (Jory Brooks) налазимо такође потврду овакве етимологије: „Samuel Bochart (1599—1667), a profound Oriental language scholar, showed that the name Britain itself 'is a corruption of the Hebrew words Barat Anach', or islands of tin”. Уп.: <http://www.ensignmessage.com/archives/ancientisrael.html>; http://www.probertencyclopaedia.com/S_GREAT_BRITAIN.HTM.

¹¹ Уп.: http://www.experiencefestival.com/a/Britain_-_Etymology.

¹² Како је у каснијим вековима локално име Британија постајало познатије, античко име Каситериди (али, наравно, не и сама острва) утонула су у свет митских прича.

¹³ У том делу Енглеске, за који се претпоставља да је био Питијина дестинација, постоје и топоними са именом коситера у свом називу: Тинмаут (Tinmouth), Рт Тинтагел (Tintagel) (ВАС 1982: 60—61; HNCWA 1996:46).

¹⁴ У савременим преводима и у савременој литератури на српском (и хрватском) језику, која се односи на ову античку причу, срећемо називе Коситерска острва, Коситерни отоци односно Калајна острва као и Каситериди.

¹⁵ Нема много података о томе, а требало би, свакако, детаљно истражити, шта су све читали школовани Срби у 18. веку. Њихова се лектира свакако није много разликовала од лектире осталих школованих припадника Хабзбуршке монархије, јер су били укључени и у исти образовни систем. Немамо много информација ни које су књиге садржале њихове приватне библиотеке. Фрагментарни подаци о свему томе расути су по чланцима и монографијама аутора, који су писали о личностима нашег 17, 18. и 19. века (Фотић 2005: 736—758; Тимотијевић 2006: 308—334).

их сигурно читали у оригиналу), и античко географско име Коситерска острва¹⁶ односно Калајна острва или Каситериди, за које су историчари утврдили да несумњиво означавају Британију, морало је бити познато и српској интелигенцији тог времена. О томе сведочи и Мушкатиновићева¹⁷ твореница *Коситерњача*,¹⁸ која припада истом лексичко-семантичком пољу. Високо образовани Мушкатиновић је, у духу свога времена, транспоновано антички назив *Cassiterides* (*Cassiterides*) у дериват Коситерњача. Нисам, међутим, нашла потврде овог топонима код других српских аутора, Мушкатиновићевих старијих или млађих савременика, а, као што је речено, називи Коситерска острва или Калајна острва у савременим преводима, пре свега Херодота и других античких географа, представљају, наравно, само превод грчког назива *κασσιτεριδης*, а не и функционално географско име. Постоје сведочења да је и *Geographiae sacrae pars prior* (Саен 1646), историја народа и језика Самуела Бошара (Samuel Bochart)¹⁹ била веома позната и популарна крајем 17. века и могуће је да је и ово дело било у лектири на аустријским универзитетима на којима су се школовали и Срби, па тако и у Мушкатиновићевој, што је такође могло бити његова инспирација да овако назове Енглеску односно Британију (уп. напомену 9). Мушкатиновић је, иначе, своје прво објављено дело и посветио управо религијским питањима. То је *Краткое размышление о празници* из 1786. године, књига којом правда црквену реформу државне власти што аустријским Србима и православној цркви укида велики број постова, празничних и нерадних дана.²⁰ „Свој приступ Мушкатиновић заснива на барокном рационализму који је аргументацију за критику градио на три основна елемента: Новом завету, ауторитету црквених отаца и здравом разуму” (Тимотијевић 2006: 74). Мушкатиновић доказује Србима да празнике није измислио Христос и да их не помиње Свето писмо, а у својим богословским разматрањима слу-

¹⁶ Као што и стоји у горе цитираном одломку из превода Херодотове историје из 1959. г.

¹⁷ Јован Мушкатиновић је рођен у Сенти око 1743. године. Учио је права на протестантском лицеју у Пожуну (1764–66) и, вероватно, у Пешти (1766–67?). У Новом Саду је радио као адвокат од 1769. до 1787, када постаје сенатор у Пешти (1787–1809), где је и умро 1809. године. Био је први Србин адвокат у Угарској (Чурчић 1988: 305).

¹⁸ Занимљиво је да је Мушкатиновић именован Коситерњача назвао (само) Енглеску, чији југозападни делови (Острва Сила и Корнвол) и јесу били најважније античко извориште коситера и који су и мотивисали античке морепловце и географе да их назову Каситеридима. То само говори о Мушкатиновићевој начитаности и доброј обавештености.

¹⁹ Самуел Бошар (Samuel Bochart — Rouen, 1599 — Caen, 1667) био је велики протестантски познавалац и проучаваоц Библије, изузетан ерудита који је поседовао темељна знања главних оријенталних језика укључујући хибру, сиријски, арапски и етиопски. Написао је двотомну књигу *Света географија: Geographia Sacra seu Phaleg et Canaan* (Caen 1646); уп.: http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Bochart; <http://www.mhs.ox.ac.uk/gatt/catalog.php>.

²⁰ На удару црквене реформе нашле су се све вероисповести у Царевини. Срби су, међутим, упражњавали бројне и дуге постовете због којих од исцрпљености нису били у стању да привређују, а затим су празновали разне заповедне празнике (када нису смели ради-ти), недеље, крсна имена, црквене славе и заветне дане, што је нерадном чинило више од половине календарске године. Реформа се одвијала постепено: 1743, 1769, 1774. и 1786. када је Синод, наравно, опет на заповест државних власти, број нерадних дана коначно свео на двадесет седам (Фотић 2005: 624–654; Тимотијевић 2006: 69–75).

жио се текстовима старијих протестантских богослова и полемичара као и професора канонског права на универзитету у Бечу (Скерлић 1914: 110; Чурчић 1988: 304). Могуће је да је међу тим „протестантским богословима”, које је Мушкатиновић читао, био и Самуел Бошар и његова *Geographiae sacrae*?²¹

Било би, исто тако, занимљиво пажљиво истражити у уџбеницима географије 18. и 19. века и географским мапама, намењеним српској „учећој се младежи” како се у њима именује Британија и Енглеска. Међутим, текстови који су мени били доступни, немају топониме засноване на овом античком грчком називу Каситериди. Термини који се у њима срећу најчешће су Англија, Енглеска, Британија.

Да видимо сада како са творбеног аспекта стоји ствар са Мушкатиновићевом *Косићерњачом*. У српском језику суфиксом /-ача/²² (< /-ја-ча/)²³ на јотовану основу од придева изведених суфиксом /-(а)н/ (ређе суфиксом /-ен/) творе се именице са веома разнородном семантиком. Ни Клајн нити Бабић, осим што напомињу да се оваквом суфиксацијом добијају именице „врло разноврсног значења” (Клајн 2003: 67) односно да „izvedenice od pridjeva imaju veoma različita značenja” (Babić 1986: 77), у својим творбама речи не баве се детаљније семантиком тих изведеница.²⁴ Судаћи према броју регистрованих примера очигледно је, а то напомиње и Бабић (1986: 77), да је овај суфикс веома слабе продуктивности и да се њиме обично не граде нове речи — мада разноврсност семантике од њега изведених именица показују да су те творенице остатак некад плодног система. Многе лексеме деривирание овим суфиксом данас су архаичне или нису део свакодневног вокабулара савременог говорника или су, ако њихова значења постоје у лексикону савременог језика, деривираниа другим, данас продуктивнијим суфиксима.

Значење Мушкатиновићеве изведенице може се дефинисати као „тле, простор који (у себи) садржи/има доста коситера” на основу чега

²¹ Лаза Чурчић, у тексту: „Једна просветитељска књижица Јована Мушкатиновића на мађарском језику и њен превод за Србе” обавештава нас да је Мушкатиновић поред мађарског, знао немачки, који је у његовој кући био други језик уз српски (и да је своју децу одгајао као билингвалну) и латински (Чурчић 1988: 301—322), а мора се претпоставити да је знао и старогрчки, који је био обавезан језик током школовања, а несумњиво је и да је био веома добро обавештен човек (Чурчић 1988: 314).

²² Клајн уводи и суфикс /-њача/ „као сложени суфикс” за који каже да се може „издвојити из облика са осномом на /-њ/ (*Вечерњача, усјињача*) или оних на јотовано /-н/ (*Ћламњача, ледењача, сџруњача*)” (sic!) (Клајн 2003: 67). Није јасно ни зашто Клајн деривате типа *биберњача* и *сламњача* убраја у изведенице од именичких основа кад се и оне могу подвести под извођења од придевске основе суфиксом /-ача/, са алтернацијом јотованог сонанта /н/.

²³ Бабић узима суфикс /-ача/ као заједнички именилац суфиксима /-ача/, /-јача/, /-њача/ и /-уљача/ од којих се једино последњи не удружује с придевима. Он, међутим, суфикс /-јача/ издваја као посебан: „Sufiks -ača i -jača dolaze u komplementarnoj raspodjeli tako da -jača dolazi na osnovе које завршавају suglasnikom n, s којим се почетно j суфикса смењује по јотацијским правилима, а суфикс -ača dolazi na остале основе i на основу *porculanača*— од које је изведена именица *porculanača*” (Babić 1986: 77), иако са становишта синхронije нема за то оправдања.

²⁴ Бабић је, додуше, примере разврстао на одређене семантичке категорије посебно их не дефинишући (Babić 1986: 78).

је, као доминантне особине тла, именован цео један локалитет²⁵ и тако добила референцијалну функцију, функцију топонима. Међутим, на основу анализе малобројних примера ексцерпираних из речника ЈАЗУ (РЈАЗУ), Матице српске (РМС), САНУ (РСАНУ), Вуковог Рјечника (ВР) и Обратног речника (ОР) Мирослава Николића, али и оних регистрованих и код Клајна (К) и Бабића (Б), може се закључити да се суфиксом /-ача/ творе бар три семантичка подтипа изведеница које у себи имају најшире значење „места (тј. слободног или омеђеног, отвореног или затвореног простора), које је садржатељ,²⁶ односно које садржи, у којем се налази извесна количина нечега, неке материје”, тако да се може говорити о некој врсти полисемије овог суфикса. Оно што је садржано (тј. „садржани објекат”) у оквирима простора таквог места (садржатеља), атрибутира посебну карактеристику садржатељу и функционира као лексичко-семантичка основа у деривирању нове лексеме којом се такав простор/локалитет/место именује.

Први подтип је онај који значи „локалитет (тле, земља, отворен простор) који садржи велику/већу количину нечега (руде, камена, соли и сл.) и који није омеђен видљивим границама”. У таквом значењу у наведеним речницима забележена су односно потврђена свега четири деривата код којих овај суфикс уноси исти семантички садржај који налазимо и у Мушкатиновићевом топониму *Косийтерњача* и можемо га означити као

суфикс /-ача/₁:

- (1) *кречњача* — „земља која садржи доста креча”, *кречуша*²⁸ (РМС), *лајорњача* — „земља која садржи доста лапорца”, *лапораста земља* (РМС), *слањача* — „земља која садржи доста соли”,²⁹ (само у ОР, са ознаком „тло”), и зато је то тле неплодно, „мјесто блатно, окорјело од слане воде” (РЈАЗУ, објашњење за синонимну одредницу *слашина*),
- (2) *ледењача* — „врста земље слабе плодности” (РСАНУ), име вероватно метафоризовано према аналогiji да из леда, леденог тла ништа не расте.

Друго значење: „затворен/омеђен простор, посуда, нешто сачињено (арте факт) или природним путем створено да у себи садржи или да се у

²⁵ Термин *локалитет* дефинише се као „место, предео, крај који поседује нека обележја која га чине специфичним” (Клајн, Иван и Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј).

²⁶ У нашем језику, нажалост, не постоји адекватан термин којим би се именовао појам општег садржатеља нечега. Можда би овде могао послужити и француски термин „контено” <contenant> који у својој семантици најприближније одговара садржају који покрива општи појам нечега што се појављује као садржатељ различитих ентитета? (Уп. такође Кликовац 2003).

²⁷ Душка Кликовац сликовну схему садржавања описује као сразмерно једноставну и да су њени делови садржатељ и садржани објекат (Кликовац 2003: 216).

²⁸ Дефиниције су преузете из речника у којима је лексема потврђена.

²⁹ Пошто семантика лексеме *слањача* није дефинисана у Обратном речнику, а забележена је само у њему, дефиниција је изведена по аналогiji. Исто тако, дериват *сланача*, слатина [место/тле] „гдје извире или пишти вода слана или налисела, извор слане воде” (РЈАЗУ), (ВР), по семантици се такође може прикључити горе наведеним изведеницама иако код њега немамо алтернатицу /н/ ~ /њ/.

томе држи нека материја — обично мања или ограничена количина нечега”, забележено је у следећим примерима, а у овом подтипу регистровано је нешто више деривата:

суфикс /-ача/₂

- (1) *биберњача* — „посуда за бибер”, „суд за бибер” (К, РСАНУ) односно „судих у коме се држи бибер” (РМС), забележено и у ВР, *кайтрањача* — „посуда у којој се држи катран”, катраница (РСАНУ), *лиштрењача* — „суд, боца (обично стаклена) запремине од једног литра за вино и сл. са широким дном и уским грлићем” (К, Б, РСАНУ), па тако, по аналогiji, и *дволиштрењача* и *полиштрењача* (К), *солњача* — „посуда у којој се држи сол” (РЈАЗУ), *сирњача*₂ — „љеса (плетар начињен од прућа или тршћа) за сушење сира” (РЈАЗУ), *шећерњача* — „посуда у којој се држи шећер” (Б);
- (2) *крпењача* — (а) „дечија лопта начињена од крпа” (РСАНУ, РМС),³⁰
(б) „лутка начињена од крпа” (РМС),
сламњача — „онај дио у постељи, који је напуњен сламом”, сламарица, сламница (РЈАЗУ; као и у ВР, РМС).
- (3) *јештрењача*₂ — „јетрена марамица”, јетреница (РМС),³¹
водењача — (а) врсте тикве (Б, РМС); (РСАНУ, РМС:) (б) „врста сочне јесење крушке” (у ВР: *piris genus*, плускача), (в) „врста смокве која дозрева у августу”, (г) „врста трешње”;³²
- (4) *ледњача*₂ — „јама у којој се зими убацује лед да би се лети користио”, леденица (РСАНУ),
ћумурњача — „мјесто гдје се ћумур жеже”, ћумурница (РЈАЗУ), „мјесто гдје се ћумур пали” (ВР),³³
хладњача — „просторија или зграда у којој се помоћу нарочитих уређаја одржава ниска температура ради чувања лако кварљивих намирница; камин, брод и сл. са таквим уређајима” (РМС).³⁴

Треће значење које се овим суфиксом деривира може се дефинисати као „врста јела, обично пита или кобасица, која садржи одређену

³⁰ Лексема *крпењача* заједно са лексемом *сламњача* чини посебан семантички подтип. Речничка дефиниција *крпењаче* није прецизна, јер ова лексема заправо значи „лопта/лутка начињена од крпа и напуњена крпама” чиме се реферише да су и објекат садржавања али и сам садржатељ сачињени од исте материје, што није случај са другим лексемама деривираним суфиксом /-ача/.

³¹ Ова лексема једина припада (народној) анатомској терминологији и по томе се разликује од осталих твореница из семантичког поља „садржатеља”.

³² Воће именовано овом лексемом свакако садржи велику количину воде, што је њихова изразита карактеристика која је и била мотивациона основа за њихово име.

³³ Слично значење деривира се и суфиксом /-њача/ на именичку основу у лексеми *голубњача* — „шупљина (јама, пећина) у којој се легу дивљи голубови” — голубарица (К, ВР, РСАНУ).

³⁴ Ова изведеница једини је новији дериват у савременом језику и њој би се могла придружити и изведеница *оклопњача* са значењем „ратни брод заштићен оклопом и снабдевен артиљеријским наоружањем” (РМС), Клајн ову изведеницу деривира суфиксом /-њача/ од именице, мада дозвољава и могућност придевског извођења (Клајн 2003: 67). Бабић, који је деривате са овим суфиксом од придевске основе разврстао на основу семантичких критерија другачијих од мојих, наводи ову изведеницу у оквиру семантичког субпоља „возила” где наводи и изведенице: *једрењача*, *јарњача* са значењем пароброд (с напоменом да је ово значење ретко) и локомотива (Вабич 1986: 78).

смесу односно која је напуњена одређеном смесом, материјом”, чије име служи као деривациона основа. Очигледно је да је технологије израде оваквих пита односно кобасица у томе да се коре односно црева филују, тј. пуне одговарајућом смесом (ситним сиром; млевеним месом или цигерицом) чије име је у функцији деривациона основе изведеница:

суфикс /-ача/₃

- (а) *сирњача*₁ — „пита од сира”, сирница (Б),³⁵
 (б) *јетрењача*₁ — „јетрена кобасица”, јетреница, цигерњача (РМС, РСАНУ),³⁶
месњача — „кобасица с месом” (ВР, РЈАЗУ), и фонетска варијанта истог значења: *мешњача* — „кобасица с месом” (ВР, РЈАЗУ),
цигерњача — „цигерна кобасица” (РЈАЗУ), „кобасица од цигерице” (ВР, РМС).

И да закључимо. Изведеница *Коситерњача* деривирана је у духу српског језика суфиксом /-ача/ који данас није више продуктиван и који је у савременом језику замењен продуктивнијим суфиксима, али семантичка разноврсност изведеница с овим суфиксом, које налазимо по речницима и у уџбеницима из творбе речи, сведочи нам о томе да је он морао припадати систему веома плодних творбених средстава, којим су се градиле нове лексеме како од придевских, тако и од именских и глаголских основа. Мушкатиновићев дериват потпуно се уклапа у творбени систем српског језика и сведочи о високој језичкој компетенцији његовог творца. Његова семантика уклапа се у сличне деривате чије је опште значење: „локалитет (тле, земља) који садржи велику/већу количину нечега (руде, камена, соли и сл. — у овом случају — коситера) и који није омеђен видљивим границама”. Сам термин *Коситерњача*, начињен према античком географском називу Каситериди или Коситерска (Калајна) острва за античку Британију, оригинална је Мушкатиновићева твореница и инспирацију за њу могао је добити из лектуре која је несумњиво садржавала дела античких класичних али и дела западноевропских аутора каснијег периода, која је Мушкатиновић, као изузетно образован човек, сигурно читао а можда и поседовао у својој приватној библиотеци.

Нови Сад

ЛИТЕРАТУРА

Албин, Александар (1969). О народном језику Јована Мушкатиновића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XII: 53–72.

Babić, Stjepan (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti — Globus.

ВАС (1982). *Велики атлас света*. Љубљана: Младинска књига.

³⁵ Суфиксом /-њача/ изведене су лексеме из истог овог семантичког поља: *маковњача* (маковача „колач, штрудла од мака”) (Б, РСАНУ, ПМЦ), а Бабић у субпољу „пите” наводи још и *ораховача*.

³⁶ ЈАЗУ изведеница *јетрењача* има значење „јетрена трава”, а јетрена кобасица се зове *јетреница*.

HNCWA (1996). *Hammond New Century World Atlas*. Printed in The United States of America: Hammond Incorporation — Time.

Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Ср. Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Прилози граматици српског језика. Други део. Суфиксација и конверзија*. Београд — Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства — Институт за српски језик САНУ — Матица српска.

Кликовац, Душка (2003). О метафорама у српском језику чији је изворни домен односи *садржавања*. У *Језик, друштво и сазнање*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду. 215—238.

Лома, Александар (2005). Zur Frage der frühesten griechisch-iranischen Sprachbeziehungen: Gr. *κασσίτερος*. *Sprachkontakt und Sprachwandel*. Wiesbaden — Dr. Ludwig Reichert Verlag. 331—340.

Николић, Мирослав (2000). *Образни речник српског језика*. Нови Сад — Београд: Матица српска — Институт за српски језик САНУ.

Скерлић, Јован (1914). *Историја нове српске књижевности. Поједино илустрирано издање*. Београд: Издавачка књижара Ц. Б. Цвијановића.

Павић, Миодраг (1985). *Историја, стилска и стил*. Нови Сад: Матица српска.

Тимотијевић, Мирослав (2006). *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*. Београд: CLIО.

Фотић, Александар (2005) [приредио]. *Приватни живот у српским земљама у освић модерној доба*. Београд: CLIО.

Чурчић, Лаза (1988). *Српске књиге и српски писци 18. века*. Нови Сад: Књижевна заједница.

Љиљана Суботић

ОБ ОДНОМ СЕРБСКОМ ЕКВИВАЛЕНТЕ АНТИЧНОГ НАЗВАЊА АНГЛИЈЕ (ЗАПИСЬ НАЧАЛА XIX ВЕКА)

Резюме

В 1807 г. Йован Мушкатирович во втором издании своих „Пословиц” (*Причѣ или-ти њо ѡпростѡму пословице...*) в комментарии к пословице: *Занати су човеку крила* написал следующее: „Англия по-сербски называется Коситеръача, так же, как и Венеция — Млетки”. В данной статье речь идет о происхождении географического названия Мушкатировича, а также о семантической и деривационной мотивации этого слова.

Прежде чем Британия получила современное название, которое происходит из античности, в античные времена мореплаватели, исследователи и купцы, а также историки и географы прошлого века называли ее Коситерска острва (Калајна острва /русск. Оловянные острова/), или Коситериди. Оловянные острова веками были известны финикийцам как основное местонахождение оловянной руды. Производное *Коситеръача* Мушкатирович образовал в соответствии с сербским языком при помощи суффикса *-ача*, не являющимся в данный момент продуктивным. Дериват Мушкатировича полностью отвечает словообразовательной системе сербского языка и свидетельствует о высокой языковой компетенции творца слова. Его семантика соответствует подобным дериватам, имеющим общее значение „место (почва, земля), которое содержит большое / большее количество чего-либо (руды, камня, соли и под. — в данном случае — олова) и которое не обозначено видимыми границами”. Сам термин *Коситеръача*, произведенный в соответствии с античным географическим названием Коситериди или Коситерска (Калајна) острва для античной Британии, является оригинальным творением Мушкатировича. Идею такого образования Мушкатирович мог получить из литературы, включающей как античных классиков, так и западноевропейских авторов более позднего периода, которую Мушкатирович, будучи исключительно образованным человеком, несомненно читал или имел в своей личной библиотеке.

ИЗ МОРФОСИНТАКСЕ ГОВОРА СЕЛА БАТОВЦА (КОД ПОЖАРЕВЦА)*

ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ

UDC 811.163.41'28(497.11 Batovac)

У раду су анализирани морфосинтаксичке особине говора различитих генерација житеља села Батовца код Пожаревца и одређен њихов однос према најближим идиомима косовско-ресавског и смедеревско-вршачког дијалекта.

Кључне речи: дијалектологија, северни поддијалекат косовско-ресавског дијалекта, морфологија, синтакса, хоризонтална стратификација.

1.1. Десна страна доњег тока Велике Мораве од Ресаве до Кучева и Голупца апроксимативно (Ивић 1999: 331) или нешто децидније (Симић 1980: 125) одређена је као територија С-В дијалекта. С обзиром на измешаност становништва, која је настала услед досељавања из различитих подручја, требало би скоро сваки српски пункт детаљно испитати да бисмо утврдили да ли су на овој територији С-В особине сачуване у потпуности, у траговима или их уопште нема. Село Батовац лежи на 16 км северозападно од Пожаревца и увршћено је као 210. пункт Српског дијалектолошког атласа.

1.2. На основу богате грађе и детаљне анализе прозодијског система овога села (Бошњаковић 2003: 327) утврђено је да су инвентар и дистрибуција акцената исти као и у К-Р дијалекту (*жѣна, ѿдѣок, ѿоѿдка, ѿлава, на́род, ѿѿѿѿла; седѿ, седѿм, девојка, вѿчѣ, вѿчѣм, вѿчѣмо*). Само неколико примера са кановачким акцентом могу се тумачити емфазом (*не моѿу*) или аналогичном (*оѿѿѿѿла : оѿѿѿѿи*). Вокалски и консонантски систем говора Батовца не разликује се знатније од стања у суседним говорима (Бошњаковић 2007, 2009).

1.3. У овом раду анализираћемо морфосинтаксичке карактеристике говора различитих генерација житеља села Батовца код Пожаревца и утврдити њихов однос према суседним идиомима косовско-ресавског и смедеревско-вршачког дијалекта.

1.4. Информатори: Породица Миљковић: Даринка — Дара (1912), Иван — Ива (1914), Надежда — Нада (1934), Сандра (1993), као и петнаестак ученика од првог до четвртог разреда основне школе у Батовцу.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

2.0. Од морфосинтаксичких особина именица издвајамо:

а) дистрибуцију наставачких морфема: *-е/-у* у Вјд. м. р.; *-ом/-ем* у Ијд. м. и ср. р.; *-ови/-еви* у мн. имен. м. р.; *-ићи/-ци/-ад(и)* у образовању суплетивне мн. имен. ср. р.; *-има/-ма* у ДИЛмн. имен. м. и ср. р.; *-и/-е* у ДЛјд. имен. ж. р.; *-а/-и/-ø* у Гмн.; Гјд / Гмн.; Г = Лмн.; *-и/-е* у Амн. имен. *žostī*;

б) дистрибуцију творбених морфема: *-ин (чобанин)*, *-ац (лебац, лу-кац)*, *-ка (ващка, зверка, коска, кокошка)*;

в) промену рода: *īāj жалос; бицикла*;

г) промену броја: *децама, браћама; вила, žрабуља*.

2.1. У Вјд. именица м. р. на *-ø* наставак *-е* шири поље употребе, што потврђују следећи примери углавном добијени на основу упитника:¹ *сiне, ба̀че*, али и: *му̀же, кра̀ље*. Код једног страног антропонима забележили смо Н уместо Вјд.: а ја му кажем, реко, *Тѓмас*, у идѹћу недељу ће да бѹде тѓчак готѓв. Иначе, хипокористици м. р. типа *Жiра, Иѓа, Јѓва, Саiша* у Вјд. гласе *Жiро, Иѓо, Јѓво, Саiшо*.

Слично стање налазимо углавном и у суседним говорима. Тако је за говор Радимаца констатовано да „наставак *-у* губи терен у корист наставка *-е*” (Томић 1987: 371). За говоре ђердапске зоне Асим Пецо на основу само три примера на тврд сугласник констатује да у Вјд. м. р. није забележио примере с наставком *-у*, тако да не можемо бити сигурни да га нема или који се наставак јавља иза меких сугласника (Пецо 1972: 204). У Ресави се иза неких меких сугласника може јавити и наставак *-е* (Пецо—Милановић 1968: 303—304). У косовско-ресавским говорима Крагујевачке Лепенце иза меких сугласника претежно се јавља наставак *-у*, али се чују и примери са *-е* (Вукићевић 1995: 132—133). У Левчу је изгубљен осећај за тврде и меке консонантске основе, као и за правилну дистрибуцију наставака *-е/-у* (Симић 1972: 223—224). У Доњој Мутници је уочено колебање у репартицији наставака *-е/-у* у овом падежу (Ракић—Милојковић 1990: 83).

2.2. У Ијд. именица м. и ср. р. у говору старијих Батовчана наставак *-ом* је уобичајен и иза палаталних сугласника, што одговара стању у севернијим областима косовско-ресавског дијалекта: *сас јѐжом, са мiѹиом, сас му̀жом, с ѓѹом*; дѓбе *вѓзом*, дреш *ѝрѓкѹиором*, али и *ѝѹиѹем*. Међутим, у говору деце репартиција наставака је као у стандарду: *и́де онiм вози́ѹем, камѓњем; с брѓиом*.

На основу студија које су описивале северније говоре косовско-ресавског (К-Р) дијалекта Павле Ивић је закључио да „у простору источно од долине Велике Мораве у инструменталу једнине именица прве деклинације господари *-ом* насупрот типичном косовско-ресавском *-ем* у тој долини и на западу од ње” (Ивић 1999: 328). Тако је наставак *-ом* генералисан и у Крушцици и Врачевом Гају, али је у Калуђерици забележено *-ем*, донесено из Србије на тло југоисточног Баната (Ивић 1958: 334—5). Наставак *-ом* се у Радимни јавља и иза меких сугласника (Томић: 371).

¹ Упитник за српск(охрвајски/хрвајскосрпск)и дијалектолошки атлас. САНУ. Међуакадемијски одбор за дијалектолошка истраживања. Грађа је похрањена у Институту за српски језик САНУ.

У говору ђердапске зоне у свим наведеним примерима уочен је овај наставак, осим код именице *йуиш*, што је најближе стању у нашем говору (Пецо 1972: 204). У Ресави аутори бележе напоредну употребу оба наставка и код именица на тврд и мек сугласник и тумаче је тенденцијом потискивања наставка *-ом* наставком *-ем*, при чему се не искључује ни утицај јужних говора одакле је притицала косовска миграциона струја (Пецо—Милановић 1968: 304—305). Наставак *-ем* иза тврдих сугласника јавља се само у периферним селима К-Р зоне Крагујевачке Лепенице, углавном према Поморављу и Левчу (Вукићевић 1995: 134—136). У Левчу се искључиво среће овај наставак, будући да се *-ом* давно у потпуности изгубио (Симић 1972: 224—226). Дакле, фреквенција наставка *-ем* опада од југа ка северу.

2.3. У говору свих генерација Батовчана углавном је правилна дистрибуција наставака *-ов/-ев* у множини: *бйкови, волдџи, бџлџи, вџкови, лџкџи, сџдџи, дџмови, бџнови, мџиџи, йџџи, чџџи; џрџџи, чџџи, џџџи; соколџи; жџџи, зџџи, кџџи, џџџи, џџџи, џџџи* Гпл, *нџџи; нџџи, йџџи*. Једино смо у говору деце забележили један пример без проширења: *йџџи*.

Слично је стање у суседним говорима. У Ресави је, по речима аутора, репартиција ових форманата као у стандардном језику (Пецо—Милановић 1968: 308). Слично стање је и у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995: 138) и Левчу (Симић 1972: 227). У говору Крушчице код меких основа чува се проширење *-ев* (Ивић 1958: 335). Само у говору Радимне множинско проширење *-ев* повлачи се пред *-ов* (Томић 1987: 372).

2.4. Поред множине *дџџи*, код најстаријег информатора из Батовца забележили смо и облик добијен од деминутивне форме *данџи*: тако *дџџи* пролазу. У околним говорима множина именице *данџи* среће се углавном без проширења или са њим. Тако се у говору Радимаца срећу оба проширења (*-ов/-ев*), али и облик (*данџи*) за који аутор каже да се више осећа као деминутив (Томић 1987: 372). У Ресави испитивачи су прецизирали да се проширење среће само у номинативу множине, али не и у Гпл. пџт *дџџи* (Пецо—Милановић 1968: 309). У Доњој Мутници код ове именице увек је проширена основа (Ракић—Милојковић 1990: 84). Међутим, у Левчу (Симић 1972: 227) и Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995: 139) именица *данџи* се јавља без проширења.

2.5. У говору Батовца у творби множине именица ср. р. код свих информатора, а нарочито деце, доминира наставак *-иџи*: *девојџи, јџџи, йџџи, йџџи, йџџи, йџџи, йџџи, йџџи, йџџи, йџџи; дуџџи, звџџи, йџџи, али и: бџџи, јџџи, кџџи, йџџи, йџџи, йџџи, сџџи, йџџи; бџџи*. Остали наставци (*-ад/-ади; -џи; -ади-ја*) везани су за поједине именице и старост информатора. Тако код најстаријег информатора (1914) забележили смо и наставак *-ад: џџџи*, а код средње генерације и *-ади: жџџи, йџџи; бџџи, у бџџи, џџџи*. Код њих срећемо и ове облике: *јџџи, йџџи, али и: йџџи, ой йџџи*.

У већини околних говора дистрибуција наставака зависи од типа именице. Тако нпр. у говору Радимаца именице средњег рода, које

углавном означавају младунчад, имају суплетивну множину по м. р. (*би-рићи*) или по ср. р. *-ада* (*шелада*), што је чешће. Само се код именица *јагње* и *шеле* јављају облици на *-ци*: *јагњаци*, *шеоци*, али и *шелићи* (Томић 1987: 376). У говору Ресаве именице овог типа имају углавном наставак *-ићи*, поред ређег *-ци*: *шеоци*, *јагњаци* (Пецо—Милановић 1968: 320). У говору Доње Мутнице не јављају се колективна образовања на *-ад*, већ на *-ићи*, а именица *џрасе* има множину *џраси* (Ракић-Милојковић 1990: 87). У говору Левча сем именица *јагаци* и *шелаци*, све остале именице овог типа имају наставак *-ићи* (Симић 1972: 281—282). У појединим говорима је присутан само један наставак. У косовско-ресавском говору, нарочито у источнијим селима, Крагујевачке Лепенице готово редовно се јавља наставак *-ићи* (Вукићевић 1995: 150). У говору Крушчице забележен је наставак *-ада*, што представља победу логичког принципа над граматичким (Ивић 1958: 336).

Дакле, сама локација Батовца утицала је на то да се у говору старијих јаве и облици слични онима у севернијим говорима (на *-ад/-ади*), али и у јужнијим (*-ићи/-ци*). Истина, говор Батовца не познаје банатске форме на *-ада*, али је плурализација ове збирне множине евидентна.

2.6. Код неких именица у говору Батовца, као што је то случај у Радимни (Томић 1987: 373—374), Крушчици и Врачевом Гају (Ивић 1958: 334), у ДИЛмн. јавља се наставак *-ма*: па штд не дадѹ цабе људма, с кдњма, поред чешћег *-има*: људѹма, љрајцима, шѣладима, сѣчѣ се свѹким пѹрче прѹјѣ, унѹцима, кдлѹма вѹзѹмо жѹто, са кдлѹма.

2.7. Именице *деца* и *браћа* добијају множинске облике: дамо децѹма, браћѹма. Слично је и у говору Радимне (Томић 1987: 381), Крушчице (Ивић 1958: 334), ђердапске зоне (Пецо 1972: 206), Ресаве (Пецо—Милановић 1968: 329). Једнинске и множинске облике срећемо у говору Левча (Симић 1972: 312) и Доње Мутнице (Ракић-Милојковић 1990: 87).

2.8. У народним говорима именице *лук*, *хлеб* и *сир* у НАјд. могу имати *-ац* или *-а*. У говору Батовца код старијих информатора срећу се оба облика једино код именице *лук*: бѣли љѹка / бѣли љѹкац, љѹкац 2х, али: ђна ти да онај лѣба, мѣсѹли лѣба, заклѹпѹмо лѣба. У говору дече нема *-ац*: црни љѹк. Код најстаријих информатора поред *сир*, ретко се може чути и *сѹрење*, што је забележено и у Крушчици са *сѹрењом* (Ивић 1958: 334).

Наставак *-ац* се среће у Крушчици и Врачевом Гају (Ивић 1958: 335), а *-а* у говорима Доње Мутнице (Ракић-Милојковић 1990: 86), Ресаве (Пецо—Милановић 1968: 331), Левча (Симић 1972: 222), у К-Р зони Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995: 132).

2.9. У говору Батовца сачувао се архаични, али и новији облик Амн. именице *ѡсѹи*, добијен на основу упитника: ѡшли смо у ѡдѹши, у ѡдѹше, што је слично стању Радимни (Томић 1987: 373) и Левчу (Симић 1972: 238).

2.10. И у говору Батовца је као и у Ресави именица страног порекла *бицикл* пришла именицама ж. р.: тѣро бѹициклѹ.

2.11. У говору Батовца забележили смо код именица м. р. творбени суфикс *-ин*: чобѹнин, чобѹнина, са чобѹнином, кришћѹнин. У говору Ра-

димне мало је именица са овим наставком (Томић 1987: 368). Једнинско проширење познато је код извесног броја именица и у говору Доње Мутнице (Ракић-Милојковић 1990: 85).

2.12. У говору свих информатора у Батовцу у ДЛјд. именица ж. р. доминира наставак -и испред којег нема резултата сибиларизације: *тѹски, девојки, мајки, ћерки, мајхи; на зѹмљи, на сѹдници, на шѹлевѹизији, на ћѹшци, ѿ вѹдљи, ѿ кѹћи, у бањи, у војски, у сѹби*. У говору деце, под утицајем школе, јављају се дублетни облици: *однѹси баки / на првој слѹци*. Код најстаријих информатора спорадично се може срести типичан косовско-ресавски наставак -е: *мојој жѹне, кѹпи мајке*.

У околним говорима уочавају се три солуције. У једнима је присутан наставак -и, са брисањем трагова палатализације: Крушчица и Врачев Гај (Ивић 1958: 335) и Радимња (Томић 1987: 378). У другима се јављају оба наставка, као нпр. у говору ђердапске зоне (Пецо 1972: 205—206), у говору Ресаве, где се могу наћи и примери са другом палатализацијом (Пецо—Милановић 1968: 323, 325—326). У једном делу К-Р говора Крагујевачке Лепенице, тј. у селима према Левчу и Поморављу наставак -и је чешћи од -е (Вукићевић 1995: 154). Слично је стање у селима Левча која су „окренута према горњој Лепеници, преко које се осећа утицај грузанских говора” (Симић 1972: 289). Једино се у говору Доње Мутнице у овим падежима увек јавља наставак -е (Ракић-Милојковић 1990: 89—90).

Дакле, говор Батовца слаже се са стањем у ђердапској зони, у Ресави, Крагујевачкој Лепеници и Левчу.

2.13. У говору Батовца Гмн. јавља се:

а) обично с наставком -а: *пѹт ла̀наца, мно̀го ѿа̀ѹѹва; пѹт ѿљаде ду̀ша, по двана̀јс кра̀ва му̀зара, кру̀шака, ѿра̀сака;*

б) затим с -и: *са лѐћи, два̀јс сѿе́јѹни;*

в) код појединих именица с -ију: *у Власѿју;*

г) и код именица ж. р. уз бројеве ретко с -ѹ: *било ми шѹснајз ѿѹдин.*

Овај последњи пример је редак и у другим говорима. Тако је у Левчу забележен само код именице *сѿѹшина* (Симић 1972: 294), у Ресави код именица *кућа* и *хиљада* (Пецо—Милановић 1968: 328).

Међутим, уз бројеве веће од четири и неке прилоге за количину у говору Батовца могу се срести и облици Гјд.: *седам̀најс ѿљаде ѿвра, пѹт ѿљаде ду̀ша, четрѹс кѹ̀ће, четр̀најс ѿѹдине; два̀јс пѹт ћу̀реѿа*. Овакве примере налазимо и у говору ђердапске зоне (Пецо 1972: 206). У говору Ресаве аутори констатују да облици на -е представљају општи падеж, тј. облик Нмн. (Пецо—Милановић 1968: 328). За Томића то је Амн.: *мѹтеш дѹсѹт кѹ̀ѹке шећѹра, у шѹму ѿма мл̀ѹго ѹкѹве* (Томић 1987: 379). Међутим, именице ср. р. (*ѿѹш ћу̀реѿа*) показују нам да је у питању Гјд., како сматра и Вукићевић (Вукићевић 1995: 160).

2.14. У говору Батовца ретки су примери у којима је Лмн. изједначен са Гмн.: *ѿѹ фир̀мама* нисам тако пу̀но ра̀јѹла; ѿзмебу то̀ време сам им̀ала ѿѹ кѹ̀ћама, ѿѹ жѹн̀а ѹпет сам чѹстила.

У говору Левча наставак -а је чешћи од -ама (Симић 1972: 293—294), у Крагујевачкој Лепеници је чешћи овај други (Вукићевић 1995:

162), у Ресави се јављају оба и општи падеж (Пецо—Милановић 1968: 329), у говору ђердапске зоне наставак *-ама* и општи падеж (Пецо 1972: 206), а у Доњој Мутници поред општег падежа забележен је само један пример са типично косовско-ресавским локативом (Ракић-Милојковић 1990: 91). За Томића Лмн. на *-а* добијен је од старог наставак *-ах* (Томић 1987: 379). У Крушчици су наведени само примери са Лмн. изједначеним са Гмн. *-а* (Ивић 1958: 334).

Дакле, говор Батовца спада у оне говоре у којима није присутан само један наставак, а по фреквенцији локативног *-ама* најближи је говорима Крагујевачке Лепенице.

2.15. У говору Батовца именице *виле* и *џрабуље* су сингуларија тантум (*џрабуља*, *вила*, прѣ *вилом* лџпамо, убо се на *вилу*), што се слаже са стањем у осталим косовско-ресавским говорима: Доња Мутница (Ракић-Милојковић 1990: 91), Радимна (Томић 1972: 379).

2.16. Неке именице ж. р. на *-ѳ* морфему у говору Батовца:

а) у појединим падежима имају конгруенцију као именице м. р.: *ӣај ж̄алос*, *ӣај ноћ*, *кра̄џки ноћи*, *јѣдан н̄ӣӣ*, *два̄ н̄ӣӣа*, али и: *ӣдла ноћи* = поноћ, *од ӣлади*, *свѣју с̄ӣа̄рос*;

б) или добијају други творбени наставак: *в̄аџка*, *ӣа звѣрка/звѣр*, *кокѳџка*, *кокѳџки*, *кокѳџкама*, *кѳска*.

3.0. Код заменица, придева и бројева анализиране су следеће особине: синкретизам ГАДЛ личних заменица 1. и 2. л. јд.; Ијд. личне заменице *ја*; наглашени и енклитички облици Дјд. личне заменице *она*; енклитике у ДАмн. личних заменица свих лица у множини; дистрибуција повратне заменице и присвојне за сва лица; удвајање објеката; именичке заменице; употреба предлога са одричним именичким заменицама; морффонетске карактеристике показних и присвојних заменица; дистрибуција наставак *-ем/-ом/-им* у ДИЛјд. заменичко-придевске промене м. и ср. р.; дистрибуција наставака *-е/-ој* у ДЛјд. заменичко-придевске промене ж. р.; дистрибуција компаративних наставака *-еју/-ију*, *-ју*, *-ши*; употреба збирних бројева и бројних именица.

3.1.1. Личне заменице 1. и 2. л. јд. карактерише постојање дужих и краћих облика, екаваска замена јата у ДЛјд., па тиме и синкретизам ова два падежа са ГА јд.:

а) Гјд.: *мла̄џи од мѣне*, *до̄џе код мѣне*, *побѣгла код мѣне*, али и: *свѣ ӣреко мѣн*, *до̄џе код мѣн*, *ѳни ра̄ду код мѣн*;

б) Дјд.: *а мѣне са̄д шт̄а да̄ Бѳг*, *па се смеј̄у мѣне*, *да̄ју мѣне*, *ѳн не раз̄уме шт̄а му ја̄ причам*, *а ѳн мѣне*, *ја̄ нѣму*, *де̄да ка̄же мѣне*, *мѣне телефонира сна̄ја*, *мѣне мло̄го те̄шко за Јѳку*, *мѣне жа̄о за њи*, *мѣне Јѳка мло̄го недоста̄је*, *см̄акни ӣѣбе да̄ ѳзне ѳн*, али и: *поклонӣо мѣн*, *мѣн с ч̄ини*, *ѣво мѣн су ве̄ћ седамдѣсет гѳдин*, и *ӣѣб нек зака̄чу*;

в) Ајд.: *да̄ду ѳни мѣне у то̄ сѣло*, *сл̄ушала ѳна мѣне*, *ѳна не пита мѣне*, *до̄џу за мѣне*, *она̄ј уз̄има ӣѣбе*, али и: *мѣн оста̄или*, *мѣн ће да отѣрају*, *мѣн те̄рали ѳдма*, *а ја̄ об̄иѣм ӣѣб*, *а об̄иѣш ти мѣн*;

г) Лјд.: *мо̄кро свѣ онѳ на ӣѣбе*.

У говору деце, за разлику од стања код старијих информатора, ређе су краће форме (та̄м код *мѣн* у Дубравицу), а чешће оне с *-и* (*мѣни* се тај фй̄лм мнѡго свй̄ѡа, а *ӣѡби*). Само један пример са *-и* забележили смо код најстаријег (1914) информатора: *мѣни* је чўдно за овѡга штѡ њѣга убише.

У Ијд. нисмо забележили косовско-ресавски облик *с моном*, већ *сѡ мном* и аналитизам (прй̄ча *с мѣне*).

У околним говорима имамо следеће комбинације ових облика: у говору Доње Мутнице подједнако се употребљавају и дужи и краћи облици, а у Ијд. може се срести и понеки пример књижевног облика поред уобичајеног *с мѡном* (Ракић-Милојковић 1990: 92—93), у левачком говору чешћи су дужи облици *мѣне*, а Ијд. има само облик *с мѡном* али не и *с меном* (Симић 1972: 344—345), у црноречко-неготинском *мѣне* ДЛјд., за *мѣном* / *сѡ мном* (Симић 1980: 117), исто је и у говору Радимаца (Томић 1987: 386), у говору Банатских Хера *мѣне* и *сѡ мном* (Ивић 1958: 336), у говору Крагујевачке Лепенице *мѣне*, код млађих и *мѣни*, у косовско-ресавској зони *с мѡном* и *сѡ мном* (Вукићевић 1995: 163), исто је овако и у Ресави (Пецо—Милановић 1968: 332—333), у говору ђердапске зоне „поред облика на *-и*: *мѣни*, знају и за облике на *-е*” (Пецо 1972: 207). Дакле, говор Батовца с обзиром на дуже и краће облике близак је говорима Доње Мутнице и Левча, а у погледу икавизама стању у Крагујевачкој Лепеници, Ресави и ђердапској зони, док се употребом само једног облика у Ијд. *са мном* највише приближава говорима Банатских Хера.

3.1.2. У Дјд. личне заменице 3. л. ж. р. срећу се двојни облици:

а) *њѡзи* помѡгнем, па *њѡзи* пѡмпарс (пелене) свѡки дѡн, *њѡзи* лѣкѡви, па *њѡму*;

б) *кўпио* стѡн *њѡј*, *њѡј* су биле двѡјс пѣт гѡдине, и *њѡј* помѡжеш.

Енклитика *ју* доминира у овом падежу, а *јѡј* се углавном среће у говору деце: плакала код њй да *ју* не пѡбй̄ју дѣцу, па *ју* обрй̄шем прѡздри, па *ју* убрй̄шем лўстери, па *ју* опѣрем пѡтос, па свѣ *ју* убрй̄шем прашй̄ну, и *јѡ* *ју* помѡжем, мѡрам да *ју* помѡгнем, дѣда *ју* сѡмо кўћи сѡда, а бѡба *ју* ўмрла, и одведў и брѡта *ју*, а сѣстра *ју* млаѡа, кад *ју* ўмро син остѡло *ју* дѣте, убивѣн *ју* ѡтац; и *јѡ* *јѡј* кѡжем, вўк *јѡј* рѣко, дѡш *јѡј* сто дй̄нара.

Акузативна енклитика је пак *је*: мѡло смо *је* пѡравњали, па *је* гўши, да *је* вй̄дим.

Сличну ситуацију налазимо и у говору Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995: 165), Ресаве *њѡј(зи)*, *јѡј*, *ју* (Пецо—Милановић 1968: 335). У говору Радимаца нешто је већи број форми за ову заменицу *њѡј*, *њѡзи*, *њѡјзи*, *њѣзи*, *њѣјзи*; *ју*, и (Томић 1987: 386). У говору Левча је исто тако већи избор наглашених форми *њѡј*, *њѡјзи*, *њѡзи*, *њѡјзе*, *њѣјзи*, а само једна ненаглашена *ју* (Симић 1972: 345 и 348—349). У црноречко-неготинском говору аутор даје примере само за енклитику *ју* (Симић 1980: 117). У Крушчици и Врачевом Гају наглашен облик је *њѡјзи*, а сви примери са енклитикама *ју/у* потичу из првог села. У говору Доње Мутнице срећу се ове форме *њѡ(јзе)*; *ју* (Ракић-Милојковић 1990: 92). Дакле, у говору

Батовца нема толиког шаренила облика као у осталим косовско-ресавским говорима.

Продор дативских форми у значењско поље предлошког генитива забележен је у говору Ресаве (Пецо—Милановић 1968: 335), Левча (Симић 1980: 346), Доње Мутнице (Ракић—Милојковић 1990: 92), али не и у Батовцу.

3.1.3. У 1. и 2. л. мн. у говору Батовца забележене су следеће енклитике:

а) у дативу *ни, ви*: *дòвде ни дòшло, глèду ни рúке, кàзò ни лекàр, нèма кúј да ни рàди, не дà ни стражàр, нèкад ни оплàви вòда, ўшло ни нèшто па ни òвце подàвило; ја и Дрàги ће ви дàјемо пàре, прàо да ви кàжем, да ви помòгнем, òна тò није причàла ви, мàјка ви стàра;*

али и *вам*: *ја ћу òпет да вам срúшим кúћу (дете), сàмо ја вам тò кàжем;*

б) у акузативу *не, ве*: *отèрали не у Смèдерев, у нèко блàто не најúрили, пòсле не крèну, држали не сèдам дàнà, нàбију не у вагòни, тú не дòбро дочèкали, дòшли да не бирају, нí не пítаò, да не пúсту; овà мòда унúчица што ве довèла, па зал нíшта ве није жàò, сàмо ве за Јòку жàò;*

али и *нас*: *плàви нас вòда, што нас спровòди.*

Што се тиче употребе краћих облика личних заменица за 1. и 2. л. мн. слично стање забележено је у говору Ресаве, где се поред *ни, ви; не, ве* среће и енклитика *вам* (Пецо—Милановић 1968: 333—334). У говору Банатских Хера забележене су само енклитике *ни, ви; и ве* (Ивић 1958: 336), а у говорима ђердапске зоне (Пецо 1972: 207), Радимаца (Томић 1987: 387—388), Доње Мутнице (Ракић—Милојковић 1990: 92—93), Левча (Симић 1972: 346—348), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995: 165—166) све четири *ни, ви и не, ве*.

Дакле, систем енклитика 1. и 2. л. мн. у свим говорима је углавном стабилан К-Р са спорадичним јављањем стандардних форми, и то само у Батовцу и суседној Ресави.

3.1.4. У 3. л. мн. у говору Батовца забележене су следеће енклитике.

а) у дативу *и*: *стàлно сам и дàò пиће, пàре нисам и дàò, продàдú кад и претèкне, била и кúћа на крају, òтац и мàјка и у Аустрију, да и кàжем, чúдно и знàш;*

али и: *тò мòж да им скýнем кàпу, ја белèжим кòлко им дàм, па да им дàдú мàл;*

б) у акузативу (*ј*)*и*: *тèрали и, па и кра̀ве свè погàзиле, òће да и доглèда, помàжу ји сас нàфтý, ўбије ји.*

За 3. л. мн. исти енклитички облик (*ј*)*и* у ДАмн. налазимо и у говорима Радимаца (Томић 1987: 388—389), Левча (Симић 1972: 349—350) и Доње Мутнице (Ракић—Милојковић 1990: 92—93). У радовима о другим говорима аутори углавном наводе само Амн. као диференцијалан у односу на стање у књижевном језику, али не и Дмн. који је вероватно идентичан са оним у стандарду. Тако у Амн. у говорима имамо следеће облике: у Ресави (*ј*)*и* (Пецо—Милановић 1968: 335), у Крагујевачкој Лепеници *и(х)* (Вукићевић 1995: 166).

Дакле, и на примеру употребе заменичких енклитика у множини видимо да се северни говори К-Р дијалекта разликују у њиховом инвентару и дистрибуцији.

3.2. Уместо повратне заменице употребљава се лична, што је познато и другим екавским говорима: а и мџа љзела *код ње* из сѣла.

3.3. У говору Батовца забележено је неколико примера удвајања директног и индиректног објекта углавном код заменица: с*амо ме сад мѣне* тај кџк зајебава; па с*а* ћу *и* љбијем ја *иѣбе*, несрећо једна; али и: ништа није *му* д*о*бро *деиѣиу*.

У говору Радимаца, вероватно под утицајем румунског језика, удвајање личних заменица је нормална појава, а нарочито је честа приликом истицања лица на које се односи глаголска радња (Томић 1987: 387). Трагове ове балканистичке особине, највероватније у емфазии, срећемо и у црноречко-неготинским говорима: да *и*и ја *иѣбе* кажем (Симић 1980: 117).

3.4.1. У говору Батовца забележен је већи број дублетних форми именичких заменица, чак у истој реченици (им*а*ли смо *кој* лож*и*, им*а*ли смо *куј* р*а*ни). Тако упитна именичка заменица за бића има три облика (*куј/кој/ко*), при чему је први најчешћи, а стандардни најређи:

а) *куј* ће ко дѣце, нѣма *куј* да ни р*а*ди, *куј* йма р*о*д*б*ину своју, им*а*ло *куј* р*а*дио с вол*о*ви, *куј* ће к*у*ћи, нѣма *куј* к*у*ћи, како *куј*;

б) *кој* бр*ж*и, св*а*ки *кој* д*о*ће да пл*а*ти, п*и*таш с*а*де шт*а* је било и *кој* к*о*га у*б*ио, није им*а*о *кој*, нѣмаш *к*о*м* да га прод*а*ш, *к*о*м* је ост*а*вио нѣ би зн*а*ла;

в) *ко* йма п*а*ра, о*н* пр*а*ви св*а*д*б*у.

3.4.2. Поред неодређене именичке заменице *неко* у истој функцији јављају се и придевска *неки* и упитна *ко*:

а) *неко* йма проблем*и*, *неко* нѣма, *неком* лѣпо, *некем* л*о*ше;

б) да л ме в*и*део *неки* да ми се смеј*е*;

в) изнѣсе *ко* тул*у*зину, *ко* сл*а*му, *ко* пасуљѣвину и зал*о*жу в*а*тру.

3.4.3. Поред одричне именичке заменице *нико* користи се и придевска *ники*:

а) не в*р*ће се *нико*, *нико* те не п*и*та, *нико* не ж*и*в*и* т*а*м, нѣће да к*у*пи *нико*, н*и*смо *ником* н*и*шта д*а*ли;

б) нѣће да т*р*п*и* *ники* *нико*а.

И у говору деце између речце *ни* и заменице не јавља се предлог: *с* *нико*а нѣмој да разг*о*в*а*раш.

3.4.4. Општа именичка заменица *свако* може се исто јавити и у придевској форми *сваки*:

а) нѣће *свако* да т*р*п*и*; уп. и: *свако* недѣлно;

б) *сваки* к*ој* д*о*ће да пл*а*ти от фам*и*лије.

3.4.5. Упитна именичка заменица за предмете има два облика *што*а и *што*о, при чему се овај други најчешће употребљава уместо релативне заменице *који*, што представља синтаксички балканизам тако обичан у новогрчком, али и у другим нашим екавским говорима (Ивић 1994: 361—362):

а) п*и*таш с*а*де *што*а је б*и*ло;

б) све *шїо їдд* се сèје, *шїо їдд* је бїло ђн је тџ све дарио;

в) а један мџ селџак *шїо* бїо сџ мном, онај Немац *шїо* с нџма, *шїо* нас спровџди кџже да, затрпџјеш онај шанац *шїо* се рїља, табарка тџ држї вџду, ђнда кџзан *шїо* мџеш кџмину, ђнда тї колџчи *шїо* мџсимо у тањїр стџвимо, и ђну пџру *шїо* ўземо тџ се кўпи сџ, ова мџа унўчица *шїо* ве довџла, нїје дџбар рџденик тџ девџка *шїо* ти ђеш, али и: їма јџш нїгџви врснаци *коїї* су мџмци, ђни *коїи* бўду у кўћу.

3.4.6. Општа и одрична именичка заменица немају дублетних форми, једино треба рећи да се код ове друге речца *ни* не одваја предлогом:

а) нїсмо нїком *нїшїїа* дџли; нїсу за *нїшїїа*;

б) да би имџли *свџшїїа*, а бїло је свџга и *свџчеїа*.

Сличну ситуацију у вези са дистрибуцијом именичких заменица срећемо и у околним К-Р говорима: Радимаца: *кџј, кўј, кџј, кўј; нџки, їднеки; нїко, нїки; сваки, мџ/мџкар кџј* (Томић 1987: 390—391), Крагујевачке Лепенице: *ко, шїо, неко, нико/ники* (Вукићевић 1995: 79, 166), Ресаве: *куј, неко, нико/ники, свако, ма ко, нешїо, нишїїа, свашїїа* (Пецо—Милановић 1968: 335—336), Левча: *кџ/кџј/кўј; нџки; нџко/нїки, шїо/шїїа; нїшїїа, свџшїїа, којџшїїа* (Симић 1972: 146—147, 352—354). Међутим, у Доњој Мутници та шароликост ипак изостаје: *куј; нико; шїїа; нишїїа* (Ракић-Милојковић 1990: 93).

3.5. Придевске заменице углавном се на морфофонетском и синтаксичком нивоу разликују од стања у стандарду.

3.5.1. Тако фонема [в] доследно изостаје у упитној придевској заменици, а факултативно у показној за квалитет:

а) чџек се види *какї* је и кад изїђе да говџри, дџда знџш *какї* је, вїте *какџ* је ђна слџба, да вїш *какџ* кўће напрџили; нџма бџгзна *кџки* нџв кукўруз, *кџка* баба, *кџки* дџда, па *кџка* тџшка пољопрївреда, *кџка* је тџ девџка;

б) бїо *овџкав*, бїли *овџкви*, нїсу бїле кўће *овџкве*; *їџкав* је жївот; пїће не трошїм *нїкакво*;

али и: *їџакї* је ђбичај бїо.

У говору Доње Мутнице — творбени формант -џв факултативно се јавља само у Дјд. *кџк(в)ем, овџк(в)ем, їџак(в)ем* (Ракић-Милојковић 1990: 95), а у говору Радимаца спорадично у облицима за ж. и ср. р. и ретко за м. р. (Томић 1987: 394). У говору Ресаве ове заменице гласе *кџки, овџки, їџки, онаки*, док су облици на -ав вероватно примљени у новије време (Пецо—Милановић 1968: 336). У говору Крагујевачке Лепенице употребљавају се обе форме, при чему су оне са морфемом -кџ чешће у К-Р зони (Вукићевић 1995: 167).

3.5.2. Придевске заменице за количину гласе: изїшла *оволїка* крмџча, д їма *онолїку* стџку. Исто је стање и у говору Радимаца (Томић 1987: 394). У говору Доње Мутнице ове заменице су са синкопом *овџлки, їџлки, онџлки* (Ракић-Милојковић 1990: 96).

3.5.3. Показне заменице за м. р. у Нјд. увек су са фонемом [ј] на крају, а заменица *їџај* нема аналошко *о-* на почетку:

а) последњи пџмен даје *īāj* и *īāj*, на *īāj* базџнт, *īāj* зџт, *īāj* кукџруз, *īāj* нāш џбичај, *īāj* плāс, н *onāj* базџнт, *onāj* лџба, *onāj* Нџмац, *onāj* рāт, *onāj* шāнац, *onāj* штрвољ, *onāj* узјма тџбе, *onāj* џзо онџга,

б) с *īīī* двā мџји детџта, *o(џ) īīī* Врцāни, *o(џ) īīī* брјга њџгџви.

У говору Левча није обавезно изговарање финалног консонанта (Симић 1972: 355), а у Ресави је чешће његово изостављање (Пецо—Милановић 1968: 336). У К-Р говору Крагујевачке Лепенице ове заменице се употребљавају без финалног -j, али код истих информатора могу се чути и књижевни облици (Милићевић 1995: 166—167). Међутим, у говору Доње Мутнице у Нјд. м. р. ове заменице су увек без финалног -j (Ракић-Милојковић 1990: 95). Аналошко *o-* забележено је у говору Банатских Хера (Ивић 1958: 336).

3.5.4. Присвојне заменице у једнини имају такође дублетне форме.

3.5.4.1. Тако у 1. и 2. л. јд. с обзиром на статус [j] у интервокалској позицији имамо следеће облике:

а) *мџа* братеница, *мџа* мајка, *мџа* свџкрва, *мџа* унџчица, не мајрим што сам ја тџро *мџе*;

б) *мџ* баба, *мџ* мајка, *мџ* унџка, *мџ* фамјлија;

в) *мџа* баба, *мџа* унџка.

У говору Ресаве слично је стање, с тим што сажети облици гласе *ма* (Пецо—Милановић 1968: 336). У говору Левча забележене су форме са -j- и без њега, *моја/моа/*, *моју/моу* (Симић 1972: 85—86, 91—92). У говору Крагујевачке Лепенице у поглављу о фонетици дати су само облици без интервокалног -j-: *моа*, *моу*, *мое* (Вукићевић 1995: 97), а у говору Радимаца само с њим (Томић 1987: 391).

3.5.4.2. У 3. л. јд. забележени су следећи облици:

а) када нешто припада једној мушкој особи: *њиџв* џтац, *њиџвој* сјна, *њиџви* врснāци, *њиџви* другāри, *њиџву* кџћу, нџси књиге *њиџве*;

али и у говору средње и најмлађе генерације: он је рџко џном *њџовом* другāру, о тј брјга *њџџви*, *њџџву* сџбу;

б) када нешто припада једној женској особи: *њџној* брāта тџли да џбију, тџ је *њџној* џца имāње, и ја зџвнем *њџноја* џца, *њџна* мајка, *њџна* мајти, па тј тџраш врсту и тџџу и *њџну*;

али и код средње и најмлађе генерације: *њџн* џклоп, доведџ *њџној* џца и *њџну* мајку, тџрала и мџју и *њџну* врсту, дāла *њџној* дрџгој сџстри, ја кат сам бјла у *њџне* гџдине, *њџне* другарјце; у *њџно* одџло;

в) када нешто припада већем броју лица: војник не дрџги прехвāти *њјн*, *њјна* је вејном мџда, а *њјна* је сџрта свџ пџмрло, и џни имāју *њјну* сџбу, *њјне* жџне;

али код деце: *њјхова* мајка.

У говору Радимаца поред великог броја варијаната за 3. л. јд. ж. р. (*њџн*, *њџна*, *њџзин*, *њџзин*, *њџн*, *њџна*, *њџзин*, *њџјзин*) наведени су и облици за 3. л. јд. м. р. (*њџџв*, *њиџв*) и за 3. л. мн. *њјн* (Томић 1987: 391—392). У говору Левча забележен је исто тако велик број фонетских и творбених варијаната за присвојну заменицу 3. л. јд. ж. р. *њџјн*, *њџјан*, *њџјзин*, *њџзин*, *њџн*, а само један облик за 3. л. мн. *њјн* (Симић 1972: 354—355). Слично је и у говору Ресаве: *њџн*, *њџзин*, *њџјан*, *њџјзин* (Пецо—

Милановић 1968: 336) и Крагујевачке Лепенице, у којој аутор наводи и заменицу за 3. л. мн. *њин* (Вукићевић 1995: 168). У говору Доње Мутнице мањи је инвентар ових заменица: *њојан*, *њозин* и *њин* (Ракић-Милојковић 1990: 94—95).

3.5.4.3. На синтаксичком плану среће се и употреба присвојне заменице:

а) за сва лица: *кџј йма рџдбину свџју*, свако на *свџјеџа* мртвџаца;

б) за поједина лица: не мајрим што сам ја тџро *мџе*, йма џн *њџџву* сџбу, ја ймам *мџју* и сйн и снџа ка дџбу и џни имџју *њџну* сџбу.

3.6.1. У заменичко-придевској промени у ДИЛјд. м. и ср. р. и код меке и тврде промене доминира наставак *-ем*, док се *-ом* и *-им* срећу ретко и то углавном код деце:

Дјд.: ја кажем *мџем* сџну; ми смо правили *њџнем* сџну, тџшко *онџм* кој џмре млџт, *онџм дежџрнем* ја кажем, йсто и *йџем* човџку, сџчџ се *свџкем* парче; *џџбрем* човџку, *џџлем* свџту; и *јџднџм* човџку бџло плџт, помџжемо *јџдан дрџџем*;

али и: с последњи пџмен даје тај и тај по ймену *йџџме* и *йџџме*, џн је рџкао *џном њџџовом* другџру (дете); сџчџ се *свџким* парче прџје,

Ијд.: сас *йџем* *јџднем*, са *йџем* човџком,

Лјд.: џдма сам остџла у *дрџџем* стању;

али и: о дџбром човџку (на основу упитника!).

Слично стање налазимо и у околним говорима у којима се уз *-ем* јављају и наставци *-ом* и *-им*. Тако се и у говору Левча поред уобичајеног наставка *-ем* спорадично јављају и *-им* из меке промене и *-ом*, који представља нанос са стране (Симић 1972: 355—357). Неуједначеност облика у ДИЛјд. изразита је у црноречко-неготинској зони (Симић 1980: 116). У Дјд. чешће се чује *-ому* и ређе *-ему*, *-ом*, *-ем*. У Ијд. је изгледа уопштен наставак *-ем*, а у Лјд. поред овог чују се и *-им*, али и једном *-ом*. У косовско-ресавској зони Крагујевачке Лепенице наставак *-ем* добро се чува у Ијд., а у ДЛјд. поред њега могу се срести и *-им* и *-ом* (Вукићевић 1995: 169). У говору Банатских Хера, најчешћи је наставак *-им* док се *-ем* јавља факултативно и то углавном код показних заменица. Његова превага је уочљива у Банатској Паланци, селу на левој обали Дунава, где је контакт са северносрбијанским говорима најнепосреднији (Ивић 1958: 337). У говору Ресаве поред уопштеног наставка *-ем*, нису ретки ни примери са *-им* и *-ом* (Пецо—Милановић 1968: 336—337). Слично је и у говору ђердапске зоне (Пецо 1972: 206). У говору Радимаца наставци *-ем* и *-им* су чешћи од *-ом* (Томић 1987: 394). У говору Доње Мутнице у Дјд. среће се наставак *-ем*, док се значења ИЛ изражавају аналитички (Ракић-Милојковић 1990: 94—95).

3.6.2. У ДЛјд. ж. р. заменичко-придевске промене не среће се косовско-ресавски наставак *-е*, већ *-ој*, будући да је код именица углавном *-и*:

Дјд.: џзме зџта у кџћу *сџтарџјој* ђџрки, даџа *њџџој* *дрџџој* сџстри (дете);

Лјд.: на кџгли *земџџанској* нџма што је Србин раденик, ко у *нџџој* зџмљи, на *јџднџој* *вџликој* сџчној ливади (дете), на *йрџвој* слици, на *дрџџој* (дете).

У говору Левча је уочено да репартиција заменичко-придевских наставака *-ој* и *-е* зависи од наставачких морфема код именица, па се тако први јавља са *-и*, а други са *-е* (Симић 1972: 358—359). У косовско-ресавској зони Крагујевачке Лепенице јављају се наставци *-е*; *-еј(зи)* и *-ој(зи)*, при чему је њихова репартиција опет условљена наставачком морфемом именице. Говор Ресаве слаже се са стањем у К-Р зони Крагујевачке Лепенице (Пецо—Милановић 1968: 338). У севернијим селима шумадијско-војвођанске зоне среће се смедеревско-вршачки наставак *-ом*, а у осталим селима књижевно *-ој* (Вукићевић 1995: 170). Говор Радимаца и Банатских Хера познају само наставак *-ој* у ДЛјд. ж. р. заменичко-придевске промене (Томић 1987: 392; Ивић 1958: 337). У говору Доње Мутнице у Дјд. јавља се само наставак *-е* (Ракић-Милојковић 1990: 94).

Дакле, говор Батовца употребом само наставака *-ој* слаже се са стањем у североисточним говорима (Банатске Хере и Радимње). У вези са везивањем овог наставака за именичко *-и* говор Батовца се слаже са свим цитираним говорима, али се спорадично јављају и примери типа *мојој* жене, истина добијени на основу упитника.

3.7. У говору Батовца у компаративу придева и прилога не јавља се косовско-ресавски наставак *-еји* већ *-ији*: *стїарїи*, *најстїарїји*, *стїарїје*, *стїарїјој*, *ранїје*. Такође, треба рећи да се испред овог наставака јавља и аналошко јотовање коренског сугласника: а сџд Цїгани *їаџбїи* него мї и бџе кџе имџу од нџс, сџт сџ дни *боїаћїи*, *здрављїи* нџрод, *здрављїје*, *оїащнїи*, *сретнїја*. На основу упитника добијени су и следећи облици компаратива: *лїица*, *слїица*; *бџи*, *нџвџи*, *сџвџи*; *вїици*. Контаминирани облици компаратива (*'-ији*) и скоро одсуство наставака *-ши* Ивић бележи у говору Крушчице и примећује да је ово одлика косовско-ресавских говора у северној Србији, као и то да је долина Велике Мораве главни ирадијациони центар (Ивић 1958: 338). У говору Радимаца такође се срећу контаминирани форме (*боїаћїји*, *круїнїји*), али и више творбених и фонетских дублета *слабїји*, *слабїи*, *слабџи*, *слаїици*, *слаїици*, *слаїицији*, *слаїици* и сл. (Томић 1987: 385). У говору Ресаве (Пецо 1968: 341—342) не јавља се К-Р наставак *-еји*, осим у лексеми *стїареји*. Фреквентни су наставци *-ији* (*сїособнї(ј)и*) и *-ји* (*їаџїи*). У примерима типа *боїаћїи* Пецо види само наставак *-ји*, а Ивић (1999: 326) аналошко јотовање и контракцију вокала, што је тачније, будући да сви примери забележени код првог аутора на финалном слогу имају дугосилазни акценат, а сами придеви немају један слог са /ч/ што је карактеристично за дистрибуцију наставака *-ји*. Пецино тумачење прихвата и Вукићевић (1995: 174—176), али за придеве с наставаком *-ији* констатује да се не чује интервокално *-ј-* те долази до сажимања *вреднїји* > *вреднї*, што по нама доказује да је у примерима типа *боїаћїи* дошло да сажимања. Наставак *-ши* је у говору Крагујевачке Лепенице углавном заступљен код придева који означавају боју *црнїца*, при чему је опет могло доћи до контаминације две морфеме *црнїи* < *црнїији*. Говор Доње Мутнице (Ракић-Милојковић 1990: 97) такође познаје форманте *-иј-* и *-ј-*, при чему су наведени и примери са аналошким јотовањем *їоциїенїји* и контракцијом *їоциїенїи*. Ауторка констатује да је „извесна експанзија ком-

паратива са формантом *-ш-*, што је уобичајено у косовско-ресавским говорима: *лљшци, здравши, сљвши, црнци*” (Ракић-Милојковић 1990: 97). Додали бисмо да се ова констатација ипак не односи на већину севернијих говора К-Р дијалекта. Истина, у говору Левча се констатује да је његова употреба шира него у књижевном језику. Такође се указује и на остале наставке *ѣј < еји ѡ < ији* и често јтовање претходних сугласника (Симић 1972: 341).

3.8. На основу упитника (*двѡја кѡла, ѡрѡја кѡла, чѣѡвора кѡла, ѡѣѡоро*) и спонтаног разговора (наз *двоја* (м и ж), а у кѡла ѡмамо *двѡја* позади, *двѡја* у средњни и *двѡја* напрѣд) забележили смо наведене примере за бројне придеве и збирне бројеве.

Бројне именице на *-ица* могу да се односе и на мушко и женско: *обојѡца* се нѣгују (баба и деда), *вѡда* у корѡто и *двојѡца* држѡ (мушкарци).

У говору Ресаве јављају се само бројни придеви *двоји, ѡроји* (*двѡ-ѡрѡ кѡла < двоѡ < двоа < двоја*) и бројне именице (*двојѡца, ѡројѡца, чѣѡворѡца*), које се употребљавају и за различите родове (Пецо—Милановић 1968: 343). У говору Левча инвентар збирних бројева је сведен на: *двѡе, ѡбѡе, ѡрѡе, чѣѡвѡро* (Симић 1972: 372—373). У говору Доње Мутнице облик *двоје* је непознат, а бројним именицама на *-ица* и *-ина* означавају се лица различитог рода (Ракић-Милојковић 1990: 98). За говор Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995: 179) констатовано је да се збирни бројеви ретко употребљавају, и то углавном уз именице које означавају младунчад или имају само множину. За лица различитог рода самостално се употребљавају *двоје* и *ѡроје*, а *двојѡца, ѡројѡца* за мушкарце. Први облици употребљени уз именицу са њом конгруирају у роду *двѡи свѡѡови, двѡја-ѡрѡја кѡла*. У говору Радимаца збирни бројеви се ретко употребљавају: *двѡја двѡје, ѡрѡја ѡрѡје; чѣѡвѡро, ѡѣѡоро, ѡѣѡоро, сѣдмѡро, ѡсмѡро*. Јављају се и бројне именице на *-ица* које не морају означаваати само особе м. р. као што ни *двоје* не означава лица различитог рода.

Дакле, говор Батовца најближи је стању у Ресави.

4.0. Код глагола анализирали смо: дистрибуцију наставака у 3. л. мн. презента гл. I Белићеве врсте на *-к, -ѣ, -х* (*вучу, можу*); VI (*-ају/-у/-ду*), VII и VIII (*-у/-е/-еѡу*); императиви типа *вучи, уби, чека*; употребу аориста, имперфекта, (крњег) перфекта, плусквамперфекта, приповедачког императива; творбу футура I, потенцијала I, глаголског прилога садашњег; као и специфичности појединих глагола по њиховим врстама.

4.1. Најпре ћемо анализирати дистрибуцију наставака у 3. л. мн. презента.

4.1.1. Код глагола прве Белићеве врсте аналошки су се проширили резултати прве палатализације на 3. л. мн. презента: да *вѡчѡ, вучу, ѡне завѡчѡ, ѡечѡ*, и да се *ѡосѡчѡ, обѡчу, мѡжѡ, ѡни се улѡжѡ*; али: *да се леѡу*.

Овакво стање је забележено и у околним говорима: Радимње (Томић 1987: 408, 413), Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995: 181, 185—186), Ресаве (Пецо—Милановић 1968: 349, 351), Доње Мутнице (Ракић-Милојковић 1990: 101, 104).

4.1.2. Код глагола VI Белићеве врсте скоро доследно се употребљава наставак *-ају*: *бѝрају, лѝдају, добѝвѝају, зайѝвѝају, зайѝвѝарају, имѝају, исѝцакају, коѝпѝају, лѝйѝају, да оѝйѝерају, ѝйлају у вѝатру, ѝйѝйѝају, рѝйѝају, свѝйрѝају, сѝйѝвѝају, сѝйѝвају, чѝйѝйѝају, цѝвѝају*; уп. и *разѝумеју*. Наставак *-у* је изузетно редак и забележен је у говору најстаријег информатора (*нек ме сѝйрѝѝлу*). Само код глагола ове врсте факултативно се јавља и наставак *-ду*: *дѝдѝу, знѝду, ѝродѝдѝу, ѝродѝаду, слѝкаду*.

У околним говорима наставак *-у* је чешћи. У говору ђердапске зоне, Доње Мутнице наведени су примери само с овим наставком (Пецо 1972: 207; Ракић-Милојковић 1990:100). У Ресави и косовско-ресавским говорима Крагујевачке Лепенице у употреби су *-ау* и *-у* (Пецо—Милановић 1968: 270, 348; Вукићевић 1995: 181). У говору Банатских Хера у шестој врсти искључиво се употребљава наставак *-ду* (Ивић 1958: 341), а у говору Радимаца уз његово доследно јављање забележени су и примери са *-ају* (Томић 1987: 408). Дакле, могло би се закључити да је стање у говору Батовца најближе оном у Радимњи.

4.1.3. Код глагола VII Белићеве врсте скоро доследно се употребљава аналошки наставак *-у* и изузетно ретко, углавном код деце *-е*, што је нанос из стандарда: *белѝжу, вѝлу, да се вѝйѝу, ѝѝзу, да се доѝовѝдру, жѝвѝу, дни се крѝйѝу, крѝну, ѝѝбу, дни се ѝѝйѝу, мѝчу, најрѝвѝу, нѝсу, обѝдру, одѝаѝу, да ѝрѝвѝу, ѝреѝовѝдру (ѝро-), ѝрѝму, да не ѝѝсѝу, сѝѝсѝу, нѝ да рѝду, разнѝсу, слѝжу, сѝрѝму, нѝће да ѝрѝйѝу, ѝрѝѝжу, укѝѝру, уљѝзу, уйѝлу, али и: ѝѝбе, најрѝвѝе*.

У говору Радимаца, Банатских Хера поред наставка *-ду* јавља се и *-у* код гл. VII и VIII врсте (Томић 1987: 408; Ивић 1958 340). У косовско-ресавским говорима Крагујевачке Лепенице уз чешће *-у* среће се и наставак *-е* (Вукићевић 1995: 180). Ова два наставка срећу се и у црно-речко-неготинској зони (Симић 1980: 117). Наставак *-е*, за разлику од стања у осталим К-Р говорима, доминира у говору Левча (Симић 1972: 389—391).

У специфичности северног поддијалекта К-Р дијалекта по Ивићу (1999: 326) спадају и примери типа *седѝду, дрѝѝѝду, ѝрѝѝѝду*. Истина, они нису фреквентни у овом дијалекту, а забележени су у говорима Ресаве (Пецо—Милановић 1968: 348), Трстеника (Јовић 1968: 134—135), ђердапске зоне (Пецо 1972: 207, само један пример), као и Доње Мутнице где појава није толико очекивана (Ракић-Милојковић 1990: 101).

4.2. Аорист је жива категорија и углавном се у приповедању употребљава у 3. л. јд. и мн.: и он *уѝали* кѝла, *мѝйѝу* онѝ кѝрпу и ѝѝде у...; бре, гѝну сѝд — *убѝйѝе* онѝг, *убѝйѝе* овѝга; штѝ њѝга *убѝйѝе*; и дни *дѝйѝоѝе* се са столѝце и *ѝрекрѝсѝйѝиѝе* рѝке овѝко и *ѝочѝѝе* дни да читају молѝтву; дни *оѝйѝѝе* пѝс у Италију. На основу упитника добили смо следеће облике за 1. и 2. л. мн.: доѝѝсмо, доѝѝсте.

4.3. Употреба имперфекта је сведена на устаљене изразе типа: ал *бѝѝе* и хладно; нѝ знам које гѝдине *бѝѝе*; кѝко се тѝ *бѝѝе* зовѝ.

4.4. У говору нису ретки примери крѝњег перфекта или његове замене конструкцијом *да + ѝрѝзѝнѝ*:

а) мѡа свѣкрва, ѡна тѡ рѡдѣла док мѡѣла; свѣ тѣ смо рѡдѣли, цѣло лѣто смо тѣ обаљали и рѡдѣли: *ѣрскѡо и флезѣрѡо, и койѡо*, копѡли смо, *залѡмѡли*; кат смо мѣ стѣгли, ѡн *изѡрѣо*. *Изѡрѣо, увѣѣила* га вѡтра и *изѡрѣо*;

б) *Да не дѡ* Бѡг да бѣде вѣше.

4.5. Плусквѡмперфекат употребљавају и одрасли и деца, али се могу наћи и примери у којима је он замењен перфектом:

а) и ѡнда су партизѡни *бѣли ѣобѣдили* и *рѡнили* су *бѣли* Мрѣија (дете), јѣдан дѡн *бѣло дѡвѡо* вѣтар и јѡ га извѣем;

б) кат смо мѣ стѣгли, ѡн *изѡрѣо*. *Изгорѣо, увѣтила* га вѡтра и *изгорѣо*; па пѡсе код нѡс заврѣшила кад је *дѡшла*.

4.6. Творбом футура I говор Батовца се приближава балканизираним језицима и дијалектима. Наиме, у свим лицима, осим у I. л. јд., употребљава се партикула *ће* са (да) + презент:

а) *ћу* + (да) + *ѣрез.*: дѣ *ћу да мѣѣем*, па штѡ *ћу јѡ да* и *ѣрѣѣм*, *јѡ ћу ѡ ѣдем* да пѣтам; па *ћу* те *ѣѣѣам* пѡсле;

б) *ће* + да + *ѣрез.*: тѣ *ће ѡ ѣдеѣу* у *Ѧустрију*, у *идѣћу* недељу *ће да бѣде* тѡчак гѡтѡв, *јѡ сам мѣсио да ће се заврѣши* рѡт, тѡ *ће ѡ осѣѡне*, а кѡга *ће ѡ осѣѡвѣмо* ѡвдѣнака, ка *ће ѡ ѣдеѣе*, *ѣдите*, *не да ѣрѣму*;

в) *ће* + *ѣрез.*: *ће ѣрѡвиѣу* да се врѡтиш кѣћи, кѣј *ће сеѡи* у тѣ кѣће, тѡ ждрѣбе стѣгло и *ће* га *ѣѣѣмо* да га вѡтамо да рѡдимо с њѣга, *јѡ* и *Дрѡги ће* ви *дѡјѣмо* пѡре, али *јѡ знѡм да ће* те тѡмо *бѣју* Тѣрѣићи, *ће* те *бѣју* Швѡпѣићи.

Из наведених примера види се да је инфинитив потиснут из употребе, што се слаже са стањем у говору Банатских Хера у којем се футур I углавном гради на исти начин, при чему треба рећи да се презент свршених глагола може употребити у функцији футура I (Ивић 1958: 339—340). Слично стање налазимо и у Доњој Мутници, с тим да су тамо забележени и примери типа: *ѣма да дѡбеѣу*; *бѣће дѡѡо*; *ѣѣ бѣће ѣмаѣу ѣѡре* (Ракић-Милојковић 1990: 103). У говору Радимаца футур се најчешће гради помоћу *ће* + (да) + *ѣрезенѣ*, али се и овде као и у Доњој Мутници могу срести конструкције типа *ѣма да ѣресѣѣу* (Томић 1987: 411). У говору Левча поред примера типа: *јѡ ћу ѣрѣћ*; *видѣћеѣу*; *дѡће*; *ѣмѡћеу*; ипак су знатно чешћи облици као у говору Батовца (Симић 1972: 398—399). Међутим, у њему су забележене још две конструкције којима се износи претпоставка *бѣће* му *изѡрѣле* батѣрије или прекор *бѣло дѡћ* ако ви трѣба (Симић 1972: 403). Конструкције *ће* + (да) + *ѣрезенѣ* познају само косовско-ресавски говори Крагујевачке Лепенице (Вукићевић 1995: 189—190). Ове конструкције су чешће и у ресавском говору, поред ређих: *дѡћѣмо*; свѣ *ћу* ти *ѣѣѣѣѣѣ* (Пеѡо—Милановић 1968: 353—354). Слично је стање и у говору ђерѡпске зоне (Пеѡо 1972: 207).

4.7. У говору Батовца честа је употреба потенцијала I, при чему је у свим лицима уопштена партикула *би*, што је особина многих наших говора (Вукићевић 1995: 191):

I. л. јд.: ѡн тѡј трѣјар кѡм је осѡвѣо *не би знѡла*; *јѡ би сѡд бѣо* вѣлѣки чѡвек; *јѡ би ѣмѡла* вѡљу; *нѣсам* ѣмѡ сѣнове, него *ћѣрке, ѣсѣѣро би* жѣљу;

2. л. јд.: тѝ кад *би оѝйѝцо* тѝм да вѝш кѝке кѝће напрѝили, да се чѝдиш;

3. л. јд.: да знао Хѝтлер, *убѝо би* ме; сѝн *би доѝо*, ѐто јѝ мѝрам свѝ да испуњавам да *би тѝ бѝла* кѝћа, да *би тѝ бѝло* дѝбро;

1. л. мн.: посѝјемо да *би имѝли* свѝшта.

Међутим, у говору Радимаца спорадично се могу срести и облици за 1. и 2. л. мн., потенцијал II и конструкције типа: *би ѝѝ да ѝресѝм*; толико се једѝ, *да ѝѝ да ѝѝкне* од јѝда (Томић 1987: 412). У говору Доње Мутнице, поред уопштене партикуле *би*, у широкој је употреби иреални потенцијал који се гради од имперфекта или перфекта глагола *хѝе-ѝи* и да + презент (Ракић-Милојковић 1990: 103—104).

4.8.1. У говору Батовца забележен је и један пример приповедачког императива: мѝж ми бѝо у рѝпсто, а јѝ сас два детѝта тѝ кѝћи, *крѝј се* од партизѝни, лѝпају на врата, дѝца запѝвају.

4.8.2. Иначе, поједини глаголи у 2. л. јд. императива чују се без финалног -ј: *ѝѝ, ѝѝѝ, убѝ бѝже, ѝа с убѝ; чѝка; немѝ*, али и с ѝм: *крѝј се; чѝкај; немѝј*. Глаголи I Белићеве врсте имаће и у 2. л. јд. и мн. императива уопштене резултате палатализације: *вѝчи, ѝѝчи*.

4.9. У нашем корпусу нашла су се само два примера употребе глаголског прилога садашњег. Први је добијен у спонтаном говору, а други на основу упитника: не мѝже нѝкако, па с уби *рѝдѝући*, не мѝже; *ѝрчѝћи*.

Овакво стање налазимо и у говору Левча, где се поред стандардних облика, чују и они на -ући који се додају на 3. л. мн. презента или на инфинитивну основу (Симић 1972: 397—398).

4.10. У овом параграфу желимо да укажемо на неке специфичности појединих глагола, које смо углавном добили на основу упитника.

4.10.1. Међу глаголима I Белићеве врсте указујемо на следеће:

а) *да с изѝбе, да изѝбемо : изѝбе, изѝбу* (ребе); *излѝзи, излѝзимо; уѝбемо, уѝцо; оѝйѝнемо, оѝйѝгну, оѝйѝцли, ѝни оѝйѝше; сѝѝцо, сѝѝцли;*

б) *врѝѝ, врѝѝемо, врѝ, врѝли, оврѝ*, али да *ѝорѝсѝѝм, да ѝорѝсѝѝ: ѝорѝсли; сѝѝсѝѝѝи, да сѝѝси, сѝѝѝен; немѝј зѝбѝѝи, да озѝбѝи : озѝбла;*

в) не *мѝ* бѝш да знам, *мѝ* да кѝжем, тѝ свѝд *мѝ* да кѝжем, не *мѝ* се прѝпнем, тѝ *мѝ* да им скѝнем кѝпу, не *мѝ* се издржѝ вѝше, *мѝ* се састѝите (Ово се јавља у многим екавским говорима, Ивић 1958: 341);

г) *дѝѝнемо се ми*, не мѝг се *ѝрѝѝнем, оѝйѝнемо, оѝйѝгну*, да *ѝомѝѝнем*, *ѝна рѝкне*, да *сѝднем; смѝкни;*

д) *излѝжѝ* (патка), *улѝжѝ се* (твор), *ѝни се улѝжѝ* : да се *лѝу* (пилићи);

ђ) *јѝ, јѝмо;*

е) *уѝро, ѝдмрли;*

ж) *донѝѝен, исѝрѝѝѝна, измѝжѝена;*

з) *ѝрѝ, ѝрѝла : ѝрѝѝ, ѝрѝѝѝе.*

4.10.2. Од глагола II Белићеве врсте интересантни су *рѝѝи се* и *бријѝи се*, који прилазе VI врсти: *рѝва се, рѝвали се, бријѝ се*. Међутим, глагол *кѝѝље* остаје у овој врсти.

4.10.3. Код глагола III Белићеве врсте чувају се морфеме *-не-* и *-ну-* (*и́рої̀ну, да нѣ би се и́рекї̀нуло*), осим код глагола *мѣшнуї̀ти*: *дїи́ һу да мѣи́шем, мѣи́шемо, пешки́ри се мѣи́шули*.

4.10.4. Глагол *ковати́и* из IV прелази у II Белићеву врсту *ковѣ*. Глаголи типа *добити́и* — *доби́јем* нису прешли у VII врсту, као што је то случај у говору Банатских Хера (Ивић 1958: 342). Четвртој врсти би припадао гл. *да с обу́кѣм*. Трпни придев гл. *убити́и* гласи: *убивѣн ју́ о̀тац*.

4.10.5. Код гл. V врсте углавном се уопштава јотован коренски сугласник и у инфинитивној основи и/ли прелазе у VII односно VI врсту:

а) да ми *и́омѣ́жѣла* свѣкрва; *окрѣ́ћдо, обрѣ́ћало се : обрѣ́ћали смо се; дркѣ́м : дркѣ́ћо*; уп. *мѣ́шем, сї́цием, сї́циу*;

б) *јѣ́ци, јѣ́цимо, јѣ́цио, јѣ́цила*;

в) *и́кѣ, и́кѣмо, и́кѣју, и́кѣла; кли́зѣ се, кли́зѣју се*.

4.10.6. Глаголи VI врсте углавном остају у њој или ретко прелазе у IV:

а) *и́лѣдам; да исї́рскѣм; узї́ма, сї́јамо*;

б) *заи́рїѣ́јѣц*.

Глагол *и́ребати́и* не употребљава се безлично: *сѣ́ ка и́рѣ́бамо* да жи́вимо ма́ло, *и́рѣ́бала јѣ́ш* двѣ го́дине д *ї́де*.

4.10.7. Код глагола VII врсте сачувана је дистинкција између инфинитивне и презентске основе, док поједини гл. нису променили конјугацију:

а) *ви́део (д), ви́дела (д), ви́дели, до́жївѣ́ла, жи́вео, жи́вела (д), жи́вѣ́ли, излѣ́їѣ́ли, ле́їѣ́ла (д), ома́їорѣ́о сам, ослабѣ́ла, седѣ́о, седѣ́ла, и́рїѣ́ла, узрѣ́о*;

б) *вѣ́лим, зрї́, зрї́доу, и́оболї́, разболї́*;

в) *да се слѣ́ми, и́ромѣ́ни, и́рѣ́мени, и́ромѣ́нила*.

4.10.8. Од глагола VIII врсте издвајамо следећа три: *бе́їам* (дете), пѣ́чело да *бе́їа*; нисмо *бе́їали, и́обѣ́јали* у гра́д; *бројї́ла*.

4.10.9. Помоћни глаголи гласе: *кад бу́де, да буду; ни́ ми да́ли мојї́ родї́тељи, ни́ се, ни́је се; и́ѣо, и́ѣла*.

5.0. У корпусу говора Батовца забележен је велики број прилога.

а) за место: *овѣ́м, и́ѣм(о), дї́, бї́,² нѣ́їде, нї́їде, свѣ́д, одѣ́вуд, одѣ́нуд, одѣ́їле, одѣ́нде, дѣ́вде, и́їу, и́їуна́, о́д, о́ден, о́вдена, о́вдека, дѣ́л, і́ор, одо́зїор, і́оре, наї́рѣд, на́зад, унї́їра, наї́оље, наї́ољу*; били смо *кў́ћи, ја́ са* два детѣта *тў́ кў́ћи*;

б) за време: *нѣ́кад, нї́кад, ѣ́ма, сѣ́д(е), и́рѣ́, ѣ́ндак, и́ѣслен, и́ѣсе, дї́їей, и́їамѣ́н, зимѣ́ске, данѣ́ске, јучѣ́, јї́їїрос, јї́їїро* — *вѣ́че* ова́ унї́ка *ї́де* та́мо, побѣ́гнем *нѣ́ћу, да́њу* ѡремо ел *нѣ́што* и *ї́вече* пѣ́шке *ја́* *ї́дем* на́зад;

в) за начин: *(о)вѣ́ко, онѣ́ко, и́рофѣ́кї́и, и́ѣцке* *ја́* *ї́дем* на́зад;

г) за количину: *кѣ́лко, и́ѣлко, о́вољко, и́ољко, млѣ́о, ма́л(о), ма́њ(е)*.

² У суседним говорима смо забележили сличне форме: у говору ђердапске зоне: *дїи́ је / и́ї је*, али и: *дѣ́ су / и́ѣ су* (Пецо 1972: 185—186); у говору Доње Мутнице (код Параћина): *ди́ стојї́, и́ѣ си* (Ракић-Милојковић 1987: 35); у ресавском говору прилог *ѣ́де* има екав. и икав. варијанте *де, ѣ́е / ди, ѣ́и* (Пецо 1968: 259—262).

6.1. На крају морфосинтаксичке анализе можемо закључити да је у говору Батовца знатан број структуралних особина које га удаљују од средишњег поддијалекта, типичног представника косовско-ресавског дијалекта, и прикључују северном:³

а) наставка *-ом* уместо *-ем* у Ијд. именица м. и ср. р. и на мек и на тврд сугласник (2.2);

б) наставак *-и* уместо *-е* у ДЛјд. именица ж. р. (2.12);

в) Ијд. личне заменице 1. л. *са* *мног* уместо *с* *моном* (3.1.1);

г) Нјд. показних заменица м. р. *ѿај*, *онај* уместо *ова*, *она*, *ѿа* (3.5.3);

д) наставак *-ој* уместо *-е* у ДЛјд. заменичко придевске промене ж. р. (3.6.2);

ђ) наставак *-ији* уместо *-еји* у компаративу придева и прилога (3.7);

е) наставак *-ају* уместо *-ау* или *-у* у 3. л. мн. презента гл. шесте врсте (4.1.2).

6.2. Међутим, у њему изостају и неке најтипичније особине северног поддијалекта К-Р дијалекта:

а) сажимање у компаративу типа *ѿоциѿењѿ*, *ѿоциѿењѿа* (3.7);

б) наставак *-еду* у 3. л. мн. презнета глагола VII и VIII врсте *моледу*, *држеду* (4.1.3);

в) имперфектизован презент на *-аје* *истиѿраје*.

6.3. Ако упоредимо говор деце и осталих старијих говорника, уочићемо да су код најмлађих говорника присутније стандардне форме: *возићем*, *камећем* (2.2); на првој *слици* (2.12); *мени*, *ѿеби* (3.1.1); *љубе*, *најраве* (4.1.3), будући да су деца снимана у школи у присуству њихове учитељице. Подаци би били другачији да су добијени у фамилијарном и неформалном разговору.

6.4. Поређењем говора Батовца са суседним потврдили смо Ивиће-ву констатацију да су „разлике међу локалним говорима унутар ове области /северног поддијалекта/ значајније од оних у границама других двају поддијалекта истог /К-Р/ дијалекта” (Ивић 1999: 325).

Нови Сад

ЛИТЕРАТУРА

Бошњаковић (2003): Бошњаковић, Жарко, Прозодијски систем Батовца и његов однос према суседним говорима, *Српски језик*, Београд, бр. 8/1—2, год. VIII: 315—328.

Бошњаковић (2007): Бошњаковић, Жарко, Место вокалног система говора Батовца (код Пожаревца) у северном поддијалекту косовско-ресавског дијалекта, *Јужнословенски филолоџ* XLIII, Београд, 149—166.

Бошњаковић (2009): Бошњаковић, Жарко, Напомене о консонантском систему говора Батовца (код Пожаревца), *Годишњак за српски језик и књижевност*. Година XXII, број 9. Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 47—53.

Вукићевић (1995): Вукићевић, Милосав, *Говор Крајујевачке Лейенице*. Универзитет у Приштини, Приштина, 248 стр.

Ивић (1958): Ивић, Павле, *Место банајског херског говора међу српским дијалектима*, (сепарат) — Нови Сад, 326—353.

Ивић (1994): Ивић, Павле, *О говору Галићољских Срба*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 519 стр.

³ Његове особине видети у Ивић 1999: 325—328.

Ивић (1994а): Ивић, Павле, *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој. Прва књига, Ошћта разматрања и шћокавско наречје*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 319 стр. + карта.

Ивић (1999): Ивић, Павле, Српски дијалекти и њихова класификација (II), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLII, Нови Сад, 303—354.

Јовић (1968): Јовић, Душан, Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник* XVII, Београд, 1—240.

Пецо—Милановић (1968): Пецо, Асим и Милановић, Бранислав, Ресавски говор, *Српски дијалектолошки зборник* XVII, Београд, 241—366.

Пецо (1972): Пецо, Асим, Говор Ђердапске зоне, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XV/1, Нови Сад, 177—210.

Ракић—Милојковић (1990): Ракић—Милојковић, Софија, Основи морфолошког система говора Доње Мутнице, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVI, Београд, 75—118.

Симић (1972): Симић, Радоје, Левачки говор, *Српски дијалектолошки зборник* XIX, Београд, 1—618.

Симић (1980): Симић, Радоје, Скица за дијалектолошку карту северне Србије, *Научни састанак слависти у Вукове дане*, књ. 31, Београд, 93—136.

Томић (1987): Томић, Миле, Говор Радимаца, *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII, Београд, 303—474.

Жарко Бошњакović

ИЗ МОРФОСИНТАКСИСА ГОВОРА БАТОВАЦА (РЈДОМ С ПОЖАРЕВАЦОМ)

Резюме

Автор на основании морфосинтаксического анализа говоров различных поколений из деревни Батовац делает вывод, что в нем существует значительное число структурных особенностей, дистанцирующих его от центрального поддиалекта, типичного представителя косовско-ресавского диалекта, и присоединяющих его к северному:

а) окончание *-ом* вместо *-ем* в твор.п. ед. ч. сущ. м. и ср. р. и на мягкий и на твердый согласный (2.2);

б) окончание *-и* вместо *-е* в дат. и пред. п. ед. ч. сущ. ж. р. (2.12);

в) твор. п. ед. ч. личного местоимения 1. л. *са* *мног* вместо *с* *мног* (3.1.1);

г) им. п. ед. ч. указательных местоимений м. р. *ѡај*, *онај* вместо *ова*, *она*, *ѡа* (3.5.3);

д) окончание *-ој* вместо *-е* в дат. и пред. п. ед. ч. местоименно-прилагательного типа склонения ж. р. (3.6.2);

е) окончание *-ији* место *-еји* в сравнительной степени прилагательных и наречий (3.7);

ж) окончание *-ају* вместо *-ау* или *-у* в 3. л. мн. ч. презенса гл. шестого класса (4.1.2).

Однако в нем отсутствуют и некоторые наиболее типичные особенности северного поддиалекта косово-ресавского диалекта:

а) сжимание сравнительной степени типа *поштењи*², *поштења*² (3.7);

б) окончание *-еду* в 3. л. мн. ч. настоящего времени глаголов VII и VIII класса *моле-ду*, *држеду* (4.1.3);

в) имперфектизированный презенс на *-аје* *исћераје*.

В говорах самых младших носителей языка чаще встречаются стандартные формы: *возићем*, *камењем* (2.2); на првој *слици* (2.12); *мени*, *ѡеби* (3.1.1); *љубе*, *најправе* (4.1.3), так как детей снимали в школе в присутствии их учительницы. Данные были бы иные, если бы их получили в семейном и неформальном разговоре.

Сопоставлением говоров Батоваца с соседними говорами подтверждена констатация Ивича того, что „различия между местными говорами внутри этой области /северного поддиалекта/ более значительны, чем те, которые находятся в пределах других двух поддиалектов того же самого /К-Р/ диалекта” (Ивић 1999: 325).

СУГЛАСНИЧКИ СИСТЕМ ГОВОРА ВАЉЕВСКЕ КОЛУБАРЕ¹

ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ

UDC 811.163.41'28(497.11 Valjevska kolubara)

У раду се на грађи из десетак села Ваљевске Колубаре анализира сугласнички систем — инвентар, дистрибуција и промене у сугласничким групама.

Кључне речи: дијалектологија, шумадијско-војвођански дијалекат, говор Ваљевске Колубаре, фонетика, сугласнички систем (инвентар), дистрибуција сугласника, промене у сугласничким групама.

Увод

1.1. Ваљевска Колубара обухвата горњи и средњи ток реке Колубаре. Ова област се на западу граничи са Ваљевском Подгорином, на северу са Посавотамнавом, на истоку са Шумадијском Колубаром и јужним делом Тамнаве, а на југу са Мионичком Подгорином, тј. планинском Колубаром.

1.2. О фонетским особеностима колубарског говора писано је у више наврата. Најпре је Б. Николић (1969) у монографском опису колубарског говора описао вокалски и консонантски систем на основу података из три пункта области (Петнице, Диваца и Бранковине), а потом је С. Реметић (1981) посебну пажњу посветио рефлексу јата доносећи грађу из Словца и Бранковине. У новије време су ранији подаци из вокалске проблематике допуњени новим са проширеног ареала (Радовановић 2007).

1.3. Имајући у виду чињеницу да је на основу грађе из само три села представљен сугласнички систем колубарског говора у целини, у раду ћу постојеће податке проширити новим на материјалу из десетак села компактног микроареала Ваљевске Колубаре,² при чему ћу анализирати инвентар, дистрибуцију и промене у сугласничким групама. Добијене податке, колико грађа буде дозвољавала, поредићу са налазима Б. Николића, као и са подацима из суседних сродних говора.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (148001), који финансира Министарство за науку Републике Србије.

² Бабина Лука (БЛ), Близоње (Бз), Бранковина (Б), Горња Грабовица (ГГ), Дивци (Д), Дулђај (Ду), Лозница (Ло), Лукавац (Лу), Кланица (К), Попучке (П), Словац (С).

Суґласнички сисџем

2.0. Као и у околним говорима, суґласнички сисџем говора Ваљевске Колубаре чине 24 фонеме:

а) сонанти	б) опструенти
в	п б (ф)
м	т д
л р н	ц с з
ј љ њ	ћ ђ
	ч ц ш ж
	к г

Фонема *x* се у говору аутентичних информатора готово никад не среће, понекад се може чути у говору средње и млађе генерације која је изложена утицају језика медија и школе. Фонема *f* у овом говору није регистрована.

Сонант *J*

2.1. Слично стању у другим говорима, и у говору Ваљевске Колубаре артикулација гласа *j* условљена је његовом дистрибуцијом.

2.1.1. Артикулација иницијалног *j* је сасвим стабилна:

а) испред вокала предњег реда: *у* њи је било Лу, *јел* Д, *јевџика* Д Ду К БЛ П, *јевџиније* Д Ло К БЛ, *једанџс* Ду П Д Лу ГГ, *једамџи* П, *једва* Ду, *једџ* (сви пунктови), *не једџ* Лу, *једнако* Д, *једначијије* К, *с једним* комшијом Д, *једно* Лу, *једну* Ду ГГ Ло П, на *Једоку* Лу, *јџла* (сви пунктови), *јџлек* (сви пунктови), *јџо* (сви пунктови), *јџсам* Ду П С Б К, *јџсмо* Лу, *јџсџе* (сви пунктови), *јџџрова* Б Ду ГГ БЛ Ло С, *однџсем јџџрови* Лу, *сџјали јџчам* Ду Д;

б) испред вокала задњег реда: *ја* (сви пунктови), *узми јабуку* Лу, *јаџљо се* Ло Лу Ду, *јаџање* Д Ло ГГ П Лу К Б С, *јаџоде* Ду Бз Лу, *у јаџоде* БЛ, *зџнџ јаџни* Лу, *јаџџа* Лу, *јаџкој* ватри Лу, *јаџме* Ду П К БЛ ГГ С Лу, *пређе јаџу* Ду, *преко јаџџ* К БЛ, *јаџџуке* Ду К ГГ, *уџи Јовањдана* Ду Лу, *слаџймо Јовањдан* П, *јој* Ду Лу ГГ Бз Ло, *јок* П Ду БЛ С, ма *јок* Лу, *пџт јоџана* Ду, *јоџанскиј* Ло Лу, *јоџ* (сви пунктови), *јџнаџ* БЛ Д, *јџџри* (сви пунктови), *устанџм јџџру* Лу Ду БЛ Б С, *јџџроџ* Лу Ду Ло С Бз П, *јџџџ* (сви пунктови), *јџџџа* Ду С, *јџџе* Ду, *јџџро* БЛ.

в) Само условно се може говорити о иницијалној позицији *j*-, будући да се ради о сандхију, у примерима: *д-џдџм* лџба Ду Б БЛ С П Ло К Бз, *немамо шта д-џдџмо* Ло Д П БЛ, *дџла д-џдџмо* лџба Ду Бз.

2.1.2. Фонема *j* се на овом терену добро чува и у финалној позицији.

а) *џбичај* Лу Ду, *Дуџљај* (сви пунктови), *џрај* Лу, *раџбој* (сви пунктови), у *Франџуској* П Лу; у *Баџбинџ* Луџи БЛ Д Бз ГГ Б Лу, по *вџликој* шџми Лу, *идџ се жџлезничкој* стџници Ло, у *сџџрој* кџћи П,

òвòј *мáлој* Дү Лү БЛ Д Ло К, *òрајевòј* кòри К Лү Б; òтац *мòј* БЛ С, *мòј* бèд Б, *мòјòј* Дү Лү, òвòј *нáшòј* Лү, ү *нèкòј* С Дү Б, *нòј* Бл Лү ГГ Д, *òвáј* Д П Дү Ло С, *òнáј* С Дү Лү Б, на *òнòј* С, *шáј* Ло С Лү Д ГГ К, пáнтим ү *шòј* Д Лү Ло, *швòј* БЛ, *јèднòј* (сви пүнктови), ү *òруòј* П Д С Лү; *вáшáј* га Ло, *òшèрáј* К Дү, *лèдáј* К, *рúвáј* Б, *тúрáј* Дү, *кòшрлáј* П, *лúяáј* Лү Дү, *намíрйвáј* БЛ, *нèмòј* Дү П Д К Ло С ГГ Бз Лү БЛ, *òшарàщáвáј* Б, *идòлèдáј* Дү *идòдáј* мү Ло Дү П, *сáчувáј* (сви пүнктови), *слúщáј* П, *сýрèмáј* Лү, *шйèрáј* Лү Дү П Д Бз К С, *удáј* се Дү, *ударáј* Лү, *усийáј* Лү, *чèкáј* П, *щйàршйáј* Б С Д БЛ Дү; *òндáј* (сви пүнктови), *гòре шòрáј* нýне кýнè Лү.

б) У свим пүнктовима губљење финалног *ј* забележено је једино у облицима императива глагола типа завити, сакрити, покрити, пити, разбити, убити, умити: *завй*, *сáкрй*, *шòкрй*, *шй*, *рáзбй*, *шбй*, *шмй се*.

2.1.3.1. У медијалној позицији у суседству неког другог сугласника артикулација *ј* је углавном стабилна:

а) испред сугласника: *áјдèмо* (сви пүнктови), *áјде* Дү, *áјше* Лү П Д Дү, стýпиò ү *вòјску* БЛ, *с íáјшанима* Дү Ло Бз К Лү Ло, *дáјше* Лү Дү, *нè дáјше* Д БЛ П Дү ГГ, *дèвòјке* Д С БЛ П, òнè *дèвòјку* Лү, *зèјшин* Б Бз БЛ П Дү Лү Ло, *зèјшином* К Дү, *кáјмак* (сви пүнктови), *мáјка* (сви пүнктови), *мáјкала* (сви пүнктови), *мáјсшòри* Лү, из *мáјчиноí* Лү, *Миáјловац* С, од *Микáјла* Б, *Микáјло* Д Дү К, *нáјлáвнишй* Лү, *нáјслабшй*, *нáјсшáријá* Ло, *нèмòјше* БЛ Дү Б Лү П Д Бз, *нòјзи* Лү, *шарáдáјз* (сви пүнктови), *швáјше* БЛ Ло, *шреисшòријска* Дү, *снáјка* К Ло БЛ Бз ГГ Дү П, *слúщáјше* Дү П Б С БЛ, *шјна* нèгова Лү, *усийáјше* Ло К Лү П ГГ; али и: *нòзи*, *ја-нòзи* кáжем; *завйше*, *сáкрйше се*, *шйше* Дү, *шòкрйше се*, *шбйше*, *шмйше се*;

б) иза сугласника: *бáрјак* (сви пүнктови), *вáрјачòм* Дү Ло Лү ГГ Бз К Ло БЛ, *швèрје* Дү К П Б, *кúрјáци* Дү, држím га ү *нáручý* К, *òбáвиò* Дү, *òбáвили* БЛ Д Ло, *одјèднòм* БЛ Бз Б П Дү Ло, *òрúжје* БЛ Д Ло; али и: *шрèкучè* Дү БЛ Б Ло Лү.

2.1.3.2. У матерijалу којим располажемо интервокално *ј* се најчешће чува, у неким случајевима јавља се редуковано (чешће испред меких вокала), а само спорадично потпуно губи. (Напомињем да се пренебрегава нèгова изворност, односно етимологија.)

а) испред вокала предњег реда: од *áршйшйè* Д Дү К Ло ГГ Б Бз, *áршйшйè* до дувáна С, *Вèдèније* Ло, *дáјèм* БЛ Б С Ло П Д, *двáјèсшòро* Лү, *дйјèше* (сви пүнктови), *дòбйè* Д, *дòдáјè* Б Бз ГГ Дү, *зáвије* К, *зáјèдно* Лү, *зáшвáрáје* С Д, *здрáвишйè* бíло Лү Дү К С, *зшмýжè* Б Д П Ло, *јáјèша* Дү, *дè је* Лү, *дòнесè је* Лү, бíло је Лү, *сигúрнишйè* је БЛ, *тý је* Лү Дү П БЛ Б К, *кáснйшйè* Б, *кòмшйшйè* Лү Дү Б БЛ, *лèшйује* Б, од *мáшйшйè* Лү, *нáбијен* Б Дү П Ло С, *насáшвóјè* лү Бз, *нијèдан* С, *òпрèшèм* Лү Дү Бл Б К, *шйјèм* прáшкòве БЛ Дү Лү С ГГ Ло, *шòјèдè* Дү ГГ Бз К П, *шòјèдèм* Д С БЛ, *шòтикујè* вòлове ил кòнá Д, *сáвијèно* Б Д С, *свòје* (сви пүнктови), *сшйшйшйè* Ло, *шрйшйèс* Лү, *шрйшйèсшòро* К Дү Лү Б П, *шрèјèш* Лү Ло Дү, *шшйшйèна* П, ка-се *чýјè* П, *шшйèш* ГГ;

по *двáшèсшòро* П, *двáшèс* БЛ, *òручкúшйèше* Лү Дү Д П С, *шзшйèш* Лү, *лòшйшйè* П, *шòсèò* Д Б, *шрòшйшйèм* Лү Дү Бз, *рáзлшйèш* ү кáрлице Дү, *рáкишйè*

П БЛ С Ло Дү ГГ Д, *р̀анише* Лу, *р̀етисц̀у̀е́мо* К, *с̀акрише* П, *с̀вд̀е́и* Д Лу, *с̀ид̀ак̀у̀е* П, *с̀ид̀ари́е* је Б, *с̀ид̀ари́е́и* Ло, *с̀ид̀ари́е́и* наро̀да К Ло Лу Дү Бз ГГ, *ф̀а̀мили́е* д̀оста Бз Дү П Лу Ло С, *у̀ви́е* Лу;

б̀д̀јила К, о *Гос̀ио́јини* Б Д Лу К Ло П, *д̀вд̀ји́ца* (сви пунктови), *з̀адд̀ој̀мо* Лу, *ка̀ји́цом* П, *комб̀аји* Лу, *кд̀ми́ији* Лу, *обд̀ји́ца* Лу, *одд̀ајили* БЛ, *за Троји́це* Лу Дү П, *Трд̀ји́це* БЛ Ло К, *мд̀ји* др̀угови Д, *мд̀ји* гд̀д̀ина Дү К БЛ Б П, *нај̀сц̀ид̀ари́и* (сви пунктови), *ни́је* (сви пунктови), *др̀аји* К, у *й̀ар̀и́ији* БЛ, *иодд̀ајим* Лу БЛ, *й̀д̀сц̀ирој̀мо* К, *с̀наји* Лу Ло Дү К БЛ Бз, *Сд̀виј̀ин* Ло, *с̀ид̀ари́ји* Лу БЛ Бз С П, *с̀ид̀д̀ји* (сви пунктови);

у *ав̀ли́и* С К Дү Лу БЛ, он̀у *Дб̀ину* БЛ, *зд̀рав̀и́и* К, *й̀д̀кр̀и́еш* Лу П Дү, м̀еси се *й̀р̀о́и́ца* Лу, *ма̀ћи́и* Лу, *й̀осц̀ир̀д̀ио* Ло Д БЛ С, *й̀рд̀сц̀и́и́и* Ло, *сц̀ир̀д̀ж̀и́и* Ло ГГ;

й̀д̀знаеш Ло; уп. и *д̀ди́и́им* Лу, *з̀аи́и́е* вdд̀е Дү, *й̀озд̀имамо* К.

б) испред вокала задњег реда: *ави́ја́и́ичарима* С, *бо́и́а́и́и́ца* К Дү П Лу, *бд̀ја́и́и́ца* Лу, *вр̀ени́и́у* Ло Дү Бз, *в̀у́чи́ца* Лу, *й̀р̀е́ја́ње* Лу, *к̀р̀и́а́и́и́ца* Ло, *ле́и́урд̀и́ца* К Лу, *ма̀јали́це* Лу, *д̀и́и́и́ри́ца* С Д Б, *й̀о́и́сц̀и́и́ца* вр̀и Лу, *моби́ли́заци́ца* Ло С БЛ Д, *мд̀ја* ма̀јка (сви пунктови), *с̀е́јала* (сви пунктови), *у́ја́ка* (сви пунктови), *с̀на́ја* Лу ГГ Бз Дү, *Сд̀ви́ја* Лу, *Сц̀и́а́ноја* Ло, *фи́ја́кером* П; поред: *Йли́а* БЛ Д С Лу, *нај̀сц̀ид̀ари́ја* һ̀ер ми Лу, *мд̀а* Дү, *мд̀а* ма̀јка Дү;

к̀р̀ајом вaкd Дү Лу БЛ Бз Ло К П, *й̀е́и́роле́јом* Б;

ав̀ли́и К Дү С ГГ Б Д Ло, *б̀и́ју* (сви пунктови), *бун̀ари́и́и́у* Лу, *ва́и́и́а́и́и́у* П, *ва́и́и́и́у* БЛ Ло Дү Бз Д Лу К Ло С, *вeнч̀а́вају* (сви пунктови), *не* *вeр̀мају* БЛ, *й̀д̀сц̀и́и́у* (сви пунктови), *д̀и́рају* Дү Лу С Б П, *дд̀и́тeрају* БЛ Дү П Д Ло Бз, *й̀п̀рају* Дү Лу П Д С Ло, *ле́и́урд̀и́у* Дү Бз С Лу Ло К, *о́йeра́и́и́у* Лу, *о́а́к̀ли́у* П, *й̀и́јучу* Ло Дү Лу П Ло ГГ Б, *й̀дд̀и́тeрају* Ло П, *й̀е́вају* (сви пунктови), *ј̀ели* *й̀р̀о́ју* (сви пунктови), за *ра́к̀и́у* С БЛ П Дү, *ре́и́уи́а́и́и́у* П Д БЛ С Ло, *св̀и́рају* К С Б ГГ Дү Лу, *сц̀ид̀е́љају* К БЛ Лу Б, *у́кују* Б, *цвeт̀и́ају* Лу, *ч̀у́вају* К Дү С Ло, *шц̀и́ари́и́ају* Б Д П К; и: *й̀дд̀и́и́у* сdк Лу.

2.1.4. Секундарно *j* се не јавља у иницијалној позицији *ексер*,³ *д̀би́а*, *он*, *д̀и́е́и́и*, *у́ла́р*, а нисам га регистровала ни у групи *ио* — лeтe *ави́они* Д БЛ Дү С Ло, *б̀и́д* (сви пунктови), *ками́оном* Дү, *на́й̀равио* Ло, *й̀и́о* Д П Дү С К Ло Б БЛ, *у́ва́и́и́о* Лу Б ГГ Дү Д С Ло П, *ви́о́ке* трй Дү и сл. Међутим, оно се јавља у зеву насталом губљењем неког другог сугласника: *ажд̀а́ја*, *дdје*, *ка́јем*, *ма̀ћи́ја*, *др̀а́ја*, *й̀о́и́сц̀и́и́ца*, *й̀р̀о́ја*, *с̀на́ја*, *сц̀ир̀е́ја*, *й̀и́и́ја* вdда, од *чdјe*.

2.1.5. У одељку о сугласницима Б. Николић не посвећује посебну пажњу сонанту *j*, али податак да се и према његовом материјалу овај сонант у интервокалној позицији јавља с ослабљеном артикулацијом налазимо у примерима које наводи када говори о неким другим гласовима: *ва́мили́а*, *ф̀а̀мили́а* (1969: 40). Слична артикулациона својства сонанта *j* забележена су и у суседним селима Шумадијске Колубаре (Реметић 1985: 145—150), рађевском селу Белој Цркви (Петровић 2005: 279), у Мачви (Б. Николић 1966: 252), па и у суседним прелазним западносрбијанским

³ Обичније је *к̀ли́н* : *к̀ли́ни*.

говорима (Тешић 1977: 204; Б. Николић 1968: 406). Међутим, у Шумадијској Колубари, Рађевини, Мачви и Љештанском јављају се редовно примери с протетичким *j* (*јексер*, *јулар*). С друге стране, у горобилском говору се ретко могу чути примери типа *јулар* (М. Николић 1972: 663), а у тршићком говору овакви примери потпуно изостају (Б. Николић 1968: 406), што у потпуности одговара приликама у Ваљевској Колубари.

Сонант *В*

2.2. Артикулација гласа *в* је у испитиваним селима у суштини стабилна. Редуковано се реализује или пак се губи само у појединим гласовним групама.

2.2.1. Код именица на *-сїво* и *-шїво* сонант *-в-* се доследно чува:

а) било *боїасїво* К, *боїасїво* Д, у њи велико *боїасїво* Бз, о *детињсїва* ГГ К Лу П Д Ду Ло Б Бз, *задоволсїво* Д П, у *иносїрансїву* Ло Б БЛ Ду П, *наслесїво* Ду, дошб на *дусусїво* Ду Лу Ло К БЛ Д П, *їријайељсїво* Ду БЛ С Д Б С К Ло Лу, у њином *їрисусїву* БЛ, *рдисїво* БЛ Д П С Ло Б, *срдсїво* неко Бз, у *срдсїву* смо ми С, у *сїаринсїво* Лу, бавио се *сїочарсївом* БЛ К С Ду, *домаћинсїво* С Ло Ду П Д;

б) *друшїва* имало Б, било *друшїва* П, пўно *друшїва* Ду Лу, *сасїане* се *дршїво* Д, у *заробљенишїву* Лу Ду С Ло, у *сиромашїву* Д П БЛ С Ду Б К, *јунашїво* Д, *сїановнишїво* њином П.

2.2.2.1. Фонема *в* се чува и у следећим случајевима:

а) у облицима трпног придева глагола VII Белићеве врсте на *-авиїи* и у различитим облицима итеративних глагола на *-авшїи*: *наїрављен* Ду Ло Лу Д БЛ С, *наїрављене* окнѐта Д, *наїрављено* уже К, *насїављѐ* се Лу Ду Бз К Ло, *дирављѐм* Б П, *їозаборављѐла* дијете К, *їдсїављѐм* Ду ГГ Бз БЛ Ло К П, *їдсїављѐна* Лу, *їрѐвљѐна* Лу Ду Ло П, *їрѐслављѐм* Ду, *сасїавїм* Д П Ду Ло, *слѐвљѐно* то прѐ Д, *сїѐвљѐ* Б Ду ГГ Бз, *сїѐвљѐм* Ло К Лу П БЛ; поред ређих примера с потпуном редукцијом: *зѐбѐ* се са њом Ду, *їсїѐљѐ* се печѐница Д, *дсїѐљѐ* жѐне К, *їдсїѐљѐ* се вѐчера Лу, *їрѐїдсїѐљѐм* Ло;

б) у групи *-вљ-* добијеној новим и старим јотовањем: *Борисављѐва* Ду, *Вѐлисављѐв* отац Б, *Водисављѐва* мајка Лу, *Добрисављѐвом* БЛ, *Дрѐїосављѐв* ГГ Ло С, *Радисављѐв* сїн БЛ, *дивљѐ* Ду Бз Ло Д П К Лу, да је *здрѐвља* БЛ Ду Д С, лдшог *здрѐвља* Б, *здрѐвље* К ГГ, *жївљѐ* било Д Б, *їдијкрѐвље* Ду БЛ Бз Б, у *їрѐчѐвљу* Ду, гд *сўвља* Д;

в) у различитим облицима глагола на *-аїи*: *јѐвљѐ* се Ду БЛ Бз С Ло Д П Лу, *јѐвљѐ* се пдслѐ П, *уїрвљѐ* се Ду К Лу, *уїрвљѐле* се С.

2.2.2.2. Глагол *бладосїѐїи* се у посећеним селима јавља увек без *в*: *блаїосїѐ* га Лу, да *блаїдсїѐља* (сви пунктови).

2.2.3. Сонант *в* у суседству других сонаната или сугласника има стабилну позицију:

а) испред сонаната: *ѐвљїи* (сви пунктови), *їлѐвнѐ* Ду К Ло С БЛ Б ГГ Д П Лу, *їлѐвнї* Б, *дивљѐ* Ду Бз Ло Д П К Лу, *ддвљѐчи* Ду П К Лу

Бз ГГ, дрвљанику Ду, извлáчио Ду П Б К, күйбвни (сви пунктови), òснòвну (сви пунктови), дòбрòг здрáвља БЛ, óвна (сви пунктови), ìрè-свлáчи БЛ Ло Ду П, ìрòдáвница (сви пунктови), рèзèрвни БЛ П Д С Ло Б, свлáчим се тýде Ло, сèвне Ду БЛ С Ло К Б, уìлáвнò Д П БЛ С Ло; поред рефег: мрìйац С, рáник С Ду Б ГГ П;

б) испред сугласника: попустили жìвци К Ду, на Јевдòбу Лу, крáсìйáвци (сви пунктови), óвде (сви пунктови), óвдена БЛ, одàвдè (сви пунктови), сáвски Лу, свáйòвскè П, синòвцима Лу БЛ С Ло Бз, Сìйèвка Ду К БЛ, цèвчица П, чáвка П Д БЛ Б С Ло, чýчáвци Д П Бз Б К Ду Лу Ло С; поред: Једòбу Лу;

в) иза сугласника: брèску П Ду К Ло Бз, ìвòздèнá С Д П Б Бз Ду К, дрвèйá (сви пунктови), квòчке Ду С Ло БЛ Лу К, нèкакве К ГГ Д, рòйквa бèлá (сви пунктови), стрýгала се рòйквa Лу К Ду Бз, свèжèш Ду Лу ГГ Ло, свèкра (сви пунктови), свèкрèу Ду Бз К Ло П, свèћу (сви пунктови), свìйнац Б Ду Лу, свòйше Ду Лу Бз Ло К, сврáка (сви пунктови), свòд (сви пунктови), шáква С К Ло Ду, цèквa Бз Ду БЛ П К Ло Лу, цвèйá Лу Ду Б П Ло, цвèйнè нèдèлè Ду Лу Бз ГГ Ло П, цвèћа Д Лу Ду П БЛ Ло К, кò црквè (сви пунктови); поред: брèску БЛ Ду Б К, ìрýда (сви пунктови), ìрýду сýра Ду, ìрýдали се П Ду Ло Бз, била ìрýдара Лу, дìйнè (сви пунктови), дìйнù Д, кáкá (сви пунктови), нèкáкá (сви пунктови).

2.2.4. У интервокалном положају стање је следеће:

а) *в* је стабилно: вòлове Лу, вòловима (сви пунктови), ìлáвòм Б БЛ, ìдèвèда (сви пунктови), дрýдòвима БЛ Д П С Ло К, ìдèвè Лу, дувáна П, зàову Лу, зàусìйáвице БЛ, крáва К ГГ Бз Ло Лу Ду, кýвá пòсна сáрма П, кýвò БЛ, кýвано Лу Ду, нàйравили од цìглè Д, òйравì Ду, òйравио окнèта Лу, òснова Лу, ìлèву Б, ìвòдaдìмо Лу, ìвèсма Лу, ìвèсaма Ло Бз Ду, ìрáвио (сви пунктови), ìрáвì од дрвèта Ду, свèкрèу П К ГГ Ло Лу Ду БЛ, слáвè Лу, снáвама Бз, сýво С Ду Лу К Ло П, шèйкòва П, ùкyвá Ло Ду БЛ Лу П Бз, чýва Б ГГ Ду Ло П К, чýвам БЛ Ду Бз ГГ Ло П Д, чýвò С, чýвала К Б Бз Ду Лу Ло, чабрòвима Лу Ду Ло К Бз, чòвек С Ду БЛ Бз П Д Ло Лу, код цáкòва Ду Б К С, шл'ýва (сви пунктови);

б) делимично се редукује: с вòловима Б, чòвек П;

в) веома ретко се потпуно губи: ìдèсама Лу Ду.

2.2.5. Секундарно *в* потврђују примери: мèсовèвè (сви пунктови), јáнувар ГГ. Међутим, у материјалу којим располажемо нема потврда за уметање *в* у примерима као: жáо, зàова, јèо, кáо, чýо, ìáук, ìáучина и сл.

2.2.6. Сонант *в* се у свим селима подједнако јавља:

а) уместо *х* (као привидни, позициони, а не стварни континуант): због бýвá Лу, бýде бýвá П, бýва Ду БЛ Ло П, дýвáн Д БЛ П Ду Б Ло С К Бз, ìлúви Лу, ìлúва Ду П БЛ Б Ло С К, човáнì гýњ Лу, òнò човáнò Ду Д П ГГ Бз Б К С Ло, од чòвè БЛ Лу Ду Б К;

б) уместо *ф*: вèрèца, не вèрмају, вèрмен, виòка, вýруна, јевìйније, Сòвија, сìрвèймо, шивòнèр;

в) као супституант гласа *й* (у сугласничким групама *йший*, *йк*): òв-шийини, чйвке, чйвкама, чйвчица, шйвкама, шйвке.

2.2.7. И у погледу изговора сонанта *в* изнесени налази одговарају Николићевим (1969: 40). Овакво стање одговара подацима из Шумадијске Колубаре (Реметић 1985: 150—154), као и подацима из Беле Цркве (М. Петровић 2005: 280). У Мачви се *в* чува (Б. Николић 1966: 248), осим у интервокалним позицијама у којима се понекад редукује и у испитиваним колубарским селима. Приликама у Ваљевској Колубари одговара и стање у осталим западносрбијанским (прелазним) говорима: Тршићу (Б. Николић 1968: 406), Љештанском (Тешић 1977: 204), Горобиљу (М. Николић 1972: 664).

Сонант *Л*

2.3. Сонант *л* на крају слога потврђују примери доследно бележени у свим селима: *а̀ла̀л* ти *вѐра*, *а̀йосио̀л*, *а̀йрѝл*, *бѐка̀л*, *ѝнѐра̀л* (и *ѝнѐра̀л*), *фѹ̀дба̀л*, *а̀сија̀л*, *бѐл*, *бѐлница*, *окру̀ја̀л*, *нева̀ља̀л*, *сѐлски*, *сиѝ̀елна*, *иѝ̀дја̀л*; поред: *ко̀џу*, *ко̀чиѝ*.

Овакво стање одговара приликама у околним говорима (Уп. Реметић 1985: 155; М. Петровић 2005: 280).

Сугласник *Ф*

2.4.1. У анализираном материјалу највише је примера:

1. у којима се *ф* замењује са *в*:

а) у иницијалној позицији: *штѧ* је *ва̀јдѐ* (сви пунктови), *ѧ*ће да *ва̀лѝ* (сви пунктови), *штѧ* *ва̀лѝ* (сви пунктови), *вѐдер* БЛ Б С Д Дү П, *Вѐмија* БЛ, *вѐнер* (сви пунктови), *вѐреца* БЛ С Ло Д, *вѐрмали* БЛ Лү Д Ло С, *вѐрмен* К Д Лү Дү Бз Б, *не вѐрмају* ни цркву БЛ, *вѝјокама* Дү, *Вѝлий* Лү, *у вѝоку* Д БЛ С, *вѝра̀ни* Дү, *и́грали вѝри́з* Дү П Д БЛ С Ло, *вла̀ща* Дү П Б БЛ С К, *ври́жидѐр* Дү П С Лү К ГГ, *вѹ̀руна* (сви пунктови);

б) у средини речи: *а̀сва̀лѝ* (сви пунктови), *јѐвиѝка* (сви пунктови), *јѐвиѝније* Лү Дү ГГ Ло, *ѝди́ревѝм* Дү Лү Бз К Ло, *ѝди́ревио* БЛ Д Ло С Дү, *Сџија* Лү, *сџѧ* (сви пунктови), *си́рѐвио* Ло, *Ту̀вѝиѝна* Лү Дү П К БЛ, *ча̀рѝо̀ва̀* изаткала, *шѝвѧ̀њѐр* Дү Б Бз БЛ С К П Ло Лү.

2. у којима се *ф* чува:

а) у иницијалној позицији: *фа̀брике* Д П Б С, *фа̀милиѧ* (сви пунктови), *фа̀рбали* Дү Бз Лү К Ло, *фѐрмен* Д, *фи́ја́керу* Лү, *фи́ѝиѝ* Д, *фла̀ща* П, *Фра̀нѝѝз* Дү Лү Бз, *Фра̀нѝѝској* Дү Лү П, *фрѧ̀ниѝу* (сви пунктови), *фѹ̀руни* Дү П С, *фѹ̀руница* Дү К П;

б) у медијалној позицији: *ка̀фа̀на* П Дү БЛ Ло С ГГ, *ка̀фу* Лү, *ко̀џа* Дү ГГ Бз, *ко̀џѧ̀риѝ* П БЛ, *ѧ̀фа̀рбамо* К Ло Бз П Дү Лү, *офи́ѝѝр* БЛ С, *и́ла̀фѧ̀н* (сви пунктови), *и́лѐѧ̀фѧ̀н* (сви пунктови), *шѝфѧ̀њѐр* Дү;

в) на крају речи: *ча̀рѝа̀ф* Дү.

3. Сугласник *ф* среће се и уместо *в*: *фа̀л* Дү К Бз Лү, *фа̀нѝла* Дү, *фа̀иѝу* Бз П Дү Ло, *са̀лѧ̀ѧиѝа* Дү Ло П.

2.4.2. Грађа показује да се не може говорити о губљењу фонолошке вредности гласа *ф*. Иако је највише примера у којима се *ф* супституише са *в*, види се да ни примери са *ф* нису ретки. Изнесени подаци одговарају Николићевим (Б. Николић 1969: 40). Исти статус фонеме *ф* посведочен је у Шумадијској Колубари (Реметић 1985: 156—159), Белој Цркви (М. Петровић 2005: 281), Мачви (1966: 248).

Сугласник *Х*

2.5.1. Сугласник *х* је у испитиваним пунктовима доследно уклоњен из фонолошког система.

1. У иницијалној позицији:

а) испред вокала: *аброве* Дү К Бз П Д С БЛ, *абрџоша* Б ГГ Дү Лү К Д С П, *ајде* (сви пунктови), *ајдүк* С Д БЛ Дү, *алал* ти вѣра (сви пунктови), *алџница* Дү Лү Бз К, *ам* (сви пунктови), *армоникџи* Дү, *арџија* Д Дү, *еклала* Дү Бз Ло П, *еклање* К, *екџара* (сви пунктови), *џада* Б Дү БЛ С Д П К, *сат ода* Дү, *оџемо* (сви пунктови), *оџу* (сви пунктови), *оца* Лү, кроз џши *џји* Дү, *џило* БЛ С Д Ло;

б) испред консонаната: *ладну* водү Дү Б Д Ло С, *леба* (сви пунктови), *ранилице* Дү Б Бз, *раниџи* Д П Дү Ло С, *рану* понесем Дү, *расџовина* Б, *Рваџи* БЛ, *рваџим* народом Лү Дү, *џџи* (сви пунктови).

2. У медијалној позицији: џдала се у *Вровине* Дү БЛ, по *вру* Дү Бз ГГ К Лү Ло П С БЛ, *ираџрка* Дү, *данем* Дү, *доџиџим* Дү К Ло Лү С БЛ Бз, *заладилло* Дү БЛ П Б Лү Бз, *күва* (сви пунктови), *одранили* К Дү Лү БЛ, *олади* Дү Лү К Д П ГГ Бз, *Миџловац* С, *Миољдан* (сви пунктови), *наодала* Дү Лү Бз К, *иробдо* (сви пунктови), *саранила* Лү Дү К ГГ, *сџраовала* Лү К Ло Бз, *џџи* Д С БЛ П Дү.

3. У финалној позицији: *џвр* Дү Б П Д Лү К, *ира* (у свим местима, уз новије синонимијско *џасүл*), *ја-доџо* Д П, *џџо* Дү ГГ П Д К, од *џи* Лү Дү С, *оџма* (сви пунктови), *џ џи* је Лү Дү Д С Ло, *џџи џазу* (сви пунктови), *џовџка* С Ло, *гөр џовр* менџ Дү, *џрбу* Дү Ло Лү, дошло је *џџи* Дү, од *џџи* Д Дү Б Ло С БЛ, *сирџма* Б К Дү БЛ Ло.

2.5.2. Уместо изгубљеног *х* јављају се следећи гласови:

а) *в*: *бува* Лү, бџде *бува* П, *бува* Дү БЛ Ло П, напунџи се *бувама* Лү Дү БЛ Бз С Ло, *џлүви* Лү, *џлүва* Дү П БЛ Б Ло С К, *џрүва* Д БЛ С Ло, *оџва* БЛ Д П Дү Ло С Бз, *оџван* Д БЛ П Дү Б Ло С К Бз, *күва* (сви пунктови), *мүва* (сви пунктови), *оџлүвио* (сви пунктови), *џџвар* Дү Б Лү К, на четрџи *сџве* Дү Бз К Ло Лү, имаје *сџве* С, *снава* Бз Ло, *сүва* (сви пунктови), *сүварка* Дү Лү Ло ГГ, *чованџо* Дү Д П ГГ Бз Б К С Ло, око *увџџи* Лү Дү Д П Ло, бџлџ *увџџа* БЛ ГГ, *џво* (сви пунктови), *чованџи* гүњ Лү, од *чџвџ* БЛ Лү Дү Б К;

б) *ј*: *аждаја* П, *џриџџа* Дү, *зидџџо* се БЛ Дү С Б, *креја* Д П БЛ С, *надџџам* Д Б, *драја* (сви пунктови), *драјевој* кџри Дү К Лү Бз, *маџџа* (сви пунктови), *џрџа* (сви пунктови), *џрџино* брашно Дү Лү Бз Ло К, *џрџмаја* (сви пунктови), *сџрџеја* (сви пунктови), *снаја* (сви пунктови), *џџџа* Дү Бз К Лү П К С, *џоџџија* Дү Лү;

је било Ло, код *ћеркѣ* БЛ, њзаткала *ћеркама* К, Мијајлова *ћерка* Ду, спрѣмио старѣијѡ *ћерци* БЛ;

ѡк-: зна се кѡ се слѡшѣ БЛ, *ће-кѡ* је имѡ Ду, кѡ је зѡдњѣ ГГ, имѡ кѡ да рѡди С, кѡ је домаћин К, зна се кѡ је Ло, кѡ ти шѡљѣ Д, имѡ кѡ вѣже Б, да кѡмѣ тѡ однесѣ К, нѡсила, кѡмѣ нѣсам Лу, кад нѣмам кѡмѣ Ду; нѣкоме чѡрапе Лу, дѡм нѣкѡм Ду. У облицима *ѡкаѡи*, *ѡкѡм*, *ѡкѣм*, *ѡкѡнина* не долази до упрошћѡвања сугласничке групе: *ѡкѡла* К Ло Лу Ду ГГ Б Бз БЛ, *ѡкѡјем* Ду, *ѡкѡли* мѣ К, да *ѡкѣм* Бз, нѣ *ѡкѣм* Ду, *ѡкѡну* Ло;

ѡд-: дѣ ти је ѡпанак Лу, дѣ си бѣо Б П Ду, дѣ ти је мајка БЛ, дѣ нѡћѣш С, дѣ си ѡставила П, знѡте дѣ Д, дѣ је лѣбац Ло, дѣ си и затвѡрио Бз; дѣ си дѡшѡ БЛ, дѣ рѡдиш Лу; нѣде ѡ неко оделѣње Д, вѡмо нѣде ка Београду С, нѣде је бѣо сѣтнѣ црѣп Д Ду, нѣде ѡ Шѡшѡвкѡ П, ѡ соби нѣде К ГГ; нѣди бѣде игра Ду, нѣди сѡ бѣле Бз; сѡта нѣма нѣде Ду, нѣде нѣве К, нѣ скрѣнеш нѣди Д, нѣди јѡ нѣсам ѣшла ГГ; пѣњѡ се које дѣ Ло.

ѡдѣ је мѡј цѣмпер Бз, *ѡдѣ* си Ду; нѣде бѣде пѣт рѣдѡра Ло, да се нѣде ѡдѣ Б, нѣде ѡко јѣдан сѡт С, да смо мѣ нѣде Лу; ѡтишла нѣди нѡ славу Лу, вѡкли нас које *ѡдѣ* Ло;

ѡз-: сѡк од зѡвѣ П, нѡберѣм зѡвѣ Ло;

ѡзѣ: вѣш кака нам је ѡња Ду, од ѡња К, ѡња Б, жѡтѣ се кѡ ѡња БЛ, слѡткѡ од ѡња Лу.

3.1.2. У неким иницијалним скуповима може доћи до промене:

ѡк-: нѣки *чкѡриѡ* БЛ Д, *чкарѣирѡ* сам Ду, бѣо *чкѡриѡ* Б Ло С, кѡ *чкѣмбе* П, *зачкѣљѡ* Ду, сѡмо *чкѣљѡ* Лу, вѡкѡ *ѡрѡчкѣљѡ* К, ѡн *зѡчкѣљѡ* Ло.

Међутим, много је више примера у којима промена у групи *ѡк-* изостаје: завршио чѣтрѣ рѡзрѣда *ѡкѡлѣ* БЛ Б К С Ло Д П, ѡ *ѡколу* ме нѣсу дѡли К, нѣсам ѣшла ѡ *ѡколу* Ду, близу *ѡкѡла* Б, *ѡкѡла* нам ѡ Рабрѡвици Ду Лу, пѡшѡ рабрѡвичкѡј *ѡкѡли* Ду, бѣо *ѡѣѣјѡн* П, тѣо да *ѡѣѣјѡнирам* Д, као нѣки *ѡѣѣјѡни* Ло, зѣдани *ѡѣѡреѡ* Ду Бз ГГ Ло К С БЛ, нѡ *ѡѣѡреѡу* Ду Лу К Ло БЛ Бз, мѣћѣм ѡ *ѡѣѡреѡ* Ду Лу К Ло БЛ ГГ Бз П.

ѡб-: иза *ѡбѡна* БЛ, пѡбѣго у *ѡбѡн* Ло, *ѡбѡнови* вѡликѣ Лу, *ѡбѡнић* бѣо С; али и: под жбѡном П.

ѡзѣ: *ѡљѡвак* Ду С, *ѡљѡвѡкви* БЛ Ло, до *ѡљѡвка* К, *ѡљѡб* Б; и: *зѡљѡб* С,

ѡм-: *ѡмѣриѡ* Ду Бз Лу К, *ѡмѣркѡ* сѡмо Бл, *ѡмѣрѡци* ѡвдѡ Ло, *ѡмѣриѡ* БЛ; али и: нѣшто *ѡмѣркѡ* П, *ѡмѣрим* С, *ѡмѣѣм* Б;⁴

ѡн-: нѡправила *ѡнѣздо* Ду, вѣш како јѡј *ѡнѣздо* ГГ, да се ѡв *ѡнѣзди* Бз, *ѡнѣздилѣ* се кѡд нѡс Лу, *ѡнѣзден* пѡсѡљ Ду Лу К Ло Бз ГГ, *ѡнѣздим* Д, *ѡнѣздиѡм* сѣра Лу Ло К Ду, *ѡнѣла* је БЛ, да *ѡнѣли* Д П Б С, *ѡнѣли* Лу, *ѡнѣли* Ду П Д С ГГ, *ѡнѣздѡра* Ду ГГ;

ѡл-: *кљѣѡѡа*, *кљѣѡѡѡа* (сви пунктовѡ);⁵

⁴ Лик *ѡмѣѣм* забележен у грађѣ за *Срѣски дијалекѡлошки аѡлас*.

⁵ Б. Николић *кљѣѡѡа* сматра траговима ијекавских насељѡвања (Николић 1969: 34). С другѣ стране, у литератури постоји мишљѣње да се не ради ѡ ијекавизму, већ се промене у облицима *кљѣѡѡа*, *жљѣб*, *жљѣзда* и сл. тумаче као резултати гласовних асимилација. О томе в. Реметић 1985: 183—184.

жл-: *ѝма жљѣб* Б, *у жљѣбу* Д С БЛ Ду, *жљѣбиш* Ду, *ѝжљѣби* Б С;
али: *ѝвѧ жлѣзда* Ду, *жлѣзде нѣкѣ* Лу;

ѝл-: *ѝвѣ флѧсѝичнѣ* Б, *у флѧсѝичнѣ* Бз Ду Ло К Лу, *сѧд флѧсѝика* Д, од *флѧсѝикѣ* С;

свр-: *нѧйбу шврѧке* Б, *пѝједѹ шврѧке* БЛ, и: *ѝмѧ сврѧка* П, због *сврѧка* К.

сл-: *шљѝва* (сви пунктови).

3.1.3. Промене на бази дисимилације потврђују следеће иницијалне групе:

мн-: *млѝо* је тѝ Ло Ду, *нѝ млѝо* коштао К, *млѝѧ* је војска БЛ, *ѝзгинѹло млѝо* на̀рода Ло, и: *било* и је *мндѝо* Бз, *мндѝо* на̀рода *ѹ кући* Лу, *мндѝѝ* ми дѝбра снѧ С;

дл-: *лѣѝо* Б, с *лѣѝом* ѝнѝм Д.

3.1.4. У овим колубарским селима промене потпуно изостају код следећих иницијалних група:

мл-: *млѧд* бѝо Д, *ѝндѧј млѧд* БЛ, *млѧд пѝчѝ* Д, *млѧда* Ду, *Млѧдѣн-це* Ду, *млѧдѝжења* Ду, *у млѧдѝѝи* К, *млѧдѝѝи* Ло, до *Млѧденовѧ* С, *млѣчне* Ду, *било тѣ ѝмладине* ГГ, *млѧкѣ* водѣ Ду Лу, *ѝзмлѧчи* Ду П Ло Лу, да *смлѧчим* Лу, *млѣко* (сви пунктови), *млѣкар* (сви пунктови), *млѣка̀ри* Ду, *ѝмлѧѝи* Ду;

шл-: *вѹкли шлѝѝере* К Ду БЛ Б ГГ Бз, *у плѧве шлѣмове* Ду П Д, *шлѣм* ѝмѝ Ло;

чл-: *члѧњак* П, на *члѧнку* Ду;

сѝ-: *сѝѧнѧћ* Ду Бз БЛ Ло П;

сѝѝ-: *сѝѝудѝѝра* П Ду БЛ Д;

сѝр-: у *сѝрњѝци* БЛ, по *сѝрњѝци* Ду К Ло П, од *сѝрњѝкѣ* Лу,

цр-: *црвѣнѝ се* Д, *црвѣнѝм* Ду Бз К Ло Лу, *црвѝћ* Ду, *напали црвѝ* П Бз ГГ Б БЛ Ду С.

3.1.5. На основу изложене грађе може се констатовати да је и у Ваљевској Колубари често упрошћавање иницијалних сугласничких група.

Приликом праћења гласовних алтернација у сугласничким скуповима, у анализу је укључено деветнаест група. Примећено је да се гласовне алтернације јављају у пет иницијалних група (*ѝн-* > *ѝњ*, *кл-* > *кљ*, *ѝл-* > *фл*, *сл-* > *шљ*, *дл-* > *ѝл*), а одсуство алтернација регистровано је у седам група (*мл-* > *мл*, *сѝ-* > *сѝ*, *сѝѝ-* > *сѝѝ*, *сѝр-* > *сѝр*, *цр-* > *цр*, *чл-* > *чл*, *шл-* > *шл*). У преосталих седам сугласничких скупова (*жб-* > *ѝб*, *жѝ-*, *жл-*, *жм-*, *мн-*, *свр-*, *шк-*) промене нису доследне.

Упоређивањем овог прегледа са Николићевим подацима, уочене су две разлике. Прво, према мом материјалу *ѝк-* се не упрошћава у речи *ѝканице* > *канице*, а Николић наводи да су оба облика у подједнакој употреби (1969: 41). Друго, према садашњој документацији нема преласка *мл-* > *мн*, што Николић бележи (1969: 40).

Судбина већине наведених сугласничких група с терена Ваљевске Колубаре углавном одговара оној у околним сродним говорима (Уп. Реметић 1985: 180—185; М. Петровић 2005: 282—289; и: упитници за СДА⁶

⁶ Српски дијалектолошки атлас.

264—265). Уочљивија разлика у односу на говоре Шумадијске Колубаре и Беле Цркве присутна је код групе *шк*-. Наиме, данас у Ваљевској Колубари, за разлику од поменута два суседна говора, у лексемама *школа*, *шијореш*, *шијун* и сл. нема преласка у *шк*- > *чк*.

Овакву дијалекатску слику углавном показује и мачвански говор (Николић 1966: 249), као и суседни прелазни западносрбијански говори (Уп. Тешић 1977: 207—209; Николић 1968: 408—410).

Промене у сандхију

3.2.1. У сандхију долази до испадања сугласника, једначења по звучности или по месту творбе.

1) Најчешће се губе сугласници *д* и *ш* испред *д ш с з ш ж ч ц њ љ*: *ко-дѣиѣиѣ* Бз, *о-дрѣиѣ* Б Ду БЛ Д С Ло К, *о-даскѣ* Б К П, *о-дасакѣ* (сви пунктови), *гѣр ко-Драишцѣ* Ду, *ја-ка дѣшла* Ду К Лу БЛ, *ѣ-шѣиѣ* (сви пунктови), *кѣ-шѣбѣ* Ду П Лу Ло К Бз ГГ, *ѣ-шѣри* стрѣкѣ Ду Ло, *ка-смо тѣли* Д, *кѣ-сѣиѣ* (сви пунктови), *кѣ-звона* П, *ко-сѣриѣца* мѣг К, *ѣ-шѣсѣиѣ* С, *о-шѣѣра* направиѣм Ло, слаткѣ *о-шѣѣва* Ду П БЛ Бз Ло Лу К, *ѣ-шѣлиѣ* Ду С БЛ Д П Б, *кѣ-шѣ* бѣлѣ, *дѣјете* ГГ С, *ко-жѣнѣ* јѣднѣ Ло, *ко-шѣрѣкѣ* К БЛ Бз Ду, *о-шѣиѣ* Б, *о-шѣилѣ* Ду П Д Б С, *кѣ-црѣве* Б Ду Лу Д П С, *ѣ-чѣиѣ* (сви пунктови), *ко-ѣакѣва* Ду; *ѣ-данѣ* Ду, *ѣ-шѣс* БЛ Б С Ло К, *ѣ-шѣлиѣ* ГГ.

Међутим, и у овим позицијама се сугласници чувају у споријем говору или када се праве паузе: *ѣиѣ-шѣс* данѣ Ду БЛ П Ло, *кад се* Бз Ду Лу Д П К С, *код свиѣѣ* Ду, *код ѣакѣва* бѣли Ду, *дѣл кѣд црѣве* Лу, *код сѣриѣца* ѣтишла БЛ, *Чѣле код* звѣна П.

2) Кад се сугласници нађу пред истим или сличним гласовима, једначе се, а затим се или сажимају или упрошћавају испадањем новонастале секвенце: *бе-зѣба* Ду ГГ С, *кро срѣдину* Б Д, *ѣ шѣиѣ* Лу, *ѣ шѣсѣиѣ* П С, *шѣ-сѣдам данѣ* К, *дѣшѣ* данѣс Ду, *ѣмашѣ* ѣн С, *изѣшѣ* јѣј Бз.

У споријем говору се понекад и у овим случајевима сугласници могу чувати: *данѣс#* се дајѣ К, да *вишѣ# шѣиѣ* сам ја Ду Лу К Ло, *из# шѣиѣ* БЛ, *ѣшѣс# сѣиѣ* С.

3) У следећим примерима долази до једначења два сугласника у сандхију: *исѣиѣ кушѣ* Ду Б Бз Лу, *кашѣ се ѣдѣ* Бз, *кѣиѣ кушѣ* бѣи Ло, *кѣиѣ кушѣ* се кѣи К, *ниѣкашѣ се* ниѣсам пѣкајала Ло, *ѣрѣиѣ кушѣм* нашѣм ГГ, *ѣрѣиѣ кушѣ* дѣшли С, *ѣс кушѣ* Ду, *брѣс шѣиѣ* Д Ду Б БЛ Лу, *ис комѣиѣлука* ѣв П Ло, *ѣс кушѣ* ГГ Ду К П Д Лу С, *крѣс ѣшѣ* шѣмѣ БЛ, *бѣш чарѣиѣ* Ло. У грађи су се нашли и примери са озвученим претходним сугласником: *з брѣда* дѣшла П, *з брѣшѣм* БЛ С Ло Д Ду Б, *з ѣвѣдѣма* ГГ Ду П С Ло К, *з ѣрабуѣлама* Лу К, *з дрѣиѣ* Ду ГГ.

4) Једначење по месту творбе реализовано је у примерима: *ѣш ѣиѣ* Ду Б Лу К, *ѣш ѣака* ГГ Ду, *ѣш ѣивѣ* Ду БЛ Бз К, *ш чѣм* Ло Д БЛ, *ш чѣмѣ* љу Ду, ѣтишла ја *ш ѣиѣ* Лу. Одсуство алтернације јавља се у примерима: *с ѣѣм* пѣшѣ П, *ѣшла ѣна с ѣиѣ* Ду, да пѣѣм *с ѣиѣ* С,

разгòвāрам с људима Б БЛ П Д Ду С Ло, из њивē идѐм Ду К, бѐз њей̄ крѐнем Лу, бѐз њѐ Ло, такò у̀з њу̀ С.

3.2.2. Забележене промене у сандхију у потпуности одговарају Николићевим подацима (1969: 42—43), а такође се у овом детаљу са колубарским говором слажу и суседни говори Шумадијске Колубаре, као и белоцрквански говор (Реметић 1986: 185—187, М. Петровић 2005: 283—284).

Финалне сугласничке групе

3.3.1. Према материјалу којим располажем нису доследно упрошћене завршне сугласничке групе *-с̄ӣ*, *-шӣ*, *-зд̄*:

а) *Бл̄а̄товес* Ду Лу Бз К, *б̄д̄лес* Ду Бз БЛ К Ло, свàкà је *вл̄ас* Д, кòјà *вл̄ас* БЛ, није вàљала *вл̄ас* Ло, òв̄у *вл̄ас* Д, м̀ала *вр̄ѐнос* Ду, изгуб̄и *вр̄ѐнос* Бз, њ̀ена *л̄ӯиос* Ду, *ж̄àлос* ГГ Ло, òна *й̄с̄иовес* К, *м̀ас* Ду Бз БЛ С Ло П ГГ, *й̄р̄д̄иас* Д С БЛ, в̀еликà *р̄àдос* Лу, б̀ила *р̄ей̄кос* Ду, д̀о̀ђе *с̄ӣàрос* Ду Д Ло; У свим селима код бројева од једанаест до деветнаест углавном се упрошћава *-с̄ӣ*: *ј̀едан̄ес*, *д̀ван̄ес*, *й̄рин̄ес* и сл.; *й̄р̄ѐй̄ри* Ду Б ГГ С Лу Д, *й̄р̄òз* Б Ду Д П С БЛ Ло К.

б) *в̀еселн̄ос̄ӣ* П, *л̄ӯиос̄ӣ* П, *ӣос̄ӣ* П С, *д̀ужнос̄ӣ* БЛ, њ̀егова *з̄а̄иов̄ес̄ӣ* С, *ж̄àл̄ос̄ӣ* Ду Лу К П Б ГГ, *к̀ос̄ӣ* Ду БЛ Лу, *к̀р̄с̄ӣ* Ду Бз К Лу, *л̄ис̄ӣ* ј̀едан Лу, *л̄уд̄ос̄ӣ* Д Ло, *м̀л̄д̄òс̄ӣ* Б Д, *н̀а̄иас̄ӣ* Бз Ду П, *й̄л̄ас̄ӣ* Ду Б К С, òва *р̄àд̄òс̄ӣ* Бз, ў̀змѐм *й̄ѐчн̄ос̄ӣ* Ду П Ло, н̀ек је *н̀à рад̄òс̄ӣ* Ло, ў̀ *сл̄ас̄ӣ* Б; б̀ио *в̀еш̄ӣ* Д, није *в̀еш̄ӣ* Ду, *й̄р̄ѐй̄рӣӣ* С, *й̄рӣӣӣ* в̀о̀лик̄и Ло, из̄ӣђе *й̄рӣӣӣ* Ду.

3.3.2. На основу приложене грађе може се закључити да процес упрошћавања финалних група у Ваљевској Колубари, примећен још у време Николићевих истраживања (Николић 1969: 41), није у потпуности завршен. (Можда је успорен или заустављен под утицајем стандарда.) Феномен упрошћавања финалних група одликује све екавске, али и већину ијекавских говора. Ареал је утврдио С. Реметић (1985: 218).

Медијалне сугласничке групе

3.4.1. У следећим медијалним сугласничким групама супституција сугласника резултат је асимилације:

-мӣ- > *-нӣ-*: *з̄а̄й̄ан̄ӣӣла* сам п̀уно Лу, *з̄а̄й̄ан̄ӣӣћеш̄* т̄и Б, *н̀è й̄ан̄ӣӣм* ј̀а С, *н̀è й̄ан̄ӣӣ* òн ГГ, *й̄ан̄ӣӣм* ј̀а т̀вог òца К, не м̀огу д̄ *ӯй̄ан̄ӣӣм* БЛ, н̀исам *ӯй̄ан̄ӣӣо* П, ј̀еси т̄и *ӯй̄ан̄ӣӣо* Ду, *ӯй̄ан̄ӣӣ* д̀òбро Ло, м̀ор̄ò си т̄и *ӯй̄ан̄ӣӣӣӣ* њ̀егà Бз. Затечено стање одговара Николићу (1969: 40) и уклапа се у дијалекатску слику суседних говора (уп. Реметић 1985: 187, М. Петровић 2005: 284, Николић 1966: 248, Николић 1968: 410, Тешић 1977: 209, М. Николић 1972: 668). Ова појава одликује највећи део источних штокавских говора (в. Реметић 1985: 187, напомена 512 и Бошњаковић 2008: 213—214).

-нй- > -мй-: *једамйуи* сам йшō Д, *једамйуи* сам прōбала Ло, од-
једамйуи севну Бз, од*једамйуи* најбоше тōпови Ло, од*једамйуи* паде
Ду, накō *црмйурасйо* П.

-нб- > -мб-: *зелембаћ* какāv БЛ, овй *зелембаћи* К. Група -нб- прела-
зи у -лб- у примерима: *болбон* Ду, ставйм *болбона* Лу, кўпи ми *болбона*
Ло, дōнесē *болбоне* Бз.

-вн- > -мн-: *їламнō* је бйло Лу, *дамно* је тō бйло К, *їзрамнō* тō Б,
оддамно нйсам С, на *рамно* Ду, *йорамнām* сa нйм БЛ, *уїламнōм* дōбро
Д. Међутим у већини примера група -вн- остаје неизмењена: од *брвна*
вакō Ло, бйле *брвнаре* С, да *зōвнем* нєгā П, *зōвē* се Б ГГ Бз Ду Ло Ду,
кўйōвна сaд Ду Лу К Ло П Бз, *дзōвне* се одўд БЛ, ймō *овна* Д, *дснōвне*
шкдле Д П К Ду Б БЛ, *равнā* се он Бз, *йрōдāвница* (сви пўнктови),
шōвне ймāм Ду.

-вњ- > -мњ-: *йорамњāщ* лēпо П, *йдрамнō* Ду, *рамнō* се јā Ло,
срāmњāщ БЛ, да *урāmнām* Б; и: *д* *изравнā* К, *йоравнāј* С, *сравнўју* П.

Грађа показује да у овим селима прелазак медијалних група -вн- >
-мн- и -вњ- > -мњ- није доследно спроведен, што одговара налазима Б.
Николића (1969: 41), као и стању у околним говорима (Реметић 1985:
188, М. Петровић 2005: 284, Николић 1966: 249).

-мљ- > -мњ-: *ўзмēm шāмњана* Лу, *окадим шāмњаном* К, од *шāмња-*
на Ло, *шāмњан* кўпим Б Ду, дōбро *уземњēње* Д. Међутим, група -мљ-
остаје неизмењена у следећим случајевима: *радио* на *земљи* БЛ, ймāм
земљу Б, од *земљē* Ду, *волио земљу* Д, *земља* нам у рēци К, *обраћивō*
земљу Ло, бавио се *земљом* С, *земљанй* сўд Бз Ду, *земљанē* бйле К, онō
земљанō Лу, *ўземљй* се П, *направио уземљēње* Б. Према Николићевим
подацима јавља се и *земљē* (1969: 40). Промена -мљ- > -мњ- није дослед-
на ни у селима Шумадијске Колубаре (Реметић 1985: 189), Белој Цркви
(М. Петровић 2005: 284), Мачви (1966: 247), као ни у суседним прела-
зним западносрбијанским говорима (уп. Николић 1968: 409, Тешић 1977:
208).

3.4.1.1. У овим колубарским селима изостаје промена у групама *кн*,
џн, *џл*: *вйкне* кōмшију Лу, *вйкну* кōгā од љўдй К, *вйкну* он Ло, *вйкнем*
овд кōмшију Бз, *їзникнē* БЛ, *наїйакнē* се Ду, *нйкнē* дōбро Б, кад *нйкнē*
шēнџца Ду, *йўкнē* одўд Д, сāмо да *йрōникнē* К, да *рēкнē* нєму ГГ, онō
се *смркнē* С, ка-се *смркнē* Лу;

дйинē се Лу, *дййни* сaде Ду, *лēйнēm* на пōднē ГГ, *оддйинēm* вōликō Б,
да *оддйинē* звōно П, *йддйинē* се С, *йдбēйнēm* јā С, *йдлēйнē* шēница Ло,
йдмоинē он мени БЛ, да се *йрōшйēнем* П, *сйййнў* они мēнē Ло, *сйййнēmо*
дōл К, *сйййнў* дни Бз;

шйїлйм јā К, *сйййли* мй нй Ло, од *цйїлē* (сви пўнктови), ймō
цйїлāну Д, у *шйїле* ставйм Ду.

Б. Николић одсуство промене у поменутиим секвенцама илуструје
јединим примером *о[д] цйїлē* (1969: 40).

3.4.1.2. Медијална група -шл- је асимилацијом прешла у -шљ-: *шйй-*
шљер дōшō Ду, бйо је *шййшљер* Лу, *радио* овāј *шййшљерāј* С, *ўчио*
шййшљерски зaнaт Д, код *шййшљера* нaместō БЛ.

3.4.1.3. Промену медијалне групе *-нк-* у *-њк-* илуструју примери: д љзмѣм *щирѣнѣку* Ло, да доитѣм *щирѣнѣку* Д, свѣ ѓнѣм *щирѣнѣком* љдарѣ БЛ, д ѓкачѣм *щирѣнѣку* К. За разлику од других дијалекатских типова у којима у неким другим лексемама долази до промене (в. Реметић 1985: 191, Бошњаковић 2008: 216), у Ваљевској Колубари је доследно: *чѣнкови, шѣнкови, сѣнкају се*.

3.4.1.4. Глагол *узѣти* се на овом терену јавља у ликовима *љзмѣм* и *љзнѣм* (уп. и Радовановић 2006: 311).

3.4.2. Дисимилација по месту творбе у групи *-њч-* > *-нч-* јавља се у примерима: ѓставѣм од *свинчѣта* Ду, закољѣмо *свинчѣ* П и доследно *накѣмчѣ*. За разлику од прилика у Ваљевској Колубари, ова промена разједначавања је чешћа у селима Шумадијске Колубаре (Реметић 1985: 191), као и у говору Беле Цркве (М. Петровић 2005: 284).

3.4.2.1. Промене настале дисимилацијом забележене су у следећим медијалним групама:

-ѣч- > *-вч-*: *кѓвчѣ* се ѓвдѣ Ло, зѓвѣ се *кѓвчѣ* С, љзмѣм *кѓвчѣ* Лу, заковчо јѣлек Б, да *ѓѣковчѣм* БЛ, *ѓѣковчѣ* јѣ Д, *рѣсковчѣла* К, *скѓвчѣ* вѣкѓ С, направѣ се *кѣвчѣ* Ду; и: *кѣѣчѣ* јѣдно Ду.

Као што је и код Б. Николића (1969: 41), и у мом материјалу се јављају примери: *кѣвчѣ* Ду К Ло Лу БЛ Бз ГГ, ѓвѓ *кѣвчѣ* и *кѣчѣ* јѣдно Ду, трѣба ти *кѣчѣ* К. Оваква ситуација слаже се са оном у околним говорима (уп. Реметић 1985: 192, М. Петровић 2005: 284).

-ѣш- > *-вш-*: љ *ѓвѣшѣни* Лу, ваљевска *ѓвѣшѣина* Д, љ нашѓѓ *ѓвѣшѣни* БЛ, рѣди љ *ѓвѣшѣни* Ду, *лѣвѣшѣ* прѣ бѣло Бз Ло К Лу, *нај ми лѣвѣшѣ* Ду ГГ, *лѣвѣшѣ* је ѓн Ду, *ѓвѣшѣно* ѓвдѣ Лу, да *ѓвѣшѣјѣм* ѓколо Ду, *ѓвѣшѣ* је тѣ Д, *ѓвѣшѣ је* П БЛ Б С (Уп. и Николић 1969: 41). Овакви примери такође су сасвим уобичајени и у суседним говорима (Реметић 1985: 192, М. Петровић 2005: 284).

-ѣс- > *-вс-*: ѓсовѓ га Д, да *ѓсујѣ* ѣгѣ С, *шѣвѣсија* ѓкрѣгла Ло, спѣштѣм љ *шѣвѣсију* Лу, намажѣм *шѣвѣсију* Ду, и: *ѓѣсујѣм* му БЛ, дајде *шѣѣсију* П, љ онѓѓ *шѣѣсију* Бз.

-ѣк- > *-вк-*: љрѣдим *чѣвкѣ* Ду, од *чѣвкѣ* Бз, ѓправѣм *чѣвчију* С, *шѣвкѣ* је тѣ Ду, прѓтурѣм кроз *шѣвкѣ* Лу, љзмѣм *шѣвкѣ* К, ѣмѣ гѓр *шѣвкѣ* ГГ, јѣдну *шѣвчију* наѣем П, ѓкачѣм о *шѣвчију* БЛ, *шѣвчиѣ* вѓликѣ Ло, ѣмѣ *шѣвчиѣ* Ло. Опструент *ѣ* се губи у примерима *ѓкладѣо* се Д, да се *ѓкладѣмо* БЛ, јѣ се с ѣм *ѓкладѣм* Ло, љ *ѓкладѣ* Ду. Исто среѣмо у (Николић 1969: 41, Реметић 1985: 192).

-ѣш- > *-вш-*: *лѣвѣшѣриѣ* прѓѣе Лу, *лѣвѣшѣр* Ду, некакѣ *Шѣвѣшѣри* Ло, бѣо *Шѣвѣшѣр* јѣдан БЛ, пѓбиѣѣ ѓвѣ *Шѣвѣшѣри* Ло, али: да *зѣшѣшѣјѣм* Лу, ѣгрѓ се *лѓшѣшѣ* П, кѣпиѓ му *лѓшѣшѣ* Бз. У граѣи су се нашли и овакви примери: *лѣшѣриѣ* мѣли Б, *лѣшѣриѣ* Ду. За такве облике С. Реметић сматра да их треба довести у везу са народном етимологијом (1985: 192).

-мн- > *-вн-*: зѓвѣ се *ѣвно* Б, на *ѣвну* ѓкреѣѣ Д, на сред *ѣвна* К, *рѣвник* ѣмѣ БЛ, ѣмаје *рѣвниѣ* С. Меѣутим, чешѣе је: *ѣмно* Ду Бз ГГ, на *ѣмну* Ло Д, ѣмѣ *ѣмно* К, зѓвѣ се *ѣмно* Ло, *ѣмнѣзију* заврѣшио К, ѣмѓ *ѣмнѣзију* Ду, од *ѣмнѣзије* Бз, *ѣмнѣѣ* Д, *ѓрѓмно* звѓдно П, *ѓрѓмна* је Ду, *сѣрмноѣ* брѣшна Б. Доследно је у свим пунктовима *ѓбрѣниѣ*.

3.4.2.2. У грађи се нису нашли примери у којима би група *-мь-* прешла у *-мь-*: *йосумњо* Ло, *ѡндај ми йдсумњамо* С, *сумњо ѱ менѡ* БЛ, *наложим сламњачу* Лу, *спавали на сламњачи* Ду Ло К БЛ С Бз ГГ, *ткѡла сламњаче* (сви пунктови). Иако се у оближњим говорима могу срести примери с извршеном алтернацијом, она ипак није доследна (Уп. Реметић 1985: 193—194, М. Петровић 2005: 284).

3.4.2.3. Група *-ћн-* може прећи у *-ћњ-*: *бѡжсићњи* пѡс К Ду БЛ С Ло П ГГ, *ймѡ моућњосици* С; поред неупоредиво чешћих примера у којима алтернација изостаје: *бѡжсићњи* пѡст Ду Бз Ло Лу, према *моућњосици* БЛ Б Д С, *срѣћнѡ* сам ГГ, *нек је сѡмо срѣћно* К.

3.4.2.4. У Ваљевској Колубари спорадично се јављају дисимилативна упрошћавања сугласничких група *-сц-*, *-щч-*, *-жц-*: великѡ *дисцијли*на С, били *дѡсцијли*новани Ло, *исцѣјан* сѡв БЛ, *исцѣјало* је се Ду, *расцѣји* се К, *расцѣјим* П, *расцѣјѡ* се К, *исцѣдим* Ду Лу;

ѡщчија (сви пунктови), на *дѡщчицу* Ду, *ѡщчейкѡм* дѡбро Ло, *щчѡ-ѡм* мѡло К, *кѡщчица* нѡкѡ Лу, *рѡщчѡјѡна* К. Група *-щч-* сачувана је и у именици *бащѡа*: у *бѡщчи* дѡл Ду, *тѣли* ме за *бѡщчѡвѡна* БЛ, *ѡмѡм* у *бѡщчи* К; поред: *ѡзѡди кѡщчице* Ло, *пѡвѡдим кѡщчице* ГГ.

д *ѡжцѡрам* Лу, *ѡжѡниѡ* је *мирѡжцѡјн*ку Лу, *дѡвеѡ мирѡжцѡјн*ку С, бѡла *мирѡжцѡјн*ка Лу.

Иначе, дисимилативно упрошћавање одликује многе наше дијалекте. Шири ареал в. код С. Реметића (1985: 198—199).

3.4.2.5. Група *-сѡр-* доследно прелази у *-щѡр-*: *ѡщѡар* Ду Б, *на-ѡщѡри* Ду, *наѡщѡриѡ* Д, *ѡщѡри* Ло, *ѡщѡрѡјѡ* га БЛ, да *ѡщѡројѡ* вѡпра С.

Даљинска дисимилација

3.4.3. У Ваљевској Колубари даљинском дисимилацијом долази до замене или нестајања појединих сугласника. Често се у ствари ради о погрешној перцепцији страних речи 'необичне' фонетске структуре.

1) Супституцију сугласника илуструју примери: на *злѡмѡњу* Бз Ло, *ѡдѡ* се код пѡпа за *злѡмѡње* Ду К Лу Ло ГГ, *ѡдѡ* нѡко те понѡсѡ *злѡмѡње* Бз, *клѡмѡјѡр* ѡкувѡм Ду, бѡло *ѡвѡк клѡмѡјѡра* Бз, *флизѡрка* ѡна П, код *флизѡрке* Лу, сѡд *флижѡдѡр* С, није бѡло *флижѡдѡра* БЛ, стѡвим *щѡнѡрѡјѡ* Ло; поред чешћих примера: *ѡриѡљѡрија* Ло С Д БЛ, бѡо *курѡр* Д, *дѡдѡм мѡриѡрин* П, сѡд пѡчѡм у *рѡрни* БЛ Лу Ду Ло Бз, ѡгрѡјѡм *рѡрну* П, не вѡлѡ *рѡрна* Бз, сѡд ѡмајѡ *фрижѡдѡри* Ду, ѡлѡди се у *фрижѡдѡру* Ло, ѡставѡм у *фрижѡдѡр* Д, *щѡриѡрѡјѡ* пѡно П, *снѡмѡ* јѡ Д, да *снѡмим* Б.

2) Обично се губе следећи сугласници:

л: *зѡјѡсила* се Бз, да ме *мѡјѡрѡјѡјѡра* Лу, *мѡјѡрѡјѡјѡрѡ* нас БЛ, *мѡсим* се јѡ Ло, *ѡдмѡсим* мѡдѡ бѡ Д, *ѡдсе* је се тѡ Ду С, ѡјѡдѡнило се *ѡдсе*, *дѡјѡте* Лу; али: стѡне *мѡлѡјѡрѡјѡјѡрици* С, *мѡлѡјѡрѡјѡјѡро* је Бз, *мѡслѡим* да је бѡло Б, *мѡслѡим* ѡко Луѡинѡна Ду;

м: *ѡбѡсѡдор* С, у *ѡбѡлѡници* Ду; али: *бѡдмѡбардујѡ* С БЛ Ло Д Б Ду;

н: *ишб* на демос*т*ра*ц*ије П, пре*ј*авим у ис*е*к*ц*ију Б, брала кат*и*ари*о*н Лу, од кат*и*ари*о*на ГГ, да*л*и нам код*з*ер*в*е БЛ, *у*зн*е*м код*з*ер*в*у Ло, ко*ф*ер*е*ција Ду, да*в*б ко*ц*е*т*ра*и*и Б, ко*ц*е*т*ра*и*ом К, м*д*меш*а*лно з*о*в*е*м БЛ, ви на р*а*порт м*д*меш*а*лно Ло, *и*р*а*с*т*ори*у*ју Д; али и: на демон*с*тра*ц*ија*м*а била БЛ, к*у*пу*ј*е ко*н*ц*е*н*т*ра*и*и Д П, п*о*лази м*д*мен*и*а*л*но Ду, р*а*ди у ин*с*т*е*к*ц*ији Ду. У ве*ћ*ини села (Ду Лу Бз С Ло БЛ Д) бележила сам *валида* уместо *инвалиднина*;

р: *изне*в*и*р*о* је се С, о*в*а *ж*анда*м*ери*ц*а Д, у *ж*анда*м*ери*ц*и б*и*о Ло, п*о*сл*е* се *ј*а *не*в*и*р*о* Б, да се р*е*ис*т*у*ј*у Лу;

б: о*л*е*ј*љено Б, о*л*е*ј*и се ва*к*о К;

к: е*с*л*о*д*и*ра Д, е*с*л*о*д*и*рало Ло; али и: *Алекса*ндра Ду, *Лекса*ндра БЛ, *Лекса*ндрино*ј* гла*с*а н*е*ма Лу.

џ: *јаб*о*м*е, *даб*о*м*е (сви п*у*нк*т*ови).

Губљење сугласника неретко је и код бројева: *два*ес*т*оро н*а*с БЛ, *и*р*и*ес*т*оро *у* к*у*ћи Ду. Сугласничка група *-сл-* упрошћава се испред вокала задњег реда код личних имена: т*а*мо до *Бориса*ва Ду, д*о*ш*о* *Дра*и*о*-сав Лу, *и*ш*о* *Ми*л*и*саву Ло, д*о*л до *Ра*д*и*саву БЛ.

Група *-џњ-* се не упрошћава у примерима: за*к*о*л*е*м* *ја*и*њ*е Ду, *о*ја*и*њ*и*-ла се Бз, да с *о*ја*и*њ*и* Лу, *с*ја*и*њена П.

Сугласник *д* се губи у групи *-ди-* насталој испадањем *и* у императиву: *с*е*и*те о*в* Д, с*а*мо ви *с*е*и*те К, *и*и*те* д*о*л БЛ, *и*и*те* о*в*и*м* п*у*том Бз, *ј*е*и*те т*о*г к*р*ша Ду. Такође се *д* губи у групи *-де-*: *о*с*е*к*о* Б ГГ Ло К Ду П, *о*с*е*ч*е*м Ду Б С Лу П, *о*сл*у*жио во*ј*ску БЛ, м*и* *о*с*т*у*ј*или Ло, д*о*ш*о* на *о*с*у*с*т*во С, *и*р*е*с*е*д*н*ик сам *ј*а Д, затим и у групи *-ди-*: *ди*и*е*и*у* н*и*каку Д, брез *ди*и*е*и*е* Ло. Медијална група *-дн-* се добро чува: *ј*е*д*н*а*ко и*д*е К, *с*в*е*д*н*ако д*о*ди Бз, б*и*ли *и*л*а*д*н*и С, *и*д*н*е (сви п*у*нк*т*ови), д*е*те с*а*мо *и*с*и*ад*н*е ГГ, као и група *-дњ-*: *ба*д*њ*ак (сви п*у*нк*т*ови), *и*р*у*д*н*ача Ду П БЛ Бз Ло.

3.4.4. И у овим колубарским селима јављају се примери у којима је дошло до африкатизације у групама *ш*, *д* + *с*: *ар*на*у*цку с*у*ј*е* Ду, *о*ц*е*к*о* др*в*о С, *р*в*а*цко Ло Д.

Остали сугласнички односи

3.5. Прилагођавање страних речи показују следећи примери: *ба*и*р*ен (сви п*у*нк*т*ови), *ба*и*р*еново н*а*ј ми б*о*љ*е* Бз, *ла*м*и*ек и сад им*а*м Б, с*а*д *ла*м*и*еци Ду, у *ла*м*и*еку Ло, *ла*м*и*а (сви п*у*нк*т*ови), им*о* *ка*р*б*и*и* К, *ма*јкала (сви п*у*нк*т*ови), *и*у*к*е*и* цв*е*ћа Д, два*ес* *са*н*и*и*ма* БЛ, д*о*нела *ши*ф*о*н*е*р К.

Овакве примере бележе и истраживачи суседних говора (уп. Реметић 1985: 206—210, М. Петровић 2005: 285).

Уметање сугласника

3.6. У посећеним колубарским селима бележила сам примере у којима је дошло до појаве секундарних сугласника. Најчешће се умећу со-

нанти: *tāj brez dēcē* БЛ, *brez nosēvā* Лу, *brez kājмака* Ло, *brez mūzике* П, *brez iđomeйра* Д, *brez dīма* Б, *bre[z]* заштите Бз, *brez oвaцā* Лу, *brīcтap* бјо Ду, млого *brīcтapа* К, да се *избристpи* Лу; поред: *без њй* П, *без оца* Ду, *без јастука* ГГ (уп. и Радовановић 2006: 142); *кoмēндију* правē Ду Бз БЛ П Д, *ирандeдa* њeгoв Ду, *имo ирандeду* Ло, *ирандeдино* йме Лу; *иpамбaбa* мoја К. Најчешће се умеће м у именима месеца: *ceйиeмбap*, *okийoмбap*. Поред сонаната могу се уметати и други гласови, нпр.: *имeнiујe*, *јанувар*, *иpвoм*, *cтipшeн*, *cтyж*, *иdлмāчи*, *фeбpувap*. У групама *зр* и *ср* не јављају се секундарни сугласници *д* и *ш*: *зpeo*, *caзpeo*, *cpēha* (сви пунктови).

Уметање сугласника карактерише многе српске дијалекте. Ареал в. код С. Реметића (1985: 212—215).

Метатеза

3.7. Осим у речима *бapјак*, *вoд*, *вoдe*, *нoд*, *нoдe* и у заменичком корену *вс-* > *све*, *сва*, *сво*, на подручју Ваљевске Колубаре метатеза није уобичајена. Бележила сам редовно: *иdврāн*, *иpoжe*, *кoзји*, *мāнacтip*, *ииктије* и сл.

Јотовање

4.8.1. После губљења полугласа у слабом положају и у овим колубарским селима извршено је ново јотовање:

бdлeй Ду, *нашe* је *иpблe* Бз, *нā иpблy* Лу, *дeблe* Ду, *oнe* јагоде *дивлe* Ду, *дивлe* пo шуми К, на *дивлe* свиње Д, *дивлaкa* се звала БЛ, *oвdā дивлiнa* Ло, *y здpāвлe* Ду Б БЛ С Д, сaмo да је *здpāвлa* Бз, *пoбoдeнo* *кoлe* Ду Ло, *дijетe*, *иддивлaлo* П, *caдeнe* на *снoйлe* Ло, од *снoйлa* Д, на *снoйлe* К, *иpāнe* Ду, рeткo *иeчeњā* ймaлo Д, *иpуњe* Ло, с мoјoм *брāhōм* Ло, *дрвeнe* (сви пунктови), *пoкyпim* *лишћe* П, *oнo* *лишћe* ГГ, *мāицhōм* Ду Ло Лу П Бз, *илāишћe* Ло, од *иpуhā* БЛ, *oплeтeнo* *иpуhōм* Ду Бз ГГ К С П Ло, *иpуhōм* плетeмo Д, *цвeнe* П Ду, *пyкeт* *цвehā* Д, *млāбi* Ло, *ивoжe* П Б Ло К, *иpoжe* Д Б Ду Лу П, брāhā *нepoбeнa* С.

У речима из црквеног језика у свим пунктовима углавном је извршено јотовање: *Вaвeдeњe*, *Пpeдбpажeњe*, али: *y* цpкви *oлaцeнијe*.

4.8.2.1. У облицима глагола изведених од основа *йустий-* и *-месџий-* бележила сам примере са *-иш-* и са *-сш-*, с тим што су први чешћи:

а) *иyишћe* Ло, *иyишћи* крају Б Ду Д С К Ло БЛ, *иyишћимo* кeрoвe Д, *нeћy* да *иyишћe* Ло, *дhē* да *идиyишћи* БЛ, *расиyишћиo* *нас* С, *нāмeшћий* Ло, *нāмeшћийиo* ми тaкo Бз, да *нāмeшћийим* Лу Ду БЛ ГГ, *смeшћийиo* и К, *сиyишћи* тy Ду; али и: да *нāйустийим* Д, *нāйустийиo* Лу, да *идиустий* Б, *иyустийиo* Ло, *смeшћийи* се П;

б) *нāмeшћиo* Ло С БЛ, *нāмeшћиeн* Ду.

4.8.2.2. Подновљено јотовање може се јавити у облицима трпног придева глагола Белићеве VII врсте: *нaкo зāмāићeн* Ду, *y dмāићeн* плeк К, *иyрoдiишћeнo* свe БЛ С, *кpиhāвo* по Циган^{ма}, *пoс дiрoишћeнo* њeмy

Ло, поред: *кѣшиен* у Рабрџовици Д, *ујрдѣишиен* најчисто Бз, ђв љ нашѡј цркѣи *кѣшиен* Лу, *кѣшиѡвали* мѣ њѣ БЛ, *намешиена* лѣпо П. Међутим, код учесталих глагола VI врсте примери с подновљеним јотовањем изостају: *сиушиам* љ воду Бз, *сиушиале* жѣне Ло, да *иушиамо* крѣве Ду К П Бз.

Б. Николић не наводи примере у којима је спроведено подновљено јотовање (1969: 43), а у селима суседне Шумадијске Колубаре оно је у поменутиим категоријама извршено (Реметић 1985: 176).

4.8.3. Трагови јекавског јотовања потврђени су у примерима бележеним у свим селима: *бе*, *бѣд*, *ѣранѣд*, *бѣвѣр*, *ниѣе*.

Ови подаци одговарају Николићевим, иако он наводи нешто више примера (1969: 43: *ѡвѣе*, *чукунѣда*), што се у принципу своди на исто (уп. паралеле *ниѣе-ѡвѣе*, *ѣранѣд-чукунѣда*; у другом 'пару' занимљивије је творбено несагласје). Стање у овим колубарским селима слажу се са оним у суседним сродним говорима (Уп. Реметић 1986: 176; М. Петровић 2005: 282), као и са оним у осталим прелазним западносрбијанским говорима (Уп. Николић 1968: 408; Тешић 1977: 206; М. Николић 1972: 665).

4.8.4. Специјално јотовање је углавном извршено: *ѡѡѣ* на́рода Бз Ду Лу, *ѡѡѣ* ѡнај ѡдуд Лу, *наѣе* свѡк Ду, *ѡиѣи* (сви пунктови), *иѡѣе* дѣте Ду Ло БЛ Ду С ГГ, *уѣи* Бз К Лу Д П. Међутим, и у Ваљевској Колубари могу се понекад чути примери: *ѡѡѣ* ѡна жѣна Лу, *иѡѣем* тамо Ло, *ѡѡѡ* ја кѣћи Б.

За разлику од изнетог материјала, Николић не бележи нејотоване облике (1969: 43). Изненађује податак да се овакви примери не срећу ни у Белој Цркви (М. Петровић 2005: 282), будући да су они чести у непосредном суседству на подручју Ваљевске Подгорине (мој материјал). Примере типа *ѡѡѣем* и сл. наводи С. Реметић у јасеничким селима и тумачи их пасивнијим изговором *ѣ*, а не одсуством јотовања (1985: 177). Или пак се овде умешао траг супституције *ѣ* → *ј*?

4.8.5.1. Аналошко умекшавање коренских сугласника потврђују примери:

а) у трпном придеву: *вѣжени* јастуци Ду, свѣ *вѣжено* К, *изѣрижсен* ѣрам Лу, крѣве *мѡжсене* Б, *ѣдмужсена* стѡка Ло, *ѣднѣжсен* П, *ѡѡѡшено* прѣ Ду К Лу Ло Бз ГГ, тѡ прѣ није *ѣзношено* Ду Бз Лу К, *ѣзненѣни* гѡр Ло; поред: *вѣзене* биле Лу, свѣ *вѣзено* Ду, *ѣроѣрѣсен* дѡбро Д, свѣ *ѣдѣдене* Ло, *ѣкрадено* БЛ С.

Ова појава је карактеристична за већину наших говора. Ареал в. код С. Реметића (1985: 330, напомена бр. 958).

б) у свим селима код именица којима се означава врста меса: *ѣѡвѣѣина*, *ѣѣлѣѣина*, *ѣѣрасѣѣина*, али: *ѡвѣѣина*, *свињѣѣина*, *јаѣњѣѣина*, *ѣѣлѣѣина*, *ѣѣѣѣина*.

4.8.5.2. У неким од следећих сугласничких група дошло је до асимилације:

ѣне-: направила *ѣнѣздо* Ду, виш како јѡј *ѣнѣздо* ГГ, да се ѡв *ѣнѣзди* Бз, *ѣнѣздиле* се код нас Лу, *ѣнѣзден* пасуљ Ду Лу К Ло Бз ГГ, *ѣнѣздим* Д, *ѣнѣзѣдим* сѣра Лу Ло К Ду; и: *ѣнѣздара* Ду ГГ;

жле-: има *жлѣб* Б, *ужлѣби* се Д, али: *ов̄а жлѣзда* Ду, *жлѣзде нѣ-* кѣ Лу;

жел-: *жѣлезничар* Ло К С, у *жѣлезничку сѣд̄аницу* Д П С Ло Лу Ду;

кл-: *кљѣцӣа*, *кљѣцӣима* (сви пунктови).

4.8.5.3. Дисимилацијом су уклоњени резултати јотовања у примерима: *оделѣње* пр̄авило Ду, *дѣбио зайалѣње* Б БЛ С Ло Д П, *оболѣње* БЛ С Ду, поред: *мишѣње*.

Прилике у Ваљевској Колубари одговарају стању у селима Шумадијске Колубаре (Реметић 1985: 177), као и стању у рађевском селу Белој Цркви (М. Петровић 2005: 282).

4.8.5.4. Умекшавање коренских сугласника код појединих итеративних глагола потврђују примери: *извољѣв̄* П, *извѣљѣва*, *д̄ијете* Ду П Б К, *сакѣљѣва* Бз ГГ БЛ Ло, *идрамњѣ* Д, *израмњѣ* П Ду С Б, да *срамњам* БЛ, т̄и ш пр̄во да *срамњаш* Ду, *идрамњај̄у* БЛ С, *рамљѣ* Лу К Ду.

4.8.5.5. Група *шӣ* се у следећим примерима чува у свим селима: *шӣӣа̄ӣ*, *шӣен̄ад̄*, *шӣен̄ад̄ӣ*, *шӣен̄е*; *двѣрӣшӣе*, *кѣс̄ӣшӣе*, *ѣшӣе̄ӣӣӣӣ*, *ѣ̄н̄ӣшӣе*; *ӣӣӣѣ̄м*, *з̄а̄ӣӣӣѣ̄*, *в̄р̄ӣӣӣѣ̄*.

Исто бележе и истраживачи суседних сродних говора (в. Реметић 1985: 177; М. Петровић 2005: 282).

Закључак

5.1. На основу приказаног материјала види се да сугласнички систем говора Ваљевске Колубаре чине 24 фонеме. Сонант *ј* се готово увек чува у иницијалној и у финалној позицији (*јѣв̄ӣш̄ика*, *јѣдѣ*, *јѣбуку*; *ӣвѣј*, *сл̄уш̄а̄ј*), као и у медијалној позицији у суседству других сугласника (*сн̄а̄јка*, *об̄ја̄вили*, *од̄јѣднѣм*). Његова делимична и потпуна редукција примећена је у међувокалском положају (*двѣдес*, у *ѣвлици*; *д̄ӣӣӣѣ̄м*). Осим спорадичних примера у којима се *в* редукује (*с вѣло̄цима*) или губи (*зѣбальѣ се*, *идесам̄а*), може се рећи да је његова артикулација у основи стабилна. Сонант *л* на крају слога среће се углавном у страним речима *ф̄удбал*, *ѣс̄ѣал* и сл. Фонема *ф* ни у колубарском говору није изгубила фонолошку индивидуалност (*фѣрмен*, *фл̄ѣцӣа*, *ф̄уруница*, *каф̄ана*, *кѣфа*, *ч̄арцаф*). Група *хв* редовно прелази у *в* (*вѣла*, *идвѣӣа̄ј̄у*, *ѣвѣӣӣ* и сл.). Сугласник *х* је доследно уклоњен из фонолошког система (*ѣд̄ѣк*, *р̄анӣӣӣ*, *Вр̄овине*, *ӣо в̄ру*, *ѣ в̄р*, *од̄ ӣѣ̄в̄ӣ*). Африкату *ѣ* бележила сам у страним речима и суфиксима (*млѣкацӣја*, *мӣра̄ѣѣӣн̄ка*).

5.2. У свим колубарским селима доследно је извршено ново јотовање (*ирѣблѣ*, *зд̄равлѣ*, *ѣвѣѣ*, *мл̄ѣв̄ӣ*). Подновљено јотовање може се срести у облицима трпног придева глагола Белићеве VII врсте (*з̄ам̄ѣш̄ѣнен*, *ѣирѣӣѣш̄ѣнено*), а остатке јекавског јотовања потврђују примери *вѣд*, *ӣран̄вѣд*, *нӣѣ*.

5.3.1. Грађа је такође показала да и у Ваљевској Колубари постоји тенденција упрошћавања сугласничких скупова. У свим пунктовима веома је често упрошћавање иницијалних сугласничких група (*ш̄ӣӣѣ*, *чѣлѣ*, *шѣницӣу*, *с̄ѣ̄ѣ*, *кѣ*, *дѣ*, *ӣѣ̄на*).

5.3.2. Само се спорадично среће упрошћавање групе *-щч-* (*кòдчица*). Групе *-щ-*, *-жщ-* се не упрошћавају (*дисцијилина*, *миражщијнка*).

5.3.3. Такође се на основу приложеног материјала види да је процес упрошћавања финалних сугласничких група поодмакао (*влâс*, *једанџс*, *ѵрџѵрш*, *ѵрòз*), али је забележен и велики број примера у којима се групе *-сш*, *-шш*, *-зд* чувају (*жшлòсш*, *вџшш*, *ѵрòзд*).

5.4.1. Од деветнаест праћених иницијалних група седам потврђује потпуно одсуство асимилативних и дисимилативних процеса (*мл-* > *мл*, *сш-* > *сш*, *сш-* > *сш*, *сшр-* > *сшр*, *цр-* > *цр*, *чл-* > *чл*, *шл-* > *шл*), а у осталим групама гласовне промене су или доследне (*џн-* > *џњ*, *кл-* > *кљ*, *ѵл-* > *фл*, *сл-* > *шљ*, *дл-* > *џл*) или се спорадично врше (*жб-* > *џб*, *жџ-*, *жл-*, *жм-*, *мн-*, *свр-*, *шк-*).

5.4.2. Одсуство гласовних промена јавља се у медијалним групама *-кн-*, *-џн-*, *-џл-* (*вѵкнѵ*, *òдѵнѵм*, *од цијлѵ*), у групи *-мњ-* (*сѵмњò*, *ѵòсѵмњамò*, *слâмњаче*).

5.5. Даљинском дисимилацијом дошло је до замене (*злâмѵњу*, *клòм-ѵѵр*) или губљења појединих сугласника (*мѵсим*, *аболâниѵи*, *исѵџекѵиѵу*, *жандамѵриѵа*, *олѵѵљено*, *есѵлодиѵрало*, *јабòмѵ*, *дабòмѵ*, *двâесѵòро*, *Дрâѵòсав*).

5.6. Појава секундарних сугласника такође је присутна на овом подручју. Грађа је показала да је најчешће уметање сонаната (*брез*, *брѵсшар*, *кòмѵндиѵу*), али се могу уметати и други гласови (*ѵменѵѵѵе*, *сшршљен*, *сшѵж*, *јâнѵвар*).

5.7. Осим у примерима *вòд*, *нòд* и заменичком корену *вс-* > *све*, *сва*, *сво*, метатеза није уобичајена.

5.8. С обзиром на знатно мањи обим грађе која се наводи у студији Б. Николића, у овом раду анализиран је већи број језичких карактеристика везаних за консонантски систем. Међутим, у оном корпусу који се поклапа са Николићевим нису уочена знатна одступања, осим у следећим случајевима: *шк-* > *к* (*кâнице*), *мл-* > *мн-* (*мнâд*), само у речи *школа*, *шк-* > *чк-* (*чкòла*), *-мљ-* > *-мњ-* (*зѵмња*).

Београд

ЛИТЕРАТУРА

Бошњаковић 2008. Жарко Бошњаковић, *Фонетске особине џовора источне Шумадије*, СДЗБ, LV, стр. 1—322.

Николић 1966. Берислав Николић, *Мачвански џовор*, СДЗБ, XVI, стр. 179—313.

Николић 1968. Берислав Николић, *Тршићки џовор*, СДЗБ, XVII, стр. 367—473.

Николић 1969. Берислав Николић, *Колубарски џовор*, СДЗБ, XVIII, стр. 1—71.

Д. Петровић 1999. Драгољуб Петровић, *Најоме не о џовору Качера*, ЗбМСФЛ, XLII, стр. 383—394.

М. Петровић 2005. Мирјана Петровић, *Основне фонетске особине џовора рађевског села Бела Црква*, Прилози проучавању језика, 36, стр. 269—292.

Радовановић 2006. Драгана Радовановић, *Морфолошке особености џовора средње Колубаре*, СДЗБ, LIII, стр. 1—183.

Радовановић 2007. Драгана Радовановић, *Вокалски систем џовора средње Колубаре*, ЗбМСФЛ, L, стр. 732—745.

Реметић 1981. Слободан Реметић, *О незамењеном јатју и икавизмима у говорима северозападне Србије*, СДЗб, XXVII, стр. 7—105.

Реметић 1985. Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗб, XXXI, стр. 1—555.

Тешић 1977. Милосав Тешић, *Говор Љешићанског*, СДЗб, XXII, стр. 159—328.

Драгана Радовановић

СИСТЕМА СОГЛАСНЫХ В ГОВОРЕ ВАЛЕВСКОЙ КОЛУБАРЫ

Резюме

В работе на языковом материале десятка деревень Валеvской Колубары проводится анализ системы согласных — инвентарь, дистрибуция и изменения в в консонантных группах. Материал показал, что систему согласных составляют 24 фонемы. Фонема *x* последовательно исчезла из фонологической системы, а согласный *ʃ* все еще сохраняет фонологическую индивидуальность. Звук *ʃ* в колубарском говоре не отмечен.

Анализ фактического материала позволил утверждать, что существует тенденция устрaнения групп согласных посредством их выпадения, процессами уподобления и расподобления. Чаще всего изменения наблюдаются в инициальных и медиальных позициях, в то время как группы согласных в финальной позиции в данном отношении проявляют некоторые колебания.

СЕМАНТИЧКО-ТВОРБЕНА АНАЛИЗА ПЕЈОРАТИВА ЗА ЖЕНСКА ЛИЦА У ЈАБЛАНИЧКОМ ГОВОРУ (ЈУГОЗАПАДНО ОД ЛЕСКОВЦА)

РАДМИЛА ЖУГИЋ

UDC 811.163.41'37(497.11 Leskovac)

Рад се бави семантичко-творбеном анализом пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца). Темељи се на корпусу од 243 овакве лексичке јединице од којих је далеко већи број (196) образован примарно неутралним суфиксима (-ка, -ла, -ица), док је знатно мањи број (47) образован помоћу осам нископродуктивних, пејоративних суфикса. Анализа би требало да покаже семантички однос творбене основе и творбеног форманта и удео сваког од њих у експресивно-пејоративној маркираности таквих деривата. Такође, моћи ће да се сагледа и појава међусобне корелације међу суфиксима, односно везивање два (или више) суфикса за исту творбену основу. Осим очекиваних пејоратива од истих творбених основа за које се везују продуктивни суфикси, појавиће се и пејоративи у којима се нископродуктивни суфикси везују за нове творбене основе што ће омогућити прецизније и исцрпније сагледавање непожељних својстава женских особа.

Кључне речи: пејоративи за женска лица, творбена основа, творбени суфикс, продуктиван суфикс, нископродуктиван суфикс, пејоратив мотивисан негативним физичким својствима женских особа, пејоратив мотивисан негативним карактерним својствима женских особа, једнокоренски синоними, разнокоренски синоними, синонимски ред.

1.1. Овај рад, уз неколико досад објављених наших радова,¹ требало би да представља још један мали допринос дијалекатској творбеној проблематици, конкретно творби речи у призренско-јужноморавском дијалекту.

1.2. У јабланичком говору смо забележили двеста четрдесет три (243) пејоратива за исказивање негативних, непожељних физичких и карактерних својстава женских особа.² Наспрам три (3) продуктивна суфикса (-ка, -ла и -ица) којима је образовано сто деведесет шест (196) пејоратива, стоји осам (8) нископродуктивних суфикса којима је изведено четрдесет седам (47) пејоратива за женска лица.

¹ Р. Жугић 2007¹: 257—270; Р. Жугић 2007²: 34—43; Р. Жугић 2007³: 383—393.

² О придевима којима се исказују негативне, непожељне особине људи в. у: Р. Жугић 1997: 135—145. Појава није усамљена и типична само за дијалекатски израз. Испореди и следеће радове: И. Клајн 1994: 224 и Р. Драгићевић 2001.

1.3. Излагање о пејоративима за женска лица, у циљу боље прегледности, биће организовано по суфиксима, а редослед суфикса по њиховој продуктивности.

У првом делу рада, означеном бројем I, анализираћемо пејоративе од продуктивних суфикса.

У другом делу рада означеном бројем II, бавићемо се пејоративима с нископродуктивним суфиксима, који независно од пејоративне творбене основе имају изражену пејоративност.

I. ПЕЈОРАТИВИ ЗА ЖЕНСКА ЛИЦА С ПРОДУКТИВНИМ СУФИКСИМА

Овде ће бити речи о пејоративима твореним примарно неутралним суфиксима *-ка*, *-ла*, *-ица*, који тек у контакту с пејоративном творбеном основом попримају пејоративно значење.

Пејоративи за женска лица на суфикс -ка

1.4. У стандардном српском језику, међу бројним именицама разноврсне семантике твореним суфиксом *-ка*, наводе се и именички деривати изведени од придевске основе за именовање лица, животиња или предмета које попримају значење особине исказане придевом у творбеној основи. Међутим, на основу наведених примера, запажа се да пејоративно обележје имају само две изведенице, настале суфиксом *-ка* од придева *јалов* (*јаловка*) и *мајор* (*мајорка*).³ Мада се овде не прецизира да ли се ови именички деривати односе на особе или животиње, из Речника САНУ сазнајемо да оба деривата првенствено означавају жену са особином придева из творбене основе, а потом и такву животињу⁴ (стандардни српски језик диференцира лексему *неројкиња* за особу која је лишена способности да рађа).⁵ Све у свему, на основу посведочене грађе, може се закључити да је продуктивност суфикса *-ка* у творби именичких деривата за лица са пејоративном семантиком веома ниска, готово занемарљива. На овакав закључак наводе и два рада који се баве именицама експресивне семантике. У Ћорићевом раду се закључује да суфикси *-(ар)ош*, *-ајор* индиректно стилски маркирају изведеницу, док суфикс *-ишка* експресивност одређује директно.⁶ Сам суфикс *-ка* се не

³ М. Стевановић 1975³: 481.

⁴ РСАНУ, томови 8 и 12. У РСАНУ, том 8, одредница *јаловка*, без пејоративног квалификатива, у примарном значењу неплодне жене потврђује се само једним примером и упућује на одредницу *јаловица* која је, такође, без пејоративне ознаке.

⁵ РСАНУ, том 15. Лексеми *неројкиња*, у примарном значењу неплодне, стерилне жене, посведоченој са више примера, дат је равноправни статус са лексемом *јаловица* која је употребљена као синонимски део дефиниције лексеме *неројкиња*. Обе одреднице су без пејоративног квалификатива.

⁶ Б. Ћорић 1995: 35–41.

разматра, а у сложеном суфиксу *-ишка*, он има експресивну вредност, али она није пејоративног карактера. Такође, у другом раду чији је аутор Бугарски, међу суфиксима којима се у вези са експресивном творбеном основном изводе експресивни именички деривати (*-ак*, *-њак*, *-љак*, *-ција*, *-ић*, *-аћ*, *-аци*, *-шека*, *-ској*), нема пејоративних изведеница суфиксом *-ка*.⁷

1.4.1. За разлику од стања у стандардном српском језику, суфикс *-ка* показује веома високу продуктивност у творби именичких деривата који женску особу маркирају експресивним, пејоративним квалификативом. Бројчано стање именичких деривата са суфиксом *-ка* потврђује да је он најфреквентнији суфикс у семантичкој групи именичких експресива — пејоратива за женска лица.

1.4.2. Наша грађа показује да су пејоративи за женска лица на *-ка* различитог порекла, у зависности од граматичке врсте речи. Највећи број их је изведен од пуних придева (ређе од окрњене придевске основе), али није ретка појава извођења деривата по оба основа. Ради увида у механизам деривације, тамо где за то има услова, наводићемо и порекло самих придевских речи чиме омогућујемо увид у начин формирања деривационог ланца.

1.4.3. У оквиру пејоратива за женска лица придевског порекла, најпре ћемо размотрити изведенице примарног придевског порекла, образоване од придева пуне или крње придевске основе помоћу простог суфикса *-ка*, а потом изведенице секундарног придевског порекла (именичког, глаголског) образоване сложеним суфиксима у којима је суфикс *-ка* њихов други конституент.

1.4.4. Наша грађа потврђује следеће изведенице примарног придевског порекла на *-ка*: **аљавка**⁸ / **аљка** < аљ(ав) (1. *женска особа ружне сјољашњосџи*, *ружна женска особа*, *руџоба*; 2. *неуредна*, *нечисџа*, *иљава женска особа*, *аљкавица*, *аљкавуџа*); **бандоглавка** < бандоглавес (*иљрдоглава*, *својеглава*, *самовољна женска особа*); **блањавка** < блањав (*иљриљлуџа*, *блесасџа*, *бленџава женска особа*); **глџтавка** < глџтав, према изр. глџтав на работу спор, пипав (*сјора*, *иљијава женска особа*); **глувка** < глуж (*она која слабо чује*, *која је наљлува*, *љлувача*); **гњџцавка** < гњџцав (*дежмекасџа*, *здејасџа женска особа*); **голка** < гол (*она која је врло сиромашна*, *која ниџџа нема*, *сирџица*); **грбавка** < грбав (*љрбава*, *иљџурена жена*, *љрбавица*); **гуљавка** < гуљав (*жена бледџ и исџијеноџ лица*); **дрљавка** / **дрљка** < дрљ(ав) (*иљрљава*, *нечисџа*, *неуредна женска особа*); **дртавка** < дртав (*она која је оронула*, *изнемољла* (обично услед *сјаросџи*, *болесџи*)); **ждрџцавка** < ждрџцав (*иљрљава*, *нечисџа*, *неуредна*, *аљкава женска особа*); **жуљавка** < жуљав (*она која је заосџала у развоју*, *која је слаба*, *мрџава*, *кржљава*); **жутка** < жут (*женска особа жуџџџ*, *исџијеноџ лица* (обично услед *болесџи*)); **зауљавка** < зауљав (*будаласџа*, *брљива*, *џаџава*

⁷ Р. Бугарски 2003: 17—69.

⁸ За творбени придевски формант *-ав* се сматрало да је неутрални формант без лексичког значења, али се на основу запажања М. Николића, да су безмало сви придеви на *-ав* у Обратном речнику са значењем непожељних особина, овај суфикс се може уврстити у суфиксе експресивне пејоративне семантике, што потврђује и обиље примера с овим суфиксом из говора јабланичког краја. О овоме в. Николић 2000.

женска особа); **иљавка** / **иљка** < иљав (разрока, врлоока, зрикава женска особа); **кабавка** < кабав (она која је слабе телесне конституције, слабашина; која је неиздржљива у тежим физичким пословима); **кљѐкавка** < кљѐкав (она која је услед дугогодишње, најорног физичког рада истрошила снагу, која је онемоћала, оронула); **кљѐштавка** < кљѐштав (веома мршава женска особа); **лењавка** < лењав (лењивица); **лијавка** < лијав (она која није при чистој тамети, која је умно ограничена); **малокавка** < малокаван (в. кабавка); **мјтавка** < мјтав (у фиг. зн. приглуп, глупав, тупав) (пригљупа, пјтава женска особа); **недотавка** < недотаван (она која је неразборита, неразумна); **недргавка** < недргав (она која не одржава ни минималну личну хигијену, која је веома прљава, нечиста, неуредна); **пјпавка** < пјпав (она која је заостала у развоју, закржљала, кржљавица са неприродно великим стомаком); **разрогавка** < разрогав (она која је свадљива, нештолерантна); **смолјавка** / **смолјка** < смолјав (она која има недовољно чисто, ошро, зашрошено лице); **тјтавка** < тјтав (она која је веома сјора, невестица, неумешна у послу); **улавка** / **улка** < улав (в. заулавка); **ћорка** < ћорав (она која је слабовида; она која је слепа, слепаца); **чкобавка** < чкобав (она која је телесно неразвијена, која је мршава, жгољавица); **чкољавка** / **чкољка** < чкољав (она која је мршава, жгољавица); **чуљка** < чуљес (она која је без једног дела уха, којој је ухо окрњено); **цгољавка** < цгољав (в. чкољавка); **шандртавка** < шандртав (она која је блесавица, блесуњава); **шјнтавка** < шјнтав (она која се не јонаца нормално, која је ћакнућа, луда); **спсавка** < спсав (она која је ниског раста, а при шом и сићина).

1.5. Изведенице секундарног придевског порекла настале су суфиксацијом са *-ка* придева који су образовани од глаголских или именичких основа суфиксима *-ав*, *-ан*, *-ен*, *-љив*, *-аљ*, *-ар*, *-ач*, *-ај*. Уколико ове изведенице посматрамо као творенице примарног глаголског или именичког порекла, онда о њима говоримо као о изведеницама насталим помоћу сложених суфикса *-авка*, *-анка*, *-енка*, *-љивка*, *-аљка*, *-арка*, *-ачка*, *-ајка*, *-ека*, *-цика*.

1.5.1. Сложеним суфиксом *-авка* образовани су следећи пејоративи за особе женског пола: **болињавка** / **болуњавка** < болињав / болуњав < болујем (болешљива, слабуњава женска особа, болешљивица); **брнсавка** < брнсав < брнса (слинава женска особа, слинава); **брчјавка** < брчјав < брчјка (брчјкава, бубуљичава женска особа); **буљка** < буљес < буљим (буљока женска особа, буљавица); **јевтичјавка** < јевтичјав < јевтика (она која је оболела од евтике, јектике, туберкулозе); **јѐцјавка** < јѐцјав < јѐцјам (она која зашине у говору, која муца, замуцкује, муцавица); **килавка** / **килка** < килав < кила (1. она која је оболела од киле, која је килава, килавица; 2. сјора, недовољно вешта, неспрејна женска особа); **кљокавка** < кљокав < кљока (она која има кљоке, ране, крстје (обично по лицу), која је рањавица, крстјавица); **котравка** < котрав < котруљ (женска особа чујаве, нејочешљива, неуредна, зашрошене косе, чујавица); **лишјавка** < лишјав < лишја (она чији су јоједини делови тела прекривени лишјавом, лишјавица женска особа); **мешинјавка** < мешинјав < мешина (шробушаста жена); **мршјавка** < мршјав < мршјам се (она која је прљава, зашрољавица);

ноџ, замазаноџ лица); **пáтравка** < пáтрав < патрáвим (хрома, шейáва женска особа); **пíпкавка** < пíпкав < пíпкам (сйора, неवेशтá, иййáва женска особа); **рóшавка** < рóшав < рóша (она која је рoхáва); **тýлавка** / **тýлка** < тýлав < тýлим се (она која из навике држи жáву сáгнуто, йоџнуто (обично при ходу); **ћéлка** < ћéлав < ћéла (она која је ћeлава, ћeлавица); **ћóпавка** < ћóпав < ћóпам (она која је хрома, која храмље); **уњкавка** < уњкав < уњкам (она која жовори на нос, уњкавица); **чкémбавка** < чкémбав < чкémбе (она која је с уйáдљиво великим шрбухом, која је шрбушастá); **штрóкавка** < штрóкав < штрóка (она која је веома йрљáва, која од йрљавшиине заудара); **шугáвка** < шугáв < шугá (она која је йрљáва, шугáвица); **сйáвкa** < сйáв < сйáв (в. брнсáвкa); **сйљáвка** / **сйљáкa** < сйљáв < сйљáвим (она која има слаб, ослабљени вид, која је слабовида).

1.5.2. Изведенице настале од сложеног суфикса **-анка**: **аздйсанка** < аздйсан < аздйшем (она која се осилила, узобеситá од изобиља у нечему); **врзánка** < врзán према изр. врзán у руке (женска особа која је неумешна, неवेशтá, несйрейна, сметена у йослу); **заврзánка** < заврзán (в. врзánка); **залу́пенка** < залу́пен (йримийивна, оџраничена, зайуцана женска особа); **замáјанка** < замáјан (она која се замáјáва, задржава, данџуби); **липцáнка** < липцán < липцу́јем (болешљива женска особа слабоџ, нежноџ зравља); **липцóсанка** < липцóсан < липцосу́јем (она која је слабоџ, нежноџ здрава, која честó йоболева); **зату́цáнка** < зату́цán (она која је зайуцана, која слейо верује у нештó); **недоказánка** < недоказán (она којој се не може доказати, која је шврдоглава, својеглава, нерзборитá); **развéјанка** < развéјан (она која је расйресена, расејана); **размáјанка** < размáјан (в. замáјанка); **распáсанка** < распáсан < распáшем (она која је самовољна, уйушитена); **распéкљáнка** < распéкљán < распéкљам (се) (она која је неуредно, немарно одевена); **сурлóсанка** < сурлóсан < сурлóшем се (својеглава, шврдоглава, нейойусйљива женска особа); **шпиртóсанка** < шпиртóсан < шпиртóшем се (она која је веома мршава, сасушена, исирйљена, изнурена, онемоћала).

1.5.3. Сложеним суфиксом **-енка** образовани су следећи пејоративи за квалификацију женских особа: **забрáвенка** < забрáвен < забрáвим (заборавна, расејана женска особа, заборавка); **завáтенка** < завáтен (она која је несйособна да добро размишља, да блаџвременно и исйравно расуђује); **замлáтенка** < замлáтен (она која се замлаћује, која расйá време и енерџију на безначајне, бескорисне сйвари, замлашá); **заму́зенка** < заму́зен (џлуйá, шуйá, нейроницљива женска особа); **неми́јенка** < неми́јен (неумивена, неокуйана, уойшйе йрљáва, нечистá женска особа са йрљавом одећом на себи); **разлéпенка** < разлéпен < разлéпим (она која је у дроњама, ришáма); **распу́штенка** < распу́штен < распу́штим (се) (она која је уйушитена, раззудана); **ска́панка** < ска́пан < скапém се (она која је болешљива); **скапóсанка** < скапóсан < скапосу́јем се (в. скайánка); **смлáтенка** < смлáтен < смлáтим (она која није йри чистóј свесити, која је неурачунљива).

1.5.4. Грађа којом располажемо показује да је суфикс **-ка** продуктиван у деривацији именичких експресива — пејоратива за женска лица, као елемент сложеног суфикса **-љивка**: **брнсољйвкa** < брнсољйв < брнса

(в. *сивавка*); **галатљивка** < галатљив < галатим (жена која говори ружне, безобразне, ласцивне речи); **грабежљивка** < грабежљив < грабим (*грабежљивица, грабљивица*); **дремљивка** < дремљив < дремем (она коју често обузима дремљивост, поспаност, дремљивица); **забрљивка** < забрљив < заорљем (она која зановешта, извољева, закера); **забчљивка** < забчљив < заочљем (она која ошворено, без увијања, околицења говори некоме истину у очи (обично неку нејријатност) у присуству још неке особе доводећи ипак у нејрилику онога коме се обраћа); **инатљивка** < инатљив < инат (инатим се) (она која је склона да се инашти, каприциозна женска особа, инацика); **мрсољивка** < мрсољив < мрсољ (в. *сивавка*); **натурљивка** < натурљив < натурам се (она која се напура, намеће, намешљивица); **нацорљивка** < нацорљив < нацорњљем се (*зрuba, најрасиштиа, набусиштиа женска особа*); **немарљивка** < немарљив < не марим (она која се немарно, нехајно односи према послу; уошштие немарна, нехајна женска особа); **пендушљивка** < пендушљив < пендушим се (женска особа која се лако љушти, срди, дури (обично најпућивши усшта)); **сапетљивка** < сапетљив < саплићам се (она која се саплиће, сшошшиче у ходу због нејажње, неојрезности и сл.); **смрдљивка** < смрдљив < смрдим (она која не води рачуна о чистиоћи, хигијени, која смрди, заудара); **спављивка** < спављив < спијем (она која воли да сјава, која у сјавању проводи доста времена, сјавалица); **тмаљивка** < тмаљив < тма (завидљива, злобна, пакосна женска особа); **утурљивка** < утурљив < утурам се (в. *напуриљивка*); **црвљивка** < црвљив < црв (*веома прљава, неуредна, нечистиа женска особа*).

1.5.5. Суфикс *-ка* се везује и за суфикс *-ар*, односно за *potina agentis* мушког рода, творећи као моциони суфикс пејоративне изведенице за женске особе: **голетарка** < голетар < гол (она која је врло сиромашна, која ништиа нема, сиротица); **домишљарка** < домишљар < домыслим се (она која олако мења мишљење, одлуку, сјав, која не држи дашту реч, која се предомишља); **јајчарка** < јајчар < јајце (она која је склона крађи, крадљивица); **језичарка** < језичат < језик (она која ружно и увредљиво говори о некоме, лаживица); **копиларка** < копилим (или копиле) (женска особа који роди ванбрачно, незаконишто дете, койлача); **ливгарка** < ливгар < ливгам (она која скишти, луња, шумара, скишара); **паламударка** < паламудим (женска особа која долази до неке материјалне вредности служећи се преваром, обманом); **скитњарка** < скитњар < скитам (она која скишти, лушти, шумара, скишалица).

1.5.6. У грађи су се нашле и три пејоративне именице женског рода на сложени суфикс *-ачка*: **мрдачка** < мрдач < мрдам у фиг. зн. (жена лако морала склона неверствиу); **подваљачка** < подваљач < подваљам „подваљујем” (она која подваљује некоме); **потварачка** < потварач < потварам (она која изазива, подшшиче, подшширекава свашту, раздор и сл.).

1.5.7. Три именичка пејоратива изведена су суфиксом *-цика*: **свађацка** < свађам се (свадљивица); **сирцика** < сејрим (она која воли да се подсмева некоме, да исмева некога) и **ћелепурцика** < ћелепурим (она која бесшлатишно долази до нечега, која искоришћава некога, мукшшицица).

1.5.8. По две изведенице су на *-(и)љавка*: **коштиљавка** < коштилијав < кост (изразишто мршшава, ждољава женска особа); **митиљавка** < ми-

тиља̀в < митиља̀в (*слабуњава, болешљива женска особа*) и *-ајка*: жу̀тајка < жут (*в. жу̀шка и жу̀шила*) и **парлапајка** < парлапајес < парлам (*брљивица*).

Једна изведеница настала је од суфикса *-лика*: **сакатлика** < сакат (*она која је бољастиа, кљасиа*).

1.5.9. Сложени суфикс *-аљка* је слабо продуктиван. Са њим су забележене само две изведенице од којих је **модраљка** придевског, а **чекетаљка** глаголског порекла: **модраљка** < мо̀дра (*женска особа мо̀дрикастио̀г шена*); **чекетаљка** < чекетам (*она која мно̀го љрича, брљба, блебеће, брљивица, блебешуша*).

1.5.9.1. Глаголског порекла је и изведеница на *-ерка*: **кочоперка** < кочоперим се (*женска особа која се кочо̀йери, охоли, шейури, размеће, размешљивица*).

1.5.9.2. У грађи су се нашле и три сложенице са спојним вокалом *-о-* од којих су **вртоглавка** и **врторепка** настале слагањем глаголске основе *врш-* од вртим и суфиксом *-ка* изведеног именичког дела од именичке основе *глав-* од глава и именице реп, док је трећа сложеница **тврдоглавка** придевско-именичког образовања: **вртоглавка** < врт- (вртим), спојни вокал *-о-*, *глав-* (глава), суфикс *-ка* (*жена која своју узнемиреност, нервозу испољава учесталим, наглим љокрешима главе (обично с лева на десно)*); **врторепка** < врш- (вртим), спојни вокал *-о-*, реп, суфикс *-ка* (*женска особа сумњиво̀г морала која врицањем скреће на себе љажњу особа суљрошно̀г љола*); **тврдоглавка**⁹ < шврд, спојни вокал *-о-*, *глав-* (глава), суфикс *-ка* (*она која је шврдоглава, својеглава, самовољна*).

1.6. Прегледани именички пејоративи са назначеним придевима од којих су деривацијом суфиксом *-ка* изведени, и датим дефиницијама које прецизирају њихову семантику, омогућују извлачење неколико закључака који се односе на њихову творбу и семантичко одређење:

1.6.1. Укупно узевши, простим суфиксом *-ка* или суфиксом *-ка* као саставним делом сложених суфикса *-авка, -анка, -енка, -љивка, -аљка, -арка, -ачка, -ајка, -ека, -лика, -џика*, образован је највећи број именичких пејоратива за женска лица.

1.6.2. Суфикс *-ка* се обично везује за примарне придеве, док се сложени суфикси најчешће везују за придеве секундарног (именичког или глаголског порекла). Нарочито високу продуктивност показују суфикси *-авка, -анка, -енка, -љивка*.

1.6.3. Непосредно од глаголских основа изведен је знатно мањи број именичких пејоратива.

1.6.4. Известан мањи број пејоратива настао је творбеним поступком слагања (композије).

1.6.5. Сви придеви чијом су супстантивизацијом суфиксом *-ка* настали ови пејоративи су негативне конотације: женске особе овако именоване носиоци су неког негативног својства.¹⁰

⁹ Више о именичким сложеницама с придевом као првим конституентом у призренско-тимочким говорима в. у: Р. Жугић 2007²: 34–43.

¹⁰ О овоме види и мој рад: Р. Жугић 1997: 135–145. Појава није усамљена и типична само за дијалекатски израз. Испореди и следеће радове: И. Клајн 1994: 224 и Р. Драгићевић 2001.

1.6.6. Негативној конотацији подлежу како физичке тако и духовне карактерне особине женске особе. Занимљиво је да представници ове говорне заједнице, показаним пејоративима квалификују личност и неким физичким особинама, датим природом и рођењем, на које сами носиоци особина не могу да утичу, односно личност тако квалификована није у стању да ишта промени. Осуди говорне заједнице, како видимо, подлежу и оне физичке особине или стања које су резултат генетског наслеђа: низак раст (спсавка), сићушна телесна конституција (дрдавка), закржљалост у телесном развоју (жуљавка), мршавост (кљештавка, чкољавка), грбавост (грбавка), слабовидост (ћорка), зрикавост (иљавка), лишајивост (лишавка), рохавост (рошавка), ћелавост (ћелка), хромост (ћопавка). На осуду говорне заједнице наилазе и стање болести (липцанка, скапанка, јевтичавка), односно често побољевање (болињавка), неиздржљивост у послу (кабавка, кљекавка). Већина наведених физичких особина по којима су њихови носиоци пејоративно квалификовани, има директне, непосредне везе са радном способношћу личности: заједници је потребна радно способна особа, особа која је у стању да обавља све физичке послове, јер од тога у потпуности зависи њен опстанак. Суровост говорне заједнице изражена кроз пејоративно именовање својих припадница непожељним физичким особинама, једино се овим може правдати.

1.6.7. Пејоративно су обојени и именички деривати којима се исказују и непожељна карактерна својства женских особа: одсуство разборитог, трезвеног расуђивања (затуцанка), тврдоглавост, својеглаво (недоказанка, тврдоглавка, сурлосанка), расејаност (забравенка), глупавост, тупавост, непроницљивост (заватенка, замүзенка, шүнтавка), разузданост (распуштенка), неурачунљивост (смлатенка), непристојност у изражавању (галатљивка), грабежљивост, грамзивост (грабежљивка), намељивост (натүрљивка, утүрљивка), набуситост (нацбрљивка), завидљивост (тмаљивка), одсуство постојаности одлуке, става, датог обећања (домишљарка), лајавост (језичарка), брбљивост (парлапајка, чекетаљка), склоност ка свађи (свађацка), склоност ка извргавању некога подсмеху (сирцијка), неверство (мрдачка, врторепка).

1.6.8. Суфикс *-ка* и са њиме сложени суфикси, примарно неутрални, попримају пејоративно обележје творбене основе за коју се везују, те је у том смислу пејоративна семантика разматраних именица резултат преношења пејоративности са творбене основе на творбени суфикс.

Пејоративи за женска лица на суфикс -ла

2.1. Други по продуктивности у творби женских пејоратива је суфикс *-ла*.

2.2. У књижевном српском језику овај суфикс је иначе слабо продуктиван. Већина речи које га садрже, попут *вила*, *свила*, данас се осећају као просте, лексикализоване речи. Стевановић као мотивисану изве-

деницу наводи само именицу *свирала*.¹¹ Клајн овој придодаје још именице *мејла* и *шегла*, уз напомену да је у њима „прилично нејасна веза с глаголом *месџи* — *мејем* односно *шецајџи*”.¹² Све три речи означавају оруђа којима се врши радња. Дакле, обојица аутора, на основу расположиве грађе, нису имали основа за семантичку класификацију именица насталих суфиксацијом суфиксом *-ла*. То значи да у српском књижевном језику нема ни именица на *-ла* које су предмет разматрања у овом раду.

2.3. Ми смо, трагајући у нашој грађи¹³ само за именицама на *-ла* којима се именују женске особе као носиоци неког негативног, пејоративног својства, забележили четрдесет шест (46) оваквих јединица. Настанак пејоратива помоћу наизглед неутралног суфикса *-ла*, може се објаснити као и постојање именица пејоративног значења на суфикс *-ло*, *-ало*, *-ило* које анализира Ђорић (страшило, брљало и друге), а у којима је наведени суфикс, у контакту са пејоративном творбеном основом и сам попримио пејоративно значење.¹⁴

2.4. Безмало половина од укупног броја ових изведеница има семантичке еквиваленте у твореницама суфиксом *-ка* са којима се напореда употребљавају. Њих ћемо упутити на претходно анализирани изведенице на *-ка* са којима су семантички еквивалентне, између осталог и стога да бисмо показали богатство народног израза везивањем два (или више) различита суфикса за исту творбену основу. Такав статус имају следеће пејоративне изведенице: **гњџцла / гњџцавка, грбла / грбавка, ждрџцла / ждрџцавка, жућгла / жућтка, мућгла / мућтавка, рошла / рошавка, скрјгла / скрјжавка, тућгла / тућтавка / тућтка, ћорла / ћоравка / ћорка, чкџмбла / чкџмбавка, чкџбла / чкџбавка, штрџкла / штрџкавка, шућгла / шућтавка, сивла / сивавка.**

2.5. Неке изведенице на суфикс *-ла* корелирају са изведеницама на сложени суфикс *-љивка*: **дрџмла / дрџмљивка, дрчла / дрчљивка, скрјгла / (и) скрјљивка, смрдла / смрдљивка, црвла / црвљивка.**

Остале немају корелативе што говори о стабилности суфикса *-ла* у именичким дериватима ове семантичке групе.

Из наведених примера се види да се облици на *-ла* везују за придевску основу именичког порекла, док се облици на *-ка* везују за пуни облик придева мушког рода.

2.6. Друго, изведенице на суфикс *-ла* које су семантички еквивалентне са изведеницама сложеним суфиксом *-љивка*, такође се везују за придевску основу придева на *-љив*, али је она с изузетком у изведеници *црвла* глаголског порекла.

2.7. О скали пејоративности између изведеница на *-ла* и изведеница на сложене суфиксе са *-ка* (*-авка*, *-љивка*), односно о њеној нешто већој присутности у изведеницама на *-авка*, *-љивка*, говори и појава удвајања

¹¹ М. Стевановић 1991⁵: 487.

¹² И. Клајн 2003: 142.

¹³ Р. Жугић 2005.

¹⁴ Б. Ђорић 1992: 257–262.

изведеница на *-ла* и придева на *-ав*, *-љив*, која је врло честа у експресивном изражавању када се жели постићи виши степен увреде. Тако се често може чути, нпр.: *чкњбло чкњбава*, *широкло широкава*, *смрдо смрдљива*, *црвло црвљива* и сл., али не и *широкавке широкава*, *смрдљивке смрдљива* и сл.

2.8. Остале пејоративе на *-ла* протумачићемо са семантичког и творбеног аспекта, а потом ћемо извући основне закључке о њима, првенствено о односу творбене основе и суфикса *-ла*: **гњидла** < именичке основе *гњид-* (гњида) (*гњидава женска особа*); **грчла** < придевске основе *грч-* (грчав) (*поштрањена, мршава, слаба женска особа, мршавица*); **гүшла** < придевске основе *гүш-* (гүшав) < именичке основе *гүш-* (гүша) (*жена са гүшом, сүрумом, гүшава жена, гүшавица*); **дрпла** < придевске основе *дрп-* (дрпав) (*женска особа у дроњама, ришама, дроњава женска особа, дроњавица*); **жљњбла** < глаголске основе *жљњб-* (жљњбим се) (*она која без разлога њлаче, њмиздри*); **жмүрла** < глаголске основе *жмүр-* (*она која жмүрка, која учестјало ѡрејће*); **зубла** < зуб (*она која има крујне, велике зубе*); **кривла** < крив (хром) < глаголске основе *крив-* (кривим — храмљем) (*она која храмље, хрома женска особа*); **љигла** < придевске основе *љиг-* < именичке основе *љиг-* (љиге, бале) (*она која је љигавих, балавих усћа*); **прчла** < глаголске основе *прч-* (прчим — дижем усправно, усправљам) од прчим се фиг. експр. правим се важан, неосновано се гордим, кочоперим се) (*она која се ѡрави важна, која се охולי, горди, кочојери*); **ркла** < гл. основе *рка-* (ркам) (*она која избацује из усћа исљувке, хракошину*); **рѡвла** < гл. основе *ров-* (рѡвим се) (*она која у бесу, љушњи и сл. гледа разрогаченим, исколаченим очима; она која има разрогачене, исколачене очи*); **скүбла** < гл. основе *скүб-* (скүбем — чупам) (*она која је с неуредном, рашчујаном, рашчерујаном косом, чујавица*); **тртла** < именичке основе *трт-* (тртка — задњица, стражњица) или < гл. основе *трт-* (тртим се — избацујем задњицу, гузим се, трћим се) (*женска особа са великом и исћуреном задњицом*); **шашла** < пр. основе *шаш-* (шашав) (*она која није ѡри чистој, здравој ѡамети, шашавуша*); **шѡцла** < именичке основе *шѡц-* (шѡца — стражњица, задњица) (*женска особа са великом задњицом, сѡражњицом*); **штрбла** < штрб (беззуб, крезуб) (*она која је беззуба, крезуба*); **сврцла** < ономатопејског узвика *сврц* (*она која ѡушћа гасове, која ѡрди*).

Творбеним поступком слагања,¹⁵ а потом суфиксацијом суфиксом *-ла* настало је пет придевско-именичких сложеница: **гологүзла**¹⁶ фиг. < гол + спојни вокал о + именичка основа *гуз-* + *-ла* (*она која је врло сиромашна, која нишћа нема, сирѡица*); **голодүпла** фиг. < гол + спојни вокал о + именичка основа *дуп-* + *-ла* (в. *гѡлогүзла*); **голокрѡкла** < гол + именица *крѡ* (нога) + *-ла* (*женска особа обнажених ногу знајно изнад колена*); **кусодүпла** < кус + спојни вокал о + именичка основа *дуп-* + *-ла* (*она која носи сувише крајку сукњу или хаљину*); **суворүкла** < су-

¹⁵ Овај тип придевско-именичких сложеница на суфикс *-ла* нисмо пронашли у савременом српском језику. В. И. Клајн 2002: 63–71.

¹⁶ Више о придевско-именичким сложеницама на суфикс *-ла* у призренско-тимочким говорима в. у: Р. Жугић 2007: 34–43.

вору̀кес (суворук у фиг. значењу) (*неумешна, невести́а, сйлейтена женска особа*).

Сумирање резултата истраживања творбено-семантичке структуре пејоратива женских особа на *-ла*, доводи до следећих закључака:

2.8.1. Највећи број ових пејоратива је примарног или секундарног придевског порекла (грчла, гушла, дрпла, кривла, љигла, шашла, штрбла), док мањи број у основи има или именице (гњидла, зубла, шоцла) или глаголе који немају придевске деривате (жљебла, прчла, ркла, ровла, скубла). У сложеницама се суфикс *-ла* везује за именичке композите (гуз..., дуп., крак (нога) и рука).

2.8.2. Значајан број истраживаних пејоративних именица на *-ла* има семантичке еквиваленте у именицама у чију творбену структуру улази суфикс *-ка*. Као што смо показали у т. 2. 4., ова два суфикса се везују за исту творбену основу, која је у ствари носилац пејоративне семантике.

2.8.3. Остале анализиране именице на *-ла* имају другачију творбену основу, али је она као и код претходних именица, у суштини пејоративна и то својство преноси и на примарно неутрални суфикс *-ла*, а ново-настале именице образоване различитим творбеним поступцима попримају пејоративно обележје.

2.8.4. Другачије творбене основе употпуњују репертоар пејоративних својстава по којима су именоване женске особе.

2.8.5. Непожељна и негативна физичка својства која су мотивисала настанак женских пејоратива на *-ла*, јесу следећа: гњивавост (гњидла), претерана мршавост (грчла), гушавост (гушла), дроњавост (дрпла), поседовање изузетно крупних зуба (зубла), хромост (кривла), балавост (љигла), чупавост (скубла), крезубост (штрбла).

2.8.6. Пејоративна карактерна својства женских особа мотивисала су следеће именице: плачљивост (жљебла), неоснована гордост, кочоперство (прчла), шашавост (шашла), неумешност (сувору̀кла).

Пејоративи за женска лица на суфикс -ица

3.1. Суфикс *-ица* у говору јабланичког краја, у његовим двома главним функцијама које има у српском стандардном језику (деминутивној и моционој),¹⁷ замењују други суфикси, као што су нпр. суфикси *-че* и *-ка*. Тамо где се у општем лексичком фонду и јавља, у овом говору је изгубио деминутивно значење: **вунница** није деминутив од **вѹна** већ 'вунени, индустријски израђен конач за плетење',¹⁸ **свилница** није деминутив од **свила** већ 'свилени конач добијен из чахура свилене бубе', **бубница** је само 'свилена буба', **кошуљница** је кошуља фабричке израде. Називи индустријских, пољопривредних машина косачица, сејачица, аналогно већ постојећим именованима на *-ка*, гласе **косачка** и **сејачка**.

¹⁷ М. Стевановић 1975³: 524—526 и И. Клајн 2002: 115.

¹⁸ О овоме в. и М. Стевановић 1975³: 525, мада он указује на семантичку опозицију вѹница / вунница у стандардном језику, условљену различитим акцентом.

Пејоративно значење изведеница на *-ица* у стандардном српском језику, у односу на остале семантичке категорије,¹⁹ секундарно је.

3.2. У говору јабланичког краја, суфикс *-ица*, непродуктиван у оним семантичким категоријама у којима се јавља у стандардном српском језику, иако није значајне фреквенције у творби именичких експресива — пејоратива, заслужује пажњу ако се посматра његов однос према именицама ж. рода осталих семантичких категорија.

Суфикс *-ица* (*-ница*) заступљен је у осамнаест експресива — пејоратива насталих суфиксацијом, префиксално-суфиксалним начином творбе и слагањем.

3.3. Суфиксацијом су изведени следећи пејоративи женског рода: **ајдучица** < ајдук (*женска особа која краде, крадљивица, лојовка*); **бесница** < бесн-(а) (*она која је бесна, која испољава бес, гнев, срџбу*); **дрчница** < дрчн-(а) (*она која је њохлејна на јело, која је халаљива, њрождрљива*); **ђаволица** < ђавол < ђаволес < ђаволија (шала) (*ђаволасџа, враџоласџа, шаљива женска особа*); **жељница** < жељн-(а) (*она која ѡреџерано испољава жељу, жудњу за неком храном*); **загарница** < загар (*бесрамна, бесџидна женска особа*); **јаловица** < јалов (*нејлодна, сџерилна жена, нероџкиња*); **пакосница** < пакосна < пакос (*она која ѡрави, чини, ѡрочињава, узрокује сџџеџу*).

3.4. У нашој грађи су се наша четири пејоратива која су настала префиксално-суфиксалним творбеним поступком: **изешница** < изешан < изе(де)м (*она која мноџо једе, ѡрождрљивица, џладница*); **ненајешница** < наједем се < јешан (*она која радо и мноџо једе, која је слаџкохрана*); **ненасџтница** < насџтим се (*она која се не може засџџиџи (у јелу, џићу, маџеријалним добрима)*); **нерабџтница** < рабџтим (*нерадница, лењивица*).

3.5. Творбеним поступком слагања настало је шест пејоративних сложеница у којима је други творбени конституент суфиксиран суфиксом *-ница*: **безосрањница** < предлог + спојни вокал + именица + *-ница* (*женска особа која нема осећање срама, сџида, бесџидница*); **вадодушница** < глаголска основа + спојни вокал + именичка основа + *-ница* (*она која је бездушна, немилосџива, свиреџа, бездушница*); **душовадница** < именичка основа + спојни вокал + глаголска основа + *-ница* (*она која својим ѡнасџањем, ѡосџуџцима и сл. унесређује некоџа наносеџи му џежак душевни бол, ѡаџњу, сџрадање*); **миломуџница** < придев + спојни вокал + именица + *-ница* (*жена која ѡреџерано исказује своју ѡриврженосџи и љубав ѡрема мужу, суџруђу*); **самоглавница** < придев + спојни вокал + именичка основа + *-ница* (*она која је својеџлава, својевољна, џврдоџлава*); **самоџивница** < придев + спојни вокал + придев + *-ница* (*она која је самоџива, себична*).

Из овога се види да суфиксацији подлеже други композит који је у четири сложенице именица или именичка основа, у једној сложеници придев и у једној сложеници глаголска основа.

Као први композит у три сложенице се јавља придев, у по једној предлог, глаголска основа или именичка основа.

¹⁹ В. у: М. Стевановић 1975³: 524—529 и И. Клајн 2002: 113—124.

3.6. Сходно укупном броју именица на *-ица*, образованим различитим творбеним поступцима, у односу на именице са суфиксима *-ка* и *-ла*, приметна је знатно мања разлика у продуктивности између именица насталих суфиксацијом (осам од осамнаест) и оних насталих слагањем (шест од осамнаест).

3.7.1. За разлику од сложеница у чијој творби учествују суфикси *-ка* и *-ла*, којима се исказују непожељна физичка и карактерна својства, све именице настале слагањем са суфиксом *-ица* (*-ница*) у другом композиту исказују само негативно, непожељно карактерно својство женске особе: одсуство стида, срама (безосрамница), бездушност, свирепост (вадодушница, душовадница), својеглавошћ, тврдоглавошћ (самоглавница), саможивост (саможивница). Посебно је семантички занимљива сложеница миломужница²⁰ мотивисана умиљатим, нежним опхођењем жене према супругу у присуству других особа, што се свакако може разумети као недолучно понашање у патријархалној средини.

3.7.2. Семантички је занимљива и суфиксална изведеница ђаволиџа,²¹ мотивисана именицом ђаволија (шала, враголија), која у већој мери изражена не приличи женској особи.

3.7.3. На осуду патријархалне заједнице наилази и неплодност жене изражена именицом јаловица која се примарно односи на неплодну крупну стоку.

3.7.4. Нека својства исказана именицама на *-ица*, присутна су у већ разматраним пејоративним именицама са суфиксима *-ка* и *-ла*.

II. ПЕЈОРАТИВИ ЗА ЖЕНСКА ЛИЦА С НИСКОПРОДУКТИВНИМ СУФИКСИМА

4.1. Обрада нископродуктивних суфикса подстакнута је нашим очекивањем да је и овде, као и код пејоратива за мушка лица, могуће њихово везивање за нове, друге творбене основе, а самим тим и настајање нових пејоратива. На тај начин се употпуњује спектар негативних црта женских особа, формализованих новим лексичким јединицама пејоративног значења.

4.1.1. Пејоративе за женска лица с нископродуктивним суфиксима анализираћемо по суфиксима чији ће редослед бити успостављен на основу броја пејоратива образованих помоћу сваког од њих понаособ.

4.1.2. У анализи ћемо настојати, да у мери у којој нам то расположива грађа допушта, успоставимо семантичке везе између пејоратива образованих од нископродуктивних и високопродуктивних суфикса. Тако ће бити показано формирање синонимских парова или већих синонимских скупова у оквиру ове лексичко-семантичке групе.

²⁰ Овде се суфикс *-ица* не везује за пејоративну творбену основу, те се његово пејоративно значење, вероватно, развило аналогно изведеницама у којима се везује за пејоративну творбену основу. О развоју пејоративности код неутралних суфикса, на примеру суфикса *-ло*, в. Б. Ђорић 1992: 257–262.

²¹ За пејоративно значење ове изведенице в. и објашњење у претходној фусноти.

4.1.3. Увидом у грађу су установљени следећи нископродуктивни суфикси у пејоративима за женска лица: *-ошина*, *-уља*, *-ача*, *-чина*, *-ешина*, *-иња*, *-ојла*, *-уша*.

Пејоративи за женска лица на суфикс -отина

5.1. У савременом српском језику, суфиксом *-ошина* невелике продуктивности настају изведенице са основним значењем резултата или остатка глаголске радње (крхотина, пукотина, струготина и др., прскотина и др.).²² Клајн не потврђује пејоративе с овим суфиксом за означавање особина људи.

5.2. Код Стевановића, овај суфикс није регистрован међу именичким суфиксима ни у једном значењу.²³

5.3. У говору јабланичког краја, суфиксом *-ошина* је изведено осамнаест (18) пејоратива за женска лица.

5.4. Мада знатно непродуктивнији у творби женских пејоратива у поређењу са продуктивним суфиксима, особито са суфиксом *-ка*, њиме је у односу на остале нископродуктивне суфиксе изведен највећи број пејоративних деривата.

5.5. У највећем броју разматраних пејоратива, суфикс *-ошина* се везује за глаголске основе: **аздисотина**²⁴ < аздисујем (*особа која се осилила, узобестила од изобиља у нечему*); **бздотина** (и *м*) < бздим (*љрљава, нечистица особа, смрдљивица, смрдљивац*); **брбљотина** (и *м*) < брбљам (*особа која брбља, брбљивица, брбљивац*); **закасотина** (и *м*) < закасујем (*особа која доноси незгоде, невоље*); **замлатотина** (и *м*) < замлатујем се (*особа која се замлађује, која расија време и енергију на безначајне, бескорисне ствари, замлаја*); **липцотина** (и *м*) < липцујем (*особа слабог, нежног здравља, болешљива особа*); **напуштотина** (и *м*) < напуштим (*напуштена, упуштена, расипуштена, невасийишана особа (обично млађа)*); **преврскотина** (и *м*) < преврскујем (*особа која врска, шушкеја, шушљеја*); **прекаротина** (и *м*) < прекарам (*особа која неконтролисано много шроши, расија, расийница, расийник*); **распласотина** (и *м*) < расплазим се (*особа која је навикнута на испуњење свих шрошјева, која је размажена, расипуштена*); **размајотина** (и *м*) < размајујем се (*особа која не уме да контролише време, која се нейошребно дуго задржава око нечега*); **распуштотина** (и *м*) < распуштим (*в. напушћошина*); **уалотина** (и *м*)²⁵ < уалим (*сувише упуштена, размажена особа*).

²² И. Клајн 2003: 182.

²³ М. Стевановић 1975³.

²⁴ У Речнику говора јабланичког краја (у даљем тексту: Р. Жугић 2005), ова именица је граматички оквалификована најпре као именица женског рода, али уз њу стоји и *м* као ознака мушког рода. Двојаки род пејоратива на *-ошина* потврђују и примери из којих се види да се исти пејоратив односи и на женску и на мушку особу. У оваквој ситуацији, уз остале пејоративе стављаћемо ознаку (и *м*) будући да се ознака за женски род подразумева.

²⁵ У Р. Жугић 2005, уз овај пејоратив стоји ознака за женски род, а то потврђује и наведени пример. Међутим, накнадном провером смо утврдили да се он односи и на мушку особу: Не би те иц доводила да съм знала да си шолік уалотина.

5.5.1. Три пејоратива настала су од префиксираних придева глаголског порекла: **немијотина** (и м) < немијен (*неумивена, њрљава особа*);²⁶ **развејотина** (и м) < развејан (*расејана, расшресена особа*);²⁷ **расејотина** (и м) < расејан (*в. развејотина*).

5.5.2. Два пејоратива су именичког порекла: **кљечкотина** (и м) < кљечка (*особа која се услед изнемоћлости, оронулости врло тешко креће*);²⁸ **флинтотина** < флинта (*она која је врло лако морала, лако подашна женска особа*).²⁹

Анализирани пејоративи на *-ошина*, граматичког женског рода, сви изузев **флинтотина** односе се на оба природна рода.

За разлику од пејоратива на *-ка*, *-ла*, *-ица*, пејоративи на *-ошина* су претежно изведени од префиксираних глагола.³⁰

5.6. Иако је корпус пејоратива на *-ошина* невелик, ипак се и у њему уочавају три појаве карактеристичне за лексичко-семантичку групу пејоративних назива за женска лица: 1. појава формирања једнокоренских и разнокоренских синонимских парова или мањих скупова;³¹ 2. појава формирања синонимских парова у оквиру пејоратива на *-ошина* с различитим префиксима и истим творбеним основама, односно истим префиксима а различитим творбеним основама; 3. најзад, постојање пејоративних изведеница на *-ошина* од творбених основа које нису забележене код пејоратива с продуктивним суфиксима.

5.7. У једнокоренским паровима суфикс *-ошина* корелира са суфиксом *-ка*: аздисотина / аздисанка; замлатотина / замлатенка; липцотина / липцанка; размајотина / размајанка; расплазотина / расплазенка; распушотина / распуштена; развејотина / развејанка.

5.7.1. Три пејоратива на *-ошина* улазе у однос синонимије с разнокоренским пејоративима на суфиксе *-ка* и *-ла* формирајући мање синонимске скупе: бздотина / смрдљивка / црвљивка / смрдла / црвља; брбљотина / језичарка / парлапјка / чекетаљка; флинтотина / мрдачка / врторепка.³²

²⁶ У Р. Жугић 2005, уз ову одредницу стоји квалификатив пеј. са дефиницијом: у *појачаном значењу: немијенка, немијенко*. У интегралном речничком тексту оваква упућивачка дефиниција је оправдана и пожељна, али ми смо се у овом раду, из чисто практичних разлога, определили за описну дефиницију.

²⁷ У Р. Жугић 2005, уз ову одредницу стоји дефиниција: *ауџм. и њеј. од развејанка, развејанко*. Аутор је тиме показао семантички однос деривата на *-ошина* према већ описно дефинисаним дериватима на *-ка*. Описну дефиницију у раду дајемо из истих разлога наведених у претходној фусноти.

²⁸ Речничка дефиниција ове одреднице: *ауџм. њеј од кљечка (2)* показује њен семантички однос према апелативу *кљечка* у секундарној реализацији.

²⁹ У Р. Жугић 2005: *ауџм. и њеј. од флинта*.

³⁰ Тако је и у савременом српском језику (И. Клајн 2003: 182).

³¹ О једнокоренској синонимији типа (спасилац — спаситељ) која се постиже додавањем различитих афикаса на исти корен, као и о разнокоренској синонимији типа (домовина — отацбина) в. у: Р. Драгићевић 2007: 246.

³² Лексичке јединице у оквиру сваког наведеног синонимског скупа представљају експресиве што потврђује став Апресјана (1995: 223) (према: С. Ристић 2004: 124 и Р. Драгићевић 2007: 249) да је стварање експресивне лексике најчешћи начин настајања синонима.

5.7.2. До формирања синонимских парова долази и у оквиру самих пејоративних префиксално-суфиксалних твореница на *-оштина*. У синонимском пару напуштотина / распуштотина за исту творбену основу везују се два различита, али синонимична префикса, док је у пару развејотина / расејотина реч о идентичним префиксалним и суфиксалним елементима, али разнокоренским, синонимичним творбеним основама.

5.7.3. Као што видимо, од укупно осамнаест пејоратива на *-оштина*, њих петнаест ступа у однос синонимије са пејоративима насталим помоћу продуктивних суфикса *-ка* и *-ла* од истих или различитих (синонимичних) творбених основа, или пак са неким од синонима на *-оштина* који је синонимски парњак пејоративу на *-ка* (напуштотина / распуштотина / распуштотенка; развејотина / развејанка / расејотина). То самим тим значи да се наведеним пејоративима на *-оштина* / *-ка* / *-ла* исказују исте особине женских лица.

5.7.4. Међутим, суфикс *-оштина*, везујући се за другачије творбене основе, образује нове пејоративне јединице којима се женска особа именује по неким другим особинама које нису присутне у групи пејоратива с продуктивним суфиксима: особина причињавања невоља и незгода свом окружењу (закасотина), особина шушкетања, врскања при говору (преврскотина) и особина одсуства домаћинског, штедљивог односа према сопственом и породичном иметку (прекаротина).

Једнокоренским синонимима долази до изражаја, у лексикологији позната појава, да су творбени процеси један од четири начина за настајање синонима.³³

5.7.5. Аугментативно-пејоративни суфикс *-оштина*, присутан и у општем лексичком фонду (полежотина, наврљотина, расфрљотина, распадотина и сл.),³⁴ у пејоративима за женска лица везује се искључиво за творбене основе пејоративног семантичког садржаја, тако да пејоративи њиме изведени показују виши степен пејоративности у односу на деривате са суфиксима *-ка*, *-ла*, *-ица*.

Пејоративи за женска лица на суфикс -уља

6.1. У савременом српском језику суфиксом *-уља* се изводе именице различитих значења, а једно од њих је и пејоративно значење за женске особе. Ови деривати су најчешће од придевских основа (б(ј)еснуља, погануља, празнуља, грдуља, млитуља), али се наведени суфикс везује и за глаголске основе градећи шаљиво-пејоративне изведенице за женска лица (поб(ј)егуља, попишуља, смејуља).³⁵

6.2. Клајн не разматра изричито удео суфикса *-уља* у пејоративним изведеницама, док Стевановић тврди да у пејоративима за женске особе носилац пејоративног значења није „наставак већ више општи део”.³⁶

³³ В. Р. Драгићевић 2007: 250.

³⁴ В. Р. Жугић 2005.

³⁵ И. Клајн 2003: 195.

³⁶ М. Стевановић 1975³: 494.

6.3. У говору јабланичког краја, од дванаест забележених пејоратива са суфиксом *-уља*, по пет је образовано од именица и глагола, а два су придевског порекла.

6.3.1. Везивањем суфикса *-уља* за пуни облик именица мушког рода настали су следећи пејоративи који се односе на женске особе: **ајдукуља** < ајдук (*женска особа која краде, крадљивица, лойовка*); **вампируља** < вампир (*својеглава, тврдоглава, нејокорна, ћудљива женска особа*);³⁷ **суртукуља** < суртук (*невешта, неумешна, ћијава женска особа*); **тумрукуља** < тумрук (*она која одбија комуникацију, ћиљива женска особа*); **фундукуља** < фундук (*женска особа лаког, сумњивог морала*).³⁸

6.3.2. Од пет пејоратива глаголског порекла, четири су настала суфиксацијом префиксираних глагола, док је само један изведен од основе простог глагола: **бесуља** < бесује се (*добије, добија нагон за парењем — о женкама паса*) (*жена која лако и често мења љубавног партнера, подаћљива, лака жена*); **побегуља** < побегнем (*она која је без знања и пристијанка родитеља одбегла за момком*); **помочуља** < помочам (*девојка која емоционално још није стасала за удају*);³⁹ **рачепуља** < рачепим се (*раскречим ноге*) (*неморална девојка*); **умочуља** < умочам се (*в. помочуља*).

6.3.3. Од придева су изведена два пејоратива: **беснуља** < бесн(-а) (*она која је бесна, која испољава бес, гнев, срџбу*);⁴⁰ **сакатуља** < сакат (*богаљаста, кљасста женска особа*).⁴¹

6.4. Анализа пејоратива на *-уља* омогућава извлачење неколико закључака који показују њихов семантички однос према пејоративима образованим продуктивним суфиксима *-ка*, *-ла* и *-ица* с једне стране, и с друге стране њихов међусобни однос.

6.4.1. Од укупно дванаест (12) пејоратива на *-уља*, само је пејоратив **побегуља** образован од творбене основе која није забележена ни у оквиру једнокоренских ни у оквиру разнокоренских синонимичних пејоратива разматране лексичко-семантичке групе.

6.4.2. Остали пејоративи на *-уља* ступају у однос синонимије, једнокоренске или разнокоренске, са пејоративима на суфиксе *-ка*, *-ла* и *-ица*. Из практичних разлога, у оквиру једног синонимског реда⁴² ће се појавити и јединице образоване неким другим, досад необрађеним нископродуктивним суфиксима.

³⁷ У Р. Жугић 2005 ауторка успоставља семантичку везу међу одредницама **вампир** (и ж. рода), **вампирача** и **вампируља**, дефинишући **вампирача**: *ауџм. и њеј. од вампир* и упућујући **вампируља** на **вампирача**. У овом раду дајемо описну дефиницију пејоратива **вампируља**, а за разлоге в. објашњење у фусноти 26.

³⁸ Из истих разлога као и код претходног пејоратива, и овде смо навели описну дефиницију.

³⁹ У Р. Жугић 2005, одреднице **помочла**, **помочуља** и **умочуља** су семантички повезане, а **помочуља** је дефинисано: *ауџм. и њеј. од помочла*.

⁴⁰ У Р. Жугић 2005, ова одредница је дефинисана: *у појачаном значењу: бесница*. За разлоге в. фусноту 26.

⁴¹ У Р. Жугић 2005, ова одредница је дефинисана: *ауџм. и њеј. од сакатлика*. Разлози описног дефинисања су исти као и код претходних пејоратива.

⁴² Термине синонимски ред и синонимски низ узимамо у тумачењу Д. Гортан-Премк 2004: 140, по којој синонимски ред чине речи сличног, а синонимски низ речи истог значења.

6.4.3. Неморалност, лака податљивост и прељуба се на скали негативних, непожељних особина женских лица највише котирају, а као резултат тога је синонимски ред од десет (10) пејоративних јединица, претежно насталих од нископродуктивних суфикса: бесуља / врторепка / вуксети́на / копила́рка / мрда́чка / прерипо́јла / рачепу́ља / секелерчина / удавиче́тина / фундуку́ља.

Овако богат синонимски ред за квалификовање наведене женске особине, свакако је везан за одступање од патријархалног модела понашања женских особа.

6.4.4. Особина невештог, неумешног обављања посла лексикализованана је синонимским редом од десет (10) синонимских јединица што говори о њеном врло високом степену непожељности, а што се доводи у везу са потребом припадника одређене говорне заједнице за продуктивношћу у послу која ће им обезбедити сигурнији опстанак. Тако се пејоратив на *-уља* придружује једнокоренским и разнокоренским пејоративима на *-ка* и *-ла*: суртуку́ља / глетавка / врзанка / заврзанка / килавка / килка / пипкавка / сувору́кла / ту́тавка / ту́тла.

6.4.5. За квалификацију својеглавости, тврдоглавости, ова говорна заједница употребљава синонимски ред од осам (8) пејоративних јединица: вампиру́ља / вампирáча / бандогла́вка / недоказанка / неразумштина / самогла́вница / сурлосáнка / тврдогла́вка.

Запажа се да је у овом реду највећи број разнокоренских синонима образваних помоћу продуктивних суфикса *-ка* и *-ица*, док су два једнокоренска синонима образвана од непродуктивних суфикса *-уља* и *-ача*.

6.4.6. Изведеница на *-уља*, **сакату́ља**, нашла се у синонимском реду са још пет пејоратива насталих продуктивним суфиксима *-ка* и *-ла* којима се исказује особина хромости: сакату́ља / кривла / па́травка / сакатли́ка / ћопавка / ћопла.

Пејоратив на *-уља* ступа у синонимски однос са истокоренским пејоративом **сакатли́ка**. Са осталим пејоративима реда налази се у односу разнокоренске синонимије.

6.4.7. У реду ајдуку́ља / ајдучи́ца / лоповка / јајчарка, суфиксима *-уља* и *-ица* формирана су два једнокоренска, док суфиксима *-уља* (*-ица*) и *-ка* три разнокоренска синонима. Свима њима се исказује склоност женске особе ка крађи, крадљивост.

Два једнокоренска, префиксално-суфиксална пејоратива на *-уља*, помочу́ља и умочу́ља, семантички су еквиваленти пејоратива на продуктивни суфикс *-ла*: помочла и умочла. Њима се исказује незрелост девојке за заснивање брачне заједнице.

Сва четири пејоратива имају исту творбену основу, а разнообразност засебних лексичких јединица постиже се различитим префиксима и суфиксима.

Ово стање се често постиже употребом описних конструкција типа: још брише сиву с рукав; још меша по пепел; још се игра с лутке и сл.

6.4.8. Пејоратив бесну́ља образује синонимски пар са једнокоренским пејоративом на *-ица*: бесница.

6.5. Формирање синонимских парова или већих синонимских скупова сведочи о значају творбе речи у настајању једне лексичко-семантичке групе са крајњим резултатом обогаћивања општег лексичког фонда.

6.5.1. Сви пејоративи на *-уља*, изузев сакатуља, мотивисани су негативним карактерним својствима женских лица.

6.5.2. У испитиваном говору творбени формант *-уља* се искључиво везује за пејоративне основе, те га у том смислу можемо сматрати пејоративним суфиксом. У нашој грађи немамо потврда везивања суфикса *-уља* за основе другачијег значења (нпр. шаруља, сивуља и сл.), већ се у називима крвава по боји уместо њега употребљава искључиво хипокористички суфикс *-ка* (шарка, сивка и сл.).

6.5.3. У том смислу, пејоративи на суфикс *-уља* имају виши степен пејоративности од деривата изведених суфиксима *-ка*, *-ла*, *-ица* који су пејоративно обележје попримили тек у контакту с пејоративном творбеном основом.

Пејоративи за женска лица на суфикс -ача

7.1. Упркос разноврсности значења изведеница суфиксом *-ача*, пејоративних именица за женска лица с овим суфиксом је у савременом српском језику мало. Клајн наводи само неколико: глупача, лудача, блесача.⁴³

7.2. Стевановић из ове групе именица наводи само насртача и алапача којој су сродне арлакача и алакача.⁴⁴

7.3. У јабланичком говору, у лексичко-семантичкој групи пејоратива за женска лица, забележили смо свега четири (4) овакве јединице: **вампирача** < вампир (в. *вамџируља*); **копиљача** < копилим (она која је рођена ванбрачно, незаконито); **котруљача** < котруљ (женска особа зайушићене, неуредне, дуге косе); **модрача** < модар (женска особа модрикастошена).

7.3.1. Семантички, вампирача корелира са вампируља, котруљача са котравка, модрача са модралка.

7.3.2. Док котруљача и модрача образују само синонимске парове са истокоренским дериватима од најпродуктивнијег суфикса *-ка*, односно његових сложених облика *-авка* (котравка) и *-аљка* (модралка), вампирача је једнокоренски синоним са вампируља, али је истовремено и члан синонимског реда у коме ступа у однос синонимije са још шест разнокоренских синонима творених продуктивним суфиксима *-ка* и *-ица* (бандоглавка / недоказанка / неразумштина / самоглавница / сурлосанка / тврдоглавка).

7.3.3. Пејоратив копиљача нема семантички еквивалент ни међу једнокоренским ни међу разнокоренским синонимима у групи пејоратива за женска лица. Уколико га сматрамо глаголском изведеницом, онда би-

⁴³ И. Клајн 2003: 66.

⁴⁴ М. Стевановић 1975³: 531.

смо могли говорити о суфиксу *-јача*. Међутим, могућно је извођење и преко мушког пејоратива копиљаќ при чему би се суфикс *-ача* могао сматрати моционим суфиксом према *-ак*.

Пејоративи за женска лица на суфикс -етина

8.1. У савременом српском језику, изведенице на *-етина* безусловно имају аугментативно значење, док је пејоративно значење условљено пејоративном творбеном основом или контекстом у коме су употребљене.⁴⁵

8.2. Ако изуземо апелативе за женска лица (женетина, бабетина, цуретина) чије се пејоративно обележје може установити из контекста, нпр. женетина — жена лоша кућаница, бабетина — чангризава баба, цуретина — раскалашна цура, мајчетина — лоша, небрижна мајка, онда можемо закључити да Клајн за женска лица наводи само пејоративе курветина и будалетина (и м. рода) са пејоративном творбеном основом, а Стевановић ниједан.⁴⁶

8.3. Слично је стање и у јабланичком говору у коме смо са суфиксом *-етина* забележили само два пејоратива за женска лица од пејоративних именичких основа (вуксетина и курветина), док је њихов број од основа неутралног значења нешто већи: женетина, кучетина, удавичетина, девојчетина.

8.3.1. Да су последње четири лексичке јединице пејоративи, потврђују примери у Жугић 2005 (за прве три): *Женетина* му рољеста, искокотила овољки очи (под рољес — исколачен, разрогачен (о очима); који има такве очи)). Тај *кучетина* остави две деца, ја мрке да мркујем (под кучетина).⁴⁷ Млого је жене тај *удавичетина* рацвелила (под удавичетина).⁴⁸ Онај њина *девојчетина* голем мангуп.⁴⁹

8.3.2. Контекст у коме су наведене лексичке јединице употребљене указује на конкретне негативне особине женских особа, али то могу бити и друге негативне особине, изражене у другачијем контексту, будући да свака од њих представља збир негативних и позитивних својстава.

8.3.3. Пејоративности именица од неутралних творбених основа, осим контекста доприноси и сам суфикс *-етина* који обједињује аугментативну и пејоративну компоненту. Аугментативни формант *-етина* је своје пејоративно значење најпре реализовао везујући се за малобројне пејоративне основе, а потом се, аналогно почео везивати и за неутралне основе које су попримиле пејоративно значење. Овде управо имамо супротан процес од онога у коме примарно неутрални творбени форман-

⁴⁵ И. Клајн 2003: 78.

⁴⁶ М. Стевановић 1975³: 500—501.

⁴⁷ У Р. Жугић 2005 стоји: *кучетина* у аузм. и њеј. значењу: *лоша, рђава, нејошртивова-на мајка*.

⁴⁸ У Р. Жугић 2005 стоји: *удавичетина* аузм. и њеј. од *удавица*.

⁴⁹ Пример смо забележили у скорашњим теренским истраживањима која су била фокусирана на творбу речи у јабланичком крају.

ти, везујући се за пејоративну творбену основу и сами постају суфикси пејоративног значења.⁵⁰

Пејоративи за женска лица на -чина

9.1. Искључиво аугментативно својство суфикса *-чина* у савременом српском језику истиче Клајн. Именице њиме изведене претежно означавају неживе појмове, знатно ређе мушка лица пејоративне семантике са пејоративном творбеном основом.⁵¹ На пејоративе за женска лица нисмо наишли.

9.2. У јабланичком говору смо забележили само три пејоратива за квалификацију женских особа: **неработничина**, **претопарчина** и **секелерчина**.

Неработничина и секелерчина су именичког, док је претопарчина глаголског порекла.

9.2.1. У Жугић 2005, одредница **неработничина** је дефинисана граматичком дефиницијом: *аузм. од неработница* уз коју стоји пејоративни квалитатив (нерадница, лењивица). Ова два једнокоренска, међусобно синонимична пејоратива, налазе се у односу синонимије са још само једним пејоративом образованим од друге пејоративне основе суфиксом *-ка* (лењавка).⁵²

На скали степена заступљености ове особине, пејоратив **неработничина** заузима прво место, чему доприноси аугментативно својство творбеног форманта *-чина*.

9.2.2. Пејоратив **секелерчина** настао је од пејоративне именице *секелерка* (*женска особа лаког морала*), а у Жугић 2005 је дефинисан: *аузм. и њеј. од секелерка*.

Ово је један од десет пејоратива који чине синонимски ред за исказивање неморалности и склоности ка прељуби.

9.2.3. Суфиксом *-чина* од основе глагола претопарам се изведен је пејоратив **претопарчина** (*она која се њренемаже, њрећвара, њренемағало*).

Овај пејоратив нема семантички еквивалент ни међу пејоративима за женска лица са продуктивним, ни са непродуктивним суфиксима.

9.2.4. Са становишта откривања још једне негативне, непожељне особине женских лица, суфикс *-чина*, иако у овој лексичко-семантичкој групи нископродуктиван, добија на значају.

⁵⁰ О развоју пејоративности код неутралних суфикса, на примеру суфикса *-ло*, в. Б. Ђорић 1992: 257—262. За ово в. и мој рад: Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима *-ко*, *-ља*, *-оња*, *-ча* (Р. Жугић, у штампи).

⁵¹ И. Клајн 2003: 102—103.

⁵² Овако мали број пејоратива за исказивање једне тако негативне и непожељне особине можда се може објаснити подразумевањем потребе за њеним одсуством. Овоме у прилог можда иде и тако импозантан број пејоратива у вези са алкавим, спорим, неумешним обављањем неког посла.

Пејоративи за женска лица на суфикс -ојла

10.1. Овим именичким суфиксом који није регистрован у савременом српском језику,⁵³ у јабланичком говору су образована свега два пејоратива за женска лица: **завидојла** и **прерипојла**.

10.2. Оба деривата су глаголског порекла: **завидојла** < завидим (*она која је завидљива, која завиди, завидљивица*); **прерипојла** < прерипам се — међусобно скаче једно преко другога (*женска особа лаког морала, неморална, лако подајна женска особа*).

10.3. Мада је суфикс *-ојла* нископродуктиван, разлози за његово експлицирање међу суфиксима којима се образују деривати у оквиру лексичко-семантичке групе пејоратива за женска лица су оправдани. Прво: пејоративом **завидојла** истакнута је једна нова особина женских особа — завидљивост, која није регистрована ниједним другим суфиксом за творбу женских пејоратива.

10.4. Друго: пејоративом **прерипојла** потврђује се појава обогаћивања једног синонимског реда у оквиру наведене лексичко-семантичке групе.⁵⁴

Пејоративи за женска лица на суфиксе: -иња, -уша

11.1. На основу примера које у разматрању изведеница на *-иња* у савременом српском језику наводи Клајн, запажа се ниска продуктивност овог суфикса у творби именица лексичко-семантичке групе пејоратива за женска лица. Овакве семантике је само именица просјакиња⁵⁵ која је у употреби и у проучаваном говору, али ми је нећемо узети због принципа диференцијалности на коме се заснива проучавање дијалекатске лексике.

11.2. Слично стање продуктивности суфикса *-иња* у овој семантичкој групи налазимо и код Стевановића, с тим што изванредан степен пејоративности, понајпре контекстуалне, имају и именице паџркиња и каџркиња.⁵⁶

11.3. У јабланичком говору са овим суфиксом смо забележили само пејоратив **божјакиња** у значењу: *врло сиромашна, убога женска особа, љука сиротица, просјакиња*.⁵⁷

Пејоративно својство суфикса *-иња* у **божјакиња** долази од пејоративне основе.

⁵³ И. Клајн 2003 и М. Стевановић 1975³.

⁵⁴ Он је део богатог синонимског реда којим се женска особа квалификује по особини која је на врху скале негативних, непожељних особина: неморалност, лака податљивост, склоност ка прељуби.

⁵⁵ И. Клајн 2003: 105.

⁵⁶ М. Стевановић 1975³: 504.

⁵⁷ У Р. Жугић 2005, **божјакиња** је дефинисана преко одреднице божјак: *жена божјак*. Из овога се јасно види однос суфикса *-јак* и *-иња*, односно да је *-иња* моционски суфикс према *-(/)јак*, како је и код многих других именица с основом на *к*.

11.3.1. Пејоратив **божјакиња** има семантичке корелате у пејоративима на *-ка* и *-ла* и улази у синонимски ред пејоратива: *голка / голетарка / гологузла / голодупла*.

11.4. За разлику од савременог српског језика у коме је суфикс *-уша* врло продуктиван и у категорији пејоратива за женска лица,⁵⁸ у јабланичком говору је с овим суфиксом забележен само пејоратив **цандаруша** у значењу: *она која је строга, нейоустљива, осиона* (Несме да мрдне нигде од онуј цандарушу, докле гу не пита).

Закључна разматрања

12. У раду је анализирано двеста четрдесет три (243) пејоратива за женска лица у јабланичком говору, од којих је сто деведесет шест (196) образовано помоћу три продуктивна суфикса (*-ка*, *-ла*, *-ица*) а четрдесет седам (47) помоћу осам (8) нископродуктивних суфикса: *-ошина*, *-уља*, *-ача*, *-чина*, *-ешина*, *-иња*, *-ојла*, *-уша*.

13. Свим лексичким јединицама пејоративне вредности заједнички је мотив настанка: именовање женских лица по истакнутој непожељној, негативној, физичкој или карактерној особини.

14. Пејоративност продуктивних суфикса, примарно неутралних, долази од пејоративне творбене основе за коју се везују.

15. Нископродуктивни суфикси се такође везују за пејоративне творбене основе, али је степен њихове продуктивности виши, будући да они, независно од творбене основе имају пејоративно значење.

16. Пејоративи од високопродуктивних суфикса претежно су придевског порекла, док су пејоративи од нископродуктивних суфикса најчешће изведени од именица или глагола: придевског образовања је само шест (6) пејоративних именица: *немијотина*, *развејотина*, *расејотина*, *беснуља*, *сакатуља* и *модрача*.

17. Суфиксација је најзаступљенији творбени модел, али је присутна и префиксално-суфиксална творба, као и творбени образац слагања (конверзије).

18. Поређење пејоратива од продуктивних и нископродуктивних суфикса расветлило је неколико лексиколошких појава: висок степен семантичке еквивалентности једнокоренских пејоратива од нископродуктивних и високопродуктивних суфикса (*аздисотина / аздисанка*, *беснуља / бесница*, *помочуља / помочла*, *котруља / котравка*, *неработничина / неработница*); ступање у однос синонимије једнокоренских и разнокоренских пејоративних јединица односно стварање и функционисање синонимских редова у датој лексичко-семантичкој групи (*беснуља / вторепка / вуксетина / копиларка / мрдачка / прерипојла / рачепуља / селерчина / удавичетина / фундукуља; суртукуља / глетавка / врзанка / заврзанка / килавка / килка / пипкавка / суворукла / тутавка / тутла; вампируља / вампирача / бандоглавка / недоказанка / неразумштина /*

⁵⁸ И. Клајн 2003: 198—199.

самоглавница / сурло́санка / тврдогла́вка); значај творбених процеса у настајању једнокоренских синонима; значај односа творбене основе и творбеног форманта у настајању експресива пејоративне вредности (аздисо́тина / удавиче́тина).

19. Формирање синонимских редова иде у прилог чињеници да се једна негативна особина може исказати већим бројем једнокоренских или разнокоренских блискозначних лексема.

20. Осим тога, анализа пејоратива од нископродуктивних суфикса је показала, да се они везују и за сасвим нове и друге творбене основе, творећи тако лексеме које нису у односу синонимије ни са пејоративима од високопродуктивних суфикса, ни са пејоративима од различитих нископродуктивних суфикса. То самим тим значи, да се пејоративима од нископродуктивних суфикса откривају нове негативне особине женских лица, те се тако употпуњује спектар њихових негативних својстава.

21. Анализа је показала да се пејоративима од нископродуктивних суфикса, укупно узев, исказује седам (7) нових непожељних особина женских лица: завидљивост (завидо́јла), својство пренемагања, претварања (претопарчина), својство причињавања невоља и незгода сопственом окружењу (закасо́тина), особина шушкетања, врскања при говору (преврско́тина), особина одсуства штедљивог односа према личном и породичном иметку (прекарото́тина) и својство немајчинског, непожртвованог односа према деци (кучети́на).

22. Истраживањем је утврђено да већина нископродуктивних суфикса има аугментативно-пејоративно обележје, те у контакту са пејоративном творбеном основом образују нови дериват који показује виши степен пејоративности у односу на пејоративе од високопродуктивних, примарно неутралних суфикса чија је пејоративност настала као резултат њиховог везивања за пејоративне творбене основе.

Београд

ЛИТЕРАТУРА

Б. Ђорић 1982: Божо Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. — Филолошки факултет, Београд.

Б. Ђорић 1992: Божо Ђорић, *Творбено и лексичко значење (наша лексикографска пракса)*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 22/2, 257—262.

Б. Ђорић 1995: Божо Ђорић, *О неким специфичностима суфиксалне деривације именица у српском разговорном језику*. — Књижевност и језик, XLII/1—2, 35—41.

Д. Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, друго издање. — Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

И. Клајн 1994: Иван Клајн, *Писци и писмењаци*. — Матица српска, Нови Сад.

И. Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, 1, Слагање и префиксација*. — Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Београд.

И. Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, 2, Суфиксација и конверзија*. — Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Београд.

М. Николић 2000: Мирослав Николић, *Обраћни речник српскога језика*. — Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Београд.

- М. Стевановић 1975³:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*. — Научна књига, Београд.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Српска академија наука и уметности, 1—17.
- Р. Бугарски 2003:** Ранко Бугарски, *Жаргон: Лингвистичка студија*. — Библиотека XX век, 17—69.
- Р. Драгићевић 2001:** Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, њиховена и семантичка анализа*. — Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Р. Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. — Завод за уџбенике, Београд.
- Р. Жугић 1997:** Радмила Жугић, *Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана*. — Јужнословенски филолог LIII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд, 135—145.
- Р. Жугић 2005:** Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*. — Српски дијалектолошки зборник LI, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Р. Жугић 2007¹:** Радмила Жугић, *Глаголски деминутиви с ѓрефиксом ПО- у ѓризренско-ѓимочким говорима*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Матица српска, Нови Сад, 257—270.
- Р. Жугић 2007²:** Радмила Жугић, *Именичке сложеннице с ѓридевом као ѓрвим делом у ѓризренско-ѓимочким говорима (ѓаралеле са ѓтандардним српским језиком)*. — Наше стваранье, 1—2/2007, година LIV, Лесковачки културни центар, Лесковац, 34—43.
- Р. Жугић 2007³:** Радмила Жугић, *Именичке сложеннице с именицом као ѓрвим конѓиѓуенѓиом у ѓризренско-ѓимочким говорима (ѓаралеле са ѓтандардним српским језиком)*. — Лесковачки зборник, LXVII, Народни музеј, Лесковац, 283—393.
- Р. Жугић:** Радмила Жугић, *Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња и -ча (у штампима)*.
- С. Ристић 2004:** Стана Ристић, *Ексѓресивна лексика у српском језику, ѓеоријске основе и нормативно-кулѓуролошки аѓпекѓи*. — Институт за српски језик САНУ, Монографије 1, Београд.

Радмила Жугић

СЕМАНТИКО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИЙ АНАЛИЗ ПЕЙОРАТИВОВ ДЛЯ ЛИЦ ЖЕНСКОГО ПОЛА В ЯБЛАНИЦКОМ ГОВОРЕ (К ЮГО-ЗАПАДУ ОТ ЛЕСКОВАЦА)

Резюме

В работе рассматриваются пейоративы для лиц женского пола в ябланицком говоре (к юго-западу од Лесковаца), образованные, с одной стороны, тремя преимущественно нейтральными суффиксами (-ка, -ла и -ица), а с другой стороны, пейоративными суффиксами (-оѓина, -уља, -ача, -чина, -еѓина, -ојла и -уѓа), которых почти в три раза больше.

Суффиксы -ка, -ла, -ица, присоединяясь к словообразовательной пейоративной основе, и сами приобретают пейоративное значение.

Установлено, что продуктивность этих суффиксов в словообразовании пейоративных существительных для лиц женского пола (196) в значительной степени превышает продуктивность более многочисленных, но низкочастотных суффиксов (47 существительных), имеющих сами по себе, независимо от словообразовательной основы, пейоративное значение.

Анализ показал, что многие низкопродуктивные суффиксы, с одной стороны, присоединяются к одним и тем же или синонимичным словообразовательным основам подобно высокопродуктивным суффиксами, формируя таким образом синонимические ряды в рамках изучаемой лексико-семантической группы. С другой стороны, большинство низкопродуктивных суффиксов присоединяются и к другим словообразовательным осно-

вам, образуя новые производные слова, мотивированные какой-либо отрицательной особенностью лиц женского пола, не отмеченной в пейоративах, образованных высокопродуктивными суффиксами. Так, установлено, что в пейоративах с низкопродуктивными суффиксами отмечено еще семь (7) новых нежелательных особенностей лиц женского пола. Таким образом, расширена и в некотором смысле целиком пополнена пейоративная лексико-семантическая группа для лиц женского пола, а тем самым почти исчерпана система отрицательных особенностей, с помощью которых эти пейоративы мотивированы. Одновременно показано богатство суффиксов, словообразовательных основ и словообразовательных моделей в одном народном говоре для формирования этой лексической группы, состоящей из 243 пейоративов для лиц женского пола.

В ходе исследования установлено, что большинство низкопродуктивных суффиксов обладает увеличительно-пейоративным признаком, поэтому в контакте с пейоративной словообразовательной основой они образуют новый дериват, показывающий более высокую степень пейоративности по отношению к пейоративам, образованным от высокопродуктивных, преимущественно нейтральных суффиксов, пейоративность которых возникла в качестве результата их присоединения к пейоративным словообразовательным основам.

ЛОГИЧКО-ГРАМАТИЧКИ ПРИСТУП ЗАМЕНИЧКОМ СИСТЕМУ (СТРУКТУРЕ *ЈА/ЋИ* — *ОН* И *ОН/ОНА* — *ОНО*)

ЈОВАНКА РАДИЋ

UDC 811.163.41'36

Заменичке структуре *ја/Ћи* — *он* и *он/она* — *оно* се посматрају у категоријалном јединству и у опозитним структурним односима. Елементи се превасходно посматрају као јединице које самостално означавају (које су усмерене према одређеном физичком предмету), а тек спорадично и као јединице говорног низа. Засебна пажња се посвећује тачки која повезује ове две структуре (иста категоријална припадност), и вертикали на којој су елементи ових структура диференцирани функционално или семантички. Испитује се природа сваког појединачног елемента и његово место у структурама. Указује се и на то да уобичајено ланчано представљање елемената ових структура (тип *ја*, *Ћи*, *он*) не одговара природи њихових међусобних односа. Разматра се и усвајање заменичких елемената у онтогенези — на основу чега се изводе одређени закључци о међусобној повезаности јединица читавог заменичког система и о њиховој улози у говорном развоју.

Кључне речи: заменице, заменички систем, категорије, трочлана структура, елементи, функционална структура *ја/Ћи* — *он*, семантичка структура *он/она* — *оно*, онтогенеза, сазнање.

Поред одређеног категоријалног принципа који је у основи сваке заменичке речи, заменице које изражавају одређено познавање садрже у себи и елементарне податке различите природе. Сви ти елементарни подаци (или *елементи*) су у српском језику организовани у трочлане структуре које су чврсто повезане на парадигматском плану (припадају једној категорији), а рашчлањене и повезане различитим опозитним односима на синтагматском плану.¹

1. Функционална структура *ја/Ћи* — *он*

1.0. Ова структура заузима централно место међу свим заменичким структурама. Она се у граматицама уобичајено означава термином *личне заменице*, а њени се елементи по правилу „именују” нумерички: *заменице 1, 2. и 3. лица (ја, Ћи, он)*. Будући да нумеричко именовање и није

¹ Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта 148001, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Рад представља извод из једног ширег истраживања посвећеног заменичком систему. Нешто целовитији, али и уопштенији приступ јединицама овог система садржан је у Радић 2009².

именовање у правом смислу речи, оно само собом говори да граматичка мисао није нашла одговор на питања која се тичу суштинске природе ових заменица — као што није нашла ни одговор на питања која се тичу природе заменица уопште (о томе в. Бенвенист 1975: 192—197, Пипер 1983: 13—42, Клајн 1985, Ивић 2000, Милер 2005).

У лингвистици су у више наврата преиспитивана уобичајена тумачења личних заменица (в. нпр. Бенвенист 1975: 167—197).² Трагање за природом ових заменица најчешће је подразумевало повезано посматрање личних заменица и *глаголског лица*. Природа „трећег лица” је доста темељно образложена у текстовима Е. Бенвениста. Његово схватање да је „треће лице” у ствари „не-лице” у основи је сагласно са учењем о глаголима изнетим у граматици Пор-Ројала. Глагол се тамо дефинише као реч која „значи тврдњу, с знаком лица, броја и времена” (221). Доста је уверљиво образложено схватање да се тврдња као „облик мисли” преноси глаголом,³ а да се она у чистом виду испољава у 3. лицу глагола *est* — „је(сте)” (треће лице презента глагола *esse*), док сви други облици подразумевају „додавање” тврдњи субјекта реченице (*sum* поред тврдње садржи и *ego*, тј. *homo*), броја и времена.⁴

Необележеност трећег глаголског лица (в. 1.4.2) може бити доказ да је то тврдња која се тиче сваког предмета говора (*Ово 'дрво' се љуља, Она 'девојчица' се љуља, Он 'дечак' се љуља, Нешто се љуља*), али не и доказ да су заменице тзв. трећег лица (*он/она — оно*) „не-лице” (Бенвенист 1975: 196—197). Оне јесу неутралне на лице-улогу, али нису „не-лице” — јер и оне припадају категорији 'људско'. Оне се за „не-лице” ('не-људско') везују само у говору као граматички организованом низу, где све заменице попримају битно другачију, „говорну” или граматичку природу.

1.1. Њима је као и свим осталим заменицама (изузетак су лично *ја* и *ми*) својствено да у говору, тј. у вези са другим језичким јединицама, задобијају вредности и улоге различите од оних које имају као јединице које самостално означавају (*он — она*), показују (*ово, овакав, околики, овде...*), питају (*ко?, шта?, који?...*) и сл. Јер, кад су у говору, заменице организују говорни низ и усмерене су углавном на јединице говора (исп.

² Искрпне информације о различитим приступима заменицама у лингвистици доноси Клајн 1985.

³ Граматичари Пор-Ројала су поделили речи приступали са уверењем да је „познавање онога што се догађа у нашем духу нужно за разумијевање темеља Граматике” (81). Полазећи од тога, они су све речи поделили у две групе: једне изражавају „предмете наших мисли” (именице, придеви, заменице, предлози, члан), а друге „облике и начине мисли” (глаголи, узвици, везници). Образлагало се да заменица *quis, quae, quid* „заузима мјесто именице”, а да се „покрет наше душе која жели нешто знати” изражава уз „додано” јој „значење” речце, тј. „везника” *non* — 'не' (Пор-Ројал: 311).

⁴ Занимљиво је да из овог учења граматичари Пор-Ројала нису извукли никакав закључак о природи заменица. Остали су при тумачењу заменица као речи које стоје *уместо имена* (лат. *pronomen*): људи су увидели да „није људно именовати себе сама и тада су увели замјеницу за прво лице да би је поставили намјесто имена онога који говори: *Ego, moi, je*” (143), а потом су, из сличних разлога, увели и заменице за „друго” и „треће лице”: *tu, toi, vous*, односно *ille, illa, illud; il, elle, lui*, итд. (Пор-Ројал: 143—145).

термине *антицеден̄и*, *посцеден̄и*; *еџофора*, *ендофора*; *анафора*, *кашафора*, в. Клајн 1985: 40–54), а не на ванговорне ентитете. А по природи ствари, говорне јединице морају бити неутралне на разлику 'људско' („лице“) — 'не-људско' („не-лице“).

Имајући на уму чињеницу да заменице у говору преузимају улогу организације говорног низа,⁵ централну заменичку структуру ћемо посматрати изван говорног низа, док ћемо функције њених елемената у говору (у реченици), укључујући и удео лица у глаголу, разматрати само као „доказни материјал“.

1.2. Центар заменичког система, али и носећи стуб језика и говора, представља опозитно уређена трочлана структура из категорије 'људско' — *ја/џи* — *он*.⁶ Према међусобним односима елемената и према улози коју ова структура има у говору, она би се најпрецизније могла именовати као функционална, или, ако се има у виду чињеница да њени главни елементи (тзв. 1. и 3. лице) имају и „значење“ (в. даље), као функционо-семантичка структура. У тој се структури на једној страни издваја централно самознано *ЈА*, а на другој су сви остали елементи неједнаке природе. Ти су елементи или у опозицији са *ЈА* (*ја* — *џи*, *ја* (*/џи*) — *он*, *ја* — *ми*), или су организовани као бинарни опозити независни од *ја*: *ми* — *ви*, *ми* (*ви*) — *они*, *џи* — *ви*.⁷

1.2.1. Још је Хумболт (1988: 66) објашњавао да се *ја* и *он* („не-ја“) разликују по томе што *ја* почива на унутрашњем, а *он* на „спољашњем опажању“, док „у *џи* лежи спонтаност избора“ (Исто). Он је објашњавао и да се *он* и *џи* разликују по томе што је *он* „у сфери свих бића“, док је *џи* у „сфери делања“, оног које „посредством утицаја“ повезује једно *ја* и једно *џи*. Важно је имати у виду да Хумболтово „он“ има смисао јединице за коју у појединим језицима „њен појам час не постоји у чистом виду, а час не постоји у свим случајевима деклинације“ (Исто).

1.2.2. И А. Белић је експлицитно истицао да је „прво или друго лице обележено као функција“, а да је треће лице „каква демонстративна заменица у анафорској употреби“ (Белић 1959: 556). Он наглашава да се та разлика препознаје и у „томе што 1-^{во} и 2-^{го} лице немају рода“, док треће лице „у језицима који знају за граматички род“ има сва три рода, те да се у падежима тога лица у „српскохрватском или руском језику“

⁵ Претпостављамо да ту улогу заменица није потребно образлагати: лице (тј. функција) као заменички елемент обележава реченицу као најмању говорну јединицу, заменице су најчешће обележје зависних веза и односа међу реченицама (имају улогу *везника*), и сл.

⁶ Категорија 'људско' се на парадигматском плану изражава заменицом *ко*, према којој стоји опозит *џи* 'не-људско'. Опозиција *ко* — *џи* се различито интерпретира у грамаатографији. Према граматицима српског језика, заменице *ко*, *неко*... се „односе на лица [ист. Ј. Р.]“, а *џи*, *неџи*... „на ствари“ (Стевановић 1975: 273, Станојчић/Поповић 2008: 98). На другој страни, граматике руског језика однос заменица *кто* — *что* везују за разлику *живо* — *неживо* (*одушевлено* — *неодушевлено*, ГРЈ: 537; о томе в. у Радић 2009²). Поред језичке реалности, овим се тумачењима супротставља и то што је опозиција „живо“ — „неживо“ изразито семантичка. Наша истраживања улоге метафоре у онтогенизи показују да се ова опозиција усваја етапно (в. Радић 2009¹: 356).

⁷ О различитим погледима на односе између елемената ове структуре в. Клајн 2000: 88–105.

чува анафорска прасл. заменица **i*, **ja*, **je* (Исто: 557). Он, међутим, ту „демонстративну заменицу” не идентификује као посебну функцију — ону која је неутрална на функције које обележавају заменице *ja* и *џи*, функцију која није у „низу”, већ у опозицији са функцијама првог и другог лица.

1.3. Самознано *JA* се у онтогенези усваја као израз елементарне самосвести (в. 3), а *џи* и *он* стоје према њему као два функционална елемента који се битно разликују у односу на *ja*, али и међусобно.

Један елемент је садржан у *JA* и произилази из актуелне релације у говорном чину: *ja* — *џи* 'објекат дативског типа' (кажем *џи*). Већина српских народних говора за саговорно лице познаје само једну форму (*џи*), којој се касније, у складу са правилима формализованих друштвених односа, придружило и *ви* 'ти'. Издвојеност другог лица, и његов објекатски тип односа према *JA*, најјасније се препознаје у императиву, глаголском облику коме је само та форма позната (*дођи*, *дођиџе*; *реци*, *рециџе*). *Ти* је у тим структурама само формални субјекат — суштински је објекат којим „управља” говорно лице (исп. *Ти бежи* — уобичајен начин употребе императива код деце млађег узраста).

1.3.1. То да *џи* фактички не постоји изван *ja* (в. 1.5.4), а да се у односу према *ja* не разликује од *он*, показује се и у једнакости 2. и 3. лица аориста, односно имперфекта. Као глаголска времена која по правилу подразумевају лично искуство — она подразумевају само једну опозицију *ja* — „друго”, без формалног обележавања разлике између тврдње која се везује за *џи* и за *он* (в. 1.5.2). Стога, наспрам доживљаја који се тиче мог бића (*џадох*, *мишљах*) стоји један увек исти доживљај који се тиче свега оног што је у свету изван мене. Друго и треће лице аориста је у свему потпуно исто — *Паде* ('он паде'), *Паде* ('ти паде'), — док се та форма имперфекта (*имађаше* 'он / ти имађаше') на друго лице односи само у упитним исказима којима говорно лице проверава ваљаност сопственог памћења: *Имађаше ли џи још једног сина?* (в. Стевановић 1975: 659, 671; исп. у јагодинском крају *Како џи имәде?* 'како се зовеш'). Јасно је да се такви искази тичу колико саговорника, толико и самог говорног лица. Можда се са овим појавама може повезати Хумболтово (1988: 66) тумачење да „у самом *он* лежи, осим тога *не-ja* и једно *не-џи*, и оно није супротстављено само једном од њих него обома.”

1.4. Тзв. треће лице је функционални елемент из области предмета говора и стога је неутрално на улоге (односе) учесника у комуникацији (*ja/џи* 'улоге у разговору' — *он* 'лице као предмет говора'). Ако знамо да је *џи* садржано у *JA* — показује се да основну опозицију у овој фино уређеној трочлавној структури чини *JA* — *он*. Заменица *JA* је централна, свему надређена вредност на парадигматској равни, док је на синтагматској равни, тј. у говору као граматички организованом низу, личном *ja* надређено лично-предметно *ОН* — јер сам говор за централну тачку има предмет говора. Будући да је говор најчешће усмерен према оном што је изван самих говорних лица (говорник и са-

говорник) — предмет говора је у самом говорном чину важнији од улоге говорног лица.

Посматрано из тог, синтагматског угла јасно је да предметно лице (*он, она, оно*) мора бити централна вредност у тој структури: *ја/џи* — *ОН*. Важно је имати у виду и то да улога трећег лица није непосредно повезана са критеријем ситуативног „присуства” (в. Стевановић 1975: 175), већ са односима који су увек у власти говорног лица — зависни од начина његове усмерености према одређеном „не-ја”.

1.4.1. Примат тзв. „трећег” лица се, поред осталог, недвосмислено показује у онтогенези: док се не дође до елементарне самосвести (док се у неком виду не усвоји заменица ЈА), субјекат (дете) о себи говори као о сваком другом предмету — *Неће!* ’ја/он/ово неће’, *Оће.* ’ја/он/ово хоће’). Чињеница да „треће лице” с почетка прати само општепредметно *ово* (в. 3) указује на то да повезивање 3. глаголског лица само са заменицама из категорије ’људско’ (*он, она, оно*) нема ослонац у законима који владају говором (исп. Пор-Ројал: *О глаголима* — 207—231). То повезивање мора бити ствар граматичарских интерпретација, односно последица утицаја антропоцентричне и егоцентричне свести у приступу граматичким чињеницама. Дакле, опште *неће* је исказ који у онтогенези претходи разложеним исказима *нећу* ’нећу ја’, *нећеш* ’нећеш џи’ и *неће* ’неће он’ (в. 3).

1.4.2. У начинима на који се у граматици обележавају глаголска лица јасно се препознаје и филогенетски примат „трећег лица”: треће лице презента и аориста, глаголских облика чија се примарна употреба тиче дешавања актуелних у говорној ситуацији, у српском језику је увек необележено (*радим, радиш* — *ради, њадох* — *њаде*). Како показује Е. Бенвенист (1975: 170), треће лице је формално необележено и у свим другим језицима у којима постоји као посебна граматичка вредност. Рекло би се, стога, да „једнолика класификација глагола у три паралелна лица не одговара” ниједном језику, а не само онима у којима треће лице има или „врло много различитих ознака”, или је подвргнуто „ознакама именичких класа” (Исто: 171—172). Насупрот „несталном” или необележеном 3. лицу, у свим типовима граматичких система „личне ознаке за прва два лица имају сталне и правилне облике” (Исто). Слично граматичарима Пор-Ројала, и Бенвенист закључује да је „треће лице, услед саме своје структуре, безличан глаголски облик” (Исто: 171).

*

1.5. Стога, ако се глаголско лице дефинише као „обличко обележавање учесника у говорној комуникацији” (Станојчић-Поповић 2008: 110), при чему се *ја* и *џи* дефинишу као „лица која учествују у говору”, а „*он, она, оно* — *они, оне, она*” као „лица која не учествују у говору” (Исто: 97), онда је треће лице са те, функционалне стране посматрано заиста *не-лице*.

Показује се, међутим, да стабилност структуре *ја/џи* — *он* не почива само на функцији, тј. на оном што се уобичајено означава као „гра-

матичка категорија лица”, већ на четворострукој повезаности њених елемената.

1.5.1. Све елементе ове структуре повезује припадност истој категорији, категорији ’људско’ (*ко*), те би било исправно да термин *лице* подразумева само њихову категоријалну припадност, а не и функцију — да термин *лично заменице* значи ’заменице које означавају лица, тј. бића из категорије *људско*’. Само би из тог, категоријалног угла посматрања, овим заменицама одговарао линеарни низ представљања: *ја, њи, он*.

1.5.2. Са индивидуалног психолошког становишта, које би се, ако идемо за Ч. Морисом (1975: 44–52),⁸ могло назвати *прагматичким* — елементи ове структуре се диференцирају по основи самознате разлике *ја* — ’други’. По том се критерију говорно (самосвесно и самознано) *ЈА* појављује као елемент структуре неутралан на опозицију *њи* ’лице коме говорим’ — *он* ’лице о коме говорим’. Ако елементима категорије ’људско’ приступимо из овога угла, указују се структурни односи *ЈА* — *он/њи*, где је *ја* истовремено и централна и неутрална вредност. Тај однос елемената — где је централна вредност истовремено и неутрална на разлику на којој почива бинарна опозиција, појављује се још само међу елементима категорије *кад* ’време’ (*сад* — *онда/шата*, в. 1.3.1).

1.5.3. Елементи ове структуре су са треће стране повезани функционално и издиференцирани укрштеним опозитним односима: *ја/њи* ’учесници у разговору’ (*ја* ’говорни субјекат’ — *њи* ’лице коме говорим’) — *он* ’предмет говора’. Дакле, посматрано из овог, функционалног угла *ја/њи* — *он* су функционални елементи који обележавају (1) говорне улоге (*ја/ми* — *њи/ви*) и (2) предмет говора (*он...*). То говори и да је предметно лице (тзв. треће лице) само ту „средњи” члан (в. 3.9) структуре *ја/њи* — *он*, члан неутралан на променљиве улоге лица која учествују у разговору, тј. неутралан на „лице-улогу”.

1.5.4. Међусобна повезаност ових елемената се огледа и у истом, на самознаној основи заснованом начину означавања: оно што је самознано, тј. оно што је самознање (*ја*) или је утемељено на полу као најбитнијем самознаном својству сопственог бића (*она* — *он* или *он* — *она*, в. 2.2), то се не означава на показни начин, попут очевидног *ово/оно* — *шо*. Могуће је да је управо овакав (необележен) начин означавања, својствен само овим заменицама, створио привид да се тзв. треће глаголско лице тиче само личног *он*: да *шрчи* увек подразумева *он, она, оно*, а не и *ово, оно, шо*; *овај, онај, шај*, али и *све, неко, нешто, свако* и сл.

Елементи *ја* — *ми* с једне, и *он, она, оно* — *они, оне, она* са друге стране, означавају на начин који је врло сличан начину на који означава именица: *ЈА* — *он* је у основи исто што и *ЈА* — *Петар, дечак*; као што и *ЈА* — *ми* подразумева однос сличан односу *човек* — *људи, деће* — *деца*,

⁸ И осталим угловима посматрања односа међу јединицама ове заменичке структуре могли би одговарати термини из Морисове верзије теорије о знацима: функционалном углу посматрања (1.5.3) одговара његов појам *синтактика* (Исто: 28–36), а референцијално-семантичком (1.5.4) појам *семантика* (Исто: 36–54). Његовим дистинкцијама није покривен само први, категоријални (или „парадигматски”) угао посматрања елемената ове структуре.

место — места, број — бројеви, реч — речи, док она — оне подразумева однос једнак односу *жена — жене, сестра — сестре, клупа — клупе*.

Из овога произилази да су само *џи* и *ви* елементи који не означавају на овакав начин, јер у себи немају никакву унапред задату вредност. Ти елементи, у ствари, и не означавају, већ само о с л о в љ а в а ју: *џи — Пејре, дечаче; ви — људи, жене, мајџори*. Док *ја* и *он* значе и као издвојене и непримењене јединице (*ЈА* у свакој индивидуалној свести има вредност *јојма о себи*, а *ОН* значи 'лице м. пола'), — *џи* ван везе са одређеним лицем-предметом (и ван говорног низа) не значи, па као непримењена јединица (јединица свести) и не постоји.

Дакле, заменици *џи* је својствена посебна врста неутралности у односу на *ја* и *он*, што говори да би се из овог најскривенијег, референцијално-семантичког угла посматрања ове заменице морале представљати као структура *ја/он — џи*.

2. Семантичка структура *он/она — оно*

2.1. Категорији 'људско' (*ко*) припада и структура предметног *он/она — оно*, са елементима чија одређена референција почива на најопштијој разлици која се тиче природе људског бића. На вишој равни се подразумева критериј „биолошко време” (в. Ивић 2008), тј. најопштија семантичка разлика (опозиција) између зрелог (одраслог) и незрелог (младог) људског бића: *он/она* 'одрасло (м. / ж.) лице', *они* 'људи (мушкарци, жене и деца), мушкарци' / *оне* 'жене' — *оно* 'дете', *она* 'деца'.⁹ По критерију пола се на другој равни семантизује самознана разлика између два равноправна опозитна члана: *он* 'мушко људ. биће' и *она* 'женско људ. биће'.

Јасно је, дакле, да се полна разлика узима као битно диференцијално обележје одраслог лица, док је елемент *оно* 'дете, полно и у сваком другом погледу незрело људско биће' ознака неутрална на податак о полу. Та неутралност је могла бити мотивисана (1) аналошки — почетна инактивност и ирационалност детета могла се повезати са предметима из области 'не-људско' (исп. показно *оно*); али истовремено и (2) прагматички — могло се полазити од знања да дететов пол не утиче на однос заједнице према њему, тј. не утиче на то какву му пажњу и бригу заједница мора поклонити, и коју корист од њега може имати.

2.2. Ово је уједно и једина „предметна” заменичка структура у којој се сви елементи тичу природе онога што се означава, и једина структура која нема универзалну централну вредност према којој се управљају сви остали елементи. *Он* и *она* су два равноправна елемента, а примат једног или другог зависи од индивидуалне свести, тј. од пола говорног субјекта:

⁹ Вероватно је да елементарни категоријални податак 'људско' условљава појаву да *оно* стоји као једина неутрумска именичка реч у српском језику којој није својствена једнакост Н — А (Н *оно*, А *њега, га*).

самознано женско *она* 'као *ја* (жена)' као своју семантичку опозицију има мушко *он*, а самознано мушко *он* 'као *ја* (мушкарац)' — женско *она*.

Стога би нелогично било претпоставити да устаљени редослед ових елемената (*он*, *она*) и доминација м. рода у граматичким структурама сведоче о оновременој (или и ововременој) доминацији мушкараца у друштву. Логичнији је закључак да ови односи показују да је у оновременим људским заједницама језик управо стварала и развијала женска свест. Независно од тога да ли је у тим заједницама владао матријархат или патријархат, жене су морале бити те које одгајају децу, говоре, чувају и развијају језик,¹⁰ а мушкарци они који бораве негде ван, и који су, као најчешће неприсутни, могли бити само предмет разговора — бити лично-предметно *он*.¹¹ На посебну улогу жене у филогенетском и онтогенетском развоју указује, поред осталог, и термин *мајтерњи језик*, али и много шта у самим граматичким структурама.

2.3. У структури српског језика у очи падају „женски” завршеци у падежима заменица које означавају говорно лице и саговорника (*ја* и *џи*), тј. изразита подударност тих завршетака и падежних наставака у обе деклинационе врсте именица женског рода. Та је повезаност код једног дела именица била уочљива и у стсл. језику (тзв. мека промена именица на *-а*), а језичке промене су учиниле да у савременом српском језику падежни наставци именица ж.р. на *-а* постану скоро свугде једнаки са завршецима падежа заменице *ја*: Н *ја* — *душа*, Г *мене* — *душе*, Д-Л *мени* — *души*, И *мном* — *дуцом*.

Уочљива је и повезаност завршетака заменице *џи* и именица IV деклинационе врсте (именице ж. рода на консонант), где посебно место имају именице *кћи* и *маји*: Н *џи* — *кћи* (стсл. *дѣщџи*). Упоредноисторијски налази говоре да су се наставци зависних падежа именица IV врсте најпре могли развити према падежима заменице *себе*. Наиме, они говоре да је завршно *е* у генитиву те заменице „прасл. иновација”, те да је генитив и датив у „ие., балто слав., свеслав. и праслав.” био исти — *sebē* (Скок: *sebi*), односно, да је та корелативна заменица без номинативне форме (в. Радић 2009²) познавала само два лика: један за инструментал (са превојем *е/о*) и један за све остале падеже. То би говорило да се у парадигми именице *кћи* укрстио утицај заменице *џи* (номинативна форма) и заменице *себи* (облици зависних падежа): Н-А — *кћи/кћер*, Г-Д-И-Л — *кћери*.

2.4. Овај угао посматрања језичких појава говори да су неутемељена, те на изразито површној логици заснована ововремена феминистич-

¹⁰ Дијалектолозима је добро позната улога жене у очувању изворних језичких идиома, друштвене традиције и обичаја. На улози жене увелико почива и опстанак језика у билингвним срединама, неретко угроженог пред утицајима језичке мајоризације.

¹¹ То *ОН* је у говору српских жена-супруга било укорееено као уобичајена, неретко и једина језичка јединица која је репрезентовала мушкараца-супруга: „Њега [оног за кога је удата] она [супруга] не зове ни именом нити како другојаче, него само *он*. Старије жене држе да је ружно ако данас која жена зовне свога мужа по имену, а оне су остариле, не зовнувши мужа именом” (Милићевић 1894: 219).

ка схватања да је доминација мушког рода у граматици српског језика на неки начин повезана са доминацијом мушкараца у друштву. Феминистички оријентисани лингвисти превиђају да се, слично заменичким структурама (в. 1.5, 2.1, 3.9), и у свим другим опозитним структурама један елемент намеће као обележен, а други као необележен и неутралан (једнина, м.р. у називима лица и множинским именским јединицама, неутрум и 3. лице јд. у имперсоналним конструкцијама, итд.), — и да управо ти необележени и неутрални елементи омогућавају да говор „тече” и да се језик лако усваја (в. 3.9). Овај угао посматрања указује и на то да би такви модернички захвати, ако би се шире укоренили, могли поколебати стабилну логику граматичког устројства српског језика, што би се негативно одразило на мисао његових будућих изворних говорника.

3. Редослед заменичких елемената у онтогенези

3.0. Примат тзв. „трећег” лица и односи између елемената заменичке структуре *ја/џи* — *он*, али и односи између скоро свих заменичких структура и елемената, посебно се јасно показују у онтогенези. Онтогенеза указује на то да заменички елементи одражавају, одржавају и изражавају све категорије мишљења, те да они истовремено усмеравају развојне линије мишљења и говора. Скицу тог процеса на самим почетцима говорне развојне фазе једног детета (16—21. месец) илустроваћемо исечцима из говорних ситуација. Неке од тих говорних ситуација сам лично пратила, а са неким ме је упознавала мама мале Зоране, девојчице која за себе каже *До*.¹² Показује се да је мала До за 5—6 месеци превалила сложен пут од прве заменичке речи до првог везаног говорног *ја*.

3.1. Прву дечију заменицу чини општепредметно *ово*, којем претходе неизрециво показно *овде* и предметно (или треће) лице у глаголу (*неће*). Чињеница да заменица *ово* подразумева не само предметност већ и извесно место, указује на то да на плану сазнања (или на категоријалном плану) општепредметном *ово* мора претходити знано, али неизрециво ’где’, односно ’овде’.¹³ На то указује и родитељска интуиција која се у српском народу испољава кроз говорну игру у којој се на крају предговорне фазе деци постављају питања типа *Где њамејна љава*, *Где зека њије воду*, или сл. Вероватно је да управо таква питања усмеравају дете да разазнаје и издваја делове сопственог тела, тј. „места” на соп-

¹² Зорана је кћи Јелене и Маринка Вукадиновића, рођена 3. 01. 2008. године у Фочи (Република Српска). Подаци који следе односе се на период од почетка говорне фазе (април 2009) до завршетка рада на овом прилогу (септембар 2009). Дијалогске исечке сам бележила 12—14. IX 2009.

¹³ Овоме су супротстављени необразложени психолошки наводи да „образовање категорије објекта” претходи категорији простора (Пијаже 1982: 13). Чињеница је, међутим, да свако налажење „објекта”, па и „издвајање објекта”, подразумева „*џи*” као начин да се до њега дође, и одређено *место* на коме се налази.

ственом телу, и тако усавршава путеве који ће му омогућити приступ жељеном објекту — да на основу сопственог бића и самоосећања развије способност да издваја „предмете” (тј. „синкрете”, в. фус. 19) лоциране у његовом окружењу. Кад покаже на своју главу пипањем, односно на свој длан убрзаним додирима врховима прстију (кажипрстом!), дете је највероватније разумело само оно *где* — и показним гестом дало одговор *’овде’*. На ово указује и чињеница да се питање никад не формулише са *где је глава* или сл. — што би било питање које је усмерено на објекат, већ увек са *Где њамејна глава* — што је питање које је усмерено на *где*, и које дете вероватно прихвата као подстицај да покаже *’на ком месту’*, тј. *’на ком је месџу глава паметна’* (као у *Где ’на ком месџу’ зека њије воду*).

3.2. Изгледа да општепредметно *ово* *’ово овде* — ово што видим, волим, хоћу’ за извесно време представља реч коју на унутрашњем плану прати „синкретичка представа” у којој су место и предметност сједињени (в. фус. 19). Издвојено месно *овде* се код мале До појавило на исказном плану нешто касније, али као прва заменица која је уследила после *ово*. (Први пут је изговорено на отвореном простору у лику *одо*, уз показни гест. Тај лик је потом претворен у *овдо*, а касније у *оде* — увек уз показни гест.) Вероватно је да тек то раздвојено означававање места и предмета значи да је дете почело суштински издвајати „предмете”, да су *синкреџи* замењени неком врстом *комџлекса* (в. Виготски 1996: 106—114).

3.2.1. Чињеница да тзв. 3. лице у глаголу за дужи период прати само заменица *ово* мора бити доказ да та глаголска форма није примарно лична (примарно се не тиче *лица*), већ је општепредметна. Све указује на то да се из заменичког *ово* (и глаголског *неће*) најпре издваја везано самоговорно *ја*, потом везано саговорно *џи*, а тек на крају и лично-предметно *он (/она)*.¹⁴ Показује се да свим заменичким елементима који се појављују на самим почецима говорног развитка претходе на изражајном плану, а свакако и на менталном, заменички елементи из других, а не из исте структуре. Ко што неизрециво *овде* не припада структури у којој је општепредметно *ово* (*ово/оно — џо*), тако ни елементи који претходе заменици *ја*, и који омогућавају њену појаву, нису елементи структуре *ја/џи — он*.

3.3. На путу од општепредметног *ово* до првог везаног персоналног *ја* посебну улогу имају и одговарајући облици малобројних именичких и глаголских речи. Занимљива је појава да је у говору мале До присвојном *моје* и *мени* претходио именички облик који одговара форми генитива именица ж.р., што је функционална јединица којом је До истовремено изражавала односе који се у граматици означавају као *’адлативност, циљ*

¹⁴ Уочено је да у старијим индоевропским језицима (старогрчки и латински), и многом савременим неиндоевропским језицима (нпр. турски и монголски), „уместо личних заменица трећег лица постоје само показне” заменице (J. Lyons, *Semantics II*, према Клајн 1985: 102). Слично је било и у старом словенском језику, где је *он* „значило и показну заменицу и заменицу за треће лице” (Белић 1962: 223).

и посесивност'. Наиме, месец-два пре него је изговорила прво *мђје*, она је уместо ранијих глобалних речи типа *мама*, *Мае* / *Мае* (Ма̀ре, хип.), *дђда*, *Ана*, *Мђма*, *До* почела да користи облике *ма̄мѐ* 'хоћу да ме узме мама, хоћу да будем са мамом', *Ма̄јѐ*, *дђдѐ*, *Анѐ*, *Мђмѐ* 'иде деди — иде да има деду' и *Дђјѐ* 'Зоранино, тј. моје — у ситуацијама када држи или тражи нешто што јој припада или јој се допада'. Ова појава мора бити одраз развојне фазе која следи након фазе зване „издвајање објекта” (са којом је повезано показно *ово*), а коју Ж. Пијаже (1982: 15—16) објашњава као „избор објекта”, или „афективни избор објекта” и на менталном плану смешта у предговорни развојни период.

3.4. Сасвим је логична и сасвим очекивана појава да након ових облика уследи присвојно *моје*, које је функционалносинтаксички диференцирано од облика *Дђјѐ*:

— *Дђћ* 'сок' (стоји у чаши на столу).

— *Мђје!* 'мој сок'

— *Дај Дђјѐ! Дај До!* 'дај мени'

Напоредо са овим, појављује се и заменичко *мени* (други функционални еквивалент разложеног именичког *Дђјѐ*) које у исказима дететових жеља и потреба упућених саговорнику прати предметно, тј. треће лице глагола *доћи*:

До̄бѐ! Мѐни до̄бѐ! — уз посесивни гест, тј. учестали додир груди повијеним прстима десне руке.

3.5. Немало за тим појавило се и везано лично *ја*. Њему је непосредно претходила појава 'ти' интегрисаног у императив (исп. *Дај Дђјѐ! Дај До!*) и самознаног 'ја' интегрисаног у потврдне и одричне облике глагола *хђеђи*, што се јасно показује у говорној ситуацији:

Мама: *Затвори врата.*

До: *Нећу.*

Мама: *Затвори!*

До: *Нећу.*

Мама: *Наљуђиће се мама.*

До: *Неће.*

Мама: *Наљуђићу се стварно!*

До: *Оћу* (затвара врата).¹⁵

Свега 4—5 дана после ових ситуација, у њеном се говору појавило и формално обележено, али везано *ја* — и то најпре у „реченици”:

Ја ћу! — у ситуацији када покушава да сама себи обује ципеле.

¹⁵ Наведени примери показују да дете на самом почетку говорног развоја усвоји комплетан акценатски систем свога матерњег говора. Показује се и да читав акценатски систем носи само један глагол (*хђеђи*), те да усвајање елемената тога система има сасвим логичан след: изгледа да се прво учвршћују силазни (стари) акценти карактеристични за треће лице јд. овог глагола (*дђе*, *неће*, исп. и *мама*, *ђђђђа*, *дђда*, *баба*), па онда узлазни акценти (*нећу*, *оћу*) и поста акценатска дужина (*ма̄мѐ*). (Показно *ово* је у једном периоду варирано између *дђѐ* и *дђѐ*). Подсећамо да мала До расте у ијекавској средини, али је њен изговор у овој фази „екавски” (исп. *лђђо*, *деда*).

Вероватно је да ће то, и њему слична „везана *ja*” задуго остати једини вид употребе те заменице.

3.6. Иза тога се и претходна конструкција са дативом посесивног циља (*Мѣни дѡбѣ!*), која је била праћена показним гестом, — претворила у чист вербални израз:

Дѡби!

Почело се, дакле, устаљивати друго лице интегрисано у форму императива, што је увек израз дететових посесивних тежњи, тј. жеље да поседује оно 'што је лепо, што воли'.¹⁶ Исти смисао има и нешто раније потврђен глагол *Дај!* — који у овој фази обједињује и 'дај' и 'узми': мала До га изговара и кад тражи и кад даје.¹⁷

3.7. Све ово показује да елементарне заменичке структуре чине један целовит систем у оквиру кога ниједна структура није суштински независна од друге. На основу онога што се показало у говору мале До могао би се скицирати сасвим логичан след заменичких елемената у онтогенези. Логика тих односа би могла указати и на редослед заменичких, али и свих других граматичких елемената у филогенези. За разлику од онтогенезе, у којој на почецима говорног развитка стоји неизрециво показно *овде*, за филогенезу се као примарни елеменат мора претпоставити неизрециво самознано *ja*, јер је логично претпоставити да је језик морало развијати одрасло, самосвесно и активно људско биће, а не дете.

3.8. Изгледа да су неизрециви, тј. гестовно-показни и граматикализовани (интегрисани) заменички еквиваленти (глаголско лице и падеж) показатељи развитка одређене мисаоне категорије (или одређене менталне операције), односно развојне спремности да се нека елементарна јединица усвоји. Неизрециво показно *овде* и предметно глаголско лице (3.л. јд.) су најавили предметно *ово* (општепредметна категорија, неутрална на разлике које изражавају предметне категорије *ко* 'људско' / *шѣа* 'не-људско' — *који* 'предметно-појмовна категорија, неутрална на разлику *људско* — *не-људско*'),¹⁸ док је падеж најавио посесивно *моје* (први елеменат из категорије посесивности).

¹⁶ У то су време у њеном говору убедљиво најфреквентније речи придеви „(л)епо” и „ни(ј)е (л)епо” и глагол „(в)оли”. О месту ових речи у онтогенези, и о могућој улози заменице у подстицању метонимијских механизма у говору в. Радић 2009¹: 358, 350.

¹⁷ Вероватно је да се овиме да објаснити и честа појава да се у српском језику (у говору одраслих) неком ко се устеже да узме оно што му се нуди каже: *Ма дај, узми!*, а наредо са тим и *Дај, молим ње!*, *Ма дај, бежи!*, *Ма дај, шѣа кажеш?*, или сл. Можда се конструкције типа *дај узми* могу разумети као траг начина на који се речи примењују у најранијем детињству.

¹⁸ Неутралност заменице *ово* на све разлике међу предметима говора, укључујући и разлику између оног што је опoјмљено и неопoјмљено, унеколико оповргава уверења да се смисао свих дечијих речи битно разликује од смисла који оне имају у говору одраслих особа (Виготски 1996: 230—230). Кажемо *унеколико*, јер и њој тек предстоји уклапање у целовиту структуру (*ово/оно* — *шо*), мада је неспорно и да ће елеменат *ово* трајно остати резервисан за оно што је *овде* и *сад*. Овој структури више пажње посвећујемо у раду „*Који, неки... овај...* — придевске или именичке заменице” (Српски језик XV, у штампи).

Насупрот овом, појава самих елементарних јединица (заменица), које су, са изузетком заменице *ово*, у почетку увек везане и зависне (исп. *овде, моје, мени, ја — ја ћу*), представља одраз вербалног развоја, тј. одраз и израз постигнућа која произилазе из динамичне интеракције *дете — чланови породице*. Ако у заграде ставимо претпостављено неизрециво *овде* и незаменичке граматичке облике који су се одређеним редом појављивали у говору мале До, а заменичке елементе обележимо верзалом, добићемо скицу која у великој мери одговара психолошким налазима о редоследу менталних операција у онтогенези:

(показни гест 'место, овде') → („неће” 'интегрисана предметност'¹⁹)
 → ОВО → ОДО 'овде' →
 („маме” „Доје” 'посесивност'²⁰) → МОЈЕ → МЕНИ →
 („нећу”, „оћу” 'интегрисано говорно ја') → везано говорно ЈА (*ја*
ћу) →
 („дај” 'интегрисано саговорно *џи*') → ...²¹

3.9. Логика коју показује овај след елемената указује на то да ће се у следећој фази појавити везано вербализовано *џи* (коме ће вероватно претходити *џвоје* и *џебе*), док ће вербализовано *он* и *она* доћи знатно касније. Заменица *она* ће се у говору мале До појавити вероватно тек онда када почне причати о прошлим догађајима, тј. када почне употребљавати перфекат.

Све ове улоге заменица у онтогенези, и све њихове улоге у говору су се морале развити из примарних функција које су заменице имале (и имају) као самосталне и невезане ситуативне јединице. Говорни развитак ће бити заокружен тек онда када се и из говора, тј. из везе са другим речима издвоје, и у једну категоријално уређену целину уклопе сви елементи заменичког система. Место које неутрални чланови заменичких и граматичких структура имају у онтогенези, а посебно место које има предметно (или „треће”) глаголско лице и категоријално неутрална за-

¹⁹ Сматра се да почетну „схему објекта” дете образује врло рано, још у предговорној фази (Пијаже 1982: 16). Према учењу Л. Виготског (1996: 106—108), ти почетни „објекти” су, у ствари, „синкретичке представе”, „неуобличени и неуређени скупови”, „хрпе било каквих предмета” спојених „без довољног унутрашњег разлога”, тј. „спојених споља у дететовом утиску” и претворених у „сједињен лик” (106—107). Независно од тога каква је унутрашња природа тих првих дечијих објеката, заменица *ово* ће их увек примерено означити, јер је она неутрална на све разлике међу предметима говора, укључујући и разлику између физичког и метафизичког.

²⁰ „Избор 'објекта’” следи непосредно иза „образовања схеме 'објекта’” (Пијаже 1982: 15—16). У тој развојној етапи Пијаже не препознаје ментални зачетак категорије посесивности, на коју недвосмислено указује рано присвојно *мој*. Изражену дечију *посесивност* он је највероватније препознавао као „егоцентризам” (исп. „егоцентрична асимилација”, „чиста егоценетрична мисао”, и сл.), што је уједно и једно од најспорнијих места у његовом учењу. Почетну Пијажеову теорију о егоценетричној и аутистичној природи дечије мисли — која је касније нешто ублажена, али не и напуштена — уверљиво је оповргавао Лав Виготски (1996: 25—49).

²¹ Чини се да ова скица развоја заменичког система може представљати добру потврду уверења да „у развоју детета граматика претходи логици” (Виготски 1996: 132).

меница *ово*, недвосмислено потврђују класична учења о томе да су, по природи људског сазнања, примарни („првотни“) закључци „састављени од три члана [три *примарна елемента*] а полазе од једног средњег [тј. од једног *неуитралног* на податке из бинарне опозиције, ист. Ј. Р.]” (Аристотел: 1014б).

Београд

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел: Aristotel, *Metafizika* (предговор Анте Пажанин, превод Томислав Ладан), Globus, Zagreb 1988.

Белић 1959: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. II, у: Изабрана дела Александра Белића, том I, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1998, 423—582.

Белић 1962: Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, књ. II св. 1, у: Изабрана дела Александра Белића, том 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 153—325.

Бенвенист 1975: Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd.

Виготски 1996: L. S. Vigotski, *Mišljenje i govor*, Problemi opšte psihologije (tom drugi), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

ГРЈ: *Русская грамматика, том I*, Академия наук СССР — Институт русского языка, Москва 1980.

Ивић 2000: Milka Ivić, *O nekim aktuelnim problemima gramatike srpskog jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd, 89—94.

Ивић 2008: Милка Ивић, *Како српске језичке датости еџемплификују собом појмовну категорију „биолошког времена“*, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, Одељење језика и књижевности САНУ, Београд, 173—175.

Клајн 1985: Ivan Klajn, *O funkciji i prirodi zamenica*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd.

Клајн 2000: Иван Клајн, *Лингвистичке студије*, Партенон, Београд, 88—105.

Милер 2005: Barbara Kunzmann-Müller, *Opis zamenica u novijoj hrvatskoj, srpskoj i makedonskoj gramatografiji*, Научна конференција на међународниот семинар на македонски јазик, литература и култура, XXXII, Скопје, 365—378.

Милићевић 1894: М. Б. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Српска краљевска академија, Београд.

Морис 1975: Čarls Moris, *Osnove teorije o znacima*, BIGZ, Beograd.

Пијаџе 1982: Žan Pijaže, *Mentalni razvoj deteta*, у: Ž. Pijaže, N. Inhelder, *Intelektualni razvoj deteta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 7—44.

Пипер 1983: Predrag Piper, *Zamenički prilozii (gramatički status i semantički tipovi)*, Novi Sad.

Пор-Ројал: *PORT-ROYAL, Opća i obrazložena gramatika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2000.

Радић 2009¹: Јованка Радић, *Метафора и метонимија у дејинственој речи*, Српски језик XIV/1—2, Београд, 347—360.

Радић 2009²: Јованка Радић, *Заменички систем и заменица себе, се*, Српски језик у употреби, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац 2009, 213—226.

Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1972.

Станојчић/Поповић 2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматишка српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Стевановић 1975: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Хумболт 1988: Vilhelm fon Humbolt, *Uvod u delo o kavi jeziku i drugi ogledi*, Književna zajednica Novog Sada — Dnevnik, Novi Sad.

Йованка Радич

ЛОГИЧКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К СИСТЕМЕ МЕСТОИМЕНИЙ
(СТРУКТУРЫ Я/ТЫ — ОН И ОН/ОНА — ОНО)

Резюме

В статье местоименные структуры *я/ты — он* и *он/она — оно* рассматриваются в категориальном единстве и в оппозиционных структурных отношениях. Особое внимание посвящено тому, *что* связывает две эти структуры (принадлежность категории 'человеческий'), в частности вертикали, на которой элементы этих структур дифференцированы функционально или семантически. Элементы преимущественно рассматриваются как единицы, которые имеют самостоятельное значение (как направленные на определенный физический объект), и лишь спорадически как единицы речевой цепи. Исследуется природа каждого отдельного элемента и его место в этих трехчленных структурах, в соответствии с чем на одной стороне выделяется центральная значимость, а на другой — нейтральный элемент.

В статье демонстрируется, что обычное цепное представление элементов структуры *я/ты — он* соответствует только категориальному подходу, так как *я*, *ты*, *он* — единицы, относящиеся к одной категории. Прагматический подход указывает на отношения *Я — ты/он*, где *я* одновременно и центральный, и нейтральный компонент, тогда как функциональный подход указывает на структурные отношения *я/ты* (участники разговора) — *он* (лицо как предмет разговора), где *он* нейтральный, но не центральный компонент. Семантический подход демонстрирует другое отношение элементов: *я* и *он* обозначают и отдельные и неприменяемые единицы (*Я* в каждом индивидуальном сознании имеет значение *понятия о себе*, а *ОН* означает 'лицо мужского пола'), в то время как *ты* не имеет никакого заранее заданного значения, следовательно, этой единице, с такой точки зрения, принадлежит место нейтрального элемента: *я/он — ты*.

Другая местоименная структура представлена как *он/она — оно*. При ее рассмотрении подчеркивается, что это единственная местоименная структура, в которой все элементы соответствуют природе того, что они означают; и единственная структура, не имеющая центрального значимого компонента, по отношению к которому организуются все остальные элементы.

В работе анализируется и усвоение местоименных элементов в онтогенезе, на основе чего автором сделаны определенные выводы о взаимосвязи единиц всей системы местоимений и об особой роли нейтральных компонентов в развитии речи. Замечено, что роль нейтральных компонентов в развитии речи, особенно роль нейтрального местоимения *оно*, подтверждает классическое учение о том, что, согласно природе человеческого сознания, первые впечатления „состоят из трех членов”, при этом исходят из одного — нейтрального („среднего”).

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ЗНАЧЕЊЕМ РАДЊЕ ГОВОРЕЊА

ГОРДАНА ШТРБАЦ

UDC 811.163.41'37

У раду су истражена семантичка обележја фразеологизама којима се означава концепт 'радње говорења'. Утврђено је да се овим јединицама са изразитим обележјем експресивности могу вредновати различити сегменти радње говорења: садржај говорења, висина тона, начин артикулације, сврха обављања поменуте радње, говорно лице и мера у којој се ова активност остварује.

Кључне речи: фразеологизам, концепт 'радње говорења', семантичка обележја.

1. Уводне напомене. У савременом српском језику семантички концепт који се означава као 'радња говорења' најчешће је исказан неком од лексема из лексичко-семантичке групе тзв. комуникативних глагола (или *verba dicendi*), као што су *говориши, рећи, казати* итд. Међутим, у одређеним ситуацијама, када се исказ жели субјективно обојити, што је условљено нејезичким чиниоцима, исти концепт могуће је саопштити устаљеним лексичким спојевима који у структури нашег лексикона имају статус фразеологизама,¹ нпр. *говориши надувачко и нашироко, млађији иразну сламу, немаји длаке на језику, развезати језик* итд. Наведени фразеолошки обрти који на различите начине описују и вреднују говорну активност главни су предмет овог истраживања усмереног на утврђивање њихових основних семантичких особености.

За ову прилику ексцерпирано је око 120 фразеолошких обрта с архисемом 'говорити' / 'рећи', а као извори послужили су *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* Ј. Матешића (у даљем тексту ФР) и *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту РС).

2. Основна обележја фразеологизама. Специфична категоријална обележја фразеологизама утичу на начин на који ове језичке јединице упућују на говорну активност, што захтева и посебан приступ у њиховом разматрању. За разлику од лексема из групе комуникативних глагола које на концепт 'радње говорења' указују неким од својих лексичких значења удружујући се у току говорног процеса с другим јединицама и тако

¹ Како напомиње Д. Мршевић-Радовић, за спојеве ове врсте у литератури се још употребљавају термини: устаљени израз (обрт, конструкција), фразеолошка јединица (конструкција), идиом, идиоматски израз, нерашчлањиви скуп речи итд. (Мршевић-Радовић 1979: 459).

стварајући нове везе и преносећи нове садржаје, за фразеолошке обрте као већ постојеће, готове спојеве двеју или више речи карактеристичне су следеће особине: „1) значење цјелине које није једнако зброју значења појединих дијелова, 2) углавном стабилан ред ријечи и 3) чврста структура у којој су лексичке замјене веома ограничене, а граматичке не уносе семантичких промјена” (Менац 1970—1971: 4). Осим тога, фразеолошке јединице одликују се експресивношћу као својим основним категоријалним обележјем (Мршевић-Радовић 1987: 17), што значи да имају важну улогу при исказивању субјективног става — одобравања, неслагања, преувеличавања, ироније, сарказма и сл.²

3. **Концепт 'радње говорења'**. У разматрању семантичких карактеристика поменуте групе фразеологизама најпре ћемо се задржати на објашњењу концепта означеног као 'радња говорења'. Тај концепт подразумева говорну активност, тј. ангажовање говорних органа ради произвођења одређеног садржаја који ће у виду поруке бити саопштен природним људским језиком.³ Овако описан концепт 'радње говорења' обухвата неколико важних компонената: ГОВОРНИКА, тј. онога који обавља говорну активност, затим сам ЧИН ГОВОРЕЊА или произвођења садржаја и САДРЖАЈ који настаје као резултат тога чина. Радња говорења заправо је део комуникације,⁴ као ширег говорног догађаја, који представља један вид свеукупних интеракцијских односа међу људима. Стога комуникација, као знатно шири концепт који подразумева размењивање информација, поред поменутих компонената, укључује и САГОВОРНИКА као другог учесника коме је произведени садржај намењен и све оне елементе који

² Приређивачи *Фразеолошког рјечника* (Матешкић 1982) пошли су од следеће дефиниције фразеологизма: „Фраземи су јединице језика значењскога карактера које се као целина репродуцирају у говорном акту располагајући при томе најмање двема пунозначним (аутосемантичким) ријечима од којих барем једна упућује на семантичку претворбу, јединице које, због способности уклапања у контекст, попут сваке друге ријечи, могу вршити синтактичку функцију у реченици” (Матешкић 1982: VI). Из тога следи да су за ове јединице карактеристични: репродуктивност, формално устројство, идиоматичност и уклапање у контекст (Матешкић 1982: VI). Иако фразеологизме одликује стабилна структура и ограничена лексичко-граматичка заменивост њених чланова, о чему су писали А. Менац (1970—1971), М. Поповић (1980) и В. Ружић (Петровић 1985), у одређеним ситуацијама саставни делови ових устаљених спојева подлежу изменама различитих врста.

Теоријску разраду фразеологизама даје руска лингвистичка литература. На пример: А. И. Молотков (1977) у својој студији о фразеологизмима у руском језику утврђује њихов статус у језичком систему јасно их одвајајући од других устаљених спојева. На другој страни, семантичким обележјима фразеологизама бавио се В. П. Жуков (1978), који се посебно задржао на њиховом поређењу с лексемама те парадигматским односима и особености-ма које испољавају у погледу спојивости.

³ Коришћење природног језика у комуникационе сврхе условљено је, првенствено, постојањем одговарајућих биолошких предиспозиција тако да се оно јавља као изразита карактеристика човека (о процесу производње говора в. у: Кристал 1995). Е. Сапир, међутим, сматра да језик није инстинктивна и биолошки предодређена активност те да не постоје говорни органи, већ само органи који су „случајно корисни у произвођењу звукова говора” (Сапир 1992: 16).

⁴ За Р. Симеона комуникација је „споразумевање, опћење, саобраћај; саопћење, приопћење; давање или давање и примање информација, сигнала или вијести, говором, знаковима, гестама итд.” (Симеон 1969: 681).

су у непосредној вези с преношењем поруке саговорнику (ту се, пре свега, мисли на намеру говорног лица да говорном активношћу постигне одређени учинак). Пошто је у овом раду у фокусу радња говорења као један сегмент комуникационог чина, биће разматране компоненте релевантне за саму радњу, док ће остале бити занемарене.⁵

3.1. Употреба глаголских лексема, удружених најчешће с другим јединицама, за именовање концепта 'радње говорења' пружа могућност за исказивање најразноврснијих видова те радње зато што у њиховој семантичкој структури може бити истакнута било која од поменутих компонента. Тако је у примарном значењу глагола *говориши*: 'имати моћ, способност говора' (РМС) истакнута компонента која се тиче обављања саме радње, док се значењем 'служити се говором; саопштавати нешто речима, казивати' (РМС) наглашава компонента која се односи на произвођење одређеног садржаја, који, међутим, није спецификован ни у ком погледу, а најчешће је експлициран објекатском клаузом, нпр. *Говорио је да ће ошћушовати*. Уколико се изречени садржај жели квалификовати у неком погледу, то се постиже употребом одговарајуће допуне уз овај глагол (нпр. *Говорио је глупости* = 'оно што је говорио јесте глупост').⁶ На другој страни, постоје они глаголи из групе комуникативних у чијој је семантичкој структури већ садржан податак о природи онога што настаје као резултат радње говорења. Такав је нпр. глагол *нагваждаши* који има значење 'говорити бесмислице, наклапати, блебетати' (РМС). На сличан начин може бити истакнута било која компонента радње говорења, нпр. висина тона (*говориши гласно / викаши*), начин на који се остварује говорна активност (*говориши неразговешно + шихо / мрмљашти*) итд.

3.2. И у семантичкој структури фразеологизама различите компоненте радње говорења, такође, могу бити истакнуте и квалификоване. Међутим, у односу на лексеме из групе комуникативних глагола фразеологизми се понашају као маркирана језичка средства због изразите експресивности која даје субјективан печат целом исказу.⁷ Употреба фразеологизама за описивање говорне активности уместо одговарајућег глагола условљена је потребом за исказивањем субјективног односа према од-

⁵ Због овакве концепције истраживања изван његових оквира остали су фразеологизми чије значење подразумева обављање говорне активности да би се постигао одређени учинак, односно да би се на одређен начин деловало на саговорника. Такви су, на пример, фразеологизми: *бацаши* на кога *дрвље и камење*, *вући* кога *за нос*, *мазашти* коме *очи* итд.

⁶ М. Ивић наводи да се „уз глагол *говориши* именица само по изузетку јавља као објекатски конституент; у највећем броју случајева допуну репрезентује објекатска реченица. У ствари, транзитивност глагола комуникативних и интелектуалних радњи огледа се најчешће баш у факту да се уз њих прикључује, као 'предметни садржај', реченична информација" (Ивић 1972: 29). Допуне номиналног типа (нпр. *говориши истину*, *пријатне ствари*, *глупости*, *жодости*), како сматра М. Ивић, „указују неминовно на комплексан, акустичко-смиасони феномен" те „према глаголу комуникативне радње врше функцију унутрашњег објекта", што потврђује и „чињеница да се у појединим случајевима објекатска конструкција врло лако преобраћа у квалификативно-прилошку (нпр. *говорио је њамешне ствари* → *говорио је њамешно*" (Ивић 1972: 29).

⁷ Носиоци експресивности могу бити и поједини глаголи уколико нпр. припадају домену жаргонске лексике, али поменуте јединице нису предмет овог разматрања.

ређеном сегменту радње говорења који је онда истакнут и посебно вреднован. Због експресивне функције у језику радња говорења фразеологизма се не може представити на неутралан начин, па тако према глаголу у примеру *Павле ѓовори* нема одговарајућег фразеологизма: *Павле Ø*.

4. Семантичка обележја фразеологизама са значењем радње говорења.

У скупини фразеологизама са значењем радње говорења налазе се јединице које се међусобно разликују по начину фразеологизације,⁸ односно по граматичкој структури и лексичком саставу. С једне стране, ту су фразеологизми у којима позицију управног члана заузима глагол *ђоворити* или, ређе, неки други из исте лексичко-семантичке групе (*ђричаити*, *рећи* и сл.) допуњен или детерминисан различитим граматичким јединицама (именицама или именичким синтагмама у неком падежу, предлошко-падежним конструкцијама, прилозима итд.). Зависни члан тога споја носилац је фразеолошког значења⁹ и јавља се у улози квалификатора¹⁰ једног од аспеката радње говорења (нпр. *ђоворити на ѓола усћа*, *ђоворити (рећи, казати) с ѓола језика*, *ђоворити (рећи, ѓрођоворити) щито иза зуба (између зуба, кроз зубе)* итд.). На другој страни, цео израз може имати фразеолошко значење остварено међусобном упућеношћу његових чланова једних на друге и њиховим јединственим деловањем. Њихову граматичку структуру најчешће чини глагол, и то лексема која у свом нефразеолошком значењу обично упућују на неку физичку активност, и именица или именичка синтагма у неком падежу, предлошко-падежна конструкција итд. (нпр. *износити (чији) ѓрљав веш*, *млаштити ѓразну сламу (ђлођиње)*, *ударити у смућене вештрове* итд.).

⁸ У својој студији о глаголско-именичким фразеолошким обртима Д. Мршевић-Радовић (1987) користи термине компонентни и глобални фразеологизми, а своје поимање заснива на теоријским схватањима В. П. Жукова (1978). Према речима ове ауторке, компонентни фразеологизми јесу скупови у којима је један од конституената носилац фразеолошког значења, док други има једно од својих лексичких значења, али је обавезан структурни конституент фразеологизма, при чему је зависни смисаони однос међу њима једносмерно одређен (Мршевић-Радовић 1987: 63). Д. Мршевић-Радовић напомиње да компонентни глаголско-именички фразеологизам функционише као фразеолошка јединица захваљујући маркираном структурном облику и експресивном значењу именице, а под експресивношћу именице мисли се на „стилску маркираност лексема — архаичне, дијалекатске, жаргонске и сличне речи, које изван фразеолошке употребе не улазе у савремену књижевну лексику, али су општеприхваћене у склопу фразеолошких језичких јединица” (Мршевић-Радовић 1987: 73—74). Насупрот томе, глобални фразеологизми у целини исказују фразеолошко значење, а међу њиховим члановима постоји двосмерна смисаона зависност (Мршевић-Радовић 1987: 65).

⁹ У својим разматрањима семантичких карактеристика фразеологизама у руском језику В. П. Жуков уводи појмове „смисаони и фразеолошки центар” фразеологизма одређујући их на следећи начин: „Под смысловым центром понимается такой знаменательный компонент, который выполняет в составе фразеологизма смыслообразующую функцию Фразеологическим центром является такой знаменательный компонент фразеологизма, значение которого не вскрывается в современном русском языке даже потенциально” (Жуков 1978: 91, 93).

¹⁰ За зависни члан компонентног глаголско-именичког фразеологизма Д. Мршевић-Радовић наводи следеће: „У фразеолошкој синтагми именичка компонента с фразеолошким значењем у функцији је квалификатора / интензификатора управног глагола. Њом се даје додатно обавештење које се тиче остварења глаголског значења” (Мршевић-Радовић 1987: 73).

4.1. Семантичка систематизација фразеологизама са значењем радње говорења може се извршити с обзиром на компоненту у њиховој семантичкој структури која је посебно истакнута и квалификована, односно с обзиром на сегмент радње према којем је исказан став онога који се служи одговарајућим изразом. У том смислу могуће је издвојити класе фразеологизама у чијем је значењу истакнут(а) и вреднован(а): (1) садржај говорења (*млеићи језиком*), (2) тон испољен при реализацији радње говорења (*џоворићи на њола устиа*), (3) начин реализације говорне активности (*џовори као да има кнедлу у џрлу*), (4) сврха обављања те радње (*џројоведати у џустини*), (5) особина говорника (*бићи оштар на језику*) и (6) мера у којој се остварује радња говорења (*џоворићи (џричати) као навџен*).

4.1.1. Првом групом, дакле, обухваћени су фразеологизми у чијем је значењу наглашена компонента која се односи на садржај настао као резултат радње говорења тако да се за њих може дати општи семантички опис 'изнети / износити садржај с одређеном квалификацијом'. Ови устаљени обрти исказују позитиван или негативан однос према датом сегменту говорног догађаја, па се он у том смислу и описује.

У овој скупини најбројнији су фразеологизми с негативном експресивном вредношћу који се на основу прецизније семантичке анализе могу повезати у неколико мањих целина.

(а) Ту су најпре примери фразеологизама којима се садржај говорења оцењује као 'бесмислен', 'узалудан', 'бескористан', 'безвезан', 'луд', 'неповезан', 'замршен' и сл.: *џоворићи на јабану* 'говорити свашта без смисла';¹¹ *ни у кола — ни у саоне* 'говорити без везе, без смисла'; *џоворићи најамаи* 'говорити безвезно, само тако';¹² *џоворићи у бесџуће* 'говорити лудо и наопако'; *млаићији језиком* 'говорити шта било'; *млаићији џразну сламу (џлогиње)* 'говорити узалудно, без смисла, глупо; брбљати којешта';¹³ *млеићи језиком* 'говорити којешта'; *џродаваићи бурџије* 'говорити којешта'; *скакаићи с једноџ краја на друџи* 'без реда, неповезано говорити'; *скакаићи с џредмеића на џредмеи* 'говорити неповезано, збркано'; *удариићи у смућене веиџрове* 'почети говорити замршено'; у *џарџањ џоворићи* 'причати непромишљено, без смисла причати, говорити којешта'.

(б) Извесним бројем фразеологизама даје се неповољна квалификација предмета радње говорења који је у знатном броју случајева, када се упућује на појам с обележјем персоналност /+/, у исто време и адресат. Овај предмет посебно је назначен у лексикографској дефиницији израза локативском конструкцијом с предлогом *о* у улози тематске допуне¹⁴ уз управну глаголску реч. Изразима из ове скупине изречени садржај оце-

¹¹ Значења фразеологизама преузета су из ФР и РМС, али су сажета и у незнатној мери модификована како би била прилагођена потребама овог истраживања.

¹² Овај фразеологизам може имати и друга значења, што ће се видети у даљој анализи.

¹³ Наведени фразеологизам не мора обавезно указивати само на говорну активност, већ се њиме може вредновати и било која друга физичка радња јер, поред поменутог, остварује и значење: 'радити бескористан, јалов посао'.

¹⁴ О тематској допуни в. Ивић (1972).

њује се као 'лош, рђав, неповољан' за особу или предмет који су тема говорења. Такви су примери: *биџи зла (џоџана) језика* 'рђаво, лоше говорити о коме'; *брусџи (ошџриџи) зубе* на коме 'говорити много и неповољно о коме';¹⁵ *џовориџи (реџи) иза чијих леџа* 'говорити против кога';¹⁶ *износиџи (чији) џрљав вџ* 'говорити о коме ружне, прљаве ствари'; *вџаџи / износиџи џрљаво рубље* 'јавно говорити о приватним неспоразумима, размирицама'; *имаџи зао (џоџан) језик* 'ружно, злобно, лоше говорити о коме'; *имаџи зла (џоџана) усџа* 'ружно, клеветнички говорити о коме, не уздржавајући се од погрдних речи'; *исџираџи усџа* ким (чим) 'говорити јавно (у негативном светлу) о туђој несреџи, незгоди'; *џреџре-саџи* чије *косџи* 'клеветати, ружно говорити о коме мртвом'; *џриказайџи / џриказивайџи кога*, што *џрним бојама* 'реџи / говорити лоше, неповољно о коме, чему'; *џибаџи кога језиком* 'говорити о коме зло'.

Овој скупини могао би се прикључити и фразеологизам у *криве сџруне ударџи* чије значење 'у разговору почети говорити о чему што је неприлично' не подразумева сам процес приписивања негативне вредности предмету о којем се говори, већ иницирање говора о предмету за који се унапред зна да је негативно оцењен.

(в) Фразеолошким изразом *не бираџи речи* ('говорити оштре и увредљиве речи') садржај говорења оцењен је као изразито негативан и нарочито увредљив за саговорника којем је намењен. На негативно деловање садржаја на саговорника указује и значење фразеолошког израза *џибаџи џо чијој џлави* ('говорити, казивати коме неугодну истину').

(г) Негативна конотација али без конкретне квалификације садржаја основно је обележје израза *узџи / узимаџи кога*, што у *усџа* чије значење 'реџи / говорити о коме, чему, споменути / спомињати кога, што' у исто време укључује и предмет говора.

Фразеологизама с позитивним вредновањем садржаја говорења, на супрот претходно описаним, готово да и нема. Оваква значењска обележја имали би евентуално изрази *џуна су (коме) усџа кога*, чега ('стално и похвално говорити о коме, чему') и *џече коме мед и млеко из усџа* ('говорити слаткоречиво, ласкаво'),¹⁷ али они у неким случајевима не одражавају нужно позитиван однос и добру намеру онога ко се њима служи.

Неки изрази, као што су: *џовориџи (коме) из срца* ('говорити некоме оно што му је драго'), *казайџи / реџи / судиџи џо дуџи* ('казати, говорити онако како јесте, искрено, праведно'), *наз(и)ваџи сџвар својим именом* ('реџи / говорити отворено не бирајући блаже изразе, представити /

¹⁵ Наведени фразеологизам даје и податак о мери у којој се остварује радња говорења, о чему ће бити више речи у даљем излагању.

¹⁶ Део овог значења јесу и семантичке компоненте које указују на то да се овај вид радње говорења обавља 'без нечијег знања, тајно, подмукло, кришом'.

¹⁷ За фразеологизам *мед му каџе (џече) с језика (из усџа)* Д. Мршевић-Радовић (2008) каже да му је узор у библијском тексту. „Из овог симболичног језика какав је библијски, дошло је до преноса у свакодневну језичку праксу метафоре 'сладак' (мед, млеко и сл.) која се у библијском тексту односи на један други код, сасвим различит од људског, природног језика: то је универзални језик споразумевања којим се проповеда божја реч” (Мршевић-Радовић 2008: 25).

представљати ствари онакве какве су') и *и рећи на срж ствари* ('почети говорити о оном што је најважније'), својим значењем упућују на компоненту садржаја говорења, али не и на његову вредност јер је њима првенствено истакнут позитиван однос према самој радњи, док је информација о изнесеном садржају присутна, али није у првом плану.

4.1.2. У семантичкој структури фразеолошких обрта може бити доминантна компонента тона испољеног при реализацији радње говорења тако да они носе опште значење 'говорити / рећи служећи се тоном одређене висине'. Њима се тон квалификује на два основна начина — као изразито низак или као изразито висок па је тако могуће разликовати фразеологизме са значењем 'говорити / рећи тихо' (*говорићи на љола уста, говорићи (рећи, казати) с љола језика, говорићи (рећи, проговорићи) шито иза зуба (између зуба, кроз зубе)*),¹⁸ *говорићи у образ, говорићи (рећи) у бркове (брке), сјустийћи глас, сјустийћи шон*), односно са значењем 'говорити / рећи гласно' (*повисийћи шон, јустийћи глас, развалийћи уста*). Знатно је мањи број израза којима се указује на дубину гласа при остварењу радње говорења — *говорићи (рећи, грмећи, загрмећи и др.) (гласом) као из бачве и говорићи (гласом) као из бадња*. У већини случајева наведене јединице имају негативну конотацију.

4.1.3. Начин реализације говорне активности описан је групом фразеологизама с општим значењем 'говорити / рећи на одређен начин'.

У овој скупини најбројнији су обрти који квалификују карактеристике саме артикулације, одражавајући обично негативан, подругљив став онога ко се њима служи. Значење наведених фразеологизама указује на то да се радња говорења реализује:

(а) 'с муком, тешко, једва, усиљено' — *говори као да има кнедлу у ђрлу* 'говорити неразумљиво, с муком, преко воље'; *говорићи (одговарати) преко зуба* 'говорити једва, с муком, усиљено'; *ломийћи језик* '(о страном језику) слабо, једва, с муком говорити; тешко изговарати'; *превалийћи преко језика* 'изговорити што тешко, с муком, с много устезања';¹⁹ *превалийћи преко зуба* 'изговорити што с тешком муком'; *цедийћи / процедийћи кроз зубе* 'говорити / рећи полако, с муком, (про)говорити да се једва чује';

(б) 'неразговетно, нејасно, неразумљиво' — *говорићи (рећи) кроз нос* 'говорити, рећи неразговетно';²⁰ *говорићи (рећи) што иза зуба (између зуба, кроз зубе)* 'говорити, рећи што неразговетно'; *говорићи (мумлаји, мрмљаји и сл.) (себи) у браду* 'говорити нејасно, говорити за себе'; *жушајћи / прожушајћи речи* 'нејасно говорити, лоше изговарати, изговорити'; *зайиње коме језик* 'застајати у говору, неразумљиво говорити, муцати'; *мешајћи језиком* 'нејасно говорити, заплитати језиком (обично у пијанству)'; *илесйћи језиком* 'нејасно и неразговетно говорити, запињати у го-

¹⁸ Овај фразеологизам може имати и значење 'говорити неразговетно' тако да ће се он наћи и у наредној семантичкој скупини.

¹⁹ Овај фразеологизам употребљава се и у случајевима када одређена психичка стања као што су недоумица и оклевање утичу на остварење радње говорења.

²⁰ У РМС овај израз има значење 'имати назални изговор као говорну ману'.

вору, муцати'; *йлетше се коме језик* 'нејасно и неразговорно говорити, запињати у говору';

(в) 'одлучно, оштро, без предаха, брзо' — *џовориџи од комада* 'одлучно, одрешито говорити, говорити без предаха'; *џовориџи с коња* 'оштро, брзо говорити';

(г) 'полако, извештачено' — *џовориџи ѿо џиџару* 'говорити полако, извештачено, афектирајући';

(д) 'наглашавајући слокове' — *на раздељке (џовориџи)* 'раздвајајући слокове, наглашавајући сваки слог засебно (говорити)';

Знатно је мањи број фразеологизма којима се указује на то да се радња говорења остварује 'с лакоћом', 'глатко', 'течно' и сл., па истовремено одражавају позитиван однос према датом сегменту радње, нпр.: *џовори као да чиџа* 'лако говорити'; *џовориџи као из књиџе* 'говорити течно, вешто, лако, глатко'; *као из рукава (сиџаџи, џовориџи и сл.)* 'с лакоћом, без запињања, глатко, брзо говорити';²¹ *језик коме леџи као ѿо лоју* 'глатко и течно говорити'.

Осталим фразеолошким обртима из ове семантичке скупине начин на који се остварује радња говорења квалификације се из различитих угла ва као у примерима: *џовориџи на / кроз чиџа усџа* 'износити, објављивати своје мисли, идеје путем другог'; *џовориџи најамеџ* 'говорити по сећању'; *доџи / долазиџи / (наилазиџи, наиџи)* коме *на усџа* 'говорити, изговорити што по сећању'; *изнеџи, износиџи (даџи)* што *на велико звоно (на велика звона)* 'реџи, говорити о чему јавно, на сва уста'.

4.1.4. Фразеолошким обртима којима се обележава радња говорења може се упућивати и на сврху обављања те радње, али најчешће у негираној форми тако да се њихово опште значење своди на следеће 'говорити / реџи, узалуд, без успеха'. Узалудност и неуспешност обављања говорне активности најчешће произилазе из чињенице да онај коме је намењен изнесени садржај често не жели да га чује или прихвати. Овој скупини припадају следећи фразеологизми: *џовориџи (џричаџи) џлувим усџима, џовориџи у ваздух, џовориџи у веџар, као џлувима џовориџи, као да камену џовориџи, џроџоведаџи у џусџињи, џроџиџи језик, џроџиџи / џоџроџиџи речи, џуџиџи језик, џуџиџи / усџуџиџи (оџуџиџи)* на чему зубе, у *веџар џириџи*. Ови устаљени обрти имају негативну конотацију.

4.1.5. Повећу групу чине фразеологизми којима се преко радње говорења квалификује сам говорник, и то тако што се издваја једна карактеристика говорне активности која се јавља као резултат одређене тренутне или трајне особине говорника. Ови изрази имају заједнички семантички опис: 'говорити / реџи на одређен начин који квалификује говорника'.

Једном скупином ових фразеологизма углавном се у позитивном смислу карактеризује говорник, односно његов однос према саговорницима.

²¹ Прва три фразеологизма припадају и скупини оних који у исто време квалификују и особености самог говорника јер њихова значења још указују на то да се одређени садржај излаже 'мудро', 'са знањем' и сл.

(а) На једној страни налазе се фразеологизми којима се указује на то да се радња говорења остварује 'отворено, искрено, јавно, без страха', тако да се и сам говорник у актуелном тренутку квалификује као 'отворен, искрен, неустрашив'. Овде се прикључују следећи примери: *биџи оштар на језику* 'одлучно и бритко, отворено говорити'; *говорџи (казати, рећи)* коме што у очи 'говорити / рећи, отворено, без страха, без стида'; *говорџи (рећи)* у зубе 'говорити / рећи отворено, поштено, непосредно'; *иџрати ошворених карџа (с ошвореним карџама)* 'јавно говорити истину, ништа не скривати'; *имаџи оштар језик* 'одлучно и отворено говорити'; *казати (рећи, скресати)* што коме у брк 'рећи отворено, у лице, без устручавања, без околишења'; *казати (рећи, кресати / скресати)* коме истину у лице (у брк или очи) 'казати, рећи коме отворено истину, без страха'; *немаџи длаке на језику* 'не устручавати се казати своје мишљење; отворено и смело говорити'; *ошкрџи, (ошворџи, џоказати) своје карџе* 'отворено говорити, престати скривати своје мисли, намере'.

(б) На другој страни примери као што су *ваџати / ваџнуџи сваку реч* 'промишљено, сталожено говорити / рећи'; *обузда(ва)џи језик* 'савлада(ва)ти се у говору, промишљено говорити'; *чуваџи језик* 'пазити да се не говори што се не сме, опрезно говорити' оцењују говорника као 'промишљеног, опрезног, уздржаног' вршиоца дате радње.

Фразеологизмима из ове групе могу се квалификовати и негативне особине радње говорења, односно негативне особине које говорник испољава при обављању те радње. Овим изразима говорник се оцењује као:

(а) 'брзоплет, непромишљен' — *биџи брз на језику* 'непромишљено говорити'; *биџи брз на речима* 'брзо и непромишљено говорити'; *џруџиџи (џусџиџи) језик* 'рећи слободно не водећи рачуна о последицама';²² *џуџиџи језик иза зуба* 'говорити не размишљајући'; *ошимаџи се / ошеџи се (ошкџи се)* коме из усџа 'нехотице говорити / изрећи што'; *силазиџи / сиџи* коме с усџа 'говорити / изрећи што (обично нехотице)';

(б) 'заједљив, дрзак, безобразан, брбљив' — *брусџи језик* 'заједљиво и оштро говорити'; не остати дужан, бити дрзак у одговору; *имаџи дуџ(ачак) језик* 'бити брбљив, много и безобразно говорити';²³

(в) 'осоран, оштар, узбуђен, љутит' — *говорџи на јџаџан(у)* 'осорно, оштро говорити'; *дизџи џон* 'жестоко, узбуђено говорити'; *џовисџи џон* 'љутито, заповеднички говорити';

(г) 'онај који нерадо и преко воље обавља радњу говорења' — *биџи слаб на језику* 'мало и нерадо говорити; не бити речив'; *говорџи као џреко баџине* 'нерадо, тешко, преко воље говорити';

(д) 'охол, горд, надмен' — *говорџи џреко џлеџа* 'говорити с висока, охоло надуто'; *говорџи с висока (с висине)* 'говорити надуто, охоло, с презиром, правећи се важан'; *говорџи с џиџедасџала* 'говорити с висока, надуто';

²² Изразом *џруџиџи језик* може се исказати и мера у којој се обавља радња говорења.

²³ Значење наведеног фразеологизма у исто време указује на природу садржаја који се износи и меру у којој се радња говорења остварује па се преко тога квалификује и говорник.

4.1.6. Једна мања skupина фразеологизама својим значењем указује на меру у којој се радња говорења остварује па се оно може свести на следећи семантички опис 'говорити у одређеној мери'.

У оквиру ове групе на једној страни могу се издвојити изрази којима се саопштава да се наведена глаголска радња реализује у 'великој мери' због чега имају семантичку интерпретацију 'говорити много / без престанка / опширно / превише' и сл. Неки од фразеологизама упућују на то да ова мера превазилази оптималне границе па се њима даје негативна квалификација радње говорења. У овој skupини налазе се примери: *бићи јак на језику* 'много и аргументовано говорити'; *џоворићи (џричаћи, викаћи и др.) на сва уста* 'говорити много, гласно, јавно, не уздржавајући се'; *џоворићи надуџачко (надуџо) и нашироко* 'говорити опширно, преопширно, подробно'; *џоворићи (џричаћи) као навијен* 'говорити без престанка, без предаха, превише'; *(ис)џружии језик* 'пуно говорити без потребе'; *језик се коме развезао (одрешио)* 'говорити много и опширно'; *не саставићи (не склајаићи) уста* 'непрестано говорити, брбљати'; *џовући циј до краја* 'рећи, изговорити све'; *развезаићи језик* 'почети много говорити, распричати се'; *разрешиићи језик* 'почети говорити, распричати се'; *џрошиићи језик (речи)* 'говорити, причати (обично много)'.²⁴

На другој страни, изрази *бројаићи речи* и *џишедеићи речи* подразумевају реализацију радње говорења у 'малој мери'.

Истој семантичкој групи могу се прикључити и фразеологизми који указују на понављање истог садржаја више пута, при чему је овај поступак негативно вреднован, нпр.: *дераићи истиу (сџару, своју) козу* 'говорити, тврдити, понављати једно те исто'; *млаиићи истиу сламу* 'говорити и тврдити увек једно те исто'; *џеваићи истиу џесму* 'говорити увек исто'.

5. Закључак. Како показује анализа, група фразеологизама којима се описује радња говорења веома је бројна и семантички разуђена. Осим тога, ове јединице међусобно се разликују и према начину фразеологизације, односно према својој граматичкој структури и лексичком саставу.

Будући експресивни, ови изрази увек издвајају један сегмент радње говорења и квалификују га тако да је њима немогуће на неутралан начин исказати говорну активност. Фразеолошким обртима са значењем радње говорења могу се описати и вредновати различити сегменти те радње: садржај говорења, висина тона, начин артикулације, сврха обављања поменуте радње, говорно лице и мера у којој се ова активност остварује. Важно је напоменути, а то се види и на основу анализе, да је истим фразеологизмом могуће вредновати различите компоненте говорне активности. Највећи број фразеологизама из ове семантичке групе наведене компоненте квалификује на негативан начин, а у исто време они имају и негативну конотативну вредност.

Нови Сад

²⁴ Неки од ових фразеологизама у свом значењу садрже додатне компоненте које квалификују и неки други аспект радње говорења.

ЛИТЕРАТУРА

- Дешић, Милорад (1984). Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика. *Лексикографија и лексикологија*. 53—65.
- Жуков, Влас Платонович (1978). *Семантика фразеологических оборотов*. Москва: Прогресс.
- Ивић, Милка (1972). О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи. *Зборник за језик и књижевност*. 1: 27—32.
- Кашић, Јован (1971). Фразеолошке појаве у приватним писмима из прве половине XIX века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XIV/1: 91—102.
- Кашић, Ј. (1984). Фразеологија у делу Милована Глишића. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 13: 13—18.
- Кристал, Дејвид (1995). *Кембричка енциклопедија језика*. Београд: Нолит.
- Матешић, Јосип (1982). *Фразеолошки речник хрватскога или српског језика*. Загреб: Школска књига.
- Менац, Антица (1970—1971). О структури фразеологизма. *Језик (часопис за културу хрватскога књижевног језика)*. 1: 1—4.
- Менац, А. (1978). Нека питања у вези с класификацијом фразеологије. *Филологија*. 8: 219—226.
- Менац, Антица, Финк-Арсовски, Жељка, Вентурин, Радомир (2003). *Хрватски фразеолошки речник*. Загреб: Наклада Љевак.
- Молотков, Александр Иванович (1977). *Основы фразеологии русского языка*. Ленинград: Наука.
- Мршевић-Радовић, Драгана (1979). О фразеолошким јединицама. *Књижевност и језик*. 2—3: 457—465.
- Мршевић, Д. (1982). Фразеолошка јединица и њен синтаксичко-семантички динамизам. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 11/2: 87—92.
- Мршевић-Радовић, Д. (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Мршевић-Радовић, Д. (1988). Фразеолошке иновације и језичка норма. *Књижевност и језик*. 35/3—4: 281—288.
- Мршевић-Радовић, Д. (2008). Чудотворни камен или мед и млеко под језиком. У: *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије. 22—27.
- Петровић, Владислава (1982). Неки типови трансформација фразеолошких израза у језику новина. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XXV/2: 103—111.
- Петровић, В. (1985). О мобилности глаголских облика у фразеолошким изразима. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 14: 113—119.
- Петровић, В. (1989). *Новинска фразеологија*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Петровић, В. (1998). Употреба фразеологије у комедијама Ј. Ст. Поповића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLI/2: 103—111.
- Поповић, Миленко (1980). О фразему и замјенљивости његових елемената. *Из фразеолошке проблематике* (ур. А. Менац). 47—55.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска и Матица хрватска (1967—1976). Нови Сад — Загреб.
- Ружић, Владислава (2008). Тематско-семантичко поље: однос човека према раду (радан, вредан / нерадан, лењ). *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*. 2: 301—316.
- Сапир, Едвард (1992). *Језик*. Нови Сад: Дневник.
- Симеон, Рикард (1969). *Енциклопедијски речник лингвистичких назива*. Загреб: Матица хрватска.
- Црњак, Ивана (2002). Прилог лексичко-семантичкој анализи фразеологизама за квалификацију човека. *Прилози проучавању језика*. 33: 133—153.

Gordana Štrbac

PHRASES WHICH DESIGNATE ACTION OF SPEAKING

S u m m a r y

The paper deals with phrases which designate action of speaking. These phrases can mark different segment of speaking: contents of speaking, tone, the way of articulation, purpose of speaking, a person that speaks and the measure of speaking. They evaluate these segments and express mostly negative attitude.

НОМИНАЦИЈА ФАЗИ ВРЕДНОСТИ ИЗМЕЂУ АНТОНИМСКИХ ПОЛОВА

ГОРДАНА ШТАСНИ

UDC 811.163.41'37

У раду је сагледана реализација и номинација степенстих међувредности између два антонимска пола са становишта фази логике. Утврђене су основне концептуалне вредности које омогућавају развој градабилности на примерима именичких, придевских, глаголских и прилошких антонимских парова односно низова ексцерпираним из *Речника српскохрватског књижевног језика I–VI* (РМС). Указано је на значај субјективне процене, као и на утицај прецизне мерљивости одређених физичких појава на номинацију фази вредности.

Кључне речи: фази логика, антонимија, фази вредности, номинација.

1. Фази логика представља својеврстан логички систем са фокусом на феномену истинитости. За разлику од „логике аристотеловског типа у којој се појаве и наши судови о њима подвргавају разврставањима по обрасцима оцењивања с обзиром на вредности тачности/нетачности, истинитости/лажности, *фази* логика омогућује размишљање о рангирању, степеновању исказа” (Радовановић 2008: 14–15). Степени истинитости и вероватноће изражавају се у распону од 0 до 1 (1 стоји за апсолутну истину, 0 за апсолутну лаж), а апсолутно истинити и апсолутно лажни представници имају одређене концептуалне и категоријалне вредности. У том распону од 0 до 1 могућа је реализација средњих фази вредности, са вишим или нижим степеном истинитости. У изражавању ових вредности користе се нумеричке али и језичке варијабле, тако се, на пример, категоријом *узраси* могу изразити вредности *млад* и њен антоним *стар*. Веома често се нумеричке и језичке варијабле комбинују у циљу што прецизнијег изражавања степена истинитости у оквиру одређених категорија.

Полазећи од „темељне старе дилеме: да ли је то (и) сам свет „фазичан” или је такав само језик што о њему беседи” стварају се бројне могућности за лингвистичка истраживања, која откривају континуум појава насупрот схватању о језику као феномену који категоријално бива јасан у сваком сегменту своје.¹

Очигледна је, стога, веза између принципа фази логике и језичког феномена градуелности,² који се може описати и као вид концептуали-

¹ О овоме више видети у: Радовановић (2008).

² О феномену градуелности видети у: Радовановић (2008).

зације и номинације различитих фази вредности, које се могу сагледати у различитим језичким манифестацијама, а посебно на плану суптилног семантичког нијансирања, нарочито у домену изражавања квантитативне или квалитативне димензије одређених појмова.³

Тако појму истинитости односно неистинитости у логичком смислу пандан може бити семантички однос супротности (којим се обухвата и појам лажи и истине, негативног и позитивног...), са (потенцијалним) вредностима које се развијају између супротстављених полова.

2. Феномен супротности представља незаобилазно поље истраживања како у филозофији тако и у логици. Према речима Љ. Шарић „Појам је супротности један од основних појмова у временски различитим филозофским системима. Из супротних појмова произилазе — као из основних и очигледних — и истодобно с њима завршавају филозофске теорије” (Šarić 2007: 11).

Наводимо Хегелов приступ, који, у извесном смислу, представља синтезу филозофског и логичког аспекта. Познато је Хегелово схватање контраста или супротности као најопштијег од свих односа, односно као јединство истости и различитости. Тако је супротност логичка категорија која је одређена дијалектичким односом супротних појмова, те се однос потврдног и негација дефинише као супротност.⁴

Са становишта логике контрадикторна координација је у основи лексичке антонимије. Контрадикторни појмови негирају једни друге и међусобно се искључују (*црн* — *бео*). Међутим, у контрарним логичким односима⁵ налазе се појмови међу којима постоји највећа различитост која их чини вршним појмовима и међу којима је логички могућ средњи појам (*мрзао* — *ћрохладан ... хладан*).⁶ Утицај филозофског и логичког поимања супротности видан је и у лингвистичко-семантичком домену, нарочито у покушају диференцирања различитих типова супротности.⁷

Чињеница је да се антонимија заснива на семантичком односу супротности, односно да је језичка антонимија израз супротности. Чињеница је, такође, да није једноставно идентификовати семантичка својства лексема релевантна за успостављање антонимије. Истовремено се намеће питање да ли таква својства произилазе из саме семантичке структуре лексема или су условљена и контекстом, те да ли се контек-

³ Овај се феномен огледа и у чињеници да је „језик систем организмичког типа, чини се делови налазе у односу веће или мање међусобне условљености и функционалне подршке, без способности за самостално функционисање, по правилу без оштрих граница између делова тог система, са мноштвом прелазних облика” (Пипер 2002: 134).

⁴ Нису занемарљива ни класична филозофска сагледавања феномена супротности. Аристотел је издвојио следеће типове супротности: унутар једне врсте (*црно* — *бело*), између врста (*иправда* — *неиправда*) и супротност која чини категорију (*добро* — *зло*). По Платоновом схватању, супротности се прожимају, па тако све што је мање, мањим настаје из већег и обрнуто (према Šarić 2007: 10).

⁵ Контрарни или супротни појмови не обухватају у потпуности опсег одређеног појма.

⁶ О сагледавању проблема супротности у оквиру историје филозофије и логике више видети у: Šarić (2007).

⁷ О типовима супротности видети више у: Šipka (1998).

стуално условљена међулексичка супротност сматра правом антонимијом, као и многи други проблеми.

О овим се питањима веома дискутовало и у иностраној и у домаћој науци. Навешћемо само неке ставове. Према схватању С. Толстој, лексеме које у језичком систему означавају супротне појмове могу бити повезане различитим односима: то могу бити класични антоними (*добро — зло, лако — тешко*), али могу имати и сложенији карактер, те њихова семантичка веза не мора бити подведена под строги појам лексичких антонима (*мајка — маћеха, вук — браћ, млеко — вода*) (Толстој 2008: 498).

Р. Драгићевић такође сматра да супротност међу лексемама није увек исте врсте. Она издваја један тип супротности који се може назвати лексичком антонимијом, а то је супротстављеност независно од контекста и унутар контекста (Драгићевић 2007: 266).

Према мишљењу М. Турк, „antonimi su leksemi kojima se suprotstavljaju primarne semantičke realizacije. O suprotnosti dvaju značenja može se govoriti samo ako su usporediva. Za usporedivost mora postojati zajedničko opće svojstvo koje osigurava semantičku ravnotežu suprotstavljenih leksema” (Turk 2004: 87). Према савременим лексиколошким истраживањима, категорија семантичког садржавања (термин који користи Р. Драгићевић) односно успоредивости представа чине основу за индукцију праве антонимије.⁸

3. У овом раду се разматрају могућности реализација фазе вредности између два антонимска пола, којима је аналогна нумеричка вредност 0 и 1, на примерима, лексичким паровима и низовима са супротним значењем, ексцерпираним из *Речника српскохрватског књижевног језика I—VI* (РМС).⁹

Циљ рада је да се сагледа:

- реализација и номинација фазе вредности између два антонимска пола у зависности од њихове појмовне вредности;
- значај субјективне процене и утицај прецизне мерљивости одређених физичких величина на номинацију њихових фазе вредности.

4. Грађа је систематизована према морфолошкој припадности лексичких парова повезаних семантичким односом супротности.

4.1. Међу именичким антонимима веома су бројни термиолошки парови, са високим степеном термиологизације, или са општијом тер-

⁸ На антонимију дакако да утиче и феномен полисемије, те се издвајају и вишеструки антоними, односно вишезначне лексеме које су са својим значењима у супротном односу према различитим лексемама: *сипар* и *млад*; *сипар* и *нов*; *сипар* и *модеран*. Ово је и спона са контекстуалном антонимијом. Међутим, овим се проблемом у раду нећемо детаљније бавити.

⁹ На пример:

активно прил. 1. залажући се у акцији, узимајући живог учешћа; вредно, марљиво; супр. **пасивно**.

акциденталан, -лна, -лно фил. = акцидентан случајан, небитан, променљив; супр. битан, **суштински**.

минолошком вредношћу.¹⁰ У оба случаја у основи лексичке антонимије је контрадикторна координација, тј. међусобна искључивост (*активна* — *пасивна* [банк.], *какофонија* — *еуфонија* [поет.], *колоид* — *кристалолоид* [хем.], *транслација* — *ројација* [физ.]; *анализа* — *синтеза*, *ајсолућности* — *релативности*, *асоцијација* — *дисоцијација*). Љ. Шарић сматра да „različitim vrstama antonima pripadaju suprotnosti terminološkog tipa”.¹¹ Иако се њено мишљење наизглед разликује од наведеног, она ипак констатује да се „svi oni približuju komplementarnosti” и да је за њих потпуно неважна категорија ступњевања (Šarić 2007: 96). Комплементарност је, наиме, последица контрадикторности, која управо блокира степеновање у неметафоричном изразу, какав је језик науке.

Као што је и очекивано, у групи општих именичких антонимских парова остварени су различити типови супротности.

Именице са апстрактним значењем у антонимском пару, претежно су антропоцентричне и везују се за концепте емотивне, духовне или интелектуалне сфере човека: осећање (*љубав* — *мржња*), стање (*свесћ* — *несвесћ*; *јавда*, *јравица* — *нејавда*, *кривда*; *јава* — *сан*), став (*истина* — *лаж*), својство (*зло* — *добро*).

Међу њима се однос супротности углавном заснива на принципу искључивости односно негацији. Негација позитивног појмовног садржаја, као што је познато, углавном се остварује префиксима *не-*, *без-*, *а-* или разнокоренским именицама. Како наводи Љ. Шарић, антоними с префиксом *не-* немају само „jednostavno svojstvo negacije, nijekanja” (2007: 91). Наша грађа, такође, показује да се у случају лексичко-семантичке релације засноване на негацији постоји могућност развијања фази вредности од позитивног до негативног пола, од 0 до 1.

Као пример послужиће лексички низ: *свесћ* — *јолусвесћ* — *бесвесћ* — *несвесћ*. Могуће је закључити да су семантичким компонентама *стање* и *јроцес*, којима се може придружити и *јосћућности* у реализацији (*јубити свесћ*, *изјубити свесћ*), услов за стварање међувредности између опозитних полова. И када лексеме у потпуности покривају одређени појмовни домен и међусобно се искључују, попут *истине* и *лажи*, глаголи са којима су оне у семантичкој вези и у објекатској функцији (открити, сазнати, спознати, дознати, борити се за *истину*) и (открити, сазнати *лаж*) указују на извештан процес: *истина* — *јолусћина* — *јолулаж* — *неистина-лаж*.¹² Па тако и *јава* — *јолујава*, *јолусан* — *сан*.

У наведеним примерима деривационо-семантички потенцијал за исказивање фази вредности садржан је у форманту *јолу-*.¹³ Лексеме са

¹⁰ Са високим степеном терминологизације су лексеме које се користе само у домени одређене струке односно професије, а под општијим терминима подразумевамо лексеме које истовремено имају и термилошку и општију вредност.

¹¹ Припадност термилошког антонима одређеној врсти може се одредити на основу припадности блискозначних речи из општег фонда које су међусобно прави антоними: *архаизам* и *неологизам* према *стар* и *нов*, *ијано* и *форше* према *тихо* и *јласно*, *снажно*, наводи Шарић (2007: 96).

¹² У РМС *јолусћина* је непотпуна, делимична истина, а *јолулаж* је непотпуна *лаж*.

¹³ У РМС *јолу-* као први део сложеница значи нешто што је само напола или само једним делом оно што значи други део или је по величини, вредности, трајању само поло-

овим формантом често граде „један необичан тип неправе антонимије који се назива синоантонимија. То је синонимијска употреба антонима: *йолуйун — йолуйразан, йолушала — йолузбиља*”.¹⁴ Међутим, синонимијска релација унутрашњих чланова у лексичком низу не доводи у питање антонимијску релацију лексема на опозитним половима, као ни изражавања односно постојање фазе вредности између њих.

Овој семантичкој категорији именица припадају и деадјективне именице, настале по творбеном моделу: придевска основа + -ост (*сйаростй — младостй, безвредностй — вредностй, йојединачностй — ойшйностй*). И међу њима је заступљен исти тип супротности (међусобна искључивост и негација). Како је њихова мотивација придевска, целокупан потенцијал мотивних речи преноси се у деривате, који су формално именице, али је њихово значење, у првом реду, квалитативно.

Исти је случај и са лексемама деривираним суфиксима -оћа: *јевйи-ноћа (јевйи-ноћа) — скуйоћа; -ост/-оћа и -ина: брзина — сйоростй / край-коћа — дужина*. Њихова квалитативна димензија требало би да обезбеди могућност за реализацију степенастих вредности, али грађа показује супротност. Један од разлога одсуства лексикализације прелазних вредности између опозитних полова је морфолошка припадност именицама из које произилази и значење сведено на *особину* или *својство* садржано у творбеној основи. У њиховом случају могућност степеновања дате особине није угрожена, што потврђују модели синтагматске номинације постојећих средњих вредности (*веровайностй — мала веровайностй — неверовайностй; корисностй — мала корисностй — бескорисностй*), која ће се, ипак, у пуној мери испољити код немотивисаних придева и то са различитим могућностима номинације (*брз — йребрз — веома брз — изузејино брз — йресйор — веома сйор — сйор*). Полисемантична структура мотивног придева и једнозначност деривираних деадјективних именица управо то и потврђују.¹⁵

Девербативне именице по творбеном моделу: глаголска основа + суфикс, такође граде антонимске парове, без реализованих међувредности. Најчешће су то деривати са суфиксом -(а)к: *добитйак — зубитйак, йочетйак — свршетйак, састйанак — растйанак; -о: одмоћ — йомоћ* или -ње: *деловање — мировање* или *крейшање — мировање*; префиксираних именица типа *потеп асти: издах — уздах* (Клајн 2003: 215). У њима су семантички остварени углавном почетак односно крај вршења радње, а поједине имају мање или више предметно значење (Клајн 2003: 25), те је стога онемогу-

вина онога што значи други део: *йолукузла, йолубрай, йолугодишйте; йолуодевен, йолусий, йолудивльи, йолулево, йолулежећи, йолузгласно*.

¹⁴ Термин синоантонимија и наведени примери употребљени су у монографији Драгићевић (2007: 274).

¹⁵ На пример, придев *йојединачан* је вишезначан. РМС бележи следећа значења: 1.а. који је одвојен из реда других, који није здружен, у заједници с другима, који је посебан за сваку особу, за сваки случај. б. (у именичкој служби, одр.) оно што је посебно, издвојено из реда других. 2.а. који врши, изводи, у коме учествује појединац. б. који се налази у личном, индивидуалном руковању, поседу и сл. 3. неки, понеки, поједини. *Појединачностй* је особина или стање онога што је појединачно; супр. општост, опфенитост.

ћена градабилност, а њихов је однос супротности, такође, комплементаран.

У групи именица које означавају **жива бића** у антонимијски однос ступају именички деривати са значењем особе. Супротност се заснива на њиховим личним особинама или навикама (*виделац — ћоравец, бољомрзац — бољољубац, женољубац — женомрзац, једноверац — иноверац; винойца — водојица*), начину живота (*седалац — номад, шецикућа — расикућа*), пребивалишту (*континенталац — приморац, равничар — брђанин*) или пореклу (*коленић, племић — скоројевић, ситаринац, сироседелац — дошљак, досељеник*). Употребна вредност наведених примера је ограничена управо због њихове наглашене експресивности. Међу њима је доминантан однос искључивости и нема градуелности. Исти је случај са именичким дериватима са значењем животиње (*женка — мужјак, ситанарица — селица*) или биљке (дуд: *родац — јаловац*).

Именице са **конкретним значењем** (предмет, објекат) ретко ступају у антонимијске релације (*прамац — крма*). У забележеним дериватима супротно значење произилази из просторне позиције објекта и садржано је у префиксима *под-* односно *над-* (*подвожњак — надвожњак*). Стога је очекивано да именички деривати са просторним (месним) значењем имају продуктивнију антонимијску релацију, која може бити садржана и у семантичком потенцијалу творбене основе (*шуђина — својина*), префиксу и творбеној основи (*полеђина — пошрбуцина*) или у префиксима (*осој(е) — присоје, лице — наличје, узбрдица — низбрдица, чело — зачеље*). Са просторним значењем су и именички деривати са прилогом у творбеној основи: *близина — даљина, тишак — брзак* (место у реци), *задњак — предњак*.

4.2. Међу придевским паровима заснованим на односу супротности такође су најфреквентније јединице са терминолошком вредношћу: *акутан — хроничан* (мед.), *индуктиван — дедуктиван* (лог.), *центријеталан — центрифугалан* (физ.), *кинетички — статички* (физ.) и сл. Посебно се издвајају лексички низови који се састоје од јединица страног порекла и домаћег еквивалента, на пример: *облигаторан, принудан — факултативан; позитиван, пошврдан, јестан, афирмативан — одричан, негативан; релевантан, важан, бишан — ирелевантан, неважан, небитан*. Међутим, овде се не ради о реализацији међувредности,¹⁶ а однос супротности у наведеним случајевима заснован је на принципу искључивости, као и у паровима са негираним опозитом, на пример: *логичан — алогичан, нелогичан, симпатичан — антипатичан, ваљао, ваљан — неваљао, коначан — бесконачан, човечан — нечовечан* и сл.

Забележени описни или релативни придеви у антонимској релацији са становишта творбе речи формирају следеће парове: а) немотивисани придеви: *брз — спор, жив — мртав, јак — слаб, мек — шврд, млад — стар, оштар — туп, шром — хитар* итд., б) комбиновани парови (немотивисани и деривирани придев и обр.): *болестан — здрав, ведар — обла-*

¹⁶ Такви су и примери: *унилатералан, једностран — билатералан, хетероген, разнородан — хомоген*.

чан, *џладан* — *сиџ* итд., в) парови са деривираним придевима: *зељаџ* — *дрвенасџ*, *земаљски* — *небески*, *назадан* — *наџредан*, *надземни* — *џодземни*, *сиџлашњи* — *унуџрашњи*, *џелесни* — *духовни* итд.

Придеви који припадају првој и другој деривационој групи претежно су антропоцентрични и њихово основно значење је садржано у компоненти — физичко својство, особина, карактеристика. Могућност компарације, као граматичко-семантичке категорије, примарно указује на њихову *сиџенасџу* природу, а већина заснива антонимијски однос на принципу градабилности. Номинација и лексикализација њихових фази вредности углавном је синтагматског типа са интензификаторима *веома* (јак — слаб), *џрилично* (јак — слаб), *џоџрилично* (јак — слаб), *изузеџно* (јак — слаб) и сл.

У трећој групи су мотивисани придеви, обично суфиксирани са именицом у творбеној основи, али није занемарљива ни њихова деривација мотивисана прилозима. Поред суфиксације, продуктивна је и префиксација. Значење мотивисаних придева у директној је вези са семантичким потенцијалом садржаним у творбеној основи, који се у потпуности преноси у ове, првостепене, деривате. Значења су им, стога, веома разноврсна, али је и овде доминантна квалитативна компонента. Антонимијска веза заснована је на комплементарној супротности, те је међу њима, у првом реду, однос искључивости. Између њихових антонимских полова углавном се не развијају степенасте вредности.

4.3. Због компаративности и системске деривационо-семантичке везе са придевима, прилошки парови и низови слични су придевима у антонимском односу (*близу* — *далеко*, *џоближе* — *џодаље*). Они, такође, успостављају везу на принципу комплементарне супротности (*сиџљни* — *унуџрашњи*; *сиџреда* — *сиџраџа*), али и на принципу ступњевитости и то готово код свих врста прилога (*мало* — *недовољно* — *донекле* — *мноџо*; *изнаџре* — *наџре* — *џоџом* — *џосле* — *наџосле*; *криво* — *савиџено* — *кривудаво* — *виуџаво* — *џраво*; *јавно* — *оџворено* — *нескривено* — *џајно* — *заџворено* — *скривено*). Ступњевитост се и код прилога изражава синтагматским конструкцијама са одговарајућим квантификаторима: *веома*, *врло* (полако — споро — брзо).

Прилози особинских значење (*џихо* — *бучно*) са додатом семантиком интензитета подложни су градуелности, као и прилози димензионалних значења (димензије простора и димензије времена).

4.4. Глаголи ступају у антонимијске односе (*џресџаџи* — *џочетџи*, *џоквариџи* — *џоџравиџи*, *џледаџи* — *џмуриџи*), нарочито глаголи кретања, односно они који означавају промену положаја предмета или бића у простору: *уџи* — *изаџи*, *улетџетџи* — *излетџетџи*, али и глаголи који означавају различите радње супротне по својој усмерености: *оџкриџи* — *џокриџи*, *одмориџи* — *умориџи*, *надредиџи* — *џодредиџи*... Глаголски антоними углавном успостављају релацију захваљујући информацијама садржаним у префиксу.

Међутим, и глаголи који означавају промену каквог физичког својства сматрају се градабилним: *расџи* — *смањиваџи се* (Гортан-Премк 2004: 147) или деривирани глаголи са придевом у творбеној основи: *ја-*

чаїи — *слабиїи*, (*їро*)*лейшаїи се* — (*їо*)*ружниїи* и сл. који, као и именице мотивисане придевима, преносе у дериват семантички потенцијал творбене основе, а додатно се префиксацијом остварује и степен и квалитет промене одређеног физичког или интелектуалног својства: (*о*)*џлуїавиїи* — *оїамеїиїи се*.

Нијансе у значењу, које се могу сматрати фази вредностима, уочљиве су код глагола типа *кудиїи* — *їокудиїи* — *їохвалиїи* — *хвалиїи*; *оїежаїи* — *їежаїи* — *лакшаїи* — *олакшаїи*. Степоване вредности садрже семантичку компоненту којом се изражава интензитет вршења одређених међусобно супротстављених радњи. И семантички сродни глаголи којима се примарно означава деловање, непотпуно или појачано, имају потенцијала за реализацију међувредности: *не досолиїи* — *досолиїи* — *солиїи* — *їресолиїи*, *не дозрейїи* — *дозрейїи* — *зрейїи* — *узрейїи* — *їрезрейїи*.

4.5. Предлози такође формирају антонимске парове: на пример, с генитивом: *иза* — *исїред*, *изнад* — *исїод*, *їодно* — *изнад*, с акузативом и инструменталом: *їод* — *над*. Претежно су то предлози везани за исказивање просторних релација.

5. Лингвистичка испитивања показују да особина исказана степенованим антонимима није апсолутна.¹⁷ Она зависи од референта на који се односи (*висок кошаркаш* и *висок сїолар*) (Драгићевић 2007: 282). Дакле, релативна је семантичка вредност придева *висок* и зависи од именице уз коју стоји. Међутим, узрок релативности својства израженог придевом *висок* може бити и крајње субјективног порекла, упоређивањем са сопственом висином.

Када је реч о прилозима који детерминишу интензитет стања или радње одговарајућег глагола са којим су у семантичкој вези, И. Грицкат закључује следеће: „Карактеристично је да скоро у свим лексемама са значењем димензија (па и у напред помињаним интензитетско-особинским) сврстаним по правилу у парове, постоји и значењска компонента већег односно мањег од норме. Засебни изрази за одговарајућу норму, за „средњу димензију”, без прибегавања допунама („средње висок”) ту не постоје” (Грицкат 1998: 17).

И са становишта фази логике утврђивање степена истинитости није лишено субјективне димензије, па тако и процена могућих, па и реализованих вредности између антонимских полова. Посебно су томе подложни концепти са компонентама квалитативности, квантитативности и процесуалности, који су подобни за развијање фази вредности. Наравно, наведена својства произилазе из објективних карактеристика ентитета из ванјезичке стварности. Квалитативна и квантитативна страна појединих, физички мерљивих концепата (температура, влажност, притисак, запремина...), може се прецизније изразити комбиновањем нумеричких и вербалних варијабли (на пример, позната је тачка кључања воде, па је таква

¹⁷ Степовани антоними су они чији се чланови карактеришу различитим степеном или градијацијом једног истог својства (Драгићевић 2007: 282).

вода *врела*, *кључала*, *кијућа*; лексичким јединицама: *млака*, *шојла*, *врућа*¹⁸ и *врела* лексикализују се степенасте вредности, или вредности изражене јединицама за јачину звука на основу којих се могу упоређивати звучне манифестације између *шишине* и *буке*.

У оваквим случајевима предлагемо нешто модификовану фазу скалу. Њен је распон од -1 до $+1$, са 0 као поредбеном, основном, неутралном величином. Вредност 0 може се сматрати, из једног другог угла, осом симетрије, односно она је критеријум за „odmjeravanje simetrično suprotstavljenih članova. Srednji član karakterizira gradacijske antonime” (Turk 2004: 93).¹⁹

Обично вредност која би се везивала за 0 није лексикализована, нити дефинисана: ентитет нормалне дужине, висине, температуре неке супстанце, као на пример: *йревисок ... йовисок ... висок ... нормална расја ... онизак ... низак ... йренизак*. У класичне примере са лексикализованим средњим чланом спадају: *мокар — влажан — сув; шојоао — млак — хладан*. Дobar пример дефинисања нормалне вредности постоји код изражавања степена телесне температуре. Изостанак лексеме којом би се изразила нормална или поредбена вредност не значи да не постоје друга језичка средстава којим се оне могу изразити.

Вредности *до* и *од нуле* обично настају:

— префиксацијом и негацијом: (-1) *неслан* — (0) *слан* — $(+1)$ *йреслан; йремали ... омали ... мали ... овећи ... йовелик ... велики ... йревелики; раван — нераван — крив;*

— префиксацијом са формантом *йолу-*: *йврд — йолуйврд — йолумек — мек;*

— суфиксацијом: *сладак — слайкасй — жоркасй — жорак; йроцлосй — садашњосй — будућносй;*

— композицијом: први део сложенице указује на средишњост: *край-кروحан — средњорочан — дужорочан;*

— компаративом придева: *млад — млађи — сйарији — сйар*.

Међутим, у наведеним примерима није остварен распоред елемента у којем постоји прави средњи члан. Унутрашње јединице, у ствари, нагињу ка једном односно другом антонимском полу. М. Турк наводи да се „pravi srednji član može izraziti sintaktičkim sredstvima: dvostrukom negacijom (dobar-ni dobar ni loš-loš) ili litotom (meko-nije meko/nije tvrdo-tvrdo)” (Turk 2004: 93).

Р. Драгићевић истиче да се степеновани антоними често не могу приказати у виду антонимског ланца, иако означавају својства која се могу градирати. „Ми, на пример, добро знамо да између младости и старости или лепоте и ружноће има много прелазних ступњева, али те вредности нису лексикализоване. Највећи број људи не поседује особине

¹⁸ Клајн наводи да *врућ* није 'који ври' него 'јакко загрејан, врео' (има значење особине, а не радњу приписану као особину, долази до померања значења придева у односу на партиципско (Клајн 2003: 309).

¹⁹ М. Турк истиче да се „određivanje stupnjeva odnosno određivanje stupnjevitih pojmova vezuje uz pridjeve. Gradacijski se antonimi smatraju pravim antonimima jer oni podrazumijevaju postojanje srednjeg pojma kao točke odmjeravanja, od koje su simetrično udaljeni antonimski parnjaci, koji su nositelji krajnjih značajki izvanjezične stvarnosti” (Turk 2004: 93).

испољене у екстремном облику и због тога смо принуђени да се сналазимо. У таквим ситуацијама говорницима обично помаже творба речи: *лејушкастӣ*, *дебелушкастӣ*, *їодебео*, *онизак*, *їовисок*, *средовечан*, *їроћелав* итд.” (Драгићевић 2007: 282).

6. Основни обрасци фази логике аналогни су антонимској, обично, бинарној структури, коју чине антонимски полови. Они се могу удаљавати ширењем бинарне структуре, попуњавањем простора јединицама којима се номинују степенасте, фази вредности.

Антонимија је могућа само у лексичким групама са појмовном вредношћу какве особине. Зато је, на пример, ова релација продуктивна међу именицама са апстрактном вредношћу, које су, иако изразито антропоцентричног карактера, лишене компоненте ’носителја’ тог својства (*мудростӣ* према *мудраци*). Међутим, све лексеме којима се именују особине не ступају у антонимске односе са могућношћу развоја (прелазних) фази вредности. Ову способност имају јединице одређеног, рекли бисмо спецификованог, семантичког садржаја. Анализа је потврдила да се фази вредности развијају када су концепти за које се везују антонимски полови са значењским компонентама квалитативности и процесуалности, и то више у сфери апстрактног него у сфери конкретног појмовног домена.

Грађа у РМС потврђује, такође, да је однос супротности типичан за придеве, мање за именице, глаголе, прилоге и предлоге. Резултати анализе указују на високу продуктивност придевских и именичких антонимских терминолошких парова, али без способности за реализацију међувредности. Како су именички антоними углавном првостепени деривати мотивисани придевом или глаголом, они, у ствари, одражавају антонимску релацију садржану у мотивним речима, али и њихову градабилну способност. Грађа показује да је и придевска антонимија последица антонимије између мотивних лексема.

На реализацију и номинацију фази вредности утиче субјективна процена, али и физичка мерљивост одређених вредности. Тежиште овога проблема је на лексикализацији основне вредности, према којој ће се процењивати остале, са вишим или нижим степеном заступљености одређеног својства. Носилац ове семантичке компоненте (степен заступљености) произилази из удружености семантичког потенцијала садржаном у префиксу и у творбеној основи, односно префиксираној лексеми. Истичу се творбени процеси (префиксација и суфиксација) и синтагматско образовање као моћна, продуктивна средства за номинацију нелексикализованих фази вредности.

Нови Сад

ЛИТЕРАТУРА

Гортан-Премк, Даринка (2004). *Полисемија и орјанизација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Грицкат, Ирена (1989). Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије. *Јужнословенски филолог*. 45. 20.

Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
 Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику*. Други део: суфиксација и конверзија. Београд.

Пипер, Предраг (2002). О принципу градуелности у лексикографском опису. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. (Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији). Нови Сад — Београд: САНУ — Матица српска — Институт за српски језик САНУ. 133—139.

Радовановић, Милорад (2008). Фазе логике у лингвистици: темељни појмовник и систематизација. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија. Књига 2. *Семантичка проучавања српског језика*. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. 11—44.

Толстој, Светлана (2008). Антитеза и антонимија (на материјалу српских пословица). *Јужнословенски филолоџ*. LXIV. Нови Сад: Матица српска. 497—507.

Turk, Marija (2004). Neka odstupanja u antonimskoj simetriji u hrvatskom jeziku. *Fluminensia*, 16/1—2. 87—94.

Šarić, Ljiljana (2007). *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Šipka, Danko (1918). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Gordana Štasni

THE NOMINATION OF FUZZY VALUES BETWEEN THE POLES OF ANTONYMS

S u m m a r y

This paper presents the realization and nomination of fuzzy values between the poles of antonyms according to fuzzy logic. The basic conceptual values are fortified which enable the development of fuzzy points. This problem is illustrated by examples of noun, adjective, verb, adverb and proposition pairs and lines of antonyms excerpted from *Речник српскохрватског књижевног језика I—VI* (PMC). The importance of subjective estimate and precise measurement of physical phenomenon when nominating fuzzy values is pointed out.

ЧИСТЕ ИМЕНИЧКЕ СЛОЖЕНИЦЕ СА ИНТЕРФИКСОМ -o/e-*

ДРАГАНА РАТКОВИЋ

UDC 811.163.41'37

Рад представља творбено-семантичку анализу именица насталих композицијом помоћу интерфикса -o/e- као творбеног форманта. Оне садрже у првој компоненти: именицу, заменицу, придев, број и глагол. Углавном су ендоцентричне, већина их је одредбеног синтаксичко-семантичког односа речи у компонентама а једино за модел са глаголом можемо рећи да није продуктиван.

Кључне речи: сложено-изведене именице, интерфикс -o/e-.

1. Композиција (слагање) помоћу интерфикса -o/e- може бити чиста, а може бити и комбинована са деривацијом (углавном суфиксацијом). У првом случају добијају се чисте сложенице, а у другом сложено-изведене речи. Све оне могу бити: именице, придеви, прилози и глаголи. Најбројније су именице, па придеви, док глагола има сразмерно мало у односу на њих, а прилога свега неколико [исп. Ратковић 2009: 246, 249].

О двотематским речима у савременом српско(хрватско)м језику много је писано — в. нпр. у: Miklosich 1875, Даничић 1876, Новаковић 1902, Живановић 1904, Maretić 1963, Белић 1949, Белић 1950, Стевановић 1954, Vrabec—Hraste—Živković 1958, Babić 1986, Zett 1968—1969, Стевановић 1970, Николић Б. 1972—1973, Rammelmeyer 1975 (исп. приказ у Ивић 1978), Raspor 1976, Varić i dr. 1979, Газизова 1989, Vukićević 1995, Клајн 2002 I, Станојчић—Поповић 2008, Ћорић 2008.

Међутим, речи са интерфиксима претежно су разматране са речима без интерфикса — сраслицама и префиксалним твореницама, при чему су све оне углавном обједињене термином „сложеница”.

2. Ми ћемо у овом раду говорити о чистим именичким сложеницама — двотематским именицама насталим композицијом помоћу интерфикса -o/e-.

Као грађа за истраживање послужили су нам: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (Речник САНУ), *Речник српскохрватског књижевног језика* (шестотомни Речник Матице српске), једнотом-

* Део предавања које је под називом *Речи са интерфиксима у српском језику* одржано 14. маја 2009. студентима српског језика и књижевности и балканистике са Катедре за славистику Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну, а финансирано од стране: Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије, Академије наука Чешке Републике и Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну.

ни *Речник српскога језика* [Николић М. 2007], *Обрајни речник* Мирослава Николића [Николић М. 2000] и језик штампе и телевизије.

У истраживању смо пошли од врсте речи којој припада прва компонента (подразумева се да је друга основа именичка) и према њој груписали творбено-семантичке типове. У оквиру сваког типа именице смо поделили према критеријуму семантичке усмерености — на ендоецентричне и егзоцентричне, и према критеријуму синтаксичко-семантичког односа речи у творбеној бази — на напоредне и одредбене.

2.1. У првој компоненти именичких сложеница са интерфиксом *-о/е-* налазе се: именица, заменица, придев, број и глагол.

„Двоименичке” сложенице углавном су ендоецентричне. По синтаксичко-семантичкој структури могу бити напоредне и одредбене.

Напоредне су ређе. Од ендоецентричних то су: *бојодчовек* и *бојодчовек* ’бог и човек’, *бдојосин* ’бог син’ — ’друго лице Свете тројице’, *рибдојушијер* и *рибдојушијер* ’гуштер са изгледом рибе’ и *зймозелен* (покр.) ’зелен која не вене зими’. Неке егзоцентричне су: *јјюзайад* и *јјюзайад* ’страна света између југа и запада’, *сјверозайад* и *сјверозайад*, *северојсјок* и *северојсјок* и сл.

Скоро све одредбене сложенице су ендоецентричне и у њих спадају како конкретне реалије тако и апстрактни појмови: *јјробрџод* ’брод на пару’, *бдојодар* (индив.) ’дар (од) бога’, *бојодбрај* (покр.) ’брат по богу’, *мјлојрад* (нераспр.) ’мали град’, *јлисјидјиров* ’отров против глиста’, *државојрађанин* (ков. заст.) ’грађанин државе’, *рукџдело* ’дело руку’, *бдојојојзан* и *бојојојдан* ’бојазан од бога’, *бракорјзвод* ’развод брака’, *јменосјисак* (ков. нераспр.) ’списак имена’, *веронјука* ’наука о вери’, *жрјтјвојриношјене* ’приношење жртве’, *бојојлјдјане* (индив.) ’гледање бога’, *сјтрахојошјовјане* ’поштовање са страхом’, *србомјрјсна* ’мржња према Србима’, *водојдјскрба* ’опскрба водом’. Од егзоцентричних издваја се *лјсјорјей* ’онај који изгледа као ластин реп’ — врста лептира.

У ову творбено-семантичку групу спадају и сложенице са редукованом првом основом: *рјмокајолик*, *јрјкокајолик*, *свилџбуба* ’свилена буба’, *јдробјље* (песн.) ’горско биље’, чија би се прва основа семантички могла третирати као придевска, а формално је именичка (као и код придевских сложеница *јрјкојсјочнј* и *јрјкојсјочнј* и *јрјкокајоличкј* и *рјмокајоличкј*, и сложено-изведених придева: *свилџрун* ’који је свиленог руна’, *злајџкос*, *србрџвлас*, *србрџлук*, *шарџреј*, *шарџној* и сл.). Ми се опредељујемо за формалистичко тумачење јер нам оно делује природније и логичније.

Као Цет [исп. Zett 1968—1969: 108], и Клајн наглашава улогу преводне калкова. Слажемо се с Клајном да су сложенице овог типа углавном преведене са немачког — нпр. *јјробрџод* од *Dampfschiff*, *бракорјзвод* од *Ehescheidung* [исп. Клајн 2002 I: 42], али треба истаћи да код калкирања делује процес обрнуте творбе — рекомпозиције.

2.2. Сложенице са структуром: зам. + *-о-* + им. у првој компоненти углавном садрже заменицу *сам*: *саморјзвџ* и *саморјзвџ* ’самостални развој’, *самобјјак*, *саморазвјјак*, *самозачјене*, *самојкунјене*, *самодојринос* и *самодојринос*, *самоубјсјиво* ’убиство самог себе’, *самоубјсјиво*,

самооіікрііће, самодіііужба, самоізіон, самозадовѡлсііво 'задовољство самим собом', *самосаміілѡсіі* 'самилост према самом себи', *самоісііовесіі* и *самоісііовесіі* 'исповест над самим собом', *самомученііцііво* и *самомученііцііво* 'мучеништво над самим собом', *самоѡбрачун* 'обрачун са самим собом', *самозальубленсіі* 'заљубљеност у самог себе', *самосвесіі* 'свест о самом себи' и сл.

Од сложеница са *ино-* у првој компоненти бележимо: *инѡбраіі* (заст. и покр.) 'ини брат' — 'маћехин одн. очухов син из ранијег брака (у односу на дете другог супружника)' и *иноіаріінер* и *иноіаріінер*.

Све су оне еноцентричне и одредбене.

2.3. Именичке сложенице са структуром: пр. + *-о-* + им. представљају одредбене сложенице којима се именују живи и неживи појмови на основу одређене (типичне) карактеристике, и оне могу бити еноцентричне и егзоцентричне. Од еноцентричних, то су: *белѡврана* 'врана са белим нијансама', *белѡдрѡзд*, *злѡгука* (нар.) 'зла гука' — 'злоћудан израштај на телу човека или животиње', *сухѡжила* 'суха жила' — 'ткиво без слузи, обично цилиндричног облика, које спаја мишиће за кости, тетива', *мрїивоујвало*, *мрїивоујхало* (покр. погрд.), *злѡдело*, *злѡуіоііреба* и *злѡуіоііреба* 'употреба у зле сврхе', *новорођење* 'ново рођење', *белѡведрина* 'ведрина са белим облацима'. Затим, *дїивокоза* и *дивѡкоза* 'дивља коза', *дубѡдолина* 'дубока долина' и *слїидолѡд* 'сладак лед' (именице са скраћеном првом компонентом), а од егзоцентричних — *белѡвѡлка* 'она која је беле вољке', *црвенѡвѡлка*, *црнѡвѡлка*, *модрѡвѡлка*, *жуїидвѡлка*, *кривоіііеља* (покр.) 'врста јабуке која има криву петелку', *кривѡдрїика* и *кривѡдрїика* 'она која има криву дршку' — 'воћка и посуда са кривом дршком'.

2.4. Сложенице са структуром: бр. + *-о-* + им. такође су одредбене и могу бити еноцентричне и егзоцентричне. Еноцентричне су: *двѡбѡј* и *двѡбѡј* 'бој између двоје такмичара', *їирѡбој* и *їирѡбој*, *чеїіворѡбѡј* и *чеїіворѡбој*, *двѡмеч* 'меч са два учесника, две екипе', *двѡвласнїіцііво* 'властништво на подручју две земље', *двѡвласіі* 'двострука власт, власт двојице', *двѡсвеїіњак* 'свеїіњак за две свеће', *їрвѡбѡрац* и *їрвѡборац* 'први борац', *їрвоучіііель* (ков.) 'први учитељ', *їрвѡбрїііучед* 'братучед у првом колону', *друїобрїііучед*, *чеїіврїіобрїііучед* и сл. Егзоцентричне су: *двѡсмїісао* 'оно што има два смисла', *їѡднѡчїін* 'позоришни комад који има један чин', *їѡднѡкорїік* (ков.) 'покрет коме одговара један корак' — 'скијашки ход при којем покрету једне ноге одговара покрет обеју руку', *двѡкорїік* и сл.

2.5. Од сложеница са структуром: гл. + *-о-* + им. издвајају се: *вїідокруїі* (калк) 'круг који се види' и *дѡлокруїі* 'круг нечијег делања'.

Са становишта оваквог, морфолошког приступа, за неке сложенице остаје отворено питање ком типу припадају — нпр. *лажѡмудрац* (необ.). Да ли је то: 'мудрац који лаже' (у том случају њена структура би била: гл. + *-о-* + им.) или 'мудрац који говори лаж' односно 'лажни мудрац' — 'онај који извртањем истине доноси, ствара лажне закључке (о софистима)', са првом именичком компонентом?

3. Именице настале чистим слагањем помоћу интерфикса *-o/e-* у првој компоненти садрже именицу, заменицу, придев, број и глагол. Углавном су ендоцентричне, већина их је одредбеног синтаксичко-семантичког односа речи у компонентама а једино за модел са глаголом можемо рећи да није продуктиван. Именице са редукованом првом основном типа: *рѝмокаѝолик*, *ѝркокаѝолик* и *ѝдробѝље* (песн.) 'горско биље', чија би се прва основа семантички могла третирати као придевска, а формално је именичка сврстали смо у сложенице са првом именичком основном јер нам такво, формалистичко тумачење изгледа природније и логичније.

Београд

ЛИТЕРАТУРА

- Babić 1986: Stjepan Babić. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Nacrt za gramatiku. Prvo izdanje. Zagreb, 1986.
- Barić i dr. 1979: E. Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb, 1979.
- Белић 1949: Александар Белић. *Савремени српскохрватски језик, II део*. Наука о грађењу речи. Београд, 1949.
- Белић 1950: Александар Белић. *О сложеницама*. — Наш језик, нова серија, Београд, 1950, књ. I, св. 5—6, 169—177.
- Brabec—Hraste—Živković 1958: Ivan Brabec, Mate Hraste i Sreten Živković. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. III nepromijenjeno izdanje. Zagreb, 1958.
- Vukićević 1995: Dušanka Vukićević. *Imeničke složenice u savremenom srpskom književnom jeziku*. — Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, Novi Sad, 1995, knj. XXXVIII, sv. 1, 127—174.
- Газизова 1989: Р. Ф. Газизова. *Сложные слова и исходные словосочетания с глагольным компонентом в русском и сербохорватском языках*. Саратов, 1989.
- Даничић 1876: Буро Даничић. *Основе српскога или хрватскога језика*. Биоград, 1876.
- Живановић 1904: Јован Живановић. *Сложене ријечи у српском језику*. — Глас Српске краљевске академије, Београд, 1904, бр. LXVIII, 175—207.
- Zett 1968—1969: Robert Zett. *O problematici složenica tipa „nogomet”*. — Jezik, Zagreb, 1968—1969, god. XVI, br. 4, 103—110.
- Ивић 1978: Павле Ивић. Matthias Rammelmeyer: *Die deutschen Lehnübersetzungen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung* [приказ књиге: Rammelmeyer 1975]. — Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1978, књ. XXI, св. 1, 236—250.
- Клајн 2002 I: Иван Клајн. *Творба речи у савременом српском језику*. Први део. *Слагање и префиксација*. Београд, 2002.
- Maretić 1963: Tomo Maretić. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Треће, nepromijenjeno izdanje. Zagreb, 1963.
- Miklosich 1875: Franz Miklosich. *Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*. Wien, 1875.
- Николић Б. 1972—1973: Берислав Николић. *Основни принципи њворбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику*. — Наш језик, књ. XIX, н. с., св. I (1972), стр. 7—20, св. 2—3 (1972), стр. 142—154, св. 4—5 (1973), стр. 273—286.
- Николић М. 2000: Мирослав Николић. *Обратни речник српскога језика*. Београд, 2000.
- Николић М. 2007: *Речник српскога језика* [у редакцији М. Николића]. Нови Сад, 2007.
- Новаковић 1902: Стојан Новаковић. *Српска граматика*. Друго целокупно издање. Београд, 1902.
- Rammelmeyer 1975: Matthias Rammelmeyer. *Die deutschen Lehnübersetzungen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*. Wiesbaden, 1975.
- Raspor 1976: Zenica Raspor. *Sistem građenja složenih imenica i prideva u italijanskom i u srpskohrvatskom jeziku*. — Živi jezici, Beograd, 1976, br. VII, 19—36.

Ратковић 2009: Драгана Ратковић. *Речи са интѐрфиксима у српском језику*. Београд, 2009 [докторска дисертација].

Стакић 1988: Милан Стакић. *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*. Београд, 1988.

Станојчић—Поповић 2008: Живојин Станојчић — Љубомир Поповић. *Грамађика српског језика (за гимназије и средње школе)*. Једанаесто, прерађено издање. Београд, 2008.

Стевановић 1954: Михаило Стевановић. *Грамађика српскохрватског језика за више разреде гимназије*. Друго издање. Нови Сад, 1954.

Стевановић 1970: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I. Увод. Фонетика. Морфологија*. Друго издање. Београд, 1970.

Ђорић 2008: Божо Ђорић. *Творба именица у српском језику. (Одабране теме)*. Београд, 2008.

Драгана Раткович

„ЧИСТЫЕ” СЛОЖНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С ИНТЕРФИКСОМ -o/e-

Р е з ю м е

В работе проводится словообразовательно-семантический анализ существительных, образованных путем сложения с помощью интерфикса -o/e-. Они в первом компоненте содержат существительное, местоимение, прилагательное, числительное и глагол. Данные существительные, главным образом, эндоцентричны, большинство из них обладает определенными синтаксическо-семантическими отношениями слова в компонентах, лишь для модели с глаголом можно сказать, что она не продуктивна.

METAFORE KRETANJA I PUTOVANJA U SAVREMENOM SRPSKOM GOVORNOM JEZIKU („BELA ŠENGENSKA VIZA”)

TATJANA ĐUROVIĆ I NADEŽDA SILAŠKI

UDC 811.163.41'37

Pod teorijskim okriljem teorije pojmovnih metafora (Lakoff/Johnson 1980) i kritičke analize metafora (Charteris-Black 2004) ovaj rad bavi se konceptualizacijom procesa vizne liberalizacije u srpskom jeziku, tj. dolaska Srbije na tzv. belu šengensku listu. Posebno se bavimo metaforama KRETANJA i PUTOVANJA, konvencionalnim u političkom diskursu mnogih zemalja, ne samo država-članica Evropske unije (EU), već i onih koje se još uvek nalaze u procesu pridruživanja EU. Korpus primera analiziranih u ovom radu ekscerpiran je iz dnevne i nedeljne štampe na srpskom jeziku u periodu između 2006. i 2009. godine, kao i iz komentara čitalaca na vesti objavljenih na internet-stranicama tih novina. U radu klasifikujemo metaforičke izraze kojima se površinski realizuje metafora DOLAZAK SRBIJE NA BELU ŠENGENSKU LISTU JE PUTOVANJE, u skladu sa njihovom ulogom i retoričkim dejstvom u političkom, a šire posmatrano, i javnom diskursu savremene Srbije, u pokušaju da osvetlimo one aspekte društvene stvarnosti koje metafora PUTOVANJA ističe ili prikriva.

Cljučne reči: pojmovna metafora, kritička analiza metafora, politički diskurs, metafore KRETANJA i PUTOVANJA, vizna liberalizacija.

1. UVOD

Pod teorijskim okriljem teorije pojmovnih metafora (Lakoff/Johnson 1980) i kritičke analize metafora (Charteris-Black 2004) ovaj radi bavi se konceptualizacijom procesa vizne liberalizacije u srpskom jeziku, tj. dolaska Srbije na tzv. belu šengensku listu. Posebno se bavimo metaforama KRETANJA i PUTOVANJA, konvencionalnim u političkom diskursu mnogih zemalja, ne samo država-članica Evropske unije (EU), već i onih koje se još uvek nalaze u procesu pridruživanja EU. Korpus primera analiziranih u ovom radu ekscerpiran je iz dnevne i nedeljne štampe na srpskom jeziku u periodu između 2006. i 2009. godine, kao i iz komentara čitalaca na vesti objavljenih na internet-stranicama tih novina. Primeri se navode izvorno, sa svim eventualnim gramatičkim i stilskim greškama.

U radu klasifikujemo metaforičke izraze kojima se površinski realizuje metafora DOLAZAK SRBIJE NA BELU ŠENGENSKU LISTU JE PUTOVANJE, u skladu sa njihovom ulogom i retoričkim dejstvom u političkom, a šire posmatrano, i javnom diskursu savremene Srbije, u pokušaju da osvetlimo one aspekte društvene stvarnosti koje metafora PUTOVANJA ističe ili prikriva. Ovde metaforu PUTOVANJA smatramo „retoričkom metaforom” (Chilton/Schäffner 2002: 29), koju čine oni inovativni, prošireni metaforički izrazi koji se u usmenoj ili pisa-

noj komunikaciji koriste namerno i svesno u cilju postizanja određenih efekata. Takve metafore po pravilu najpre zauzmu istaknutu poziciju u političkom diskursu, a kasnije ih „različiti ljudi na različite načine koriste u najrazličitijim kontekstima radi postizanja različitih retoričkih ciljeva” (Semino 2008: 110).

Pojmovna metafora, koju su uveli i razradili Lejkof i Džonson (Lakoff/Johnson 1980), sagledava se kao skup korespondencija ili preslikavanja u različitim pojmovnim domenama. Drugim rečima, *izvorni domen*, koji je obično konkretan i iskustveno bliži, delimično se preslikava na kompleksniji, apstraktniji *ciljni domen*, te tako apstraktne ideje razumemo preko pojmova iz konkretnog iskustva i osećanja. Međutim, metafora kao stilska figura, bez obzira da li se koristi u svom tradicionalnom značenju, kao jezički ukras, ili u onom značenju koje ističe Lejkof, kao osnovna kognitivna sposobnost, ima vrlo izraženu ubeđivačku ulogu, pošto je putem metafora moguće iznositi vrednosne sudove. Lejkofljeva i Džonsonova ključna ideja jeste *metaforička sistematičnost*, to jest razumevanje jedne pojave na osnovu neke druge pojave, što nužno vodi ka umanjivanju važnosti ili prikrivanju pojedinih aspekata te pojave, te istovremenom isticanju nekih drugih njenih aspekata. Oni kažu da „time što nam dopušta da se usredsredimo na jedan aspekt neke pojave [...] metaforička ideja nas može sprečiti da se usredsredimo na druge aspekte pojave koji nisu u skladu sa tom metaforom” (Lakoff/Johnson 1980: 10). Metafore mogu imati veliku ubeđivačku moć zato što sugerišu pristrasno tumačenje situacija i događaja. To proističe iz osnovne karakteristike pojmovnih metafora — znak jednakosti stavlja se između entiteta u izvornom domenu i entiteta u ciljnom domenu, iako ti entiteti nikada nisu potpuno identični. Time što putem metafora biraju koje će aspekte nekog pojma istaći, tvorci teksta manje-više svesno otkrivaju svoje vrednosne sudove i ideološke stavove.

Ako politiku definišemo kao proces koji podrazumeva „sticanje, održanje, ispoljavanje i gubitak moći u lokalnim, nacionalnim i međunarodnim kontekstima” (Semino 2008: 85), tada je moguće sa sigurnošću reći da jezik igra ključnu ulogu u političkom diskursu, čiji je glavni retorički cilj ubeđivanje, kao i da je političko delovanje u velikoj meri i „lingvističko delovanje” (Semino 2008: 85). Drugim rečima, metafore postaju najjezgovitije sredstvo za prenošenje značenja, vrednosti, osećanja i ideologija. Budući da se politika ne može razumeti, poput nekih drugih kognitivnih ili fizioloških procesa, kao lični fenomen, jer po rečima Tompsona „lično *ne postaje* političko sve dok jedinka ne shvati da je pojedinačno životno iskustvo u službi pripadnosti određenoj grupi ili kategoriji” (Tompson 1996: 186), postojanje metafora kao spona između pojedinaca i širih grupa i kao opipljivih simbola koji oživotvoruju apstraktne političke koncepte čini politiku relevantnom. Metafore u procesu ubeđivanja u ispravnost političkih postupaka imaju presudan značaj najpre zbog svoje sposobnosti da definišu individualne i kolektivne mentalne procese (v. Chilton 2004). Upravo zbog takvog svog značaja, metafore u političkom diskursu odavno privlače pažnju lingvиста,¹ te je to razlog što se i mi njima ovde bavimo.

¹ V., između ostalog, Howe (1988), Lakoff (1991), Semino/Masci (1996), Rohrer (1995), Wei (2001), Charteris-Black (2004), a kod nas Radić-Bojanić/Silaški (2008), Đurović (2009), Silaški/Radić-Bojanić (2009), Silaški/Đurović/Radić-Bojanić (2009), Silaški/Đurović (2009), itd.

2. METAFORA PUTOVANJA U JAVNOM DISKURSU SRBIJE

Putovanje predstavlja dosta čest izvorni domen² u procesu metaforizacije u mnogim jezicima, pa i u srpskom. Razlog tome jeste to što kao društvena bića mi posedujemo koherentno i sistematično znanje o putovanju. Naime, osnov za razumevanje metafore PUTOVANJA čini oblast fizičkog iskustva tj. jedna od slikovnih shema — KRETANJA i PUTANJE, gde se pojmovni elementi slikovnih shema (a ne pojmovni elementi znanja, kao u slučaju strukturnih metafora) preslikavaju sa izvornog na ciljni domen. Slikovna shema KRETANJA i PUTANJE, ili prema Lejkofu, tripartitna slikovna shema POČETAK—PUTANJA—CILJ, jedna je od osnovnih slikovnih shema (v. Johnson 1987; Lakoff 1987) pomoću koje je organizovan naš pojmovni sistem.³ Slikovne sheme su prepojmovne i nastaju usled interakcije našeg tela sa stvarnošću, kretanja u prostoru, rukovanja predmetima, i sl. Tako, na primer, svaki put kada se krećemo u prostoru, postoji mesto iz kojeg započinjemo kretanje, mesto u kojem se naše kretanje završava, i smer u kojem se kretanje obavlja. Slikovne sheme su strukture zasnovane na telesnim iskustvima koja, s druge strane, predstavljaju važan način na koji organizujemo svoj pojmovni sistem na apstraktnom nivou.

Prema Kevečešu (Kövecses 2002: 37), jedno od svojstava slikovnih shema jeste da predstavljaju osnov drugih pojmova. Tako, na primer, slikovna shema KRETANJA i PUTANJE leži u osnovi pojma PUTOVANJA i predstavlja shemu savladavanja promena u prostoru. U shemi KRETANJA najranije telesno iskustvo pretpostavlja postojanje početne tačke — polaska iz jednog mesta, kretanje po putanji u određenom smeru — prolazak kroz niz međutačaka, i postojanje završne tačke — dolaska na odredište. Slikovna shema KRETANJA i PUTANJE tako omogućuje određivanje položaja nekog predmeta u datom trenutku, smeru predmeta u datom trenutku i stvarnog odredišta predmeta. Navedenoj slikovnoj shemi KRETANJA i PUTANJE odgovaraju početna tačka, putovanje i krajnja tačka pojma PUTOVANJA, koje se pak, putem metafora može preslikavati na različite apstraktne domene, kao što je, u našem radu, proces vizne liberalizacije. Na taj način, „većina naizgled neslikovnoshematskih pojmova (kao što je PUTOVANJE) izgleda da se temelje na slikovnim shemama” (Kövecses 2002: 38). Preneto na pojam vizne liberalizacije kojim se ovde bavimo to znači da je ciljni domen strukturne metafore VIZNE LIBERALIZACIJE KAO PUTOVANJA (tj. metafore DOLAZAK SRBIJE NA BELU ŠENGENSKU LISTU JE PUTOVA-

² Npr. ŽIVOT JE PUTOVANJE, LJUBAV JE PUTOVANJE, RASPRAVA JE PUTOVANJE, KARIJERA JE PUTOVANJE, BRAK JE PUTOVANJE, itd. I sam naslov ovog priloga, „Put kojim se rede ide”, unekoliko je izmenjen prevod stiha pesme Roberta Frosta „The Road Not Taken”, a počiva na konvencionalnoj pojmovnoj metafori ŽIVOT JE PUTOVANJE:

Two roads diverged in a wood, and I —
I took the one less traveled by,
And that has made all the difference.

Uz pomoć nekonvencionalnih i inovativnih lingvističkih metafora Frost konvencionalno konceptualizuje život kao putovanje. V. i Kövecses (2002).

³ Džonson (Johnson 1987: 126) daje spisak najvažnijih slikovnih shema, npr. SADRŽATELJ (tj. UNUTAR—IZVAN), NAPRED—NAZAD, VERTIKALNOST (tj. GORE—DOLE), SILA, itd.

NJE) zapravo strukturisan izvornim domenom — slikovnom shemom KRETANJA i PUTANJE.

Proces integracije zemalja u Evropsku uniju, samim tim i ulazak u tzv. šengenski bezvizni režim, predstavlja kompleksnu društvenu aktivnost koja se na apstraktnom nivou konceptualizuje kroz, između ostalih, metaforu PUTOVANJA. Metafore PUTOVANJA sistematične su u političkom diskursu, „posebno kad se govori o planovima, politikama i istorijama nacionalnih država” (Semino 2008: 117), te se konkretni ciljevi konvencionalno konceptualizuju kao odredišta do kojih je potrebno stići, a „kretanje napred najčešće korespondira sa pozitivnom promenom, razvojem ili uspehom” (Semino 2008: 81). Analiza korpusa pokazuje da se, slično drugim studijama koje su istraživale procese integracije zemalja u EU (v. npr. Zbierska-Sawala 2004, Drulák 2004, Šarić 2005), može govoriti o postojanju metaforičkog scenarija PUTOVANJA, koje autor Muzolf izvodi iz Filmorovih pojmovnih „scena” i „okvira” i Lejkofljeve definicije scenarija kao podgrupe „idealizovanog kognitivnog modela”, strukturisanog shemom POČETNA TAČKA — PUTANJA — ODREDIŠTE u dimenziji vremena, koju uobičajeno čine ljudi, stvari, svojstva, odnosi i tvrdnje (Musolff 2006: 27). Na višem stepenu preslikavanja metaforički scenario PUTOVANJA služi za razumevanje metafore STRUKTURA DOGAĐAJA, u kojoj se različite vrste događaja i njihovi aspekti konceptualizuju kao MESTO, SILA i KRETANJE (Kövecses 2002: 139). Za razliku od drugog velikog sistema pojmovnih metafora, koji Kevečeš naziva VELIKI LANAC POSTOJANJA, u metafori STRUKTURA DOGAĐAJA različiti apstraktni koncepti uvek se razumevaju preko onih konkretnih.

U osnovi metaforičkog scenarija PUTOVANJA sama aktivnost promene mesta predstavlja prototipičnu svrsishodnu aktivnost kretanja u fizičkom prostoru sa jasno utvrđenom početnom i krajnjom odredišnom tačkom. Prema Lejkofu (1993), u metafori STRUKTURA DOGAĐAJA odredište je izvorni domen pojma svrhe, a svaka svrsishodna aktivnost jeste samoinicirano kretanje ka odredištu, što se predstavlja metaforom SVRSISHODNA AKTIVNOST JE PUTOVANJE PO PUTANJI KA ODREDIŠTU. Čarteris-Blek smatra da povezivanje KRETANJA i ODREDIŠTA, koje implicira ostvarenje cilja, korespondira sa društvenom aktivnošću usmerenom ka postizanju cilja u političkom diskursu, te povezuje dva domena u pojmovnu metaforu SVRSISHODNA DRUŠTVENA AKTIVNOST JE PUTOVANJE PO PUTANJI KA ODREDIŠTU (Charteris-Black 2004: 74).

Metafora PUTOVANJA u našem korpusu odražava svu kompleksnost procesa koji u ovom slučaju kao odredišnu ravan ima dolazak Srbije na tzv. belu šengensku listu, što je jedan od preduslova za priključenje zemlje Evropskoj uniji. Na višem nivou konceptualizacije, tj. metaforičkom scenariju za razumevanje STRUKTURE DOGAĐAJA, mogu se izdvojiti sledeća preslikavanja⁴: STANJE JE MESTO — Srbija je ograničena površina koja zauzima mesto u prostoru; PROMENA JE KRETANJE (unutar ili izvan ograničene površine) — Srbija je putnik koji otpočinje kretanje; UZROK JE SILA — dolazak na belu šengensku listu izaziva kretanje Srbije; AKCIJA JE SAMOINICIRANO KRETANJE — rešenost Srbije da dospe na belu šengensku listu inicira kretanje; SVRHA AKCIJE JE ODREDIŠTE

⁴ Navedena preslikavanja, izvorno formulisana od strane Lejkofa (Lakoff 1993), preuzeta su od Klikovac (2004: 25).

PUTOVANJA — dolazak na belu šengensku listu je odredište putovanja; NAČIN NA KOJI SE AKCIJA VRŠI ILI SREDSTVO ZA NJU JESTE PUTANJA KA ODREDIŠTU — izdavanje novih biometrijskih pasoša, pojačana kontrola na granicama itd., putanja su ka odredištu; TEŠKOĆE U AKCIJI JESU PREPREKE NA PUTU — preduslovi koje Srbija mora da ispuni jesu prepreke na putu; PREDVIDENI NAPREDAK JE RASPORED PUTOVANJA (raspored putovanja je putnik koji dolazi do unapred određenog cilja u predviđenom vremenu) — (veći ili manji) napredak koji Srbija ostvaruje na putu do bele šengenske liste je raspored putovanja; DUGOROČNE, SVRSISHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA — dolazak Srbije na belu šengensku listu je putovanje, uz pretpostavljanje krajnjeg, konačnog cilja, ulaska u Evropsku uniju. Metafora KRETANJA kao osnov metafore PUTOVANJA opisuje, dakle, kretanje između dva prostora. Srbija, konceptualizovana kao putnik koji otpočinje putovanje, napušta jedan prostor ili mesto i na putu je ka drugom prostoru — Evropskoj uniji. Metafora PUTOVANJA ističe jednosmernost, tačnije istosmernost putovanja — implicirani smer je Srbija → Evropska unija, a ne Evropska unija → Srbija, jer potonji nije deo konstruisane društvene realnosti, te se nalazi izvan mogućeg načina delovanja. Evropska unija je centar ka kojem je usmereno kretanje, a Srbija je periferija koja nastoji da se približi centru. Tako iznova naizgled bezopasni aspekti metafora ili metaforičkih modela, poput pomenutog modela PUTOVANJA, zaklanjaju druge, legitimne, ali i ideološki bremenite aspekte iste metafore.

U nastavku teksta sledi analiza konceptualizacije procesa vizne liberalizacije u javnom diskursu Srbije realizovanog kroz različite metaforičke izraze — jezičke primere pojmovne metafore PUTOVANJA. Primere prate moguća tumačenja veza između ciljnih domena (DOLASKA SRBIJE NA BELU ŠENGENSKU LISTU) i izvornog domena (PUTOVANJA).

3. BEZVIZNI REŽIM KAO PUTOVANJE

Uvidom u korpus izdvojili smo kao glavnu metaforu DOLAZAK SRBIJE NA BELU ŠENGENSKU LISTU JE PUTOVANJE, koja odražava osnovnu shemu metaforičkog scenarija PUTOVANJA: početak—putanja—cilj. U osnovi metafore DOLAZAK SRBIJE NA BELU ŠENGENSKU LISTU JE PUTOVANJE nalazi se metafora DRŽAVA JE OSOBA. Putem ove metafore Srbija se personifikuje i konceptualizuje kao putnik koji se nalazi u određenoj tački pred putanjom „određene dužine i karakteristika, koja se nekako mora savladati da bi se dostigao cilj” (Šarić 2005: 151). Ilustrujmo pomenutu metaforu sledećim primerima⁵:

(1) Međutim, put do belog šengena je dugačak i putne isprave su samo jedan segment tog obimnog posla.

(2) Trnovit put do viza za EU i SAD.

(3) „Napredak Srbije biće praćen tokom dijaloga o viznim olakšicama. Brzina kretanja u smeru ukidanja viza zavisice od napretka u ispunjavanju uslova”, naveo je Baro.

⁵ U primerima su podvučeni metaforički izrazi kojima se površinski realizuje pojmovna metafora.

(4) Podvojenost društva između reforme i restauracije ekstremno je izražena u Srbiji. Srbija kao da se koleba da li da krene i ako krene kuda da krene. (...) Oba puta postala su vidljivija, oba opredeljenja imaju predvidljive posledice... Treći smatraju da je taj put trnovit, da zahteva žrtve i nepopularne mere, da ne treba žuriti, jer je odlaganje bezbolnije.

(5) Brzina kretanja na putu ka Evropskoj uniji najviše zavisi od brzine i samog intenziteta reformi koje se sprovode. Što se Srbija bude ubedljivije borila protiv korupcije i organizovanog kriminala, imaće veće šanse da napravi ozbiljan napredak na putu ka EU, smatra Oli Ren. Kako je naveo, dok se ne ispune svi neophodni uslovi, države EU hoće da učine vize besplatnima, kao znak da je Srbija na dobrom putu.

(6) Ukazujući da je Srbija još daleko od bele šengenske liste, ona je za današnje „Večernje novosti” rekla da će parafiranjem Sporazuma o viznim olakšicama širokom krugu građana Srbije biti omogućeno brže dobijanje viza za zemlje EU.

(7) Srbija je, u odnosu na Makedoniju, u znatnom zaostatku u pogledu deklarativnih uslova koje EU propisuje za viznu liberalizaciju, ali izgleda da ćemo do „belog šengena” i Makedonci i mi stići manje-više u isto vreme.

(8) Srbija neće doći na belu šengensku listu pre 2010. godine, piše novosadski Dnevnik, pozivajući se na izvore u Briselu.

(9) Pozivajući se na diplomatske izvore u Beogradu, list piše da Srbija neće možda ni ove godine biti uvedena na belu šengen listu jer EU želi da sve zemlje regiona istovremeno dođu do belog šengena, ali da za to još nisu sve spremne.

Svi gore navedeni primeri u kojima se upotrebljavaju konvencionalni metaforički izrazi kao površinske realizacije metafore PUTOVANJA, poput *put*, *kretanje* (*brzina kretanja*), *biti daleko*, *stići*, *doći*, doprinose pozitivnoj evaluaciji procesa putovanja, tj. preslikano na ciljni domen, pozitivnoj evaluaciji dolaska Srbije na belu šengensku listu. Putovanje se percipira kao misija koju je osobi (Srbiji) naložilo neko autoritativno telo i poslalo je na put. Ciljevi koje treba dostići pozitivno su vrednovani, shodno tome metafora PUTOVANJA doprinosi pozitivnom vrednovanju mera koje političari primenjuju u cilju njihovog ostvarenja. Stoga ova metafora ima snažnu retoričku funkciju u pogledu opravdanosti upotrebe i dejstava koje proizvodi na najširu javnost (tj. birače). Svaki napor od strane vlade usmeren ka uvođenju zemlje u režim vizne liberalizacije evaluira se kao pozitivan, svrsishodan i bezuslovno opravdan. Nadalje, prema Čarteris-Bleku, upotrebljeni metaforički izrazi takođe ističu strpljenje, budući da je za ostvarenje željenog cilja potrebno vreme i trud (Charteris-Black 2004: 93). Otuda je put do belog šengena „dugačak”, „trnovit”, „zahteva žrtve i nepopularne mere”, „ne treba žuriti”, što ilustruju primeri (1), (2) i (4). Metaforički izrazi upotrebljeni u navedenim primerima impliciraju da javnost ne treba da očekuje brze rezultate vladinih mera, kao i da se sporost i teškoće moraju tolerisati budući da su ciljevi isplativi i vredni.

Mišljenja smo da se u izdvojenim primerima na dubljem planu konceptualizacije uočavaju još neke razlike. Naime, primeri (1)—(6) konceptualizuju putovanje kao kretanje u prostoru, koje je, utisak je, više statično nego dinamično, više deklarativno nego konkretno, iako kvalifikovano metaforičkim iz-

razima koji se odnose na brzinu i intenzitet. U primerima (7), (8) i (9), međutim, u metaforu PUTOVANJA uvode se elementi vremenskog okvira, čime se implicira aktivan odnos u ostvarenju cilja, kroz aspekt kretanja napred, ka vremenskom okviru budućnosti.

3.1. Srbija na raskrsnici

Mukotrpnost puta ka ostvarenju društvenog cilja ističe ne samo primer (4) u kome se izražava kolebanje Srbije u pogledu *smera kretanja*, već i metaforički izraz *raskrsnica*, koji ilustrujemo sledećim primerima:

(10) Srbija na raskrsnici — naslov

(11) Srbija je ponovo na raskrsnici. Srbija je uvek na raskrsnici, nikako da krene.

(12) Zeleni semafor na evropskom putu — Žuto svetlo, odnosno privremeno čekanje do zelenog, za Srbiju je šansa da se otkloni poslednja prepreka za potpisivanje SAA. (...) Žuto svetlo na semaforu za Beograd zato će, sasvim izvesno, trajati prilično kratko pre nego što se upali zeleno.

Raskrsnica je moćno retoričko sredstvo koje ima, utisak je, dvostruku ravan rezonovanja: s jedne strane, ono ukazuje da je Srbija prešla deo puta, čime se implicira aktivan odnos prema ostvarenju zadatog cilja; s druge strane, pak, dolazak na raskrsnicu podrazumeva da se mora načiniti izbor u pogledu daljeg smera kretanja — napred ili nazad, levo ili desno. Iz primera (12) uviđa se da smer kretanja napred nije proizvoljna aktivnost putnika (tj. zemlje), već izrazito kontrolisan plan, konceptualizovan putem metafore SEMAFORA, gde se zeleno svetlo konvencionalno koristi kao „slobodan prolaz”, dok žuto implicira period između zabrane (crvenog svetla) i dozvole kretanja (zelenog svetla). U slučaju Srbije, neproizvoljnost puta definisana je „mapom puta” koja bi trebalo da spreči da zemlja ide zaobilaznim putem, da zaluta, pogrešno skrene, ili da se na putu do cilja „izgubi”. O tome će biti reči detaljnije u narednom odeljku.

3.2. Mapa puta za dolazak u Šengen

Mapa puta naziv je dokumenta kojim se precizno definišu koraci Srbije do ispunjenja uslova za viznu liberalizaciju,⁶ jasan plan kako da Srbija dođe do bele šengenske liste. Mape puta pružaju informacije koje olakšavaju putovanje do određene destinacije i „posebno su korisne ukoliko neko još nije putovao na određeno mesto” (Semino 2008: 109).⁷ One putniku omogućavaju da se ne izgubi na putu, kao i da na najlakši i najkraći način dođe do željene de-

⁶ Dokument na engleskom jeziku dostupan je na sledećoj adresi: <http://www.euserbia.rs/slike/roadmap%20on%20visa%20liberalization%20with%20Serbia.pdf>.

⁷ Semino (2008) analizira metaforu PUTOVANJA na primeru Mape puta kojom je 2002. godine trebalo da se regulišu odnosi između Izraela i Palestine, te smatra da naslov dokumenta, *Mapa puta*, „ističe ulogu metafora PUTOVANJA u sveukupnoj intratekstualnoj koherenciji dokumenta” (2008: 110).

stinacije. Ako se dolazak Srbije na belu šengensku listu konceptualizuje kao PUTOVANJE, tada je logično da se dokument koji takvo putovanje precizno definiše nazove *mapom puta*, koja je data od nadležne institucije (Evropske komisije) da se putnik ne bi zagubio, krenuo pogrešnim pravcem, ili bez potrebe, svojom voljom, neznanjem ili neiskustvom, usporio putovanje. Ilustrujmo to nekolikim primerima iz korpusa:

(13) U dijalogu ćemo dobiti jasnu mapu puta kako da dodemo do bele šengen liste.

(14) Korak dalje na Mapi puta

(15) Ta vaša mapa puta je izgleda mapa kružnog puta sa pokvarenim Crvenim svetlom. Prestanite da lažete narod. Ako vas već plaćamo za posao koji ne umete da završite, zašto nas više ne ostavite na miru, uzmete tu svoju „Mapu puta” i lepo odete da se objasnite sa „Saobraćajnom Policijom” u Briselju!

(16) Put je, istini za volju, zaista određen. (...) Samo treba pratiti putokaze i nikako ne ostati na pola puta.

Mapu puta poseduje isključivo Evropska unija (tj. Evropska komisija kao nadležna institucija), koja kao jedini autoritativni vodič zna put do krajnjeg odredišta. Na to jasno ukazuje primer (15), gde se pogrešne odluke ili nedovoljno zalaganje vlade na putu do bezviznog režima i integracije zemlje u EU, kao i eventualna uzaludnost čitavog procesa, konceptualizuje kao „mapa kružnog puta sa pokvarenim crvenim svetlom”, a jedino ko može da pokaže Srbiji pravi put jeste „saobraćajna policija u Briselu”. Ovde je reč o kreativnom, ironičnom proširenju metafore PUTOVANJA, kojim se „dovodi u pitanje validnost plana” (Semino 2008: 112), dok se istovremeno „ismeva popularnost metafore i razotkrivaju njene slabosti” (Semino 2008: 116).

U tom pogledu, slažemo se sa Čarteris-Blekom koji, iako analizira inaturalne govore američkih predsednika (Charteris-Black 2004: 95), smatra da pošto znamo da će putovanje biti na ona mesta koja pre toga nismo posetili, izbor metaforičkog izraza *mapa puta* zadovoljava retorički cilj kojim se javnost (u Srbiji) poziva na učestvovanje u društvenim promenama i ubeđuje u ispravnost odluke i same akcije. No, istovremeno time se odriče svako drugačije rešenje, sve je unapred određeno, a Srbija samo treba da „prati putokaze i tako neće ostati na pola puta”, kako to sugeriše primer (16).⁸

3.3. Korak po korak

Metaforički izraz *korak* takođe je jedan od konvencionalnih izraza u metaforičkom scenariju PUTOVANJA, koji počiva na metafori AKCIJA JE SAMOINICIRANO KRETANJE. Osobine koraka kojima se korača ka odredištu korespondiraju

⁸ Šta je alternativa Mapi puta po mišljenju pojedinih učesnika u primarnom diskursu možda najbolje ilustruje sledeći primer: „Mirović je uverljiv kad tvrdi da bi zaobilazni put za ulazak u EU, preko Rusije, bio kraći i sigurniji. Jer, bez jakog saveznika, bez alternative ulasku, sledi nam status podređenog, okupiranog, uniženog.”

sa preslikavanjem NAČIN NA KOJI SE AKCIJA VRŠI JESTE NAČIN KRETANJA. Otuda „krupni koraci”, „veliki korak”, kao i njihovo pozitivno evaluiranje, „odlučujući korak”, „važan korak”, itd. Analizirani primeri u korpusu ukazuju na dva načina konceptualizacije pomenutog izraza. U prvom slučaju *korak* je uobičajen, neutralan izraz metafore PUTOVANJA kojim se izražava fizička promena mesta, tj. kretanje i napredovanje na putu, kao u sledećim primerima:

(17) Mislim da mi krupnim koracima idemo ka EU, ali kriza u EU može da utiče na naš možda kasniji ulazak.

(18) Plasnik: Veliki korak Srbije u pravcu EU.

No, daleko više, *korak* se u primerima iz korpusa percipira kao deo preslikavanja koje smo ustanovili u metafori STRUKTURE DOGAĐAJA — NAČIN NA KOJI SE AKCIJA VRŠI ILI SREDSTVO ZA NJU JESTE PUTANJA KA ODREDIŠTU. Otuda svaka pozitivna aktivnost vlade, kao npr. potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Privremenog sporazuma, sporazuma CEFTA, i sl., jeste mera ili način da se i u realnom i u apstraktnom smislu Srbija približi krajnjem cilju, ulasku u Evropsku uniju. *Korake* je potrebno preduzimati i za dovođenje Srbije na belu šengensku listu, a *mapa puta*, tj. Evropska unija i odgovarajuće Komisije, povešće Srbiju u željenom pravcu.

(19) „Danas” je od MUP-a krajem januara tražio da mu dostavi Akcioni plan Vlade u kojem se navode koraci koje Srbija treba da preduzme kako bi dospela na belu šengensku listu...

(20) To je prvi korak na putu bezvignog režima koji će biti uspostavljen do kraja godine. Potpisujući Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju 29. aprila 2008, Srbija je načini-la jedan od najvažnijih koraka na putu ka članstvu u Evropskoj uniji. Još mnogo koraka predstoji.

(21) S druge strane, potpredsednik Vlade Srbije Božidar Đelić ocenio je da razloga za dalje odlaganje štampanja pasoša nema i podsetio na zakon kojim je predviđena zamen-a svih pasoša do kraja ove godine, kako bi Srbija bila korak bliže statusu „belog Šengena”.

(22) Direktorica vladine Kancelarije za evropske integracije Milica Delević kaže da će Srbija biti na korak od bele šengenske liste ukoliko u finišu ispuni sve neophodne uslove.

Izdvojeni primeri iz korpusa (19—22) jasno ukazuju da je metaforički izraz *korak* snažno diskurzivno sredstvo koje ističe poziv na aktivno delovanje. Svaki uslov koji Srbija mora ispuniti na putu do belog šengena jedan je „korak bliže”. Ono što ovaj izraz skriva jeste broj koraka tj. dužinu puta, kao što to deo „još mnogo koraka predstoji” iz primera (20) ukazuje. Drugim rečima, koraci za dolazak Srbije na belu šengensku listu jesu, između ostalih, izdavanje novih biometrijskih pasoša, pojačana kontrola na granicama, borba protiv organizovanog kriminala, korupcije, terorizma, itd., no utisak je da broj koraka tj. uslova nije konačan. Tako Direktorica vladine Kancelarije za evropske integracije u primeru (22), kombinujući metaforu PUTOVANJA sa metaforom SPORTA, kaže „da će Srbija biti na korak od bele šengenske liste ukoliko u finišu ispuni

sve neophodne uslove”, ali ne i *na* beloj šengenskoj listi. Metaforička sistematičnost koja nam omogućava da se usredsredimo na jednu stranu apstraktnog pojma, neizbežno vodi ka zaklanjanju drugih strana ili aspekata tog pojma, nesaglasnih sa tom metaforom. Pozitivna evaluacija ostvarenog napretka Srbije u dolasku na belu šengensku listu preko metaforičkog izraza iz domena PUTOVANJA, *na korak od* (i *finiša* kao metaforičkog izraza iz domena SPORTA) zaklanja neke druge aspekte tog pojma poput dužine i brzine koraka, tj. uslova koje je još potrebno ispuniti.

3.4. Napredak i prepreke na putu

Broj ispunjenih uslova ili učinjenih *koraka* određuje *napredak* zemlje u dolasku na krajnje odredište, što na apstraktnom nivou određuje raspored putovanja, odnosno koliko brzo putnik (= Srbija) dolazi do unapred određenog cilja u predviđenom vremenu. Otud (učinjeni) *koraci* konotiraju postojan i uspešan napredak ka ostvarenju svrsishodne društvene delatnosti — vizne liberalizacije, kao u sledećim primerima iz korpusa:

(23) On je u intervju za „Blic” pozdravio napredak u dosadašnjim razgovorima o viznoj liberalizaciji i poručio da se „nada da će Srbija i EU da naprave zajednički brz napredak po tom pitanju, ali da taj napredak pre svega zavisi od brzine reformi u Srbiji”.

(24) Uvek postoje usponi i padovi sa Srbijom. U nekim momentima, Srbija veoma brzo napreduje, a ponekad veoma sporo.

(25) Đelić je rekao da je tehnički deo posla oko vizne liberalizacije završen i da su stručnjaci ukazali da je Srbija u svim dimenzijama napravila napredak u poslednjih godinu dana.

Brzina napredovanja Srbije u dolasku na belu šengensku listu zavisi od toga kako savladava prepreke koje stoje na putu ostvarenja cilja. U ovom delu scenarija PUTOVANJA, svi postavljeni uslovi i rizici koji prate proces integracije i uvođenje bezviznog režima pretvaraju se u *prepreke* koje putnik mora ukloniti (Šarić 2005: 153). Preslikavanje TEŠKOĆE U AKCIJI JESU PREPREKE NA PUTU, iako u osnovi osvetljava negativne aspekte metafore PUTOVANJA, čini se da na pragmatском planu teži suprotnom efektu. Naime, kao što smo već istakli, metafora PUTOVANJA konotira strpljenje, istrajnost, oprez pred brzopletim rešenjima i kratkotrajnim uspehom, „jer postoji teret i podnošenje drugih vidova patnje” (Charteris-Black 2004: 76). Šta predstavlja *teret* i *prepreke* u slučaju Srbije sugerišu sledeći primeri:

(26) Ministarka pravde naglašava i da će predstavnicima EU predstaviti novi paket pravosudnih zakona (...) koji su do donošenja predstavljali značajnu prepreku našem putu ka beloj šengenskoj listi.

(27) Dve su prepreke između Srbije i EU. Jedna je dovršenje saradnje s Tribunalom hapšenjem i izručenjem dvojice optuženih. Druga je sporazum EU i Srbije o evropskoj ulozi na Kosovu. Ako bismo do kraja ove godine ili do polovine sledeće godine ukloni-

li obe prepreke, Srbija bi po prvi put od 2000. do danas došla u situaciju da ima čist i otvoren put u Evropu.

(28) Čitava konstrukcija Unije satkana je od bezbroj dugih i strpljivih pregovora, malih pomaka, ogromne upornosti i vere da se uprkos svim razlikama može živeti zajedno. Na tom zavojitom putu nalaze se bezbrojne prepreke, pogrešna skretanja i naizgled nesavladivi usponi.

(29) Hoće li biti rampe na putu ka EU?

Prepreke, rampe, pogrešna skretanja, nesavladivi usponi, različiti su metaforički izrazi koji kvalifikuju teškoće pri dolasku na belu šengensku listu, odnosno pri postizanju krajnjeg cilja, ulaska u Evropsku uniju. To su nepostoja-nje određenih zakona u primeru (26), ali i dovršenje saradnje sa haškim tribunalom i pitanje Kosova u primeru (27). Tako *prepreke* u političkom diskursu Srbije aktiviraju negativnu evaluaciju i koriste se „da opišu ona svojstva politike koja se smatraju uglavnom *nepopularnim*”⁹ (Charteris-Black 2004: 206). *Prepreke* se mogu koristiti „da istaknu potencijalnu opasnost ili nerešene probleme u samoj zemlji, ali i nespremnost zemalja članica da olakšaju promenu” (Šarić 2005: 153). No, postojanje barijera u osnovi nosi snažno pozitivno određenje i akciju usmerenu ka njihovom uklanjanju. Ispravnost odluke i preduzetih aktivnosti teško se može dovesti u sumnju zbog svrsishodnosti i vrednosti društvenog cilja koji se mora ostvariti, te i ovaj metaforički izraz pokazuje izrazita retorička svojstva. Ako je cilj opravdan i vredan, onda je i uklanjanje svih prepreka na putu do cilja podjednako opravdano. Na taj način, po mišljenju Charteris-Bleka, kognitivne predstave sa iskustvenom bazom osnova su i za evaluaciju apstraktnih društvenih ciljeva na pragmatikom nivou, te sinergija lingvističkih, kognitivnih i pragmatikom faktora kreira značenje metafore u političkom diskursu (Charteris-Black 2004: 94).

3.5. Ima li prečica na putu ka EU?

Put se skraćuje *prečicama* kojima je teškoće na putu moguće premostiti ili izbeći, što će stizanje na krajnje odredište učiniti bržim i jednostavnijim. No, da li na putu Srbije ka Šengenu takve prečice zaista postoje i kakve su vrste čini se da zavisi samo od volje Brisela i procene brzine napredovanja Srbije kao putnika. Otud sledeći primeri odražavaju izvesnu kontradiktornost u izjavama i odlukama zvaničnika Evropske unije, aktivirajući drugi scenario preko kojeg se Evropska unija često konceptualizuje — scenario sve češće nesložne PORODICE.¹⁰ Tako se javljaju sledeći primeri:

(30) „Morate biti svesni da je put ka Evropi mukotrpan i zahteva odlučnost, političku volju i snagu da biste uspeali”, rekao je Ren. Naglasio je da za približavanje Uniji „ne postoje lake prečice”, kojima bi se taj dugi proces skratio i olakšao.

⁹ Originalan kurziv.

¹⁰ O konceptualizaciji Evropske unije kao PORODICE, v. detaljnije u Đurović (2009).

(31) Jednostrana primena SSP — Renova prečica u EU

(32) Premijer Donald Tusk je, umirujući poljsku javnost, tada najavio da će Poljska učiniti sve da pokaže Srbima da u Poljskoj imaju prijatelje i da će u Briselu¹¹ insistirati da se Srbiji otvori prečica za EU.

(33) „Proevropska vlada — prečica za EU”

(34) Omladinska mreža G17 PLUS organizovala je danas u centru Beograda akciju „Prečica ka Evropi” tokom koje su prikupljeni potpisi građana za ukidanje viza zemalja EU Srbiji.

Kao oblici *prečica* nude se jednostrana primena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, formiranje proevropske vlade u Beogradu, i drugo. Prisustvo ili odsustvo prečice i brže ili kraće putovanje do krajnjeg odredišta zavisi u velikoj meri od date političke situacije, odnosno, poteza koji se u Briselu (ali i u Beogradu) ocenjuju kao dobri ili loši. Tako se iznova potvrđuje da metafore, između ostalog, predstavljaju moćno diskurzivno oružje, a da je njihova veza sa društvom dvosmerna — metafore se oblikuju pod uticajem društva, ali i same oblikuju društvenu stvarnost isticanjem određenih aspekata nekog pojma (i pojedinih vrsta diskursa).

3.6. Cilj putovanja

Najzad, metaforički izrazi koji zaokružuju scenario PUTOVANJA, poput *dolazak, cilj, dostižan, krajnja destinacija* u primerima (35), (36) i (37), deo su finalnog preslikavanja metafore STRUKTURE DOGAĐAJA — DUGOROČNE, SVRSISHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA. Navešćemo nekoliko primera iz korpusa:

(35) Ministar spoljnih poslova Vuk Jeremić ocenio je da je dolazak Srbije na belu šengensku listu najdostižniji cilj u ovoj godini jer je to pitanje najmanje opterećeno politikom u procesu proširenja Evropske unije.

(36) Ona je rekla da bi taj izveštaj predstavljao osnovu da komisija uputi Savetu ministara predlog da se Srbija nađe na „beloj” šengen listi i dodala da se evropski zvaničnici slažu da je dostižno da se Srbija do kraja ove godine nađe na toj listi.

(37) Svi, i u Srbiji i u Crnoj Gori, treba da imaju na umu da je naša krajnja destinacija ista — članstvo u EU.

(38) Naravno, ne postoji lak način da se ispune Kopenhaški kriterijumi. Nema prečica. Međutim, za one koji istraju, nagrada koja ih čeka na kraju puta su jake demokratske i sudske institucije, kao i konkurentnija ekonomija i pristup jednom većem tržištu robe.

Dolazak Srbije na belu šengensku listu integralni je deo konačnog cilja, punopravnog članstva Srbije u EU. Iako još nije realnost, priključenje Srbije

¹¹ Metonimija BRISEL ZA DONOSIOCE ODLUKA U EVROPSKOJ UNIJI, koja je posledica metafore EVROPSKA UNIJA JE DRŽAVA, česta je u političkom diskursu Srbije, uprkos činjenici da EU nije država niti ima zvaničnu prestonicu. O tome v. detaljnije u Rasulić (2008).

Evropskoj uniji na kognitivnom nivou upotpunilo bi model *pridruživanja*, koji po autorki Šarić uključuje metaforički prikaz Evropske unije kao *kuće* — zemlje kandidati su *putnici* a proces integracije je *kretanje putnika u prostoru do kuće*, tj. Evropske unije (Šarić 2005: 150).¹² Mukotrpan i dugačak put na kraju će se isplatiti, kako to sugeriše primer (38), jer nas na kraju čeka nagrada u vidu jakih demokratskih i sudskih institucija, kao i konkurentnije ekonomije i pristupa većem tržištu robe. Putovanje je, dakle, započeto iz društveno vrednih razloga. U tome i leži razlog velike eksploitanosti metaforičkog scenarija PUTOVANJA za konceptualizaciju političkih procesa, kakav je u ovom slučaju, proces integracije Srbije u Evropsku uniju, jer se političke odluke, mere i ustupci lakše racionalizuju kada su potpomognuti moćnim kognitivnim sredstvom — metaforičkim PUTOVANJEM zarad ostvarenja pozitivno evaluiranog cilja.

4. ZAKLJUČAK

U ovom radu pokušali smo da ukažemo na postojanje i ulogu metaforičkog scenarija PUTOVANJA u političkom i javnom diskursu Srbije, koje iznova pruža potvrdu fundamentalne kognitivne funkcije metafora u društvenom životu, na način na koji su to prvi put formulisali Lejkof i Džonson (Lakoff/Johnson 1980). Prema Muzolfu, složeni politički problemi shvataju se kroz određene metafore koje prožimaju podjednako politički i medijski diskurs (Mussolff 2003), te dolazi do preplitanja i ulančavanja ove dve vrste diskursa, zbog čega se briše granica između onoga što govore političari, s jedne, i onoga što tvrde interpretatori njihovih reči, novinari i analitičari, s druge strane. Proces dolaska Srbije na belu šengensku listu, tj. njeno integrisanje u Evropsku uniju, gotovo da nije moguće kognitivno izraziti bez pribegavanja metaforama *puta* (putanje, staze), *kretanja* i *cilja*, sa *preprekama* koje će, u zavisnosti od ponašanja i postupaka političkih lidera i njihove volje i sposobnosti da ih uklone, uticati na brzinu i napredak na putu.

Ovakav metaforički scenario predstavlja posebnu vrstu „privremene diskurzivne sistematičnosti, povezane sa konkretnom političkom inicijativom ili događajem” (Semino 2008: 117). Kada takva inicijativa ili događaj više nisu u centru pažnje javnosti i kada društvo okupiraju nove teme od ključne važnosti za budućnost države, metaforička sistematičnost ima tendenciju slabljenja. Kontekst budućih događaja, ali i nova istraživanja, pokazaće da li će se pojam evropejstva u javnom diskursu na srpskom jeziku češće konceptualizovati preko metafora *koraka*, *prepreka*, *nesavladivih uspona*, *zaobilaznih puteva*, ili će, pak, društvena realnost ponuditi pozitivnija kognitivna rešenja, koja će uslediti nakon ostvarenja cilja — ukidanja viza za građane Srbije te ulaska Srbije u Evropsku uniju. Dosadašnja upotreba metafore PUTOVANJA za potrebe konkretnog političkog procesa (ulaska zemlje u bezvizni režim), utisak je, još uvek će oblikovati značenje ove metafore i uticati na njeno dalje javljanje u političkom diskursu Srbije.

Beograd

¹² O konceptualizaciji Evropske unije kao KUĆE u javnom diskursu Srbije v. Đurović (2009).

LITERATURA

- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse — Theory and Practice*, London and New York: Routledge.
- Chilton, P., C. Schaffner (2002). „Introduction: themes and principles in the analysis of political discourse”, in: Chilton, P. and C. Schaffner (eds): *Politics as Talk and Text: Analytic Approaches to Political Discourse*, 1—41, Amsterdam: John Benjamins.
- Drulák, P. (2004). „Metaphors Europe Lives By: Language and Institutional Change of the European Union”. *EUI Working Paper SPS No. 2004/15*, Florence: European University Institute.
- Đurović, T. (2009). „Pred evropskim vratima — konceptualizacija Evropske unije kao SA-DRŽATELJA u javnom diskursu Srbije”, izlaganje na Međunarodnoj konferenciji *Kroz jezike i kulture*, Herceg Novi, Crna Gora, 4—6. jun 2009.
- Đurović, T., N. Silaški (u štampi). „Metaphors we vote by — the case of MARRIAGE in Serbian contemporary political discourse”, *Journal of Language and Politics*, John Benjamins.
- Howe, N. (1988). „Metaphor in Contemporary American Political Discourse”, *Metaphor and Symbolic Activity*, 3(2), 87—104.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. University of Chicago Press, Chicago.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Čigoja štampa.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things: What Categories Reveal About the Mind*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1991). „Metaphor and War: The Metaphor System Used To Justify War in the Gulf”, preuzeto sa sajta http://www.ac.wvu.edu/~market/semiotic/lkof_war.html.
- Lakoff, G. (1993). „The contemporary theory of metaphor”, in Ortony, A. (ed.) *Metaphor and Thought*, Cambridge: CUP, 202—251.
- Lakoff, G., M. Johnson (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Musolff, A. (2003). „Cross-language metaphors: obstacles or pathways of international communication?”, preuzeto sa sajta <http://www.dur.ac.uk/resources/mlac/german/resources/crosslang.pdf>.
- Musolff, A. (2006). „Metaphor Scenarios in Public Discourse”, *Metaphor and Symbol* 21 (1), 23—38.
- Radić-Bojanić, B., N. Silaški (2008). „Sportizacija političkog diskursa — kako metafore prikrivaju političku stvarnost Srbije”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LI/1—2, 139—155.
- Rasulić, K. (2008): „On the Conceptualization of the European Union across EU Boundaries”, in Rasulić, K., I. Trbojević-Milošević (eds.) *English Language and Literature Studies: Structures across Cultures (ELLSSAC) Proceedings*, Vol. I, 315—327.
- Rohrer, T. (1995). „The metaphorical logic of (political) rape: The new wor(l)d order”, *Metaphor and Symbolic Activity* 10 (2), 115—137.
- Šarić, Lj. (2005). „Metaphorical models in EU discourse in the Croatian media”, *Jezikoslovlje* 6 (2), 145—170.
- Semino, E. (2008). *Metaphor in Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Semino, E., M. Masci (1996). „Politics is Football: Metaphor in the Discourse of Silvio Berlusconi in Italy”, *Discourse and Society*, Vol. 7, No. 2, 243—269.
- Silaški, N., B. Radić-Bojanić (2009). „Život jedne metaftonimije — kako je od 'dva oka u glavi' postao kiklop”, izlaganje na Međunarodnoj konferenciji *Jezik, književnost, identitet*, Filozofski fakultet, Niš, 24—25. april 2009.
- Silaški, N., T. Đurović (2009). „Framing politics — metaphors in Serbian political discourse”, *Slavic Cognitive Linguistics Conference (SCLC-2009)*, 15—17. October, Charles University, Prague, Czech Republic.
- Silaški, N., T. Đurović, B. Radić-Bojanić (2009). „Politička scena kao ratno poprište — politički diskurs Srbije sa aspekta kognitivne lingvistike”, izlaganje na Međunarodnoj konferenciji *Kroz jezike i kulture*, Herceg Novi, Crna Gora, 4—6. jun 2009.

Thomson, S. (1996). „Politics without Metaphors is Like a Fish without Water”, in: Mio, J. S., A. N. Katz (eds) *Metaphor: Implications and Applications*, 185—201, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Wei, J. M. Y. (2001). *Virtual Missiles: Allusions and Metaphors Used in Taiwanese Political Discourse*, Lanham, Maryland: Lexington.

Zbierska-Sawala, A. (2004). „The Conceptualisation of the European Union in Polish Public Discourse, 2002—2003”, *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 25, 5&6, 408—423.

Tatjana Đurović, Nadežda Silaški

MOVEMENT AND JOURNEY METAPHORS IN CONTEMPORARY SERBIAN
 (“WHITE SCHENGEN LIST”)

S u m m a r y

Within the theoretical framework of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff/Johnson 1980, Lakoff 1993) and Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black 2004), the paper deals with the conceptualisation of the visa liberalisation process in Serbian, i.e. Serbia’s reaching the Schengen white list. We particularly deal with the MOVEMENT and JOURNEY metaphors, conventional in the political discourse of not only EU countries but those still in the EU accession process. The corpus of examples was excerpted from Serbian dailies and political weeklies in the period 2006—2009, as well as from readers’ comments to news published on these papers’ web sites. In the paper we classify metaphorical expressions which serve to linguistically realise the metaphor SERBIA’S REACHING THE SCHENGEN WHITE LIST IS A JOURNEY, in line with their role and rhetorical impact in Serbian political and, more generally, public discourse, in an attempt to reveal those aspects of social reality the JOURNEY metaphor hides or highlights.

RED REČI U SLUŽBI IZRAŽAVANJA INFORMACIONOG FOKUSA U SRPSKOM JEZIKU

SABINA HALUPKA-REŠETAR

UDC 811.163.41'367

Rad se bavi mogućnostima promene reda reči u srpskom jeziku i njihovim uticajem na izražavanje informacionog fokusa. Na osnovu rezultata istraživanja predlaže se način na koji se informacioni fokus može analizirati u teorijskom okviru minimalizma koji ne trpi fakultativne radnje kakvom se gotovo slobodno preuređivanje rečeničnih konstituenata u prvih mah može činiti.

Ključne reči: sintaksa, red reči, informacioni fokus, pokretljivost strukture, srpski jezik.

1. O informacijskoj strukturi rečenice u srpskom jeziku

O problemu perspektivizacije u sintaksi pisala je među prvima M. Ivić (1976).¹ Iako taj rad nije usko vezan za srpski jezik, već je više teorijske prirode, veoma je važan zbog toga što uvodi termin 'diskursom uslovljene perspektivizacije' da opiše slučajeve u kojima nivo diskursa, odn. diskursne okolnosti,² postaju regulator izbora reči ili konstrukcije. Gramatike srpskog jezika (poput Minović 1987; Stanojčić i dr. 1989), svaka na svoj način, registruju funkcijsku perspektivu rečenice, ali malo govore o njoj, dok pojam fokusa ne postoji. Monografija Lj. Popovića, pod naslovom *Red reči u rečenici* (1997), predstavlja opširnu studiju reda reči u srpskom jeziku i to s tačke gledišta funkcijske perspektive rečenice. Popović takođe napominje da je glavno sredstvo fokalizacije u srpskom jeziku rečenični akcenat (njegova distribucija i intenzitet, uz odgovarajuću rečeničnu melodiju), i da je upravo zahvaljujući tome raspoređivanje fokusa slobodno, iako to raspoređivanje regulišu tri — ponekad podudarna, ponekad suprotstavljena — principa: gramatički, progresivni i anticipativni. Gramatički princip nalaže da fokalizovani rečenični član zauzme mesto u okviru tematsko-rematske strukture koje odgovara njegovoj sintaksičkoj funkciji, a rečenični akcenat ukazuje na fokalizaciju. Princip informativne progresije raspoređuje fokus na sam kraj rečenice, a po principu anticipativnog is-

¹ Kako primećuje Popović (1997: 17, fn. 24, 25), P. P. Đorđević (1898) je u svom radu „Red reči u srpskom jeziku” pokušao da detaljnije i kompleksnije razmotri pitanje faktora reda reči, kao i T. Maretić (1899) i E. Berneker (1900). Kasnije su se ovog pitanja doticali i B. Popović (1959, 1960), Lj. Jonke (1963), M. Pavlović (1972), itd. U ovom radu ćemo, međutim, biti usredsređeni na savremenu literaturu, budući da je i predmet istraživanja savremeni srpski jezik.

² Ili 'diskursivne okolnosti', prema M. Ivić (1976: 41—42).

kazivanja težišta, ono se iskazuje „ubrzano”, tj. pre nego što mu je po gramatičkom rasporedu mesto. Tošović (2001) predstavlja veoma obimnu i detaljnu (iako terminološki prilično složenu) studiju komunikativne perspektive u srpskom jeziku. Međutim, svi nabrojani radovi prvenstveno su deskriptivne prirode i malo govore o onim rečenicama srpskog jezika koje su moguće a nisu ostvarene.

S druge strane, kako konstatuje Bailyn (2000), generativna paradigma dugo nije uzimala u razmatranje slovenske jezike, jer teorija nije bila u dovoljnoj meri razrađena da bi se mogla nositi sa kompleksnim podacima iz tih jezika. Prvi značajan rad o fokusu u srpskom jeziku iz generativne perspektive jeste Boškovićev (1998) članak o višestrukome pomeranju upitnih reči, gde se kao razlog obaveznog pomeranja svih upitnih reči u višestrukim pitanjima navodi postojanje obeležja [+f(okus)] na samim upitnim rečima. Stjepanović (1999) pak prva u srpskom primenjuje razliku između informacionog fokusa (kao nosioca nove informacije) i kontrastnog fokusa (koji podrazumeva postojanje kontrasta, tj. negiranje ili ispravljanje rečenog; É. Kiss 1998b) i tvrdi da se u slučajevima kada je cela rečenica nova informacija, fokus smatra neutralnim ukoliko je red reči u rečenici prototipičan (uobičajeni redosled subjekat — glagol — objekat), a rečenični akcenat je na najdublje umetnutom elementu. Kada samo jedan deo rečenice čini novi informacioni fokus, taj fokus se smatra neutralnim ukoliko sledi presuponirani deo rečenice i nosi rečenični akcenat, npr.

- (1) a. Ko je kupio knjigu?
b. Knjigu je kupio PETAR.

Kontrastni fokus, s druge strane, dopušta se položajno, tvrdi Stjepanović (1999), pomeranjem u preverbalni položaj i dodeljivanjem jakog akcenta.

Cilj ovog rada je da razmotri rečeničnu strukturu u srpskom jeziku, te da pokuša da pomiri mogućnost promene reda reči u službi izražavanja informacionog fokusa sa teorijskim okvirom minimalizma, koji ne dozvoljava fakultativna pomeranja. Istraživanje sprovedeno u ovu svrhu temelji se jednim delom na primerima iz literature, a drugim delom na dvama obimnijim upitnicima kojima su anketirani i studenti i akademski obrazovani ispitanici.

2. Informacioni fokus i rečenična struktura srpskog jezika

Osnovni red reči u srpskom jeziku jeste subjekat — glagol — objekat, što ga svrstava među SVO jezike. Međutim, ponekad ovaj prototipični, neobeleženi red reči (2a) može biti promenjen, a da se pri tom značenje rečenice ne menja. Mesto subjekta može zauzeti neki drugi argument, na primer objekat, kao u (2b):

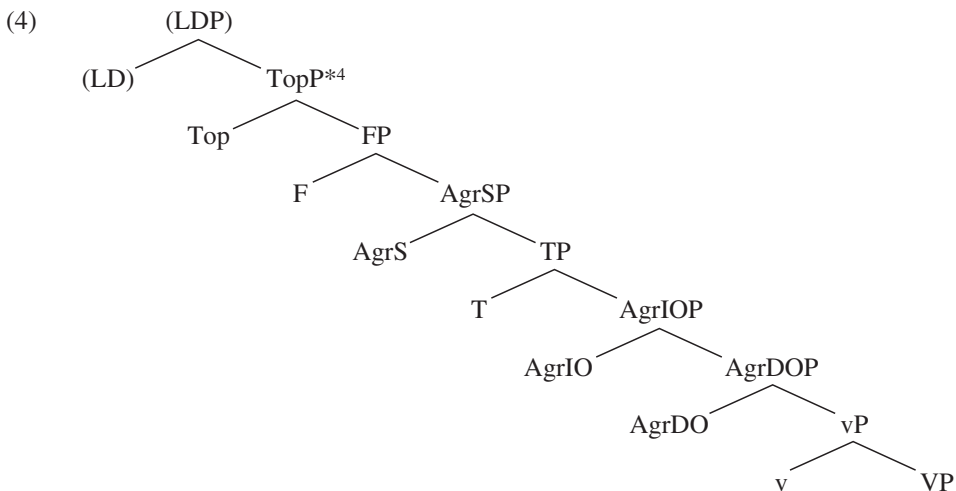
- (2) a. Petar ga je dao Mariji.
b. Mariji ga je dao Petar.

Iako je značenje rečenice nepromenjeno (*Petar* je u oba slučaja agens radnje *davanja*, *ga* je pacijens, a *Mariji* adresat), prikladnost gornjih dvaju primera

nije ista: uz neutralni rečenični naglasak (na poslednjem elementu), primer (2a) biće prikladan u kontekstu (3a), a rečenica (2b) kao odgovor na pitanje (3b):

- (3) a. Kome ga je Petar dao?
b. Ko ga je dao Mariji?

U slučajevima poput (2b), kada red reči nije SVO, a kontrastnog naglaska nema ni na jednom rečeničnom elementu, zastupamo stav da se radi o premeštanju poznate informacije na početak klauze, tj. o tematizaciji. Na osnovu zaključaka koje smo izveli detaljnom analizom upitnikâ, predlažemo da se u srpskom jeziku iznad projekcije AgrSP (faza za slaganje subjekta i glagola; Pollock 1989) može naći TopP (faza za tematizaciju, v. shemu u (4)), u čijem je specifikatoru, u slučaju rečenice (2b) objekatska sintagma *Mariji*, *Petar* je u SpecAgrSP, *dao* u T (Bošković 2001), a klitike *svaka* u svojoj projekciji u sintaksi, a u fonetskoj formi u drugom položaju u intonacijskoj frazi, na način koji prikazujemo u rečenici (5):³



³ Detaljnije o ovom blagom fonološkom pristupu kliticizaciji govori Bošković (2001) i ističe da, iako se čini da je glagolska klitika *je* niže u strukturi od objekatskih klitika, primeri elipse glagolske sintagme u (1), na koje je pažnju skrenula Stjepanović (1999), dokazuju da ovo nije slučaj, te da se i *je* u sintaksi nalazi u istom čvoru kao i ostale glagolske klitike (AgrS), a položaj koji ova klitika na nivou fonetske forme zauzima objašnjava nezavisno motivisanim ograničenjem na ovom nivou, koje zahteva da *je* bude poslednje u grozdu klitika. Ovu tvrdnju Bošković potkrepljuje i primerima umetanja fonološkog materijala (2), premeštanjem glagolske sintagme (tematizacijom) u (3), te interpretacijom priloga (4):

- (1) Ona mu ga je predstavila, a i on je ~~mu ga predstavio~~.
 (2) ?On je, kao što sam vam rekla, predstavio se Petru.
 (3) Dao ga Mariji je Ivan.
 (4) Jovan je pravilno odgovorio Ani.

Svi ovi primeri dokazuju da su zameničke klitike deo VP, dok glagolska nije, kao i da se glagolska klitika mora nalaziti u položaju višem od zameničkih klitika. Iz ovog sledi da se i *je* nalazi u AgrS, a to što biva izgovoren kao poslednji u grozdu klitika može se smatrati posledicom nekog ograničenja na nivou fonetske forme. (v. i Bošković (2006)).

⁴ Zvezdica označava rekurzivnost projekcije.

- (5) [_{SpecTopP} Mariji [_{SpecAgrSP} Petar [_{AgrS} je [_{TP} dao je [_{AgrIOP} Mariji dao je [_{AgrOP} ga dao je [_{VP} Petar dao Mariji ga ...

Kako je ograničenje o drugom položaju klitike fonološke prirode, nivo fonetske forme pobrinuće se za to da se rečenica (5) ne izgovori kao (6a), bez pauze iza *Mariji* i stoga kao jedna intonacijska fraza, već kao (6b), sa klitikama neposredno iza sintagme *Mariji*, ili pak kao (6c), sa pauzom iza *Mariji*, jer će u tom slučaju klitike biti u drugom položaju u svojoj intonacijskoj frazi. U potonjem slučaju, imenička sintagma *Mariji* zauzeće položaj u LD, frazi za levu dislokaciju u shemi (4).

- (6) a. *Mariji Petar ga je dao.
b. Mariji ga je Petar dao.
c. Mariji, Petar ga je dao.

Pre nego što pokažemo moguću analizu saradnje između sintakse i fonološke forme a u cilju smeštanja klitika u drugi položaj, napomenimo još da je TopP iznad čvora AgrP u račvastom dijagramu (4) projekcija za tematizaciju i ako pretpostavimo da je ona rekurzivna, u rečenici poput (7) imaćemo dve projekcije TopP, kao i dva rečenična priloga adjunkcijom pripojena na AgrSP:

- (7) Crvenu haljinu Mariji juče ujutro na autobuskoj stanici Jovan je predao.

Prikazano zagrađivanjem,

- (8) [_{TopP1} Crvenu haljinu [_{TopP2} Mariji [_{AgrSP} juče ujutro [_{AgrSP} na autobuskoj stanici [_{AgrSP} Jovan je [_{TP} predao ...

Tematizovane sintagme *crvenu haljinu* i *Mariji* popele su se u položaj SpecTopP kako bi zadovoljile obeležje [top] koje imaju. Međutim, nije u potpunosti jasno kako su u tom pomeranju izbegle efekat relativizovane minimalnosti (Rizzi 1990, 2001),⁵ s obzirom na to da se viša tema u svoj krajnji položaj morala pomerati kroz specifikator niže teme, tj. kroz SpecTopP₂. Pitanje koje u ovakvom pristupu ostaje nerazrešeno jeste zašto sintagma *crvenu haljinu* nije uspela da proveri obeležje [top] u SpecTopP₂, odnosno, ako jeste proverila to obeležje, zašto se pomerila dalje, u SpecTopP₁. Ako se sintagma *crvenu haljinu* pomerila u SpecTopP₁ zbog toga što je imenička sintagma *Mariji* već bila u položaju SpecTopP₂ i zadovoljila netumačivo [top] obeležje upravnog elementa Top₂ u trenutku kad se sintagma *crvenu haljinu* pomerila preko

⁵ Sledeći Rizzija (2001), uslov relativizovane minimalnosti mogli bismo formulirati na sledeći način:

- Y je u minimalnoj konfiguraciji sa X ako i samo ako ne postoji neko Z takvo da
(a) Z je istog strukturnog tipa kao i X,
(b) Z je između Y i X.

Drugim rečima, uslov relativizovane minimalnosti isključuje mogućnost konfiguracije u kojoj neki element X konstituentki upravlja (eng. *c-command*) elementom Z, a Z elementom Y ukoliko su X i Y istog strukturnog tipa.

nje, onda se nameće pitanje o hijerarhiji pomeranja: da li postoji valjan razlog zbog kojeg bismo pretpostavili da se *Mariji* pomerilo u SpecTop₂ pre pomeranja sintagme *crvenu haljinu*. Ukoliko je odgovor potvrđan, očekivali bismo da redosled tema utiče na značenje ili makar na kontekstualnu prikladnost rečenice. Ovo, međutim, nije slučaj, što dokazuje gramatičnost rečenice (9), u kojoj smo promenili redosled tema u odnosu na (7), kao i podjednaka kontekstualna prikladnost obeju rečenica u odgovoru na pitanja (10) i (11):

- (9) Mariji crvenu haljinu juče ujutro na autobuskoj stanici Jovan je predao.
 (10) Kako je Marija došla do crvene haljine juče ujutro na autobuskoj stanici?
 (11) Šta se juče ujutro na autobuskoj stanici desilo sa Marijom i crvenom haljinom?

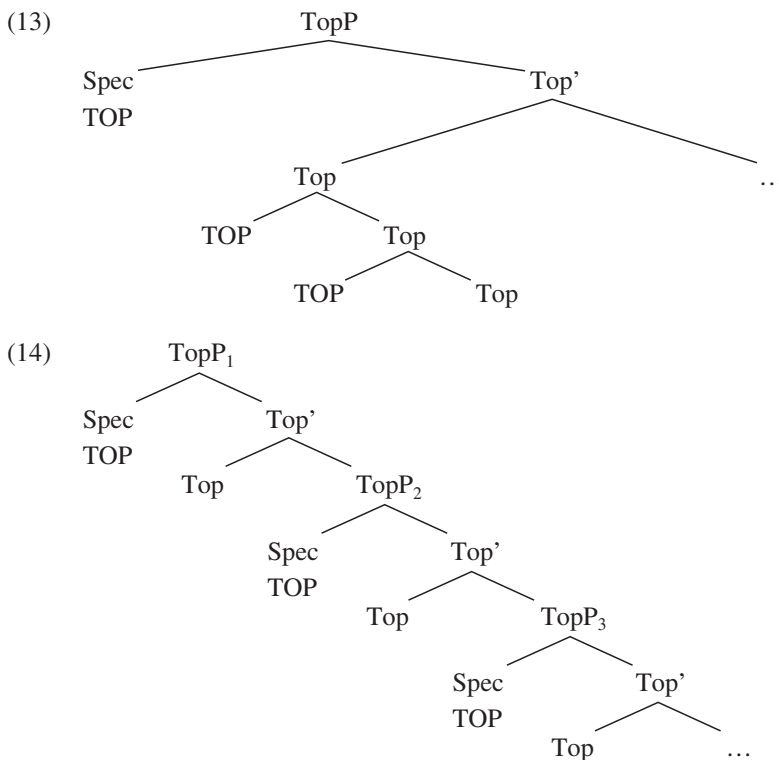
Kako ovi primeri pokazuju, budući da obe sintagme, i *Mariji* i *crvenu haljinu*, predstavljaju poznatu informaciju u navedenoj situaciji, obe se mogu tematizovati i kada se ovo desi, potpuno je svejedno kojim će se redosledom javiti na početku rečenice.

Druga mogućnost koju bismo mogli predložiti za analizu inicijalnih tema jeste da se sve „skupljaju” u istom čvoru, tj. da se jedna pomera u SpecTopP, a da joj se ostale tematizovane sintagme pripajaju adjunkcijom. Ovakav pristup, međutim, ne bi mogao da objasni sledeće rečenice, u kojima se klitike nalaze iza prvog tematizovanog elementa (12a), iza drugog tematizovanog elementa (12b), iza višeg rečeničnog priloga (12c), odnosno iza nižeg rečeničnog priloga (12d):

- (12) a. Mariji je crvenu haljinu juče ujutro na autobuskoj stanici Jovan predao.
 b. Mariji crvenu haljinu je juče ujutro na autobuskoj stanici Jovan predao.
 c. Mariji crvenu haljinu juče ujutro je na autobuskoj stanici Jovan predao.
 d. ?Mariji crvenu haljinu juče ujutro na autobuskoj stanici je Jovan predao.

Ako klitike moraju biti u drugom položaju u svojoj intonacijskoj frazi, a rečenice u (12) su sve gramatične, to može značiti samo jedno: projekcija teme je rekurzivna projekcija, a klitike se mogu naći u drugom položaju u odnosu na bilo koju od inicijalnih fraza — i teme (12a—b) i adjunkta (12c—d). Pitanje je, onda, kako se realizuju razne mogućnosti reda reči.

Razlog zbog kojeg je dugo vladalo mišljenje da je projekcija teme rekurzivna jeste to što se ona smatrala adjunkcijom, a adjunkcija je rekurzivna operacija. Međutim, ovakav stav preispitala je É. Kiss (1998a), tvrdeći da tematizacija podrazumeva pomeranje jedne tematizovane sintagme u SpecTopP i adjunkciju ostalih tematizovanih sintagmi u upravni element Top (13), ili, kao druga mogućnost, pomeranje svih tematizovanih sintagmi u položaj specifikatora višestrukih Top projekcija (14), na način prikazan u sledeća dva dijagrama:



Ako prihvatimo potonje rešenje i stav da je fonetska forma zadužena za smeštanje klitika u drugi položaj (tj. izgovaranje ovih u drugom položaju) u intonacijskoj frazi, onda postaje jasno šta se dešava u gornjim rečenicama. U svakoj od ovih rečenica sintagma koja neposredno prethodi klitici (ili klitikama) označava i početak intonacijske fraze. Ovo znači da imenička sintagma *Mariji* u (12b) čini posebnu intonacijsku frazu, te da se, u tom smislu, ponaša isto kao apozitivi (15), (fonološki) „teški” konstituenti pomereni unapred (16) i umetnuti elementi (17) (prema Bošković 2001: 63—64):

- (15) Ja, *tvoja mama*, obećala sam ti sladoled.
 (16) *Sa Petrom Petrovićem* sreća se samo Milena.
 (17) *Znači da, kao što rekoh*, oni će sutra doći.

U ovom tumačenju, dakle, sintagma *Mariji* u (12b) čini posebnu intonacijsku frazu, a budući da je dislocirana levo, predlažemo da ona ne predstavlja primer tematizacije već leve dislokacije (LD u shemi (4)). Ova operacija razlikuje se od tematizacije po tome što podrazumeva upotrebu tzv. intonacije zarez-a (eng. *comma intonation*) i, mada potonji pojam nije akustički definisan, jasno je da je sâm postojanje zarez-a znak da se u izgovoru napravi pauza. Za razliku od tematizacije, leva dislokacija ne predstavlja vidljivo pomeranje; u engleskom jeziku, materijal dislociran na početak rečenice dovodi se u vezu sa

zamenicom, kao *John* i *him* u rečenici (18), dok je u slučaju tematizacije posredi vidljivo pomeranje nekog tematskog elementa, a zamenice nema (19):

- (18) John, I don't like him.
 (19) John, I don't like.

U srpskom jeziku, s druge strane, leva dislokacija i tematizacija ponekad se mogu razlikovati na osnovu padeža dislociranog elementa: dok je u slučaju leve dislokacije imenička sintagma na početku rečenice češće u nominativu, bez obzira na padež zamenice u rečenici (primeri (20)), tematizovani element na početku rečenice uvek ima padež koji mu je dodelio glagol (21):

- (20) a. Jovan, / ?Jovana, ne volim ga.
 b. Jovan, / ?O Jovanu, o njemu sam ti već rekla sve.
 c. Jovan, / ?S Jovanom, Marija ne razgovara s njim.
 (21) a. *Jovan / Jovana ne volim.
 b. *Jovan / O Jovanu sam ti već rekla sve.
 c. *Jovan / S Jovanom Marija ne razgovara.

Pretpostavimo ipak da sintagma *Mariji* u (12b) čini posebnu intonacijsku frazu, a da se klitike lepe za prvi element svoje intonacijske fraze, tj. za *crvenu haljinu*. Primeri (12b—c) za nijansu su manje prihvatljivi nego (7), (9) i (12a), jer ovde imamo i levu dislokaciju sintagme *Mariji* u (12b), odnosno i *Mariji* i *crvenu haljinu* u (12c), a klitika se lepi za viši rečenični prilog, dok u (12d), koji je manje prihvatljiv od ostalih primera u (12), klitika zauzima drugi položaj u intonacijskoj frazi koja počinje nižim rečeničnim prilogom. Prirodnije je, svakako, da se u ovakvim slučajevima klitika enkliticizira na subjekat, kao u (7) i (9), ili na glagol (up. *Mariji crvenu haljinu juče ujutro na autobuskoj stanici predao je Jovan*), zavisno od toga šta čini novu informaciju.

Rečenični prilozima poput *namerno*, *naivno* ili *mudro* (koji, zavisno od položaja i semantičke spojivosti sa glagolom, mogu biti i prilozima za način) adjunkcijom su pripojeni na TP. Ovo znači da će rečenica (22), marginalno prihvatljiva u tumačenju u kome je *lukavo* rečenični prilog, na nivou fonetske forme imati prikaz dat u (23):

- (22) Studentima smo lukavo pokazali rešenja.
 (23) ?[_{TopP} Studentima [_{AgrSP} (pro) [_{AgrS} smo [_{TP} lukavo [_{TP} pokazali smø [_{AgrIOP} studentima [_{AgrDOP} rešenja [_{VP} pokazali studentima rešenja]]]]]]]

Svi ovi primeri samo potvrđuju da postoji tesna veza između:

(1) Sintakse i fonologije — kako smo gore istakli, u sintaksi svaka klitika ima svoj položaj, a na nivou fonološke forme klitike formiraju grozd i moraju se naći u drugom položaju u intonacijskoj frazi;

(2) Sintakse i diskursa — od mogućih realizacija rečenice u pogledu relativnog položaja njenih konstituenata, u konkretnom kontekstualnom okruženju (diskursu) biće prihvatljiva samo jedna ili, u pojedinim slučajevima, podskup gramatičkih realizacija rečenice. Ovo navodi na zaključak da se diskurs ne sme

izostaviti iz formalnog opisa jezika i u nastavku predložimo način na koji se on može integrisati u sistem minimalizma.

(3) Sintakse i semantike — pomeranje sintaksičkih konstituenata unutar rečenice može bitno uticati na opseg elemenata, a time i na tumačenje rečenice.

Postavlja se pitanje možemo li i kako ove zaključke integrisati u sistem minimalizma, koji ne dozvoljava fakultativna pomeranja. O ovome detaljnije govorimo u narednom odeljku.

3. Informacioni fokus i pokretljivost strukture u srpskom jeziku

Kako smo pokazali na primerima (2—3), u srpskom jeziku je, čini se, moguća pokretljivost strukture, tj. slobodno preuređivanje rečeničnih konstituenata. Ovo, iako ne utiče na značenje rečenice, ima posledice po prikladnost rečenice u različitim kontekstima. U cilju objašnjavanja ove činjenice pretpostavimo sledeće: informacioni fokus rečenice, kao njen informaciono najrelevantniji deo, u srpskom jeziku se obično (ali ne i obavezno, v. Halupka-Rešetar 2008, 2009) nalazi u poslednjem položaju. Ovo znači da se rečenični akcenat dodeljuje elementu koji u datom kontekstu nosi najviše informacija (odgovara na pitanje). Informacioni fokus u srpskom jeziku nema svoju projekciju — status informacionog fokusa u rečenici signalizira fonetska forma dodeljivanjem rečeničnog akcenta. A odakle fonetska forma zna kojem elementu da dodeli rečenični akcenat? Najjednostavnije je pretpostaviti da nova informacija, tj. informacioni fokus rečenice, nosi obeležje [+if]. Ovo obeležje je dvostruko važno za fonetsku formu: s jedne strane, ono daje uputstvo fonetskoj formi da rečenični akcenat dodeli elementu koji ima ovo obeležje, a s druge strane, u srpskom jeziku dozvoljava fonetskoj formi da izgovori (naj)nižu kopiju elementa koji nosi ovo obeležje.⁶ Na taj način, koji god element da je u pitanju, sva njegova obeležja bivaju proverena primenom sintaksičkih operacija, ali fonološki biva realizovana njegova najniža kopija. Na primer, u kontekstu diskursnog segmenta (24), element koji daje odgovor na upitnu reč (*Marija*) čini informacioni fokus rečenice (25). Nepotpun prikaz rečenice (25) na nivou fonetske forme daje se u (26):

(24) Vidi, vidi, šta ti to imaš? I sladoled i keks! Ko ti je kupio sladoled?

(25) Sladoled mi je kupila MARIJA.

(26) [_{TopP} Sladoled [_{AgSP} Marija [_{AgS} je [_{TP} Marija kupila je [_{AgIOP} mi kupila je [_{Ag-}
DOP sladoled kupila je [_{VP} je [_{VP} Marija kupila mi sladoled]]]]]]]]

⁶ Standardna pretpostavka je da fonološka forma mora zadržati glavu lanca (najviši položaj) i izbrisati sve ostale kopije pomerenog elementa. Ovaj stav Stjepanović (i drugi, poput Boškovića 1999; Franks 1998) dovodi u pitanje, predlažući da se ne radi o pravilu već samo o tendenciji da fonološka forma zadrži najvišu kopiju i da se, kada se time izbegava kršenje nekog pravila na nivou PF, može izgovoriti i neka niža kopija. Sintaksa, dakle, stvara višečlane lance koji se sastoje od identičnih kopija nekog elementa, a fonološka forma odlučuje koja će se kopija izgovoriti. Niže kopije mogu se izgovoriti samo ukoliko to mehanizmi fonološke forme nalažu (Franks 1998; Bošković 2001, gde se izgovaranje niže kopije shvata kao poslednje pribežište za spasavanje fonološke forme).

Na sličan način bivaju izgovorene najniže kopije direktnog (27), odnosno indirektnog objekta (28), ukoliko oni čine informacioni fokus, kao u sledećim primerima:

- (27) (Šta je Marija kupila Petru?) — Marija je Petru kupila SLADOLED.
 (28) (Kome je Marija kupila sladoled?) — Marija je sladoled kupila PETRU.

Na nivou fonetske forme, gornji primeri imaće sledeću strukturu:

- (29) [_{AgrSP} Marija [_{AgrS} je [_{TP} ~~Marija kupila je~~ [_{AgrIOP} Petru kupila je [_{AgrDOP} ~~sladoled kupila je~~ [_{VP} je [_{VP} ~~Marija kupila Petru sladoled]]]]]]]⁷
 (30) [_{AgrSP} Marija [_{AgrS} je [_{TP} ~~Marija kupila je~~ [_{AgrIOP} Petru ~~kupila je~~ [_{AgrDOP} sladoled kupila je [_{VP} je [_{VP} ~~Marija kupila Petru sladoled]]]]]]~~~~

Informacioni fokus u srpskom jeziku, međutim, ne mora se realizovati u poslednjem položaju. Naime, na osnovu analize podataka do kojih smo došli u istraživanju međusobnog odnosa položaja informacionog fokusa i reda reči u srpskom jeziku (Halupka-Rešetar 2008, 2009) može se zaključiti da se informacioni fokus može naći gotovo u bilo kom položaju u rečenici, a da se prototipično (bar u govornom jeziku) nalazi u kanoničkom položaju elementa koji ga čini. Sudeći po odgovorima ispitanika, rečenice (32) su podjednako dobri odgovori na pitanje (31), što znači da fonetska forma mora imati mogućnost da na različite načine realizuje rečenice, odnosno da izgovori različite kopije elemenata.

- (31) Ko je kupio knjigu?
 (32) a. Knjigu je kupila MARIJA.
 b. MARIJA je kupila knjigu.

U rečenici (32a), PF izgovara najnižu kopiju imeničke sintagme *Marija*, koja čini informacioni fokus rečenice, dok se u (32b) realizuje najviša kopija ovog elementa (koji je, naravno, i ovde informacioni fokus). Postavlja se pitanje kako i zašto je dozvoljeno ovo, naizgled u potpunosti fakultativno, pomeranje informacionog fokusa.

Nivo fonetske forme dodeljuje rečenični akcenat informacionom fokusu, elementu s obeležjem [+if], i izgovara njegovu (naj)nižu kopiju. Međutim, činjenica da ovaj element nosi obeležje informacionog fokusa i da na njega pada

⁷ Teorijski, mogli bismo pretpostaviti da u ovoj rečenici biva izgovorena ona kopija direktnog objekta koja se nalazi u SpecAgrDOP. Međutim, ovakav stav podrazumevao bi i postojanje nekog mehanizma koji će „videti“ da je ta kopija najniža izgovorena kopija (iza nje nema nijedne fonetski realizovane kopije nijednog drugog elementa) u rečenici. Dodatna pretpostavka svakako nije dobro rešenje, pa ćemo stoga smatrati da nivo veze PF dozvoljava da se izgovori najniža kopija onog elementa koji u datom kontekstu čini informacioni fokus rečenice.

Primitimo još da, ukoliko je fonetska realizacija rečenice kao u (1) dole, ništa se značajno ne menja u prikazu koji smo dali u (29), samo će se izgovoriti viša kopija participa. Isto važi i za primer (30).

(1) Marija je kupila Petru SLADOLED.

(2) [_{AgrSP} Marija [_{AgrS} je [_{TP} ~~Marija kupila je~~ [_{AgrIOP} Petru ~~kupila je~~ [_{AgrDOP} ~~sladoled kupila je~~ [_{VP} je [_{VP} ~~Marija kupila Petru sladoled]]]]]]~~

rečenični akcenat omogućavaju datom elementu da bude izgovorena bilo koja njegova kopija (naravno, pod uslovom da se poštuju gramatička pravila). Tako su moguće i ostale permutacije subjekta, glagola i objekta u rečenici (32) (s tim da rečenice sa inicijalnim glagolom, kao *Kupila je knjigu MARIJA* ili *Kupila je MARIJA knjigu* zvuče pomalo zastarelo i očekuju se gotovo isključivo u pričama i bajkama; ali up. Stjepanović 1999). Ono što je bitno istaći jeste da nefinalni informacioni fokus ipak biva fonološki obeležen, iako u znatno manjoj meri nego onda kada se on koristi kao kontrastni fokus, tj. kad želimo da ispravimo sagovornika, kao, na primer, u sledećem dijalogu:

- (33) A: Čujem da si bila u kupovini sa Marijom i Ivanom i da je Marija kupila knjigu.
B: Ne, **Ivan** je kupio knjigu.

U svetlu ovih primera i rezultata istraživanja, Halupka-Rešetar (2008) predlaže da se, pored informacionog i kontrastnog fokusa, razlikuju i dva podtipa informacionog fokusa, od kojih je jedan, finalni fokus, u poslednjem položaju i stoga nosilac rečeničnog akcenta, a drugi, za koji se predlaže termin NEFINALNI FOKUS, u nekanoničkom položaju informacionog fokusa. Nefinalni fokus preuzima rečenični akcenat od najniže kopije (nekom vrstom prelaska obeležja, eng. *feature percolation*), što mu omogućuje da se bez obzira na položaj (tj. na to koja će se njegova kopija izgovoriti) identifikuje kao nosilac informacionog fokusa. Ovo takođe objašnjava i blagu fonološku istaknutost nefinalnog fokusa.

Ono što ovde želimo ponuditi jeste analiza u kojoj se informacioni fokus posmatra kao obeležje dodeljeno nekom rečeničnom konstituentu u zavisnosti od komunikativne namere govornika. Ovo obeležje omogućuje nosiocu da bude izgovorena bilo koja njegova kopija (ukoliko se time ne krši nikakav fonološki zahtev ili pravilo), pri čemu će element nosilac obeležja [+if] uvek nositi i izvesnu količinu akcenta.

Veza između sintakse i diskursa očituje se u mogućnosti različitih realizacija iste rečenice i manjoj ili većoj prikladnosti ovih realizacija u datom kontekstu. Dakle, sintaksa daje mogućnost (položajne) pokretljivosti elemenata u rečenici i različitih (površinskih) realizacija iste rečenice, a diskurs, u skladu sa kontekstom, ograničava ovaj izbor na jednu ili više njih, u manjoj ili većoj meri prikladnih, realizacija (zavisno od konteksta). Tako, na primer, morfosintaksa daje mogućnosti ulančavanja leksičkih elemenata {*Petar, napisao, pesmu*} na svih šest mogućih načina (sa klitikom *je* u obaveznom drugom položaju) (35—40), dok fonologija svaki od ovih redosleda može da realizuje na tri načina:⁸

- (34) Šta je Petar napisao?
(35) Petar je napisao pesmu. → a. Petar je napisao PESMU.
b. Petar je NAPISAO pesmu.
c. PETAR je napisao pesmu.

⁸ Glagolska klitika ne može biti informacioni fokus, niti kontrastni; u potonjem slučaju moraju se upotrebiti puni oblici pomoćnog glagola:

- (1) *Uradila domaći zadatak **sam**.
(2) Uradila domaći zadatak **jesam**.

- (36) Petar je pesmu napisao. → a. Petar je PESMU napisao.
b. Petar je pesmu NAPISAO.
c. PETAR je pesmu napisao.
- (37) Pesmu je napisao Petar. → a. PESMU je napisao Petar.
b. Pesmu je NAPISAO Petar.
c. Pesmu je napisao PETAR.
- (38) Pesmu je Petar napisao. → a. PESMU je Petar napisao.
b. Pesmu je Petar NAPISAO.
c. Pesmu je PETAR napisao.
- (39) Napisao je pesmu Petar. → a. Napisao je PESMU Petar.
b. NAPISAO je pesmu Petar.
c. Napisao je pesmu PETAR.
- (40) Napisao je Petar pesmu. → a. Napisao je Petar PESMU.
b. NAPISAO je Petar pesmu.
c. Napisao je PETAR pesmu.

Od ovih osamnaest različitih mogućnosti, diskurs, u kontekstu datom u (34), bira (35a) i (38a) kao najprikladniji odgovor, dok su ostali odgovori pod (a) u manjoj meri prikladni, a (39a) i (40a), s inicijalnim glagolom, najmanje prikladni (zastareli). Odgovori (b), u kojima je radnja u informacionom fokusu, bili bi prikladni u odgovoru na pitanja poput (41), gde su poznati i vršilac i trpilac radnje, a novu informaciju čini samo glagol:

- (41) Šta je Petar uradio s pesmom?

Najprikladnije odgovore i ovde će predstavljati one rečenice u kojima je informacioni fokus u poslednjem položaju (36b, 38b), ali će i ostali u manjoj ili većoj meri biti prihvatljivi.

U rečenicama (35—40c), fokus je na vršiocu radnje, pa stoga oni nisu prikladni odgovori ni na pitanje (34), niti na (41), već na pitanja poput sledećih:

- (42) a. Ko je napisao pesmu?
b. Ko je pesmu napisao?

Primitimo da se gornja dva pitanja razlikuju samo po redosledu poznate informacije, tj. po tome da li objekat prethodi radnji ili ne, ali u oba slučaja novu informaciju čini vršilac radnje, tj. *Petar*. U skladu sa svime dosad rečenim, najprikladnijim odgovorima na pitanja (42) treba smatrati one rečenice u kojima je subjekat u finalnom položaju ((37c) i (39c)); istovremeno, rečenica (39c) sa inicijalnim glagolom, trebalo bi da bude obeležena kao zastarela. Međutim, sudovi ispitanika kose se sa očekivanjima, jer su se gotovo bez izuzetka odlučivali za (35c) kao naprikladniji odgovor na pitanje (42a), dok je (39c) od svih primera (c), najređe biran kao prikladan odgovor. Slična situacija mogla se primetiti i u odgovoru na pitanje (42b), s tim što se ovde, sudeći po rezultatima upitnika, najprikladnijim odgovorom smatrao očekivani OVS redosled (primer (37c)), a tek neznatno manje prikladnim (36c) i (35c). Odgovor (39c) je i ovde obeležen kao najmanje prikladan.

Zaključak koji možemo izvesti na osnovu ovde iznetih podataka jeste da tesna veza između sintakse i diskursa zaista postoji, ali je od izuzetne važnosti i uloga fonologije, bez koje gornje rečenice ne bi imale po tri moguće realizacije (i to bez uključivanja kontrastnog fokusa). Takođe treba primetiti da prikladnost odgovora u kojima informacioni fokus nije u poslednjem položaju u rečenici govori u prilog postojanju ovde predloženog nefinalnog fokusa. Svim je sigurno da ispitanici nisu čitali rečenicu (35c) sa neutralnim rečeničnim naglaskom kada su je izabrali kao najprikladniji odgovor na pitanje (42a) — ipak, činjenica da nisu ni kontrastno naglasili subjekatsku sintagmu *Petar* potvrđuje hipotezu o trećoj vrsti fokusa, odn. o podvrsti informacionog fokusa koji smo ovde nazvali nefinalnim (informacionim) fokusom.

Lokalnu pokretljivost strukture (slobodno preuređivanje argumenata unutar klauze) neki autori (Bailyn 2001, 2002, 2004, 2006; Miyagawa 1997, 2006) smatraju vrstom A-pomeranja u cilju zadovoljavanja principa proširene projekcije, ali se čini da u srpskom jeziku ovo nije slučaj. U ovom jeziku se subjekat (makar i fonološki neizražen *pro*) penje u SpecAgrSP; ukoliko subjektu pretihodi neki element, ovaj je verovatno tema i pomerio se u SpecTopP, ili čak u specifikator fraze za levu dislokaciju (LD), i u potonjem slučaju čini posebnu intonacijsku frazu. No, sloboda reda reči u srpskom jeziku može uticati i na semantiku rečenice. Naime, u nekim slučajevima, promena reda reči i te kako utiče na semantiku rečenice, prvenstveno na opseg elemenata i na vezivanje (Halupka-Rešetar 2009). U srpskom jeziku se opseg kvantifikatora dovodi u direktnu vezu sa njihovim položajem na nivou površinske strukture,⁹ te se prividno fakultativnim pomeranjem nekog elementa zapravo omogućuje vezivanje koje inače ne bi bilo moguće. Na primer, recipročnu zamenicu *jedno drugo* može vezivati ili imenička sintagma *Jovan i Marija* ili sintagma *decu*, ali rečenica može biti i dvoznačna kada obe imeničke sintagme mogu vezivati zamenicu *jedno drugo*. Moguća tumačenja rečenice (43) daju se u (44):

- (43) (Situacija: Jovan i Marija imaju po jedno dete.)
 [Jovan i Marija]_i su predstavili decuj JEDNO DRUGOM_{ij}.
- (44) a. Jovan je svoje dete predstavio Mariji, a Marija svoje dete Jovanu.
 b. Jovan i Marija već poznaju dete jedno drugog. Ovom prilikom su decu predstavili jedno drugom.

Promena reda reči u primeru (43) uticaće na mogućnost tumačenja recipročne zamenice, tj. na njeno vezivanje. Na primer, za razliku od (43), gde recipročnu zamenicu mogu vezivati i subjekat i direktni objekat, u (45), kako i indeks pokazuje, objekatska sintagma ne može vezivati recipročnu zamenicu.

- (45) [Jovan i Marija]_i su jedno drugom_{i/*j} predstavili DECU_j.

Ovde, kako možemo zaključiti, promena reda reči, odnosno izgovaranje više ili niže kopije nekog elementa, omogućava ili onemogućava vezivanje. Činjenica da je u rečeničnoj strukturi u srpskom jeziku indirektni objekat u višem položaju nego direktni objašnjava zašto u primeru (43) recipročnu zame-

⁹ Budući da se u srpskom jeziku upitne sintagme moraju pomeriti na početak klauze, nije moguće testirati da li postoji interakcija između upitnih fraza i kvantifikatora u pogledu opsega elemenata.

nicu *jedno drugom* može vezivati i subjekatska sintagma *Jovan i Marija*, ali i objekatska *decu*. *Jedno drugom* ovde je informacioni fokus, pa je stoga dozvoljeno (i opravdano) izgovaranje (naj)niže kopije ovog elementa. To znači da su mu konstituenti nadređene obe sintagme (i subjekatska, i objekatska), te da ga zato obe sintagme mogu vezivati i otuda dvojna mogućnost interpretacije ove zamenice. S druge strane, u rečenici (45), direktni objekat je informacioni fokus, što znači da se ne izgovara najviši član lanca čiji je on upravni član, već (naj)niži. Ovo podrazumeva da kopija sintagme *decu*, koja biva izgovorena, nije konstituenti nadređena recipročnoj zamenici, pa je ne može ni vezivati. Takođe, ovo dokazuje da pokretljivost strukture, ili, tumačenje ove pojave koje smo ovde dali u smislu mogućnosti izgovaranja niže kopije, i te kako utiče na vezivanje, što je, bez sumnje, domen semantike.

Ako promena reda reči u rečenicama koje sadrže recipročne zamenice utiče na mogućnost tumačenja te zamenice, postavlja se pitanje da li isto važi i za lične zamenice. Uslov B teorije vezivanja (Chomsky 1981, koju minimalizam preuzima u obliku koji daje Chomsky 1995, bez pozivanja na indekse jer se ovi, u skladu sa uslovom uključenosti, ne mogu smatrati sintaksičkim atomima), nalaže da se zamenice ne mogu interpretirati kao koreferentne sa nekom frazom u svom domenu koja konstituenti upravlja njima. Tako, na primer, u engleskom primeru (46) sintagme *Mary* i *her* ne mogu se tumačiti kao koreferentne, jer *Mary* konstituenti upravlja zamenicom *her* u domenu potonjeg elementa, pa bi se time kršio uslov B teorije vezivanja. Istovremeno, neka druga sintagma s odgovarajućim obeležjima (3. lice jednine, ženski rod) ali van domena zamenice može vezivati element *her*. Na sličan način, ni u srpskom primeru (47) *Marija* i *nju* ne mogu se tumačiti kao koreferentne (u značenju *Marija voli sebe*), ali ovo je moguće u (48), jer ovde *Marija* nije u domenu zamenice (domen smo označili četvrtastim zagradama), što dokazuje i negramatičnost rečenice (49), u kojoj će povratna zamenica ostati nevezana, jer koreferentna imenica čini tek deo imeničke sintagme koja konstituenti upravlja povratnom zamenicom, kršeći time osnovni uslov za postojanje mogućnosti koreferentne interpretacije:

- (46) $Mary_i$ likes $her_{*i/j}$.
 (47) $Marija_i$ voli $nju_{*i/j}$.
 (48) $Marija_i$ zna da [Ana_j voli $sebe_{*i/j}$ / $nju_{i/*j}$].¹⁰
 (49) * $[Marijina_i$ knjiga] je proslavila $sebe_i$.¹¹

Međutim, kako naredni primeri pokazuju, pokretljivost strukture neće imati uticaja na vezivanje zamenica u primerima (47—48) iz srpskog jezika, jer će mogućnost, odnosno nemogućnost vezivanja ostati nepromenjena.

- (50) $NJU_{*i/j}$ $Marija_i$ voli.
 (51) $Marija_i$ zna da [$SEBE_{*i/j}$ / $NJU_{i/*j}$ Ana_j voli $sebe_{*i/j}$ / $nju_{i/*j}$].

¹⁰ To što upotreba zameničkog oblika *nju* umesto klitičkog oblika *ju* podrazumeva neku vrstu isticanja nema uticaja na ovde iznetu analizu. Klitički oblik *ju* u fonetskoj formi nužno bi bio u drugom položaju u intonacijskoj frazi, u kom slučaju red reči dat u primerima (47—48) nije gramatičan.

¹¹ Rečenica je negramatična u nameravanom značenju „Marijina knjiga je proslavila Mariju”, ali je moguća u, za nas ovde sasvim nebitnom, tumačenju „Marijina knjiga je proslavila Marijinu knjigu.”

Poznato je da referencijski izrazi uvek moraju biti slobodni (uslov C teorije vezivanja), tj. ne može ih vezivati koindeksirani antecedent — otuda negramatičnost primera (52—53) u tumačenju u kome se imena odnose na istu osobu:

- (52) John_i likes John_{*i/j}.
 (53) Jovan_i voli Jovana_{*i/j}.

Ipak, postoje konteksti u kojima pokretljivost strukture sprečava kršenje uslova C teorije vezivanja. Naime, za razliku od rečenice (54), u kojoj se razlog negramatičnosti krije u koreferentnom tumačenju zamenice i referencijskog izraza *profesoru*, u (55), koja podrazumeva pokretljivost strukture, negramatičnosti nema, jer je referencijski izraz ovde slobodan. Pretpostavka da red reči utiče na semantiku rečenice ponovo je potvrđena u sledećim primerima:

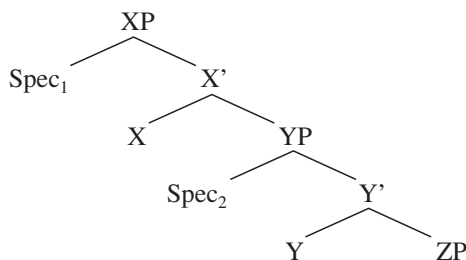
- (54) *Želim da on_i odmah zaboravi neka pitanja profesor_i.
 (55) [Neka pitanja profesor_i]_j želim da on_i odmah zaboravi [neka pitanja profesor_i]_j.

Primeri (54—55), dakle, potvrđuju uticaj reda reči na semantiku rečenice, kao i postojanje (tesne) veze između sintakse i semantike.

Na osnovu svega dosad rečenog možemo zaključiti da pristup pokretljivo-
 sti strukture, kao načinu zadovoljavanja principa proširene projekcije, čini se, ne može objasniti podatke iz srpskog jezika. Ako je pomeranje glagola iz V u T dovoljan razlog da objekat i subjekat budu podjednako udaljeni (eng. *equidistant*) od čvora T, jer se minimalni domen T na ovaj način proširuje (v. Chomsky 1995), te je svejedno koje će se od njih pomeriti da bi proverio D obeležje upravnog elementa T (obeležje principa proširene projekcije), onda pomeranje ili pokretljivost objekta (preko subjekta) neće prekršiti uslov minimalne spona (eng. *Minimal link condition*), koji zahteva da pomeranje bude što kraće. Drugim rečima, u skladu sa definicijom podjednake udaljenosti koju daje Chomsky (1995: 184), u dole prikazanoj shematskoj strukturi, Spec₁ odgovara elementu α, Spec₂ elementu β, dok glagol (Y), adjunkcijom pripojen upravnoj kategoriji T (X), predstavlja element γ, koji dajemo u definiciji:

Podjednaka udaljenost (eng. *equidistance*, prema Chomsky 1995: 184)

Ako su α i β u istom minimalnom domenu, onda su oni podjednako udaljeni od γ.¹²



¹² „If α, β are in the same minimal domain, they are equidistant from γ.”

Padež se proverava putem slaganja (eng. *Agree*), stoga nije relevantan za pomeranje u SpecTP. Drugim rečima, ovakav pristup može objasniti red reči *Marija voli JOVANA*, gde se subjekat pomerio u SpecTP u cilju zadovoljavanja principa proširene projekcije, kao i *JOVANA voli Marija*, gde je objekat u SpecTP. Ukoliko pretpostavimo da i predloške sintagme nose obeležje D, onda imamo objašnjenje zašto se predloška sintagma može naći u položaju subjekta (u lokativnoj inverziji) — kao što se predlozi i u pomeranju upitnih reči moraju pomeriti zajedno sa upitnom reči u rečenicama (56) dole, tako i ovde možemo pretpostaviti da se predlog pomena zajedno sa imeničkom sintagmom (ekstrakciju predloga razmatraju Abels 2003; Bošković 2005, 2006).

- (56) a. *Kod je Jovan otišao Marije.
b. *Kod je Marije Jovan otišao.

Međutim, ovo ipak ne objašnjava rečenice poput *JOVANA Marija voli*, gde se glagol očito ne izgovara u čvoru T (što ne znači nužno da do ovog pomeranja nije došlo), jer nema dva položaja iznad T u koje bismo mogli smestiti i objekatsku sintagmu *JOVANA*, i subjekatsku sintagmu *Marija*.¹³ Miyagawa (2003) ističe da za posmatranje pokretljivosti strukture u smislu zadovoljavanja principa proširene projekcije nije dosta da u nekom jeziku postoji pomeranje glagola iz V u T (kako smatra Miyagawa 2001), već je neophodno i morfološko obeležavanje padeža. Da bi upravni element T mogao da privuče bilo subjekatsku, bilo objekatsku sintagmu, mora postojati slaganje među njima: ovo znači da se glagolsko vreme (ili određeni eksponenti glagolskog vremena) slaže sa morfološkim obeležjem padeža. Pomeranje NP u SpecTP omogućava i dopušta odnos slaganja između T i morfološkog padežnog eksponenta (eng. *case marker*) na imeničkoj sintagmi (koje dopušta upravni element T). Ovo se ne tiče apstraktnog padeža na objektu, jer ovo dopušta upravni element v.

4. Završna razmatranja

Kao zaključak ovog rada, istaknimo da se pokretljivost strukture kao sredstvo izražavanja strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku ovde posmatrala u svetlu postojanja obeležja [+if] na elementu koji ga čini, u sprezi sa mehanizmom izgovaranja nižih kopija. Suština analize koju smo ovde predložili na osnovu rezultata istraživanja može se sumirati na sledeći način:

- (1) Informacioni fokus rečenice, kao njen informaciono najrelevantniji deo, u srpskom jeziku obično se nalazi u poslednjem položaju.
- (2) Informacioni fokus rečenice nosi tumačivo obeležje [+if].

¹³ Ako i dopustimo da predloške sintagme mogu da zadovolje princip proširene projekcije usled obeležja D koje nose, u ovom pristupu nije jasno ni kako priloške sintagme pomerene na početak rečenice mogu zadovoljiti princip proširene projekcije. U rečenicama poput (1) ostaje neobjašnjena činjenica da je prilog *juče* u preverbalnom položaju, glagol se podigao u čvor T, a subjekat je u postverbalnom položaju:

(1) Juče je pročitao Marko TRI ROMANA.

(3) Fonetska forma dodeljuje rečenični akcenat elementu s obeležjem [+if] i izgovara najnižu kopiju ovog elementa.

(4) U skladu sa gramatičkim pravilima srpskog jezika, fonetska forma ta-kođe može izgovoriti neku višu, ili čak najvišu kopiju elementa-nosioca rečeničnog akcenta (elementa s obeležjem [+if]), u kom slučaju se nefinalni fokus dodatno obeležava prozodijskim sredstvima.

(5) Različite mogućnosti reda reči unutar klauze u srpskom jeziku nisu rezultat pokretljivosti strukture, kao operacije gotovo slobodnog raspoređivanja rečeničnih elemenata, već odraz hijerarhije izgovorenih kopija, što uvek ima nekog uticaja na kontekstualnu prikladnost rečenice.

Na ovaj način, možemo objasniti dosad iznete podatke. Dvojaka mogućnost tumačenja rečenice (43) rezultat je, s jedne strane, izgovaranja najniže kopije elementa *jedno drugom* s obeležjem [+if], a s druge, mogućnosti da se ovaj element protumači kao koreferentan sa bilo kojim od dve imeničke sintagme koje su u domenu elementa *jedno drugom* i konstituentски upravljaju ovom recipročnom zamenicom. Drugim rečima, predlažemo da se indirektni objekat *jedno drugom* pomerio u SpecAgrIOP, položaj koji je strukturno viši od položaja AgrDOP, ali da izgovaranje niže kopije indirektnog objekta (onog u vP) omogućava da se on protumači kao koreferentan s direktnim objektom *decu*, čija izgovorena kopija u SpecDOP konstituentски upravlja kopijom indirektnog objekta unutar vP. Da je informacioni fokus u nekanoničkom, nefinalnom položaju (57), izgovoren u SpecAgrIOP, ne bi se mogao protumačiti kao koreferentan s direktnim objektom, pa bi u tom slučaju jedino moguće tumačenje rečenice bilo (44b), koje ovde ponavljamo kao (58):

(57) [Jovan i Marija]_i su JEDNO DRUGOM_{i/*j} predstavili decuj.

(58) Jovan je svoje dete predstavio Mariji, a Marija svoje dete Jovanu.

Za razliku od ovih primera, kada je direktni objekat informacioni fokus rečenice, kao u primeru (45), jasno je da se recipročna zamenica u SpecAgrIOP može interpretirati kao koreferentna samo sa subjektom, jer direktni objekat, ni u svom najnižem položaju u vP, niti u AgrDOP ne može konstituentски upravljati indirektnim objektom. Ako je, pak, direktni objekat s obeležjem [+if] u nefinalnom položaju, a indirektni objekat biva izgovoren u svom najnižem položaju (unutar vP), kao u (59), onda je recipročnu zamenicu moguće tumačiti kao koreferentnu i sa subjektom (kao u (58), ali i sa direktnim objektom, kao u (60):

(59) [Jovan i Marija]_i su DECU_j predstavili jedno drugom_{i/j}.

(60) Jovan i Marija već poznaju dete jedno drugog. Ovom prilikom su decu predstavili jedno drugom.

LITERATURA

- Abels, K. (2003). *Successive cyclicity, anti-locality, and adposition stranding*. Doctoral dissertation, University of Connecticut.
- Bailyn, J. F. (2000). „Slavic Generative Syntax”. Rukopis. Dostupno na: www.indiana.edu/~slavconf/SLING2K/pospapers/bailyn.pdf
- Bailyn, J. F. (2001). „On Scrambling: A Reply to Bošković and Takahashi”. *Linguistic Inquiry* 32/4: 635—658.
- Bailyn, J. F. (2002). „Scrambling to reduce scrambling”. *Glott International* 6/4: 83—90, 6/5: 109—124.
- Bailyn, J. F. (2004). „Generalized Inversion”. *Natural Language and Linguistic Theory* 22/1: 1—50.
- Bailyn, J. F. (2006). „Against the Anti-Movement Scrambling Movement”. In Lavine, J. E. et al. (eds.): *Formal Approaches to Slavic Linguistics 14*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications. Dostupno na: www.ic.sunysb.edu/Clubs/nels/jbailyn/BailynFASL14.pdf
- Bošković, Ž. (1998). „Wh-phrases and Wh-movement in Slavic”. Dostupno na: www.indiana.edu/~slavconf/linguistics/index.html
- Bošković, Ž. (1999). „On multiple feature-checking: Multiple wh-fronting and multiple head movement”. In Epstein, S. & Hornstein, N. (eds.): *Working Minimalism*. Cambridge, Mass.: MIT Press. 159—187.
- Bošković, Ž. (2001). *On the Nature of the Syntax-Phonology Interface: Cliticization and Related Phenomena*. Amsterdam: Elsevier.
- Bošković, Ž. (2005). „Left branch extraction, structure of NP, and scrambling”. In Sabel, J. & Saito, M. (eds.): *The free order phenomenon: Its syntactic sources and diversity*. Berlin: Mouton de Gruyter. 13—73.
- Bošković, Ž. (2006). „On the Clausal and NP-structure of Serbo-Croatian”. *Proceedings of FASL 15: The Toronto Meeting*. Michigan Slavic Publications. 42—75.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. (2001). „Derivation by Phase”. In Kenstowicz, M. (ed.): *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press. 1—52.
- É. Kiss, K. (1998a). „Multiple topic, one focus?”. *Acta Linguistica Hungarica* 45(1—2): 3—29.
- É. Kiss, K. (1998b). „Identificational focus versus information focus”. *Language* 76: 891—920.
- Franks, S. (1998). „Clitics in Slavic”. Position paper presented at the *Comparative Slavic Morphosyntax Workshop*, June 5—7, Bloomington. Dostupno na: <http://www.indiana.edu/~slavconf/linguistics/index.html>
- Halupka-Rešetar, S. (2008). „Položaj informacionog fokusa i red reči u srpskom jeziku”. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XXXIII-2*: 311—321.
- Halupka-Rešetar, S. (2009). *Strukturalna artikulacija fokusa u engleskom i srpskom jeziku: uporedna analiza strukturalnog i generativnog pristupa*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Ivić, M. (1976). „Problem perspektivizacije u sintaksi”. *Južnoslovenski filolog* XXXII: 29—46. Beograd.
- Minović, M. (1987). *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole*. Sarajevo: OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Miyagawa, S. (1997). „Against optional scrambling”. *Linguistic Inquiry* 28/1: 1—25.
- Miyagawa, S. (2001). „The EPP, Scrambling, and wh-in-situ”. In Kenstowicz, M. (ed.): *Ken Hale: A life in language*. Cambridge, Mass.: MIT Press. 293—338.
- Miyagawa, S. (2003). „A-Movement scrambling and options without optionality”. In Karimi, S. (ed.): *Word Order and Scrambling*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Miyagawa, S. (2006). „On the „Undoing” Property of Scrambling: A Response to Bošković”. *Linguistic Inquiry* 37/4: 607—624.
- Pollock, J.-Y. (1989). „Verb Movement, Universal Grammar, and the Structure of IP”. *Linguistic Inquiry* 20: 365—424.
- Popović, Lj. (1997). *Red reči u rečenici*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Rizzi, L. (1990). *Relativized Minimality*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Rizzi, L. (2001). „Relativized Minimality effects”. In Baltin, M. & Collins, C. (eds.): *The handbook of contemporary syntactic theory*. Oxford: Blackwell Publishing. 89—110.

Stanojčić, Ž. et al. (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura izražavanja*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.

Stjepanović, S. (1999). *What do Second Position Cliticization, Scrambling, and Multiple Wh-fronting Have in Common*. Doctoral dissertation, University of Connecticut, Storrs.

Tošović, B. (2001). *Korelaciona sintaksa: projekcional*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Frazens-Universität Graz.

Sabina Halupka-Rešetar

WORD ORDER AS A MEANS OF EXPRESSING INFORMATION FOCUS IN SERBIAN

S u m m a r y

The paper deals with the possibility of word order variation in Serbian and with the effect such variation has on expressing the information focus of the sentence. Based on the results of research, a new way of analysing information focus is presented in the Minimalist framework, a framework which does not tolerate optional operations like the seemingly free constituent reordering Serbian appears to display.

DYNAMIC—STATIVE DISTINCTION IN ENGLISH VERBS¹

PREDRAG NOVAKOV

UDC 811.111'37

The dynamic—stative distinction seems to belong to the semantic components particularly significant for the English verb system because it influences the syntactic behaviour of verbs (for example, progressive aspect) and serves as a starting point for the classification of verb lexemes. This distinction, introduced already in some older philosophical systems, could be viewed as an element of our cognitive classification of situations denoted by verbs, a continuum with the dynamic quality at one end and stative at the other. Starting from the basic features of dynamic situations (a developing process including phases with the required input of energy) and stative situations (existence of a quality in time without the necessary input of energy and developmental phases), the paper discusses English verbs typically classified into these two situation types and points to possible overlappings and ambiguities. Furthermore, the paper also comments on the sets of features present in the typical dynamic and stative verbs, as well as the possible cases in-between. Finally, the paper tries to develop further a link between the dynamic/stative quality of English verbs and English aspectual oppositions, concentrating on the possible changes of the stative quality when English stative verbs are used in the progressive aspect.

Key words: dynamic, English, stative, verbs.

1. Introduction

The dynamic—stative distinction seems to belong to the semantic components particularly significant for the English verb system because it influences the syntactic behaviour of verbs (for example, progressive aspect) and serves as a basis for the classification of verb lexemes. Thus Quirk et al. (1985: 94) state that “This distinction between verbs in dynamic use ... and stative use ... is a fundamental one in English grammar”. Other grammarians also recognize this difference, sometimes using the terms “event” verbs (Leech 2004: 8—9) or “occurrences” (Huddleston and Pullum 2002: 118—120) instead of dynamic verbs, and relate the meanings of tenses and aspects of English verbs to stative and event quality (for example, “event present” and “state present”, (Leech 2004: 19). However, it seems that the terms *event* or *occurrence* should be reserved for the concrete notions related to verbs, while the term *dynamic* should be used to denote a general cognitive concept.

¹ Рад се заснива на необјављеном саопштењу са научне конференције Мађарског друштва за проучавање енглеског језика и књижевности (HUSSE-9), одржане у Печују од 22. до 24. јануара 2009. године.

Certain elements of this distinction were introduced already in some older philosophical systems, like the ideas that certain situations have a dynamic quality and imply motion (for example, in Aristotle's works, cf. Binnick 1991: 143). Moreover, as Lyons points out (Lyons 1969: 300—301), this difference is similar to the opposition locative — directional, because states often denote location, quality, condition, possession, while dynamic situations denote (more or less concrete) movement in a specific direction. It is often said that the subject in dynamic situations causes something to happen, while in the stative ones something is related to the subject. Finally, states could be permanent (something permanently associated with different entities, both persons or objects) or temporary (temporarily associated with them) (Lyons 1969: 301). Therefore, it seems that this distinction could be viewed as an element in our basic cognitive classification of situations denoted by verbs (cf. Smith 1986), forming a continuum with the dynamic quality at one end and stative at the other. So, it is possible to assume that there is a scale with prototypical dynamic and stative situations and points in-between them with different degrees of dynamicity and stativity.

As for the general definitions of the prototypical dynamic and stative situations, they would include a complex of several components. Thus the basic components of dynamic situations would include a developing process, dynamic segments with the required input of energy to keep the situation going, while the stative situations would imply the existence of a quality in time without the necessary input of energy and dynamic segments, but only possible temporal segments. Actually, the initial situation which creates a state and the final situation which ends a state are not parts of the state itself.

However, in spite of the general agreement about the significance of dynamic/stative distinction for the English verb system, there are some discrepancies when it comes to the analysis of concrete verbs and their classification into one or the other group. Moreover, there are also possible ambiguities and overlappings: for example, as Vendler noticed (Vendler 1967: 108), regular repetition of an activity can eventually create a state, so we can say "He smokes" even though the subject may not be doing it right now, to denote the subject's general characteristic.

Finally, dynamic and stative verbs can be further divided into subgroups; thus the dynamic situations could be subdivided into durative and momentary ones, as well as into telic and atelic ones. This means that the dynamic situations could take some time or be momentary; as for the telic dynamic situations, they would imply cumulation with a terminal point after which the situation naturally ends, while the atelic ones would have equal segments with no cumulation and goal. Therefore, the components to start with when discussing dynamic and stative quality should include animate agent and intentionality, the input of energy, development, dynamic segments, duration and telicity. Starting from the assumption that these features are relevant for the definition of the prototype, the paper would proceed with the discussion about the divisions of dynamic and stative verbs and concrete relevant examples.

2. *English Dynamic and Stative Verbs*

There are several possible ways to divide English verbs when it comes to their stativity or dynamicity. The paper would concentrate on two such classifications, Quirk et al. (1985) and Huddleston and Pullum (2002), discussing how they fit into the above-mentioned general characteristics.

2.1. *Classifications of English Dynamic and Stative Verbs*

In their grammar of English, Quirk et al. (1985: 94—96) classify dynamic verbs into a) activity verbs (*beg, call, drink, learn, read*), b) process verbs (*change, grow, widen*), c) verbs of bodily sensation (*ache, feel, hurt*), d) transitional event verbs (*arrive, die, leave*) and e) momentary verbs (*hit, jump, knock*), while stative verbs are divided into a) verbs of inert perception and cognition (*adore, believe, desire, feel, hear, recognize, want*) and b) relational verbs (*belong, contain, fit, include, own, possess*). The authors primarily discuss the uses of verbs in the progressive aspect and do not explicitly explain the differences between these groups, but it appears that the activity verbs imply a conscious agent while the process verbs do not; however, the verbs of bodily sensation are characterized only by the fact that they are used in “simple or progressive aspect with little difference in meaning” (Quirk et al. 1985: 95). Moreover, the last two groups (transitional event verbs and momentary verbs) seem to overlap a great deal — they essentially imply momentary situations.

The authors of a more recent English grammar (Huddleston and Pullum 2002: 118—121) present a more consistent classification, underlining that the interpretations and uses of tenses and aspects depend on the kind of situation in a clause. They divide situations into states and occurrences, subdividing occurrences first into processes (durative situations) and achievements (punctual situations), and then further subdividing processes into activities (atelic) and accomplishments (telic). Explaining their division, they write that states exist without a change and have no internal structure, no distinguishable phases, while occurrences happen and involve a change, agentive activity, movement, progressing towards a possible endpoint (Huddleston and Pullum 2002: 167—168). Moreover, they write that telic accomplishments have an inherent terminal point after which they cannot continue, which makes their structure complex, with two distinguishable, separable phases: a pre-terminal phase (with some duration) and a terminal phase (punctual). However, these authors do not seem to include the distinction between activities and processes in the way Quirk et al. (1985) do, that is the difference between dynamic situations requiring a conscious agent or not.

As for stative verbs, Huddleston and Pullum (2002: 169—170) divide them into verbs of perception and sensation, verbs of hurting, stance verbs and verbs of cognition, emotion and attitude. It is important to notice their remark that two of these groups — verbs of hurting and stance verbs — are at the boundary between stative and dynamic verbs.

2.2. Stative Examples in Context

Having discussed general, possibly prototypical components or guidelines of dynamic and stative quality, as well as the possible subdivisions of these two groups of English verbs, we may now check several concrete stative examples (taken from a larger corpus of about 150 examples) in their syntactic context. We would concentrate on stative active, indicative, nonprogressive examples taken from M. Ondaatje's novel *The English Patient*. The first group of examples illustrates the verbs of cognition (the discussed verbs are underlined, the number after the example denotes the page in the source):

- (1) a) The Bedouin knew about fire. (5)
- b) What civilisation was this that understood the predictions of weather and light? (8/9)
- c) Who believed that if this was done at the right moment, they could... (18)
- d) So it meant having to try and steal that film back somehow. (35)

The underlined verbs in these examples clearly denote a cognitive state — knowledge, understanding, believing or meaning. If we check the characteristic stative features we come to the following conclusions: 1) animate subject is present in the examples (1a) and (1c), but the subjects are not agents actively involved in the developing or changing of the situation — the subjects are merely related to a certain mental attitude; 2) the abstract inanimate subject in (1b) and the impersonal subject *it* in the example (1d) make these examples even more stative, representing a general conclusion without the engagement of a specific agent or his/her input of energy; 3) these examples do not have dynamic segments — they all denote durative situations which do not develop or grow; they could be only divided into shorter or longer temporal segments, equal in their semantic structure.

The following examples illustrate the verbs of perception:

- (2) a) She felt like Crusoe finding a drowned book that had washed up... (12)
- b) But she felt safe here, half adult and half child. (14)
- c) He feels everything is missing from his body, feels he contains smoke. (157)
- d) Sometimes at night the burned man hears a faint shudder in the building. (15)

The underlined verbs in these examples imply subject's involuntary acquiring a sensation. Actually, as the relevant sources notice (for example, Huddleston and Pullum 2002: 169, Palmer 1989: 75), the verbs belonging to the subgroup of the verbs of perception make three different subgroups: 1) those denoting speaker's involuntary experience of a certain sensation, 2) those denoting the quality of a subject to provide a sensation, and 3) subject's active effort to experience a sensation (dynamic, in progressive aspect). For example:

- (3) a) He smells flowers.
- b) These flowers smell lovely.
- c) He is smelling the flowers. (Palmer 1989: 75)

It seems that the subgroup (3b) has most stative qualities, the subgroup (3c) has dynamic qualities, while the subgroup (3a) is stative, but in-between the typical stative and the typical dynamic situations. Namely, if one takes into account a conscious, acting subject as a criterion, the subgroup (3c) implies a subject deliberately doing something, thus creating a process-like situation with dynamic segments. The inanimate subject in (3b) has a certain quality, which can be generally noticed (passively, without the specified agent), while (3a) denotes a subject having a certain sensation by chance, involuntarily.

The next group of examples illustrates relational verbs, verbs denoting the relation between two or more items:

- (4) a) The figure resembled most of all those drawings of archangels he had tried to copy... (9)
 b) I knew maps of the sea floor, maps that depict weaknesses in the shield of earth, charts painted on the skin that contain the various routes of the Crusades. (18)
 c) It seemed that only white stone remained permanent. (41)
 d) But cutting her hair was a contract, and it lasted until they bivouacked in the Villa... (51)
 e) She went into the room she shared with the other nurses and sat down. (52)
 f) Some nights he sleeps on a parapet that overlooks the valley... (73)
 g) From a greater distance there was nothing here that belonged to the outside world. (112)
 h) Bridge depends on character. (192)

The underlined verbs in these examples are clearly stative: subjects are mostly inanimate (examples 4a, b, c, d, f, g, h) and thus imply no conscious agent or agentive activity. If animate, like in (4e), the subject still does not intentionally create or influence the situation, but simply has a relation with somebody else. Therefore, these verbs do not include dynamic segments or development.

Finally, there is a group of stative verbs denoting position or stance. For example:

- (5) a) She picks up the notepad that lies on the small table beside his bed. (16)
 b) The night desert surrounds them, traversed by loose order of storms and caravans. (22)
 c) Their hospital building lay in old monastery grounds. (41)
 d) The wind rose up out of the valley to their hill so the cypress trees that lined the thirty-six steps outside the chapel wrestled with it. (83)
 e) All human and financial behaviour lies on the far side of the issue being discussed — which is the earth's surface and its "interesting geographical problems". (134)
 f) In his rooms maps cover the walls. (153)
 g) She lived in a small cottage Countisbury on a cliff that overlooked the Bristol Channel. (185)

The verbs of stance seem to be typical stative verbs; in the above examples they denote location of inanimate subjects without any dynamic quality. Namely, these examples do not imply an acting agent or developmental segments. However, some of these examples could be ambiguous: for instance, the verb *surround* in (5b) may be possibly classified into relational verbs, as

well as the verb *overlook* in (5g). There is another problem with the verb *lie*: in (5a) it is a typical locative verb, while in (5e) it has a more abstract meaning, since one of the entities included in the locative relation is an abstract noun *issue*. Therefore, (5e) could be also classified into relational verbs.

2.3. Dynamic Examples in Context

This section would briefly discuss several examples with dynamic verbs from the same source, M. Ondaatje's novel:

- (6) a) There was the Villa Medici, where the generals lived. (12)
 b) She sits across from him in front of the dark, blood-red walls... (39)
 c) The sapper sings his Western songs, which Caravaggio enjoys, but pretends not to. (127)
 d) They woke from their beds and they were wearing these clothes... (208)

The underlined verbs in these examples to a greater or smaller degree imply a dynamic process. The verb *live* in (6a) is characteristic in this respect: it could be interpreted as a set of specific activities which together make the dynamic situation *living*, or as a general stative-like characteristic attributed to somebody. According to the above-mentioned Vendler's opinion (Vendler 1967: 109), *living* in the second sense would be a generic state, because it consists of several different activities, and not only of one habit-forming activity. The next two examples, however, represent typical dynamic situations: *sit* is a momentary situation with an agentive subject, *sing* a durative activity. As for (6d), *wake*, one could again discuss the degree of subject's agentivity: whether this situation happens to the subject or the subject caused it *willingly*.

3. Stative Verbs in Progressive Aspect

It has already been mentioned that the dynamic/stative distinction in English is significant primarily because of the progressive aspect, namely because of the incompatibility of stativity and progressiveness. Therefore, examples of stative verbs used in the progressive aspect require comments and explanations. Possible explanations include temporary (not permanent) states, dynamic/stative polysemy and homonymy, as well as the emotionally coloured tone (for the last term, see Quirk et al. 1985: 93).

Some of these issues are present in the following examples from the corpus (in the progressive, some of them in future and perfect progressive, one negated):

- (7) a) I have been thinking, the English patient said, that this must be Poliziano's room. (56)
 b) I was forgetting she was younger than I. (144)
 c) "I think he is an Englishman," she says, sucking in her cheeks as she always does when she is thinking or considering something about herself. (164)

- d) I'll be looking at the moon, but I'll be seeing you. (239)
 e) Caravaggio was not looking forward to it. (266)
 f) You will already be hearing the hymns of the saints — Ramananda, Nanak and Kabir. (271)

Examples like these pose theoretical problems to the assumption that stative verbs are not used in the progressive aspect. In the examples (7a) and (7c), there are a verbs of cognition (*think, consider*) which have a conscious agent deliberately engaged in the temporary situation; it seems that in progressive these verbs acquire some dynamic qualities (subject's intention), so they become processes, not inert states. The example (7b), however, remains stative even in the progressive aspect, mainly because of the semantics of the verb *forget* — this normally cannot be done intentionally, so it is a temporary state. As for the set expression *look forward to* in (7e), it also implies cognition or mental attitude; although it contains a certain nuance of volition, it is stative due to the very nature of the situation. The remaining examples (7d) and (7f) contain verbs of perception *look, see, hear*. It seems that these verbs do not acquire an unambiguous dynamic quality even in progressive: *look* and *see* in (7d) still imply a largely involuntary sensory experience, specially the verb *see*, while one could assume a certain degree of intention in *look*. So, these two verbs could be labelled as temporary states. The last example, (7f), also indicates a situation that would happen to the subject, not a situation initiated by him/her, so this could be also a temporary state.

Finally, some English polysemous/homonymic verbs also have dynamic and stative uses. In this case, the progressive aspect occurs with the dynamic meaning. For example:

- (8) a) This bottle holds vinegar.
 b) The student is holding a piece of paper.

Thus the example (8b) relates to the dynamic *hold* in the progressive aspect, while (8a) implies a stative meaning.

4. Conclusion

Even a discussion based on a smaller number of examples like this one, points to the typical theoretical and practical problems related to stative and dynamic verbs. Starting from the assumption that the dynamic—stative distinction belongs to the basic cognitive categories and denotes the qualities primarily, but not exclusively, conveyed by verbs, the analyzed examples clearly point to the fact that these two qualities imply fuzzy boundaries and prototypes. Thus the prototypical dynamic situation includes an animate subject who consciously influences the situation, creating a longer or shorter process with dynamic segments, with or without a goal. The stative prototype implies situations without subject's intentional involvement, characteristics attributed to an animate or inanimate entity without dynamic development. This area is certainly worth investigating with a larger corpus and after this preliminary in-

vestigation should be placed in a more technical framework of cognitive linguistics (for example, domain, profile etc.).

Moreover, these prototypical components could be specifically related to subgroups of dynamic and stative verbs; thus dynamic verbs are usually divided into durative and momentary on the one hand, and telic and atelic on the other, while stative verbs could be subdivided into those denoting sensation, reasoning and mental attitude, positions and relations. Having in mind these subdivisions, the components of a typical stative situation could be presented within the following general patterns:

- a) verbs denoting sensations: input (senses) → mental processing (brain) without the subject's intention or reaction after the mental processing;
- b) verbs denoting reasoning and mental attitude: input (facts, circumstances) → mental processing (brain) → mental state/attitude/emotion, without the subject's intentional activation of this processing or response to the emotion/state;
- c) verbs denoting positions/stance: animate or inanimate entity → position/location;
- d) verbs denoting relations: animate or inanimate entity → animate or inanimate entity;

In this framework, typical dynamic verbs would have the following pattern:

- a) animate agent → intention → longer/shorter process → possible result/goal

In addition to explaining the verbal concept of dynamicity/stativity, this theoretical framework should also be useful to explain the occasional appearances of stative verbs in progressive aspect, which was illustrated in this paper.

Finally, on the basis of prototypical features and prototypes one could develop the scale of stativity with the prototypical stative verbs (those denoting position and relations) on the one end and typical dynamic verbs on the other, with the verbs of perception and mental attitude in-between, nearer to the stative side.

Novi Sad

REFERENCES

- Binnick, R. I. (1991). *Time and the Verb*. New York/Oxford, Oxford University Press.
- Croft, W. and D. A. Cruse (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Huddleston, R. and G. K. Pullum, eds. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Leech, G. (2004). *Meaning and the English Verb*. London, Longman.
- Lyons, J. (1969). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ondaatje, M. (1992). *The English Patient*. New York, Vintage Books.
- Palmer, F. R. (1989). *The English Verb*. London, Longman.
- Quirk, R. et al. (1985). *A Grammar of Contemporary English*. London, Longman.
- Smith, C. (1986). "A Speaker-based Approach to Aspect". *Linguistics and Philosophy* vol 9, No. 1, Dordrecht, 97—115.
- Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, Cornell University Press.

Предраг Новаков

ДИСТИНКЦИЈА ДИНАМИЧКО—СТАТИЧКО У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Дистинкција динамичко—статичко спада у семантичке компоненте које су посебно важне за енглески глаголски систем јер утиче на синтаксичко понашање глагола (на пример, на поједине видске облике глагола), а представља и полазну тачку за класификацију глаголских лексема. Та дистинкција, чији су елементи присутни и у појединим старијим филозофским системима, може се сагледати као елеменат наше когнитивне класификације ситуација које означавају глаголи, континуум са динамичким квалитетом на једном крају и стативним на другом. Полазећи од основних одлика динамичких ситуација (развојни процес са фазама и потребно улагање енергије) и статичких ситуација (постојање неке особине у времену без неопходног улагања енергије и развојних фаза), рад се бави енглеским глаголима који се типично класификују у та два типа ситуације и указује на могућа преклапања и двосмислености. Уз то, у раду се коментаришу низови одлика присутни у типичним динамичким и статичким глаголима, као и могући случајеви који су лоцирани између та два пола. Коначно, рад покушава да даље развије везу између ове дистинкције у енглеском језику и енглеских видских опозиција, концентришући се на могуће промене статичког квалитета када се енглески глаголи користе у такозваном прогресивном глаголском виду.

SÉMANTICKÝ ROZBOR SLOVIES S PREDPONOU *PRI-* V SLOVENČINE A SRBČINE¹

ANA MARIĆ

UDC 811.162.4:811.163.41

V príspevku sa budú z konfrontačného hľadiska skúmať slovesá s predponou *pri-* v slovenčine a srbčine. Porovnávať sa bude formálna a sémantická podoba slovíes. Analýze sa podrobia najfrekventovanejšie významy, ktoré sa môžu vyskytnúť v rámci lokality, času a spôsobu slovesného deja. Jednotlivé významy sa doložia zodpovedajúcimi tvarmi slovíes vo vetách, excerovaných z beletrie a z novín. Poukáže sa i na jednotlivé polysémické tvary homonymických predponových slovíes.

Kľúčové slová: predpona *pri-*; predložka *pri*; sémantika slovíes s predponou *pri-*; smerovanie deja, pripievňovanie k niečomu; perfektívnosť deja, malá miera deja, dodatočný dej.

Základnou úlohou konfrontačnej analýzy je porovnávanie systémov dvoch jazykov. Porovnávať možno všetky elementy jazykov s cieľom zistiť zhody a rozdiely. K explicitným totožnostiam a rozdielom možno prísť iba systémovým porovnávaním opisov tých jazykov. Konfrontačná analýza skúma javy v dvoch alebo viacerých jazykoch zo synchronného hľadiska. Často sa koná iba v jednom smere. Pozorujú sa niektoré kategórie vo východiskovom jazyku a optroti nim sa hľadajú totožné, podobné alebo celkom odlišné javy v druhom jazyku. Podstatou pre konfrontačný výskum nejakého javu v dvoch jazykoch je ich aspoň čiastočná ekvivalencia.

Východiskovým jazykom v práci je slovenčina a jazyk, s ktorým sa konfrontuje, je srbčina. Porovnaním slovíes s predponou *pri-* v týchto jazykoch pokúsime sa určiť prvky zhody a odlišnosti medzi týmito jednotkami. Základnou úlohou takéhoto skúmania je zistiť, ako sa odráža mimojazyková skutočnosť a ukázať na zhody a rozdiely vo výrazových plánoch skúmaných jazykov. To je v prvom rade dôležité preto, že sa tu porovnávajú dva geneticky blízke a k tomu kontaktové jazyky.

Jazykový jav nestačí iba opísať, treba ho i vysvetliť, čo nemožno porovnávaním iba formy, do ohľadu sa musí brať i význam. Pri lexikálnej konfrontácii sa obyčajne vychádza zo sémantického rozboru určitého celku v jednom jazyku a hľadajú sa jeho ekvivalenty v druhom. Formovo zhodné lexémy sa nemusia zhodovať na rovine obsahu. Na výrazovom pláne sú to buď zhodné

¹ Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „*Identitet jezika i jezičko planiranje u envirolingvističkom prostoru Vojvodine*” (broj 148026D) koji finansira *Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj* Republike Srbije.

lexémy alebo lexémy s inou sémantickou hodnotou, alebo celkom iné lexémy. Tento jav je prítomný i pri spájaní predpôn so slovesami.

Predponové slovesá treba chápať ako celok zložený z dvoch komponentov — predpony ako nesamostatného komponentu, ktorý vplýva na význam slovesného základu ako samostatného komponentu. Význam základného slovesa sa mení podľa sémantickej hodnoty predpony. Pôsobenie predpony na význam slovesného základu je podmienené kvalitou predpony. Určitý vnútorný súvis dáva predpoklady pre spojenie slovesa a predpony do jedného významového celku. Predpony na určitý spôsob modifikujú slovesný dej, alebo určitý moment deja zdôrazňujú. Tá istá predpona môže mať nielen jednu, ale i viacej rôznych modifikačných funkcií, môže vyjadrovať rozličné spôsoby slovesného deja.

Predpona *pri-* sa i v slovenčine i v srbčine vždy vyskytuje v identickej forme. Okrem formálnej zhody, významová nie je prítomná. V porovnávaných jazykoch daná predpona nie je veľmi produktívna. Častejšie sa vyskytuje v beletristických textoch ako v publicistike. O niečo je častejšie v slovenčine ako v srbčine, aspoň keď ide o excerpovaný materiál. Frekvencia v slovníkoch v oboch jazykoch je približne rovnaká. Predpona *pri-* má v oboch jazykoch svoj ekvivalent v predložke *pri*, ktorá je v oboch jazykoch v predložkovom systéme pozíčná. Ide *pri* nej o statickú pozíciu deja vzhľadom na objektovú vzdialenosť. Predložka si žiada väzbu s **L**.

Sémantika predponových slovies sa skúma v rámci už známych sém: *lokalizovanosti*, *temporálnosti* a *modalitnosti* slovesného deja (Sekaninová 1980). Slovesá s predponou *pri-* majú niektoré významy v rámci všetkých troch sém.

1. a/ Základný a zároveň najfrekventovanejší význam týchto predponových slovies v rámci *lokalizovanosti* deja je smerovanie deja k niečomu pri nedokonavých slovesách a dosiahnutie cieľa smerovania deja pri dokonavých slovesách. Ide tu predovšetkým o pohyb k niečomu — smerom sem, alebo dať do blízkosti — dopraviť sem. Uvedený význam majú v slovenčine slovesá: *pribehnúť*, *priblížiť sa*, *pricestovať*, *priletieť*, *priložiť si*, *priniest*, *priplávať*, *príplichtiť sa*, *pristúpiť*, *prísť*, *pritiahnúť*, *priviesť*, *priviezť*; *prihnať*, *priváľať*, *prisunúť*, *privolať*, *priviať*... a v srbčine: *priblížiti se*, *prineti*, *privesti*, *privući*, *priskočiti*, *pristupiti*, *priterati*, *pritrčati*, *prići*...

Doklady: Jahňatá poskakujú dookola na svojich nožičkách a pribiehajú k svojim materiam. (Desnica) Jaganjci su poskakivali unaokolo na svojim drvenastim nožicama i pritrčavali materama. Približava se čovjek kratka, podsmješljiva brka. (Marinković) Blíží sa chlap s krátkymi a posmešnými fúzikmi. Žandar si priloží skielka k očiam. (Marinković) Žandar prinese stakla očima. Budúcnosť prinesie nové tvary života. (Hlas ľudu) Budúcnosť će doneti nove oblike življenja. (Dnevnik) Loď priplávala k brehu. (SSJ) Pristúpil k nej a nerozhodne zastal. (Desnica) Lovro joj pristupi. Chlapec prichádzal pravidelne raz do týždňa na kontrolu. (Desnica) Dečak je dolazio... Do Cerovej sa priviezli vlakom. (Šikula) Do Cerove doputovahu vlakom.

Z uvedených dokladov vidno, že sa tu najčastejšie vyskytujú slovesá pohybu, ktoré si neraz vyžadujú väzbu s **D** podstatných mien. V slovenčine je tu častá i predložka *k*.

Sú prípady, keď je oproti slovenskej predpone *pri-* v srbčine predpona *do-* v slovesách, ktoré sa i v slovenčine vyskytujú s predponou *do-* v rovnakom význame, napr.: *pricestovať*, *priletieť*, *priniest*, *prísť*, *priviesť* (*doletieť*, *doniesť*, *doviesť*)... — *doleteti*, *doneti*, *doputovati*, *dovesti*, *doći*...

V niektorých prípadoch takéto predponové slovesá majú zhodné predpony, ale je ich význam buď úplne alebo čiastočne iný, čiže formálne podoby sú homonymné a významové sú polysémické. Napríklad slovenské sloveso *priniest* v základnom význame znamená nesením dopraviť niekam, *doniesť*, kým v srbčine *prineti* na prvom mieste znamená pohybom priblížiť, posunúť v určitom smere. Podobne sa i slovesá *prísť* a *prići* významovo líšia. Slovenské sloveso znamená dostať sa niekam, dôjsť pešo alebo dopravným prostriedkom, viac alebo menej tesne, zatiaľ čo srbské *prići* má význam priblížiť sa k niekomu pešo, krokom.

Pri slovesách *priviesť* a *privesti* je na prvom mieste spoločný význam priviesť niekoho na určité miesto. V slovenčine je to najfrekvencovanejší význam a ďalšie sú: dostať niekoho niekam pomocou určitých technických zariadení, ocitnúť sa na nejakom mieste, priviesť niekoho na svet, priviesť niekoho na stopu alebo pripraviť niekoho o niečo. Srbské sloveso má menej významov, ale pri nich vyniká význam priviesť niekoho strážne na určité miesto.

b/ V rámci lokalizovanosti deja v oboch jazykoch sú pomerne časté slovesá, ktoré znamenajú spojenie s niečím alebo pripevňovanie k niečomu, k povrchu niečoho, alebo sú to slovesá, ktoré vyjadrujú dať na povrch alebo zakryť. V slovenčine ide o slovesá: *pribiť*, *prikladať si*, *prilepiť sa*, *prilipnúť*, *pripnúť*, *prišitiť*, *prítisť*, *prítlačiť*, *privinúť*, *priviazat'*; *prihrnúť*, *priklopiť*, *prikryť*, *prišliapnúť*, *privaliť*..., ale i *prisať sa*, *prichytiť sa*, *pritulíť sa*... a v srbčine: *pričvrstiti*, *prignječiti*, *prikopčati*, *prikucati*, *prilepiti*, *priljubiti*, *prišiti*, *privezati*, *privijati se*...

Doklady: Pribil ju mocnými klincami na stenu. (Bednár) Prikucao je jakim čavlima za zid. Na kabát mu prišila záplatu. (SSJ) Priviazala si zásteru. (SSJ) Ona ga priveza na svoju preslicu. (RSHJ) Na haljinu je brižno prišila traku. (RSHJ) Do vrecka si znovu vložil zlaté hodinky, pripol ich retiazkou o dierku. (Desnica) Spremio opet u džep svoj zlatni sat i prikopčao lanac za rupicu. Biele hladké ramená si prítiskala k bokom. (Bednár) Bele glatke laktove pritisnula je uz bokove.

Niekedy oproti slovenskému slovesu stojí také isté predponové sloveso v srbčine, s úplne iným významom. Tak oproti slovenskému slovesu *pripnúť* v srbčine stojí formovo identické sloveso *pripeti*, ktoré popri dost' zriedkavom význame pripevniť, aký má slovenské sloveso, znamená i zdvihnúť niekam do výšky, podľa ktorého by sa malo zaradiť k predchádzajúcemu významovému typu slovík. (Dođu i pripnu zvono na toranj. — RSHJ)

2. V rámci *temporalnosti* slovesného deja slovesá s predponou *pri-* majú význam dosiahnutia vnútorného limitu, význam úsilia o dosiahnutie cieľa, perfektívnosti alebo dokonavosti deja. Príznak limitovanosti deja je prítomný v sémantickej charakteristike základného slovesa a jeho dosiahnutie sa označuje

lexikálne prázdnu alebo čisto vidovou predponou. Význam dokonavosti deja alebo význam dosiahnutia vnútorného limitu možno vyjadriť i väčšinou ostatných predpôn.

Význam limitovanosti deja majú v slovenčine slovesá: *prihodiť sa, prihystať, prijať, prinútiť, pripíť, pripraviť, prisľúbiť, pristihnúť, pristrojiti, privlastniť, privyknuť*... a v srbčine: *prihvatiti, prikupiti, pripitomiti, pripremiti, prirediti, prisiliti, priviknuti se*...

Doklady: S pojmom robotníckej triedy sa prihodili podobné zmeny. (Hlas ľudu) Nisu prihvatili naše predloge. (Dnevnik) Vaše návrhy nemôžeme prijať. (Hlas ľudu) Maďarska vlada je pripravila projekat zakona o... (Dnevnik) Nakoniec sa pani Vande podarilo prinútiť ho, aby sa naobedoval. (Desnica) Ondrej za ňou chodil týždeň a Marta si na neho postupne privykla. (Šikula) Andrija je k njoj dolazio tjednima, pa se Marta postepeno i privikla na njega. Januara 1918. je novosadsko organizovano radništvo priredilo masovne demonstracije. (Dnevnik)

Uvedenými dokladmi je ilustrovaný význam limitovanosti alebo dokonavosti deja v slovenčine a srbčine vyjadrený slovesami s predponou *pri-*. Tu by sa ako zaujímavé mohlo uviesť slovenské sloveso *prikázať*, ktoré sa vyskytuje vo významoch rozkázať a určiť niečo niekomu, a srbské *prikazati* vo väčšom počte významov ako sú: predstaviť, predviesť, vyložiť, udat' niekoho vrchnostiam, vopred povedať alebo poukázať na niečo, čo sa iba má odohrať atď.

Určitý počet slovies so zreteľným perfektiívnym významom v slovenčine ťažko ďalej zaradiť ku konkrétnemu významu, napr. ide o slovesá typu: *prikázať, primerat', prinavrátiť, pripustiť, prispieť, prisvedčiť, privítať, privyknuť, priživiť sa*... Také prípady sú i v srbčine, napr.: *pričiniti, prigovoriti, prijaviti, prikazati, primijeniti, primorati, prinuditi, pripraviti, privjenčati, priznati*...

3. a/ V rámci *modalitnosti* slovesného deja slovesá s predponou *pri-* majú význam vykonanie deja v malej miere v oboch jazykoch. Takýchto slovies je pomerne málo i v slovenčine i v srbčine. Uvedený význam možno vyjadriť i spojením príslovky *trochu* — *malo* so slovesom buď bezpredponovým alebo predponovým, v spojení s niektorou inou predponou. V slovenčine význam deja malej miery majú slovesá: *pribrzdiť, priclóniť, pridržať, prifarbiť, prihoriť, prihriať, prikrčiť sa, pripáliť, pripražiť, prisoliť, pristaviť sa, pritlmiť, prituhnúť, priučiť sa, pritvoriti, privrieti, prizrieti, prižmuriti*... a v srbčine: *prignuti se, prigušiti, primiriti se, pripucati, prisušiti, pritajiti, pritvoriti, priučiti, pričuvati*...

Doklady: Pritvorila za sebou dvere. (SSJ) Ona rýchlo privierala a otvárala oči, cítila ho pri sebe. (Kaleb) A ona je brzo zatvarala i otvarala oči, osjećajući ga na nosu. Mama prisolila jedlo. (SSJ) Pohľad sa mu pristavil na prútim opletenej nádobe, stojacej za dverami. (Desnica) Prigne se pretjerano pažljivo nad haljetak. (Kaleb) Kad bi se koliko-toliko primirio. (Desnica) Auto pribrzdilo. (Hlas ľudu)

Niektoré z uvedených slovies majú okrem významu vyjadrenia deja v malej miere aj iné významy. Tak napr. oproti slovenskému slovesu *privrieti* (= *pritvoriti*) v srbčine sa ako ekvivalentné vyskytuje sloveso *pritvoriti*, ktoré však okrem spomenutého významu znamená i zavrieť niekoho, uväzniť.

b/ Druhý a k tomu frekventovanejší význam slovies s predponou *pri-* i v slovenčine i v srbčine v rámci modalitnosti deja je význam vykonania deja dodatočne (ešte), význam dať k niečomu navyše. V slovenčine sú také slovesá: *pribrať, pridať, prikúpiť, prílepiť, priložiť, primiešať, pripísať, prisypať, prisoliť, pristavať, prirátať, prirobiť, privážiť*... a v srbčine: *pridružiti se, prigraditi, priključiti se, primešati, pripisati, pripojiti, pristupiti, prizidati*...

Doklady: Majster bol presvedčený, že keby sa ich tesárska partia rozpadla, on by musel pribrať iných tovarišov. (Šikula) Marta sem-tam dačo pridala. (Šikula) Priložila ešte tri polená. (Bednár) Zlost' ho trošku prešla, no do tej, čo ešte zostala, primiešal sa žiaľ. (Šikula) Ni teorijski a ni u praksi ne može mu se pripisivati takav karakter. (Dnevnik) To im nemožno pripisovat'... (Hlas ľudu) Pristavali ešte jednu izbu. (Šikula) Štrajku su se pridružili i železničari, tramvajski i brodski radnici. (Dnevnik) Partija je postavila zahtev da se priključe... (Dnevnik) Prikupili su još zemlje. (RSHJ)

Uvedené slovesá majú v základnom bezpredponovom tvare význam konania deja a spojením s predponou nadobúdajú význam dodatočného konania alebo vykonania takého istého deja. Napr. formovo identické slovesá *pribrať* a *pribrati* sa významovo úplne líšia medzi sebou. Slovenské sloveso má významy prijať niečo alebo niekoho a zmohutnieť, zväčšiť sa — na váhe, kým srbské znamená zoskupiť niečo alebo niekoho, zozbierať alebo pripojiť k niečomu.

Porovnávaním spôsobov slovesného deja slovies s predponou *pri-* v slovenčine a srbčine poukazuje sa na zhody a rozdiely v obsahových (niekedy i výrazových) plánoch týchto dvoch jazykov.

Na základe prezentovaného materiálu možno konštatovať, že je pri predpone *pri-* v slovenčine a srbčine veľmi vysoký stupeň ako formálnej tak i významovej zhody týchto slovies. Rozdiely sa vyskytli iba pri jednotlivých slovesách, obyčajne pri tých, pri ktorých predpona modifikuje slovesný dej viacnásobne a dáva mu možnosť vyjadrenia rozličných spôsobov slovesného deja. V rámcoch sém lokalizovanosti, temporálnosti a modality deja slovesá s predponou *pri-* v žiadnom z porovnávaných jazykov nevyjadrujú taký slovesný dej, ktorý nemá ekvivalent v tom druhom jazyku.

V tabuľke sa znázorňuje výskyt jednotlivých významov v porovnávaných jazykoch.

	<i>pri-/pri-</i>	slov.	srb.
A	LOKALIZOVANOSŤ		
1.	Smerovanie deja k niečomu	+	+
2.	Spojenie s niečím alebo pripevnenie k niečomu	+	+
B	TEMPORÁLNOŠŤ		
1.	Dosiahnutie vnútorného limitu	+	+
C	MODALITNOSŤ		
1.	Malá miera deja	+	+
2.	Vykonanie deja dodatočne	+	+

LITERATÚRA

- BABIĆ, Stjepan (2002). *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Globus.
- DORĐEVIĆ, Radmila (1987). *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva.
- HORECKÝ, Ján (1957). *O tvorení slovies predponami*. Slovenská reč, 22, č. 3, s. 141—155.
- HORECKÝ, Ján (1959). *Slovotvorná sústava slovenčiny*. Bratislava: SAV.
- HORECKÝ, Ján (1971). *Slovenská lexikológia 1. Tvorenie slov*. Bratislava: SPN.
- KLAJN, Ivan (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. 1. Slaganje i prefiksacija. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Novi Sad: Matica srpska.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. 1—6. (1967—1976). Novi Sad /Zagreb/: Matica srpska /Matica hrvatska/.
- SEKANINOVA, Ella (1980). *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine*. Bratislava: VEDA.
- Slovník slovenského jazyka*. 1—6. (1959—1968). Bratislava: SAV.
- STEVANOVIĆ, Mihajlo (1964). *Savremeni srpskohrvatski jezik*. 1. Beograd: Naučno delo.

Ana Maruň

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ГЛАГОЛА С ПРЕФИКСОМ ПРИ-
У СЛОВАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У раду се са конфронтационог гледишта анализирају глаголи са префиксом *pri-* у словачком и српском језику. Пажња се посвећује најчешћим значењима оваквих префиксалних глагола према традиционалном начину анализе — на плану места, времена и начина глаголске радње. У оквиру локализације радње глаголи су груписани око два различита значења: усмеравања радње ка нечему и спајања или причвршћивања на нешто. У оквиру темпоралности истиче се значење перфективности радње или постизања унутрашњег лимита. У оквиру модалитета јављају се значења мале мере радње и значење накнадне радње. Даље се у раду појашњавају нека од полисемичних значења префиксалних хомонима са наведеним префиксом. На крају рада се наводе анализирана значења у табели.

Ana Marić

SEMANTIC ANALYSIS OF VERBS WITH THE PREFIX PRI-
IN SLOVAK AND SERBIAN

Summary

The paper contrastively analyzes verbs with the prefix *pri-* in Slovak and Serbian. The attention is focused on the most frequent meanings of such prefixed verbs in the traditional analysis — the place, time and manner of verb activity. Within localization, verbs are grouped around two different meanings: directing the activity towards something, and joining with or attaching to something. Within temporality, what is stressed is the perfective meaning of the activity or the reaching of an inner limit. Within modality, there are meanings of a small extent of the activity or the additional activity. The paper clarifies some of the polysemous meanings of prefixed homonyms that have the same, aforementioned prefix and ends with a list of meanings in a table.

ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ОБЛИЦИ АКУЗАТИВА ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА*

ANNAMARIA BENE

UDC 811.163.41'37

1. *Увод.* Рад описује, анализира и даје могуће објашњење у оквиру структуралне граматике о једној изненађујућој одлици војвођанске регионалне језичке варијанте мађарског језика, а која се односи на употребу различитих облика једнине и множине акузатива личних заменица.

У циљу што опширнијег разлагања, рад се дели на пет делова: други део је приказ језичке појаве која се разматра, трећи је сажетак теорије тројне поделе (типологије) класе личних заменица (Cardinaletti—Starke 1999) која служи као теоријски оквир анализе и објашњења. Четврти део је анализа језичке појаве, а пети сажетак рада.

2. *Приказ језичке појаве која се разматра.* Социолингвистичко истраживање мађарских мањинских заједница у дијаспори (за податке о мађарској мањини у Војводини види Göncz 1999) показало је да постоји сигнификантна разлика у начину коришћења акузативне парадигме личних заменица од стране Мађара у Војводини и Мађара у матици.

Изненађујуће откриће поменутог истраживања било је то да Мађари у Војводини у једнини и множини акузатива знатно чешће користе нулти (\emptyset или прикривени или фонолошки празан или *pro*) облик личних заменица него Мађари из матице. Ова особина се зато сматра изненађујућом јер је нулти облик у једнини и множини акузатива личних заменица у ствари стандардни облик и типичнији је за говорнике стандардног мађарског језика него за говорнике Војвођанске регионалне језичке варијанте мађарског језика.

Питање које се поставља око ове појаве и на које овај рад тражи одговор јесте из којег се разлога Мађари из Војводине чешће опредељују за стандардни облик акузатива личних заменица.

3. *Тројна подела (типологија) личних заменица по Cardinaletti—Starke (1999) — теоријски оквир анализе.* Ана Кардиналети и Михал Штарке су тројну поделу личних заменица урадили на основу резултата емпиричких типолошких истраживања личних заменица.

* Ово је прерађена верзија рада *Vajdaságban miért „látalak” és miért nem „látalak téged”? A rejtett accusativusi személyes névmások választásának egy lehetséges magyarázata*, објављеног 2006. године у часопису из Мађарске, *Magyar Nyelv* [Мађарски језик] СП/1: 85—98.

Главна констатација њиховог рада јеста та да је врста личних заменица у ствари хетерогена, што је у супротности са генерално прихваћеним ставом о хомогености поменуте врсте речи коју заступа како дескриптивна тако и структурална лингвистика.

Они су открили да се врста личних заменица универзално састоји од три фонолошки, морфолошки, синтактички и семантички различите подврсте, и то јаких личних заменица, слабих личних заменица и личних заменица у облику енклитика. Ови се морфолошки облици у површинској структури појављују у пуним или нултим облицима — прецизирање ове поделе следи.

Овде је важно напоменути да иако Cardinaletti—Starke (1999) сматрају тројну поделу личних заменица универзалном, они не тврде да у сваком језику постоје све три подврсте: сваком језику одговара онаква врста, па самим тим и систем (парадигма) личних заменица, а затим и ниво разрађености саме врсте какав је у складу са његовом структуром. Тако на пример систем (парадигма) мађарских личних заменица састоји се од пуних јаких и нултих облика, а српски од пуних јаких и енклитичких.

3.1. *Особине њуних облика личних заменица.* Cardinaletti—Starke (1999) деле пуне облике личних заменица на две групе: у прву групу спадају личне заменице које се односе (реферишу) на живе (у даљем тексту [+ жив]) ентитете и могу се координирати, то јест могу градити координативне (напоредне) конструкције. Личне заменице друге групе не могу се координирати, а могу се односити како на живе тако и на неживе ентитете (у даљем тексту [\pm жив]). У тројној подели личних заменица, заменице из прве групе зову се *јаке*, а заменице из друге групе — *нейој-њуне* (*дефицијњне*) личне заменице.

Ова подела рађена је на основу ове опозиције две групе пуних личних заменица. Наиме, Cardinaletti—Starke (1999) су опазили да ова опозиција постоји у разним језицима; добро је илуструје италијанска номинативна лична заменица у трећем лицу множине женског рода која се у површинској структури појављује у два облика: један њен облик може се координирати и реферише само на [+ жив] ентитет, док се други не може координирати, а односи се на [\pm жив] ентитет.

- | | | [+ жив] | [- жив] |
|-----|---|---------|---------|
| (1) | а. Esse (*e quelle accanto) sono troppo alte. | ✓ | ✓ |
| | б. Loro (e quelle accanto) sono troppo alte. | ✓ | * |
| | оне и они поред пом. гл. превише висок | | |
| | Оне и они поред њих су превише високи. | | |

Иста појава постоји и у француском језику с тим, да се тамо пуни облик номинатива трећег лица множине личне заменице у површинској структури појављује само у једном облику, али може имати две функције: или реферише на [+ жив] ентитет и тада ју је могуће координирати, или реферише на [\pm жив] ентитет, али се не може координирати:

				[+ жив]	[- жив]
(2)	a.	Elles	sont trop grandes.	✓	✓
	б.	Elles et celles d' á côté	sont trop grandes.	✓	*
оне и они поред пом. гл. сувише високи					
Оне и они поред њих су превише високи.					

Cardinaletti—Starke (1999) су доказали да појава приказана под (1б) и (2б) — координиране личне заменице не могу реферисати на [- жив] ентитет — није својствена само за поједине језике, већ је универзалног карактера:

				[+ жив]	[- жив]
Германски језици:					
(3)	a.	Sie	sind groß.	✓	✓
	б.	Sie und sie	daneben sind groß.	✓	*
оне/они и оне/они поред пом. гл. велики					
Оне/они и оне/они пред су велике/велики.					
Словенски језици:					
(4)	a.	Vidiel som	ich.	✓	✓
	б.	Vidiel som	ich a tých druhých.	✓	*
видео пом. гл. њих и ове друге					
Видео сам њих и ове.					
Финско-угорски језици:					
(5)	a.	Láttam	õket.	✓	✓
	б.	Láttam õket és a	mellettük levõket.	✓	*
видео њих и о. чл. поред што је					
Видео/видела сам њих и њих поред.					
Семитски језици:					
(6)	a.	Hi	gvoha.	✓	✓
	б.	Hi ve-zot le-yad-a	gvohot.	✓	*
она и прер-поред велики/висок					
Она и она поред су високе.					

Остаје још питање начина избора пуних личних заменица. Cardinaletti—Starke (1999) дефинишу правило овог избора на основу следеће парадигме:

(7)	a.	Je	{✓I'}	ai	aidé	{*elle}.
	б.	J(e)	{*LA}	ai	aidé	{✓EE}.
	в.	J(e)	{* \varnothing 1a}	ai	aidé	{✓ \varnothing elle}.
	г.	J(e)	{*1a et l'autre}	ai	aidé	{✓elle et l'autre}.
	д.	J(e)	{*seulement la}	ai	aidé	{✓seulement elle}.
		ја-ж.р.		пом. гл.	помогао	њој и она/та друга/само
					њој	

По овој парадигми у оним синтактичким позицијама у којима је допуштена непотпуна лична заменица, забрањена је јака лична заменица. С друге стране, јака лична заменица може се појавити у оним позицијама, у којима појаву непотпуне (дефицитне) личне заменице спречава на пример контрастивни акценат (7б), некакав метакомуникацијски инстру-

мент (нпр. показивање на неког: \varnothing) (7б), координација (7г), модификација компонената (унутар именичног израза (NP; Noun Phrase) модификација јаке личне заменице помоћу модификатора није могућа) (7д). На основу ових особина Cardinaletti—Starke (1999) дефинишу Закон избора пуних личних заменица:

(8) Користи најслабији облик!

Cardinaletti—Starke (1999) установили су и то да постоји шема по којој се универзални систем (парадигма) личних заменица појављује у појединим језицима. По тој шеми (1) постоји само једна комбинација подгрупа личних заменица: {једна подгрупа јаких личних заменица — две подгрупе непотпуних личних заменица}. (2) Однос између подгрупа које суделују у комбинацији {једна подгрупа јаких личних заменица — две подгрупе непотпуних личних заменица} није опозиција, већ хијерархија типа $x_D > y_D > z_S$ (D = deficient [непотпун], S = strong [јак]). У овом типу хијерархије, то јест у њеној формули, x_D означава последњу, најслабију личну заменицу, а z_S најјачу личну заменицу. Друга у реду или средња лична заменица, y_D , јесте лична заменица која поседује особине како најслабије тако и најјаче личне заменице, значи особине непотпуности (нпр. немогућност координације) и особине дистрибуције (овакво понашање заменице је пример морфолошке асиметрије). Дакле, слаба заменица (y_D) је непотпуна наспрам јаке личне заменице (z_S), док је енклитичка заменица (x_D) непотпуна наспрам слабе.

Евидентно је, значи, да се и група непотпуних (дефицитних) личних заменица састоји од две подгрупе. Cardinaletti—Starke (1999) личне заменице типа y_D , значи „мање” непотпуне, називају *слабим личним заменицама*, а оне личне заменице које су „јаче” дефицитне (x_D) називају *енклитичким личним заменицама*.

Према томе, структура групе пуних личних заменица изгледа овако: {јаке личне заменице; слабе личне заменице} — {енклитичке личне заменице}.

3.2. *Особине слабих (нултих) облика личних заменица*. Као што сам већ напоменула, врсту личних заменица не чине само пуни, већ и слаби или нулти или фонолошки празни облици личних заменица. Ови морфолошки облици који се у генеративној граматици називају *pro* (од енглеске речи *pronoun* [заменица]) имају скоро исте особине као и пуни облици личних заменица, с обзиром на то да имају број, лице и падеж (у неким језицима и род) (9а), могу бити експлетиви (9б), могу бити безлични (9в), могу имати живе и неживе референте (9а) — једина особина по којој се разликују од пуних облика јесте та да су они фонолошки празни:

- (9) а. Péter látta *pro*_{acc}.
 Петар видео
 Петар је видео њу/њeга/њих/то.
 б. *pro* piove molto qui.
 пада пуно овде
 Овде често пада.

- в. *pro* mi anno venduto un libro danneggiato.
мени пом. гл. продали један књига оштећен
Продали су ми једну оштећену књигу.

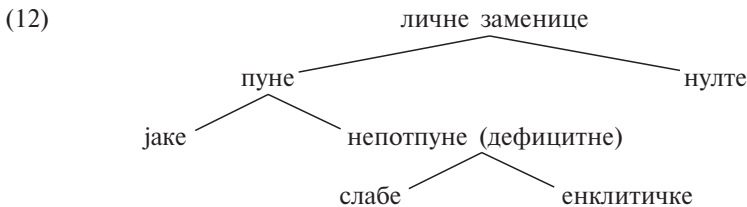
Говорници чији матерњи језици у својим системима личних заменица имају *pro* личну заменицу (ти језици називају се *pro-drop* језицима), уколико имају могућност избора, увек ће бирати *pro* облик, значи даће предност фонолошки празној личној заменици:

- (10) а. Gianni ha telefonato quando *pro* é arrivato a casa.
б. *Gianni ha telefonato quando lui é arrivato a casa.
Ђани пом. гл. телефонирао када он пом. гл. стигао предл. кућа.
Ђани је телефонирао када је стигао кући.

Ову специфичност Чомски у својој теорији владе и везивања (Chomsky 1982) назива *pro-drop* принципом или параметром, и дефинише га овако:

- (11) Избегавај личну заменицу!

Пре разматрања структуре појединих група личних заменица даћу графички резиме тројне поделе (типологије) личних заменица:



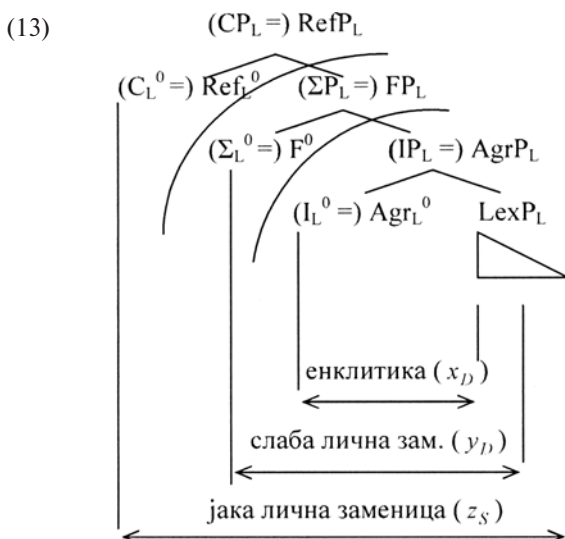
3.3. *Структура три подгрупе њених личних заменица*. Кардиналети и Штарке дају и анализу структуре личних заменица за шта користе допунску фразу (CP; Complementizer Phrase) као аналогију. Разлог овоме је тај што су различите особине три подгрупе пуних личних заменица најнаочитије онда када се упореде њихове структуре с обзиром на то да се енклитици анализирају као темељни појам, и то као темељни појам ланца X^0 , а слабе и јаке личне заменице као максималне пројекције, тачније као особине XP пројекције.

Cardinaletti—Starke (1999) полазе од претпоставке да су структуралне разлике између јаких, слабих и енклитичких личних заменица резултат непостојања одређених функционалних пројекција у њиховим структурама. То значи да функционалне категорије, које не постоје на пример у структури слабих или у структури енклитичких личних заменица, у ствари су носиоци њихових дефицитних особина, и тако узроци њиховог специфичног понашања у синтакси.

Пре него што дам структуру коју су Кардиналети и Штарке наменили личним заменицама, морам да напоменем да је њихов избор имена

функционалних пројекција заварavajuћи пошто изгледа као да је структура личних заменица једнака структури реченице, што је наравно само привидност. Међутим, пошто места за погрешну интерпретацију структуре има, сматрам да би било боље највишу, допунску фразу (CP) означити као референтну (RefP; Referencial Phrase), јер се у њеном темељном појму генеришу референтне ознаке, фразу ΣP као FP (Focus Phrase), јер се у њеном темељном појму генеришу прозодијске ознаке, а временску фразу (IP; Inflexion Phrase) као AgrP (Agreement Phrase) пошто се у темељном појму Agr генеришу ознаке слагања.

Ови бољници оригиналне структуре Cardinaletti—Starke (1999) дају следећу универзалну структуру личних заменица (у заградама су дате оригиналне ознаке, док слово L стоји за лексичку категорију):



Ако у структури личне заменице постоји пројекција LexP_L , и на њу се надограде све функционалне пројекције из (13), онда се та лична заменица сматра јаком личном заменицом.

Уколико у структури недостаје највиша функционална пројекција, а то је пројекција RefP_L , онда говоримо о слабој личној заменици, јер се у темељном појму ове пројекције генеришу оне морфолошке ознаке, које чине суштинску разлику између јаких и слабих личних заменица. Међутим, недостатак RefP_L има за последицу и недостатак извесних семантичких ознака, у првом реду референтних.

У функционалној пројекцији испод RefP_L , у FP_L генеришу се прозодијске ознаке, на основу којих разликујемо слабе личне заменице од енклитичких: суштинска разлика између ове две групе заменица јесте та да слабе личне заменице могу имати контрастивну или емфатичку функцију, што није случај са енклитицима.

Енклитици имају у својој пројекцији само лексичку пројекцију LexP_L и функционалну пројекцију AgrP_L . Функционална пројекција слагања се

појављује на свим личним заменицама, па тако и на енклитичким, јер свака лична заменица без обзира на сложеност њене структуре поседује ове ознаке, значи има лице, број и падеж.

4. Уйошреба акузатива личних заменица од сџране ѓоворника војвођанске регионалне језичке варијанте мађарског језика.

4.1. *Како се дошло до података.* Социолингвистичко истраживање мађарских мањинских заједница у дијаспори помињано у 2. делу овог рада користило је упитни лист као инструмент прикупљања релевантних језичких података. На овом упитном листу три су се задатка односила на начине, обичаје коришћења различитих облика акузатива личних заменица (види табелу бр. 1). Задатак испитаника је био одабир оне варијанте понуђених реченичних парова које су они сматрали правилн(и)јима.

Табела бр. 1.

Број задатка	Задаци
K_510.	(1) Hahó! Itt vagyok! Látsz? (2) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem? хаж ту јесам видиш мене Хаж! Ту сам! Да ли ме видиш?
K_515.	(1) Tegnap láttalak a tévében. (2) Tegnap láttalak téged a tévében. јуче видео/ла тебе о. чл. телевизија-у Јуче сам те видео/ла на телевизији.
K_615.	Találkoztam Hedviggel, s _____, hogy vegyen nekem kiflit. 1) megkértem 2) megkértem őt Срео/ла Хедвига-са и замолио/ла њу да купи мени кифлу Срео/ла сам се са Хедвигом и замолио/ла сам је да ми купи кифлу.

4.2. *Хипотеза.* Хипотеза коју ћу доказивати јеста та да говорници војвођанске регионалне језичке варијанте мађарског језика због интерференције српског чешће бирају нулти, значи стандардни облик јединине и множине акузатива личних заменица од Мађара из матице.

Наиме, морфолошка компонента граматике оба језика садржи по два подсистема (потпарадигме) акузатива личних заменица: и мађарски и српски познаје како јаке облике акузатива јединине и множине личних заменица, тако и непотпуне (дефицитне) облике ове врсте речи с тим да се непотпуни (дефицитни) облици у мађарском језику појављују у нултом (*pro*) облику, а у српском у енклитичком. На основу тога претпостављам да Мађари у Војводини српске енклитичке облике акузатива личних заменица изједначају са нултим облицима мађарских личних заменица у акузативу, док српске пуне облике изједначају са мађарским пуним облицима личних заменица. Сматрам да узрок овога лежи у интерференцији српског језика: она у ствари појачава дихотомију {јаки облици акузатива личних заменица — *pro_{acc}*} која и иначе постоји у граматици оних говорника мађарског језика којима је то матерњи језик.

4.3. *Мађарске личне заменице: јаки (јуни) и нулти облици.* У мађарским реченицама са неутралном интонацијом субјекат у облику личне заменице остаје неисказан пошто суфикс глагола указује на њега тако што садржи информацију о његовом лицу и броју, другим речима садржи ознаке слагања. Међутим, указивање путем глаголских суфикса нема исту вредност у свим граматичким лицима:

- (14) а. *Beteg* *vagyо-k.* → ја, говорник
болестан јеси-ја
Болестан/на сам.
- б. *Hol voltá-1?* → ти, коме се ја обраћам
где био-ти
Где си био/ла?
- в. *Ott volt-Ø?* → неко 3. лице
тамо био-он/а
Је ли био/ла тамо?

Глаголски облици 1. и 2. лица једнине, а и множине, недвосмислено указују на говорника или слушаоца. Глаголски облик 3. лица једнине или множине исто означава да је субјекат у 3. лицу, али то у говорној ситуацији не може бити једносмислено указивање: мађарске личне заменице *ő* [он/а], *ők* [они/е] ту способност стичу путем одговарајуће допуне. Та допуна може проистећи из саме говорне ситуације или из контекста, мада се субјекат у 3. лицу може идентификовати и на основу заједничког предзнања лица која суделују у комуникацији.

Дакле, у мађарским реченицама са неутралном интонацијом на месту субјекта (а понекад и објекта) налазимо нулти облик личне заменице, то јест личну заменицу *pro*; она увек стоји иза лексичког глагола, у позицији аргумента. Другим речима, у мађарском језику лична заменица *pro* јесте стандардни (основни) облик личних заменица, а то значи да у овом језику једнако важи Закон избора пуних личних заменица (8) који су дефинисали Кардиналети и Штарке, и *pro-drop* принцип (11) Ноама Чомског. Међутим, уколико је лична заменица носилац нове информације, онда има прагматску функцију истицања па мора заузети ону позицију у реченици у којој ће добити одговарајући акценат (Kálmán-Nádasdy 1994). То је разлог због чега обавезно напушта своју позицију иза лексичког глагола и помера се нагоре у функционалну пројекцију FP (види 13). У темељном делу ове пројекције, где се генеришу прозодијске ознаке, мора се појавити у јаком облику. Ту се поставља питање, зашто се у овој ситуацији лична заменица појављује у основном облику, уместо у специфичном. Да би се дао одговор на ово питање, потребно је сагледати структуру мађарске реченице.

Најновија структурална граматичка истраживања (Bene 2005, É. Kiss 2008) открила су да мађарска глаголска фраза није грађена линеарно (É. Kiss 1983, 1987 итд.) већ хијерархијски. Структура прелазних (транзитивних) и неергативних глагола састоји се од пројекције лексичког глагола (VP) (његова структура се разликује по броју аргумената: транзитивни глагол броји два, неергативни само један) на коју се надограђује пројек-

Значи, у мађарском језику уколико је субјекат у облику личне заменице, та лична заменица у површинској структури се једино онда појављује у јаком облику, када добија емфатичку улогу. У том случају она мора бити акцентована, а то је могуће само ако је у пуном облику; а да би имала пун облик, она мора напустити карактеристику пројекције лаког глагола и померити се у функционалну пројекцију FP:

- (18) а. Nem futhat *pro_{nom}*.
не трчи-моћи
Он/а не може/сме да трчи.
- б. [_{NegP} nem [_{PredP} [_{VP} *pro_{nom}* [_{v'} futhat_i [_{VP} [_{VP} t_i]]]]]]]
- (19) а. Ő nem futhat.
он/а не трчи-моћи
Он/а не може/сме да трчи.
- б. [_{FP} ő_j [_{NegP} nem [_{PredP} [_{VP} t_j [_{v'} futhat_i [_{VP} [_{v'} t_i]]]]]]]]]

Као што сам већ рекла, у мађарском језику врста личних заменица састоји се од две групе (É. Kiss 2002):

- прву групу чине јаке личне заменице, које се односе искључиво на [+ жив] ентитете:
- (20) én 'ја', te 'ти', ő 'он/а', mi 'ми', ti 'ви', ők 'они/е'
- Личне заменице друге групе могу се односити како на [+ жив], тако и на [- жив] ентитете, међутим појављују се искључиво у нултом, *pro* облику.

Важно је напоменути да мађарски није „обичан” *pro-drop* језик, пошто нулти облици личних заменица поред номинатива могу бити и у акузативу, што је редак случај:

- (21) а. Péter / Ő ismeri Marit.
Петар/он познаје Марију
Петар/Он познаје Марију.
- б. *pro_{nom}* ismeri Marit.
познаје Марију
Он познаје Марију.
- (22) а. Péter / O ismeri Marit/öt.
Петар/Он познаје Марију/њу
Петар/Он познаје Марију/њу.
- б. Péter / O ismeri *pro_{acc}*.
Петар/Он познаје
Петар познаје њу.

Значи, врста или систем мађарских личних заменица изгледа овако:

- (23) а. облици номинатива:
1. лице једнине: én 'ја' — *pro_{nom}*
 2. лице једнине: te 'ти' — *pro_{nom}*
 3. лице једнине: ő 'он/а' — *pro_{nom}*
 1. лице множине: mi 'ми' — *pro_{nom}*
 2. лице множине: ti 'ви' — *pro_{nom}*

3. лице множине: *ők* 'они/оне' — $\text{pro}_{\text{ном}}$
- б. облици акузатива:
1. лице једнине: *engem(et)* 'мене' — pro_{acc}
 2. лице једнине: *téged(et)* 'тебе' — pro_{acc}
 3. лице једнине: *őt* 'њега/њу' — pro_{acc}
 1. лице множине: *minket (bennünket)* 'нас' — pro_{acc}
 2. лице множине: *titeket (benneteket)* 'вас' — pro_{acc}
 3. лице множине: *őket* 'њих' — pro_{acc}

4.3. *Анализа.* Пре анализе необичне одлике војвођанске регионалне језичке варијанте мађарског језика, по којој војвођански Мађари наспрам Мађара из матице користе стандарни, нулти облик акузатива једнине и множине личних заменица, сматрам корисним сажети главне особине врсте личних заменица српског језика, с тим да се нећу освртати на промене свих падежа већ само акузатива.

Српске личне заменице у акузативу имају двојачке облике:

- дуже, то јест акценатске: то су оне личне заменице које Cardinaletti—Starke (1999) називају јаким.
 - краће или енклитичке. Термин енклитички је присутан и у граматицама српског језика (нпр. Станојчић—Поповић 1974), и у раду Кардиналеттијеве и Штаркеа, чија анализа нам служи као теоријски оквир.
- (24) 1. лице једнине: мене — ме
 2. лице једнине: тебе — те
 3. лице једнине: њега/њу — га/њ/је/ју
 1. лице множине: нас — /
 2. лице множине: вас — /
 3. лице множине: њих — их

У неутралним реченицама српски језик употребљава енклитичке облике акузатива личних заменица. Оне су баш као и мађарске нулте личне заменице смештене иза глагола:

- (25) Видим те.

Међутим, ако је ова лична заменица носилац нове информације, онда се у површинској структури појављује у пуном облику и у фокусу, а у суштини понаша са на исти начин као и мађарска лична заменица:

- (26) а. **Мене** видиш?
 б. **Engem** látsz?
 мене видиш
Мене видиш?
- (27) а. Јуче сам **тебе** видео на телевизији.
 б. Tegnap **téged** láttalak a tévében.
 јуче тебе видео/ла о. чл. телевизији
 Јуче сам **тебе** видео/ла на телевизији.
- (28) а. Срео сам Хедвигу, и **њу** сам замолио да ми купи кифлу.
 б. Találkoztam Hedviggel, és **őt** kértem meg, hogy vegyen nekem kiflit.
 срео/ла Хедвигом и **њу** замолио/ла префикс да купи мени кифлу
 Срео/ла сам се са Хедвигом и **њу** сам замолио/ла да ми купи кифлу.

На основу свега овога моја претпоставка је да разлог зашто војвођански Мађари чешће користе стандардне облике акузатива личних заменица лежи у томе што они изједначају српске енклитичке облике акузатива личних заменица са нултим (*pro*) облицима мађарских акузативних личних заменица. Овакво понашање је резултат интерференције српског језика: граматика српског језика утиче на мађарску граматику војвођанских Мађара тако што још више појачава и онако постојећу дихотомију {јаки облици акузатива личних заменица — *pro_{acc}*}. А механизми који регулишу избор личних заменица, тј. који ће од две могуће групе акузативних личних заменица бити коришћене, јесу Закон избора пуних личних заменица (8) (Cardinaletti—Starke 1999) и *pro-drop* принцип (11) (Chomsky 1982).

Погледајмо сада како ово изједначавање функционише код војвођанских Мађара. У следећим примерима под (а) су реченице које су они бирали у оквиру социолингвистичког истраживања које је открило ову појаву, а под (б) су одговарајуће српске реченице:

- (29) а. *Lát-sz pro_{acc}*? (K_510, Табела бр. 1.)
видиш
б. Да ли ме видиш?
- (30) а. *Tegnap láttalak pro_{acc} a tévében.* (K_515, Табела бр. 1.)
јуче видео/ла о. чл. телевизији.
б. Јуче сам те видео/ла на телевизији.
- (31) а. *Találkoztam Hedviggel, s megkértem pro_{acc}, hogy vegyen nekem kiflit.*
(K_615, Табела бр. 1.)
срео/ла Хедвигом и замолио/ла да купи мени кифлу
б. Срео/ла сам се са Хедвигом и замолио/ла сам је да ми купи кифлу.

5. *Сажетак.* Овај рад се бавио једном интересантном језичком појавом која је код војвођанских Мађара сасвим случајно откривена крајем деведесетих година прошлог века. Наиме, испоставило се да се они, као говорници војвођанске регионалне језичке варијанте мађарског језика, знатно чешће одлучују за нулти или *pro* облик акузатива личних заменица него Мађари из матице, што је изненађујуће ако се зна да је нулти облик акузатива личних заменица у ствари стандардни облик и типичнији је за говорнике стандардног мађарског језика него за оне који говоре неку регионалну варијанту.

Приступ овој језичкој појави је донекле неконвенционалан, с обзиром на то да је анализа рађена у оквиру једне теорије развијене под окриљем теоријске, тачније генеративне лингвистике.

Анализа се заснива на тројној подели (типологији) личних заменица коју су урадили Ана Кардиналети и Михал Штарке (Cardinaletti—Starke 1999) и на различитој структури мађарских и српских парадигми акузативних личних заменица. Полазећи од чињенице да се парадигма мађарских акузативних личних заменица састоји од јаких и нултих (*pro*) облика, а српска од јаких и енклитичких, основано је претпоставити да војвођански Мађари као говорници војвођанске регионалне језичке варијанте мађарског језика дају предност нултом то јест стандардном об-

лику зато што енклитичке облике српских акузативних личних заменица изједначају са мађарским нултим (*pro*) облицима, док јаке облике српских акузативних личних заменица изједначају са мађарским јаким облицима акузативних личних заменица.

Могући узрок оваквог понашања јесте интерференција српског језика: она још више појачава у граматици мађарског језика и онако постојећу дихотомију јаким облика акузатива личних заменица и акузативних *pro* облика личних заменица.

Нови Сад

ЛИТЕРАТУРА

Bartos, Huba 2000. *Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere* [Синтактичка позадина инфлексијских појава]. In: *Strukturális magyar nyelvtan* [Структурална мађарска граматика] 3. Morfológia [Морфологија]. Kiefer Ferenc szerk., 2000. Budapest: Akadémiai Kiadó. 653—762.

Bene, Annamária 2005. *Az igék bennható — mediális — tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában* [Могућности примене поделе глагола на неергативне, унакузативне и транзитивне у синтакси и морфологији мађарског језика]. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Göncz, Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)* [Мађарски језик у Југославији (Војводини)]. Budapest—Újvidék: Osiris—Forum Kiadó.

É. Kiss, Katalin 1983. *A magyar mondat szerkezet generatív leírása* [Генеративни опис структуре мађарске реченице]. Budapest: Akadémiai Kiadó.

É. Kiss, Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Dordrecht: Reidel.

E. Kiss, Katalin 2008. *The structure of the Hungarian VP revisited*. In: Christopher Piñón—Szilárd Szentgyörgyi eds., 2008. *Approaches to Hungarian Vol. 10*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 31—58.

É. Kiss, Katalin 2002. *The syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cardinaletti, Anna — Michal Starke 1999. *The typology of structural deficiency: A case study of the three classes of pronouns*. In: Henk van Riemsdijk ed., 1999. *Clitics in the languages of Europe*. Berlin — New York: Mouton de Gruyter. 145—233.

Kálmán, László-Nádasdy, Ádám 1994. *A hangsúly* [Акцент], In: *Strukturális magyar nyelvtan* [Структурална мађарска граматика] 2. Fonológia [Фонологија]. Kiefer Ferenc szerk., 1994. Budapest: Akadémiai Kiadó. 393—467.

Larson, Richard K. 1988. On the double object construction. *Linguistic Inquiry* 19. 335—391.

Станојчић, Живојин — Љубомир Поповић 1974. *Грамаџика српскохрватског језика 1—2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Chomsky, Noam 1982. *Lectures on government and binding* [Предавања о влади и везивању]. Dordrecht: Kluwer.

Chomsky, Noam 1995. *The minimalist program*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Annamaria Bene

LANGUANE INTERFERENCE AND ACCUSATIVE PERSONAL PRONOUNS

S u m m a r y

I revisit the mystery of Hungarian accusative personal pronoun forms which came to light during the mid-1990s. Namely a study showed that there is a split between grammaticality judgements of Hungarians in Serbia and homeland Hungarians: for Hungarians in Serbia the covert accusative personal pronouns are much more acceptable as for Hungarians from Hungary.

My explanation of this split is based on the tripartite typology of pronouns developed by Anna Cardinaletti and Michal Starke (Cardinaletti—Starke 1999), as well as on structural differences between Hungarian accusative paradigms on the one hand, and the accusative personal pronoun paradigms of the interfering Serbian language on the other. On the basis of these properties I claim that in Serbia bilingual Hungarians choose standard, object pro-drop forms more often because the grammar of Hungarian, that is, the grammar of their first language is influenced by their second language grammar, namely Serbian; this Serbian interference strengthens the strong accusative personal pronoun-pro_{acc} dichotomy.

КЊИГА О ЛИНГВИСТИЦИ МИЛКЕ ИВИЋ

Књига *Лингвистика Милке Ивић*¹ настала је поводом јубилеја академика Милке Ивић, а написали су је њени сарадници, који су углавном и њени ученици. Разлога за њено настајање има свакако у научним потребама, али је она настала и као знак захвалности, љубави и поштовања ученика, сарадника и пријатеља академика Милке Ивић, истакли су уредници. Поред жеље да се већи број њених ученика, сарадника и пријатеља укључи у писање ове књиге, разлог за овакву концепцију уредници су видјели и у разгранатости и богатству научног опуса проф. Милке Ивић. У књизи има 18 радова од 14 аутора. Прва четири рада представљају унеколико засебну цјелину будући да су објављени први пут доста раније, другим поводом — када је проф. Милка Ивић полазила у пензију 1984. године, у блоку који је за *Књижевну реч* приредио њен ученик професор Милорад Радовановић. Они су се, међутим, врло лијепо уклопили у концепцију ове књиге.

Књига почиње интервјуом с Милком Ивић који је урадио проф. Милорад Радовановић за *Књижевну реч* 1985. Интервју је састављен од три питања М. Радовановића и три одговора М. Ивић. Она одговоре почиње казивањем о својој љубави према књигама, присјећа се како је на почетку студија, хладне 1945/46, од очевих пара скупљених за њене ципеле у антикварници купила књигу Карла Бругмана. Касније, током цијелог њеног живота, књиге представљају нешто без чега она и Павле нису могли; била је све свјеснија шта значи имати добру личну библиотеку. Даље пратимо како је научно стасавала до научника радо виђеног на најзначајнијим универзитетима Европе, Америке и једог од првих европских лингвиста који је гостовао у Јапану. Проф. Милка Ивић истиче да из сваке школе прихвата идеје за које мисли да користе на путу ка научној истини.

Драгољуб Петровић у раду *Дело за будућност* наводи да је једини свједок два битна тренутка у животу Милке Ивић: њеног првог универзитетског предавања 1955. и њеног посљедњег часа 1984. године. Она је била, истиче Д. Петровић, предавач ретке сугестивности. Аутор даље ис-

¹ Predrag Piper i Milorad Radovanović (ur.), *Lingvistika Milke Ivić*, Biblioteka XX vek, Београд, 2008, стр. 349.

тиче њене заслуге за мијењање погледа на однос између вуковског и данашњег књижевног језика. Еволуција током цијелог једног вијека је до нијела велике промјене у језику, што морају забиљежити и граматике.

Предраг Пипер у свом раду *Три деценије истраживања о језику и лингвистици* приказује научно дјело Милке Ивић од њених првих радова до *Лингвистичких огледа* из 1983. године. Гледано најопштије, проф. Пипер истиче да су два главна предмета истраживања Милке Ивић језик и наука о језику. У првој равни је српскохрватски, а затим словенски језици, а оно што је у другој равни, по аутору, најпотпуније је представљено књигом *Правци у лингвистици*, која је преведена на многе језике и бави се историјом језика и приказом савременог стања у лингвистици. Овдје бих нагласила да је у неколико каснијих издања књига допуњавана поглављима о стању у лингвистици посљедњих деценија 20. вијека. За књигу *Лингвистички огледи* П. Пипер каже да представља „не само поглед уназад, него и поглед унапред”,² што би могло значити да она указује и на оне путеве којим ће се истраживачи синтаксичко-семантичких питања српског језика бавити убудуће. Такође, проф. Пипер говорио и о књизи М. Ивић о инструменталу.

Зузана Тополињска у раду *Четврти века дружења*, објављеном такође у *Књижевној речи*, на почетку каже да М. Ивић јасно и лијепо говори и пише о стварима које су иначе врло компликоване и нису нимало јасне, те да се науком бави „продубљујући притом теорију и усавршавајући примењиване методолошке поступке” (стр. 44). Ту су и други квалитети: обавијештеност о стању у науци и о језичким чињеницама које описује. Уз то, М. Ивић објашњење посматраних језичких појава „по правилу формулише метајезиком у тој мери прихваћеним у међународној лингвистичкој средини да се лако доводи у везу са паралелним појавама у структури других језика. Тако се српскохрватска језичка проблематика презентира свету, а ауторка тог презентовања укључује се у међународну дискусију о разради теорије и метода” (стр. 46). Поред тога, она младима науку, која је компликована и тешка, представља са једне лепше стране.³

Милорад Радовановић је у раду *Историја (ојшће) лингвистике* доприноси Милке Ивић у овој области представио и образложио у осам тачака. Из овог излагања се види да је Милка Ивић током свог радног вијека ишла укорак са развојем лингвистичке мисли у другој половини 20. вијека, приближавала је српској научној јавности и уграђивала је у своје студије из српског језика, па и сама богатила свјетску лингвистичку доктрину.

У другом раду П. Пипера, *Лингвистички огледи: теоријски увиди и њихова примена*, ријеч је о *Лингвистичким огледима*, чија је прва књига објављена 1983. године и припада области граматичке семантике. Друга књига (1995) је посвећена граматичкој и лексичкој семантици, трећа (2000) уз остало значењу израза који се односе на перцепцију боје. Од

² П. Пипер, *Три деценије истраживања језика и лингвистике*, 1985, 32.

³ З. Тополињска, *Четврти века дружења*, 1985, 47.

четврте књиге *Лингвистичких огледа* поред синтаксичко-семантичких тема разматрају се и лингвистичко-културолошки проблеми српског језика, а питања из историје лингвистике и српске филологије помињу се од треће до шесте књиге. Тако М. Ивић даје свој допринос и афирмацији онога што су у српској филологији дали наши највећи филолози Ђура Даничић, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић, али и њен учитељ — Александар Белић.

Јасмина Грковић-Мејџор у раду *Типолошка славистичка проблема-тика* прво на примјеру докторске дисертације М. Ивић говори о начину на који се она бавила типологијом појава у словенским језицима. Домете овог рада њена ученица овако оцјењује: „Лингвистичком анализом корпуса сачињеног у најбољој филолошкој традицији Милка Ивић је дошла до резултата од општијег теоријског значаја не само за српски језик, већ и за словенске и индоевропске језике у целини” (стр. 84). Потом указује и на друге радове проф. Милке Ивић у којим се она бави типолошком славистичком проблематиком. На крају аутор наглашава да је Милка Ивић нарочито заслужна за увођење српске науке на славистичку свјетску позорницу.

Академик Александар Младеновић на самом почетку свога рада под насловом *Историја језика* наглашава да је Милка Ивић, мада првенствено синтаксичар, објављивала и радове посвећене историји језика. Тако се бавила испитивањем употребе гласа „јат” у *Душановом законуку*, један рад је посветила Сави Мркаљу, најопширнији рад из историје језика је онај о Вуку Караџићу. Први пут је о њему писала 1957. год. Милка Ивић наводи разлике између савременог српског језика и вуковског језика и констатује да су оне настале због временске разлике и самог развоја књижевног језика, као и због различите дијалекатске основе (источнохерцеговачки и шумадијско-војвођански).

Драгољуб Петровић у раду *О стандардном језику и његовим варијантима* такође наводи истраживања разлика између савременог и вуковског језика које је вршила Милка Ивић у својим радовима, чиме је она указивала на потребу схватања да се стандардни језик развија. Она је скретала пажњу на разлику између описивања и стандардизације језика, на разлику између говорног и писаног језика, као и на раслојавање српскохрватског језика, што је све било новина у нашој средини.

Владислава Ружић (*Синтакса реченице*) говори о синтаксичким радовима и достигнућима Милке Ивић. Она је проучавала просту и сложenu реченицу, безличне реченице, реченичне чланове. Бавила се падежима, питањима модалности и многим другим. Свако запажање Милке Ивић је поткријепљено примјерима из савременог српског језика и убједљиво образложено, истиче В. Ружић и наглашава да је Милка Ивић, уз допринос освјетљавању појединих синтаксичких појава у српском језику, дала велики научни допринос истраживању синтаксе реченице и у теоријском и у методолошком погледу.

Ивана Антонић (*Синтакса јадежа*). Докторска дисертација М. Ивић *Значења српскохрватског инструменитета и њихов развој* први пут је објављена 1954, а због актуелности поновљено 2005. Мада има око 40 обја-

вљених радова из ове области, тај је најзначајнији. Према тематском Ивана Антонић све радове Милке Ивић из ове области дијели у седам група и указује на то што је битно и ново у њима. На крају аутор закључује да се преко ових радова може пратити и кретање пажње Милке Ивић, а то је опет у складу с развојем лингвистичке науке у свијету.

Срето Танасић у раду *Синтакса глагола* наглашава да се Милка Ивић није много бавила синтаксом глагола, али да је њен допринос у овој области велики. Још 1958. год. у једном раду показала је да у синтакси глагола треба ићи даље од тада владајуће теорије синтаксичког индикатива и релатива. Њени радови се тичу: 1. појединих глаголских облика у српском језику; 2. теоријско-методолошких питања, мада и радови из прве групе М. Ивић доносе и новине на теоријском плану, нпр. рад о плусквамперфекту. Према аутору, одлика ових, као и других, радова М. Ивић јесте: одлично познавање српског језика на синхроном и дијахроном плану, познавање и уважавање резултата претходника, те потпун увид у свјетску лингвистику.

Егон Фекете у свом раду под насловом *Морфолошке категорије* истиче да је већ својим првим значајним радом о инструменталу М. Ивић показала свој таленат и знање и да је тада могло бити јасно да ће је тешко ко достићи. Он у овој књизи говори о раду наше научнице на тему морфолошких категорија. М. Ивић је први пут аутентично и теоријски говорила о избројивости именица с обзиром на њихове посебности и морфолошке особености. Посебну пажњу она посвећује бројним конструкцијама.

Даринка Гортан-Премк у свом раду под насловом *Историја речи* истиче да се академик Милка Ивић бавила и историјом лексике, нарочито еволуцијом семантичког садржаја неких лексема и лексичко-семантичких група. Више студија посветила је именовању и разликовању боја у којим је расветљавала овај феномен код нас. На плану историје ријечи поредила је њихова данашња значења са значењима у вуковском језику и онима која је и сам Вук давао у својим рјечницима. На крају Д. Гортан-Премк закључује да Милка Ивић или истражује оно што још није истражено или оно што се може сагледати на други начин. Дакле, и у овим својим радовима она унапређује нашу науку.

Рајна Драгићевић у раду под насловом *Лексичка семантика* истиче да је занимање Милке Ивић за лексичку семантику расло како је та проблематика постајала предмет лингвистичких истраживања у свијету. Дале је побројала важне елементе који повезују скоро све радове Милке Ивић, а који представљају њихову вриједност. На крају Р. Драгићевић наглашава да Милка Ивић сваким својим радом богати српску лингвистику знањима и достигнућима из свјетске лингвистике. Затим је анализирајући радове М. Ивић показала и њена достигнућа.

Софија Милорадовић у раду *У научној критици* говори како је научна критика пратила рад академика Милке Ивић током свих деценија њеног дјеловања у науци (преко пола вијека прати научна критика рад Милке Ивић). Показује се и да је преко четвртина доступних научних критика из пера иностраних лингвиста, што говори о интересовањима

за научни рад проф. Ивић и закључује да су јој најчешће упућиване ријечи хвале. На крају аутор каже да је сама Милка Ивић најтачније дефинисала сопствени начин дефинисања језичких чињеница у помињаном интервјуу *Књижевној речи*.

Посљедњи је рад Милорада Радовановића *Ивићеви*. То је, у ствари, његово излагање које је имао на представљању књиге *Ивићеви* (Београд, 1998) на катедри Матице српске у Новом Саду 2000. године. М. Радовановић даје осврт на оно о чему су Ивићеви говорили у овој књизи. Ту видимо и резултате њиховог рада и вријеме и прилике у којим су стварали и развој наше лингвистичке науке, посебно науке о српском језику у другој половини двадесетог вијека. М. Радовановић Ивићеве назива свједоцима, учесницима и саучесницима стварања „златног доба” српске лингвистике. Мислим да је овај прилог на лијеп начин завршио ову књигу у којој су оцјењивани научни доприноси Милке Ивић српској лингвистици.

На крају књиге је библиографија радова Милке Ивић, коју је сачинила Милена Марковић. Наведене су 404 библиографске јединице до 2007. год. Тај број већ је увећан јер је Милка Ивић и даље плодан научник.

Књига о којој је овдје било ријечи представља једно необично, ријетко и врло значајно дјело у српској лингвистици; у њој су аутори подробније представили све значајније чиме се академик Милка Ивић бавила током свог дугог и плодног научног дјеловања. Књига ће бити корисна свима који се баве српским језиком јер се на једном мјесту даје увид у по обиму и значају велико дјело Милке Ивић, која је са Павлом Ивићем у другој половини двадесетог вијека нашу лингвистичку науку држала укорак са лингвистичком науком у свијету. У овом приказу није истакнуто све што је проф. Милка Ивић дала српској и свјетској лингвистици, али је довољно да се укаже на значај књиге која се препоручује читаоцу.

Београд

Тијана Танасић-Лазућ

UDC 811.163.41'373.2:392

Драгана Мршевић-Радовић, ФРАЗЕОЛОГИЈА И НАЦИОНАЛНА КУЛТУРА. — Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008 (Београд: Чигоја штампа). — X, 248 стр.: илустр.; 24 см. (Библиотека Књижевност и језик, књ. 26)

На почетку овога приказа треба истаћи да је ауторка монографије *Фразеологија и национална култура* проф. др Д. Мршевић-Радовић један од првих значајних и оригиналних проучавалаца богатог фразеолошког фонда српског језика, чије је особености досад описивала са различитих аспеката, првенствено са семантичког и етимолошког, у многобројним

својим научним студијама, радовима или прилозима, несумњиво драгоценим и за нашу науку о језику, и за нашу националну културу.¹

Нова књига Д. Мршевић-Радовић круна је њеног стваралачког и изузетно надахнутог изучавања фразеолошких јединица, где нам ауторка, посредством ових експресивних језичких јединица,² ствара слику света од његовог постанка, почев од митолошких и библијских извора и прича, водећи нас кроз основне облике постојања света — простор и време — преко веровања у натприродна бића, па до вере у Бога — творца и заштитника, и уједно до Човека, његовог битисања у материјалном и духовном свету, где се све то прелама и настаје. Таква структура књиге показује како су концептуализоване у човековој спознаји представе о свету и животу. А фразеологија је послужила ауторки да „реконструире језичку слику света”, да урони у „свет као слику” коју гради сам Човек. Јер „човек је мерило свих ствари” (по речима Хајдегера), он је тај који ствара представе о свету, како каже ауторка у уводном делу своје књиге (стр. V), тумачећи нове оријентације 20. века у филозофском промишљању појава и ствари.

Како је у фразеологији српског књижевног језика сачувано оно што је од значаја за културу нашег народа, открива управо ово истраживање. На исто упућују и многобројни извори коришћени за ову књигу, који су пописани заједно са литературом (преко 200 репрезентативних библиографских јединица), што је разумљиво будући да овакав истраживачки подухват захтева огроман паремиолошки и фразеолошки корпус, који је уграђен у поједине етнографске, етимолошке, лексикографске, историјске, теолошке, филозофске, књижевноисторијске и друге студије и лексиконе. Међу изворима за ову књигу нашли су се и општи, и енциклопедијски, и специјални (етимолошки, митолошки, фразеолошки, терминолошки) речници српског и других словенских језика, књиге *Сћароџа* и *Новоџа заветџа*, Вукове *Срјске народне ѿсловице*, Вуков *Срјски рјечник*, *Истѿорија Срба*, Мушкатиновићеве *Приѿиче или ѿ ѿросѿтому ѿсловице*, *ѿѿемџе сенѿенѿије илиѿи рјеченија*, *Пословице Ђ. Даничића*, *Сћара вјера Срба и Хрваѿи* Н. Нодила, Касумовићеве *Хрваѿиске и срјске народне ѿ-*

¹ В. нпр. радове: Неке фразеолошке особености спортског језика. — *Наш језик*, књ. XXIII/3—4, 1978, 121—129; О фразеолошким јединицама. — *Књижевност и језик*, год. XXVI/2—3, 1979, 457—462; Фразеолошка јединица и њен синтаксичко-семантички динамизам. — *Научни састѿанак славистѿа у Вукове дане*, 1982; О критеријумима који одређују место обраде фразеологизама у речнику. — *Лексикоџрафија и лексикологија*. Београд — Нови Сад, 1982, 141—148. Након књиге *Фразеолошке џлаџолско-именичке синѿџџе у савременом срјскохрваѿском језику* (Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд 1987) ауторка више радова посвећује етимологији појединих фразема, нпр.: Из српскохрватске фразеологије: *зидѿи (ковѿи) лонце*. — *Зборник Маѿице срјске за филоџију и линџвистѿику*, XXXIII, 1990, 311—319; Нема за Рајка капе (ни у Цариграду): прилог историји значења. — *Право и лажно ѿснѿиѿво. Дани срјског духовног ѿреобраџења III*, Деспотовац, 1996, 135—141.

² Д. Мршевић у својој првој књизи истиче управо експресивност као категоријално обележје фразеолошких јединица, па каже да су то „експресивни називи за појаве које се иначе означавају другим постојећим називима у језику (*браѿи коџу на щѿѿак* — настрада-ти, платити за нешто) чак и када је на синхроном плану нејасна слика која је мотивисала значење” (Мршевић-Радовић, 1987: 34).

словице сѣрам ѓрчких и римских ѣсловица и крилаѣица, Чајкановићев Речник срѣских народних веровања о биљкама, Шулеков Југославенски именик биља, Бандићева Народна релиѣија Срба у 100 ѣојмова, Речник језика Пеѣтра II Пеѣтровића Њеѣоша, Истѣорија срѣске књижевности Д. Богдановића, Народне басме и бајања Љ. Раденковића, Целокуйна дела Пеѣтра II Пеѣтровића Њеѣоша, Сеобе М. Црњанског, као и разне студије о веровањима, религији, обредима у словенском хришћанском свету, и не само у њему. Као што се види, „један од најважнијих извора за ово проучавање представљао је језик фолклора, који је ушао у основицу српског језика”, што истиче сама ауторка у уводном делу књиге (стр. VI).

Књига *Фразеологија и национална култура* од 248 страница устројена је у пет поглавља насловљених овако: МИТОВИ О ПОСТАНКУ СВЕТА И ДРУГЕ МИТСКЕ ПРИЧЕ (1—28), КАКО МИСЛИМО ПРОСТОР (28—44), КАКО МИСЛИМО ВРЕМЕ (45—99), О ДЕМОНИМА (100—166), О БОГУ И О ЧОВЕКУ (167—222). Уз то књига садржи: *Увод* (V—IX), *Резиме* на руском језику, *Сѣисак скраћеница*, *Реѣисѣар фразеолошких јединица* (на 10 словенских језика и на 7 других, несловенских) и *Изворе и Литѣратуру*.

Теме сваког дела издвојене су насловима, који као и поднаслови одељака, имају одређену симболику, метафоричност, често су загонетни, интригантни, парадоксни, каткад информативнији, каткад мање информативни, а чине их или познате изреке, или сликовити фразеологизми, или какав неочекивани спој речи, или какав устаљени израз, као и речи које улазе у компонентни састав фразеологизама, односно репрезентују поједине фразеолошке моделе. Сваки пододељак јесте особита прича, са изузетно много података и детаља (потврђених у разним етимолошким, митолошким и другим изворима), који су, међутим, често уткани и у друге одељке, у одређене сегменте текста, тако да заједно стварају целовиту и јединствену слику о човековом доживљају света.

У првом поглављу МИТОВИ О ПОСТАНКУ СВЕТА И ДРУГЕ МИТСКЕ ПРИЧЕ налазе се следећи одељци: Месец у загонеткама, Симболика зеленог витеза, Пијани Ђура, Прича о црвеном врапцу — шаљиви обрт или алегорија Христа, Сказка про белого бычка, Девојачко млеко или млеко девице, Птичије млеко, Чудотворни камен или мед и млеко под језиком. Прво ауторка развија причу о культу месеца на нашем простору, ослањајући се на митове о постанку света („Месец и сребрно јаје”, стр. 3—4) и истичући магијску моћ боје, светла и хришћанских светлосних симбола (речи, мудрости, љубави). Изразе као што су *девојачко млеко*, *ѣѣиције млеко*,³ *камен мудраца* („који доносе птице и рибе”, прве „симболишући мудрост”, а друге ... — „подсвест”, стр. 22) доводи у везу са нашим фразеологизмом *има и ѣѣицијеѣ (девојачкоѣ) млека* („има свега у изобиљу”). Овај део Д. Мршевић завршава причом о чудотворном камену „који се чува под језиком” и о језику као моћном оружју,

³ Да је „млеко” симбол и сунчеве и месечеве светлости, потврђују различити извори, како наводи ауторка. Она даље каже да млеко „птице доносе са рајских извора” и да је то „само опредмећена вечита човекова жудња да се приближи рајском простору и самом богу” (стр. 22).

који може бити „сладак” (*мед му шече с језика*), „поган” (*биџи зла, ѿџа-на језика*), „оштар” (као мач), „мек, а убојит” (*Језик нема косџи а косџи ломи*).⁴

Друго поглавље **КАКО МИСЛИМО ПРОСТОР** садржи три одељка: **Човек у центру света**, **Митски далеки простор** (где су описани фразеологизми са компонентама *свеџи, бесџраџ, боџ, враџ, невид, недођија, џанда-рија*), „**Горњи**” и „**доњи**” (на примеру песме „Доњи крај” Матије Бећковића). Будући да се „у центру просторног одмеравања налази човек” (стр. 28), битне су релације „близина /даљина”, засноване на чулном запажању, односно човековој процени о удаљености од нечега, некога, о кретању некога у простору, али и метафоричном тумачењу тих односа. За означавање близине у српском језику нема много фразеологизама (*биџи ѿри руци, на дохваџ(у) руке, ѿод носом, имаџи коџа ѿод оком*), док за означавање „митски далеког простора” имамо више фразеолошких јединица са обично негативно конотираним субјективним односом према оном што је далеко, туђе, непознато (*оџиџи на крај свеџа, у бели свеџ, неџраџом, иди бесџраџа, оџиџи у враџа (довраџа), боџу иза леђа, џде је и боџ рекао лаку ноћ, оџиџи у невидиџ, у невидбоџ, у недођију, оџиџи у џандари-ју*). Као илустративни пример за просторне релације *џорњи — доњи*, репрезентоване придевима који ступају у антонимичан пар и на плану секундарних значења, Д. Мршевић-Радовић узима песму М. Бећковића „Доњи крај” (стр. 38—44). Она показује да је та опозиција универзална како за језик, тако и за мит, да одговара стереотипу у хришћанском свету *небо — земља*, а да су се из ње развила апстрактна опозитна значења: „добро, исправно — зло, неправедно” или „добри — рђави”, затим „светло — мрак”, и коначно „живот — смрт”. Д. Мршевић на крају ове занимљиве и изузетно значајне анализе закључује да су „ове архетипске опозиције добиле етичку димензију у време формирања религијске свести и постале универзалне културне опозиције које у српском језику имају стабилну језичку форму” (стр. 44).

Трећи део **КАКО МИСЛИМО ВРЕМЕ** састоји се од следећих одељка: **Фразеолошке јединице са значењем „никад”**, **Календарски фразеологизми** (На куково лето (на куковдан); На коњски велигдан; О шкрипову дне; На Ђурин дан; На свето Јурјево), **Алогични фразеологизми** („Катаклизматични” модел; Модел „васкрсења”; Модел „воћеродног дрвећа,” „Јабланске” јабуке; Јабуке, крушке, грожђе на врби), **Фразеолошке јединице са значењем „од памтивека, одувек”** (Постоје ли два Кулина; Од Кулина бана и добријех дана; Прије Томине куге), **Фразеолошке јединице са значењем „одувек”, „заувек”**. Овде су обрађени фразеологизми подељени у две групе, односно у два структурно-семантичка модела названа: „календарски” (*на куково леџо, на свеџо Ниџдарјево / Никад, на свеџоџ Живка*) и „парадоксни” (*кад на врби роди џрожђе*). На једној страни тумачени су различити синонимни експресивни изрази са универзалном временском квантификацијом типа „никад” (поменути мо-

⁴ Д. Мршевић објашњава и метафору *косџи језика* у српском језику: то је „блага али сигурна пријатељска реч” (27).

дели), а на другој они који значе „од памтивека, одувек” (*ошћако је све-ша и века, од Кулина бана*).

У четвртој, најобимнијем поглављу реч је О ДЕМОНИМА, а чине га следећи одељци: Унутрашња страна ветра, О Мари у српској фразеологији, Глува недеља, Згнати у рог, Митолошка бића змијске природе. У српској митологији унутрашње биће које управља ветром демонске је природе (стр. 107), што потврђује, рецимо, и могућност алтернирања речи *ветар* и *ђаво* у изразу: *Који ће ветар (ђаво) донесе?* Ауторка изводи минуциозну етимолошку анализу и тумачи мотивациону базу фразеолошких јединица са компонентом *ветар*, које се употребљавају у српском језику за негативно карактеризовање човека: *бити њун ветра* (где *ветар* асоцира на ваздух, празнину, па мотивише значење 'бити неискусан, лакomisлен', док придев *њун* уноси значење 'бити испуњен', тако да се ова фразема везује за охолу, сујетну особу),⁵ или *имаћи дивљи (луди) ветар у глави, ударити у смућене (махније, ѿмамне) ветрове* (има значење 'по-реметити памећу', 'полудети', јер таквим вртложним ветровима управљају демонске силе). За ветар се везује и придев *крив* (који је етимолошки везан са придевом 'леви', а „све што је лево јесте и демонско, и лоше”, па је „то омогућило да придев *кривой* почне означавати и оно што је 'ћораво' и 'хромо', па имамо и израз *окани се ћорава ѿсла* /стр. 112—113/). У словенским језицима постоје и варијанте израза *сваки ѓа ветар носи*, који се односи на особу без чврстих моралних принципа (стр. 116).

Тако Д. Мршевић-Радовић, доводећи у етимолошку, семантичку или асоцијативну везу лексеме и фраземе у чијем су саставу те лексеме (нпр. *зџнаћи у роѓ, сабићи у шикву, сабићи у мишју рују, завезаћи у врећу*), као и познате изреке, са врло широким нејезичким контекстом (митолошким, историјским, са причама, веровањима у чуда, натприродна бића, божанске силе, са народним обичајима, обредима), долази до врло занимљивих објашњења настанка израза у различитим језицима, који имају исто или блиско значење. Описујући народна веровања да душа човека има облике демонских животиња, оличених у змији, змају, аждаји, коњу, кобили, мишу, ауторка открива како су она мотивисала поједине експресивне језичке изразе у српском језику којима се обично у негативном смислу карактеризује понашање човека (нпр. *бесна кобила, ѿије као дуѓа/смук, сакрићи се у мишју рују, завезаћи у врећу*).

Пето поглавље носи наслов О БОГУ И ЧОВЕКУ и састоји се од одељака: Бог творац и заштитник, Бог заштитник, Бог правде, О страху, О лепом, О ружном, О сиромаштву материјалном и духовном. Да Бог има улогу заштитника и праведника показују изрази *бити у божјим рукама, ѿа да ће боѓ види* (тј. погледа, „биће ти лепо”, бог ће помоћи), а ту је и израз *божја (небеска) каѿа*, док фразеолошка јединица *ћривити се ѿод чији скућ, ѿод чије крило* има значење „уточишта, заштите”, јер кри-

⁵ Такву особу која је „испуњена ветром” карактерише *надменост*, која је и секундарно значење лексеме *надувеност*, а према психолошком тумачењу, надменост подразумева несклад између свесног и несвесног, тако да може довести до конфликта личности, чије последице могу бити фаталне, посебно ако постану колективно обележје (стр. 106).

ло има симболичку вредност мајчинског крила или дела одеће који штити (стр. 181). Значење израза *видећеш ти свој бога* (или *показаћу ти ја твој бога*) мотивисано је, како ауторка објашњава, религијским стереотипом јер је то вид претње да ће некога стићи заслужена, божја казна (стр. 186).

Следе одељци везани за човеково осећање страха и његова поимања лепоте и ружноће, да би се књига завршила својеврсним погледом на материјално и духовно сиромаштво човека, што се све може изразити и експресивним језичким средствима.

За једно од веома изражених осећања човека — *страх* постоји много израза у српском језику (*ноге су му се одсекле, дршћу му колена, следила му се крв у жилама, имаши зечје срце* и др.), а за реакције уплашеног човека употребљавамо поредбене фразеологизме са именичком компонентом којом се означава „проузроковач” страха (*бежашти од кога, чега као од ватре // као од куће // као ђаво од крста* или *враг од шамјана*), које ауторка разврстава у моделе: ватрене, епидемијске и магијско-религијске. Упоредивши исту фразеолошку грађу у руском, бугарском језику са српским језиком, она закључује да у културама та три народа „постоје заједнички стереотипи у мотивацији значења ’много се бојати’ и ’бежати од кога (чега)’ и да је ватра (као ватрена стихија, ватрено демонско биће, ватра светлости) „доминирајући ефект страха” (стр. 193).

За означавање савршено лепог у физичком смислу постоје стереотипи, национални и интернационални (*лепа као вила, леп као бог / Ајолон, Венера*). У српској фразеологији лепота душе и доброта огледа се у моралности, човекољубљу: *душа од човека, добар као анђео, добар као хлеб*. За ружног човека у српском језику има доста израза: *ружан као ђаво, као мајмун, као мрак, као ноћ, као смрт, као лойов, као да је побеђао ђробару с лойаше*, а за лошег човека каже се *црна му душа*. И лепо (добро) и ружно (рђаво) имају, тврди ауторка, исте симболе у руском, бугарском и српском језику, а то су: „хлеб” — „ђаво” (стр. 209).

И да резимирамо. Књига *Фразеологија и национална култура* Д. Мршевић-Радовић садржи толико много драгоцених података из живота и постанка речи, а посебно фразеолошких јединица, којима се често одсликавају живот, обичаји и веровања народа не само на нашем подручју већ и на другим просторима где живе словенски и други народи, да је то просто немогуће представити, па чак и да нам је на располагању било далеко више страница него што је предвиђено за овакав приказ. Ова књига несумњиво указује на огромно, неисцрпно богатство фразеолошке грађе српског језика, али исто тако она има значај за националну културу, јер својом концепцијом, структуром и тананим језичким анализама открива какве су митолошке представе, веровања, искуства и обичаји нашег народа, како наш народ „мисли” простор и време, речју, како размишља о свету око себе и како је мислио о томе у далекој прошлости. Уједно ауторка нас упућује на то да су неке од тих представа или веровања заједничка многим народима, поготово словенском хришћанском свету, дакле, универзалног су карактера, као што су то рецимо културно-цивилизацијски стереотипи добра и зла.

Додајмо и то да ову књигу одликује јасан, упечатљив, уверљив и документован начин излагања, својствен правом истраживачу који поступно трага за одговорима на питања везана за настајање и мотивацију значења појединих израза, поткрепљујући то многобројним научним аргументима и стално преиспитујући понуђена решења. А „одговори на ова питања већ су се налазили у колективном језичком знању и само је требало прикупити њихове расуте делове”, закључује Д. Мршевић у уводном делу своје књиге (стр. IX). И, наравно, то јој је пошло за руком, чиме је дала велики допринос развоју српске филологије, али и проучавању односа српског језика и националне културе.

Нови Сад

Владислава Ружић

UDC 811.163.41'282.2'342(497.113 Novi Sad)

ГОВОР НОВОГ САДА, св. 1: Фонетске особине. *Лингвистичке свеске 8*, Одсек за српски језик и лингвистику, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад 2009, стр. 348.

Унапред се знало да носиоцима пројекта *Говор Новоџ Сада* (пројекат финансира Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој од 2006. године) неће ићи на руку ни наша лингвистичка традиција, и с тим повезана кадровска (не)оспособљеност за овако усмерена истраживања, ни изабрани град — Нови Сад. Нови Сад у том смислу нема пандана у нас, који би окупио толико обесхрабрујућих момената за савремена (урбана) дијалектолошка истраживања, уколико би се остало на класичним методама на које смо навикли, и којима смо вични. Има, наиме, урбаних средина које су мање или више условно узето *дијалекатски профилисане* (на пример Ниш или Подгорица а у ранијим државним заједницама, и језичкој — Дубровник, Сплит и Загреб), а Нови Сад то није поодавно. Асимилаторске моћи Војводине и Новог Сада су познате (у језичком и културолошком смислу), али су ова испитивања обављена у времену када је Нови Сад готово удвостручен у више релативно свежих таласа миграционих бујица. У Предговору (стр. 8) читамо да је град 1777. г. имао 7930 становника, после бомбардовања и паљења 1850 — 10.007, 1918 — 34.000, 1921 — 39.122, 1931 — 63.985, 1936 — 69.000, 1948 — 69.431, 1961 — 102.469, 1991 — 179.626, 2002 — 191.405, 2005 — 228.681.

У непревредној мешавини, у којој, како се могло претпоставити, доминира језик који се може подвести под препознатљиву реализацију стандарда са ограниченим списком регионалних особености, тешко је било наћи 'тежишне' тачке. Са становишта нашег поимања дијалектологије — с обзиром на претходно изложене околности и, наравно, чињеницу да су у традиционалној дијалектологији заобилажени градови — истраживачи су били лишени информација о новосадском дијалекатском

супстрату, па су били упућени на тражење релација према залеђу, које чине јужнобачки и северносремски говори, и према употребној говорној норми стандардног језика. Сарадници на овом пројекту су у томе (првом књигом) успели и за то заслужују све похвале. Постигли су то избором теоријско-методолошких поступака, који су примерени феномену урбаних говора — од начина формирања корпуса до обраде и презентовања резултата. Имали су 210 информатора, а у радовима су искористили грађу од њих 145. Искористили су 35 сати снимљеног материјала из јавних медија, око 100 сати снимљених спонтаних разговара; експериментално су обрадили (наменски прикупљених) 5 сати.

Преглед садржаја: Предговор (7—10), потписују га Жарко Бошњаковић и Вера Васић; I. Теоријско-методолошке поставке (13—30) са прилогом *Теоријске основе урбане дијалектологије* Ранка Бугарског (13—30), *Градски говори* Љубише Рајића (31—46) и *Исцртавање градских говора у Србији* (47—76) Жарка Бошњаковића; II. Теренска и експериментална истраживања (77—338): Жарко Бошњаковић, *Преношење акцената на йроклитику у говору Новог Сада* (79—109), Исидора Бјелаковић и Маја Марковић, *Послеакцентна дужина у говору Новог Сада* (110—128), Гордана Драгин, *Дистрибуција послеакцентних дужина у језику медија* (129—140), Маја Марковић и Исидора Бјелаковић, *Квантитет наглашених вокали у говору Новог Сада* (148—158), Дејан Средојевић, *Експериментално-фонетско исцртавање крајкоузлазног акцената у новосадском говору — њонска комјоненција* (159—191), Маја Стокин, *Прозодијске особине морфолошких категорија у говору старој Новој Сади* (192—214), Дејан Средојевић, *Акцентна именица у језику водитеља-сџикера новосадских телевизијских станица* (215—234), Милан Ајдановић и Миљивој Алановић, *Прозодијске одлике йридевских видских йарова у говору Новој Сади* (235—245), Жарко Бошњаковић и Данка Урошевић, *Финалне вокалске групе -ао, -ео, -уо у говору Новој Сади* (246—267), Жарко Бошњаковић, *Фонема /х/ у говору Новој Сади* (268—286), Снежана Гудурић, *Прилог йроучавању говора Новој Сади: струјни сузласници /ж/ и /ш/* (287—296), Гордана Штрбац, *Икавизми шумадјско-војвођанској йији у говору Новој Сади* (297—309), Жарко Бошњаковић и Драгана Радановић, *Фонетске варијације у говору избежница у Новом Саду* (310—338); *The speech of Novi Sad Volume 1: Phonetic characteristics (Summary)* (339—348).

Предговору нема се готово ништа додати. У набрајању мотива за избор теме најпре је наведено 55 година од оснивања Филозофског факултета у Новом Саду, односно као враћање дуга средини у којој су готово сви истраживачи стасали. У уводним напоменама поменута је и Велика сеоба и Матица српска, новије промене у демографској структури града, у основним цртама концепција пројекта, изабрана методологија, подаци о корпусу и др. Било је разлога да се у њему нађе и посебно истакне податак да је Новосађанин Ђура Даничић описао и нормирао прозодију вуковског српског језика, задивљујуће систематично и исцрпно. Изазову немоје, па макар и било (пре)касно, да се одговори на питање колико је у вуковско-даничићевску норму уграђена новосадска реалност средине 19. века. Доказ да то истраживачки тим није превидео у програ-

мирању јесте прилог колегинице Маје Стокин. Ипак, то је само исечак из оног што се могло извући за комплекснији опис говора Новог Сада нашега времена.

Прво поглавље (*Теоријско-методолошке њосћавке*), с прилозима Ранка Бугарског *Теоријске основе урбане дијалектологије*, Љубише Рајића *Градски ѓовори* и Жарка Бошњаковића *Исћићивања ѓрадских ѓовора у Србији*, заслужује да се нађе у обавезним списковима литературе на нашим универзитетима. Такав статус заслужују и тиме што сваки рад има на крају драгоцене спискове литературе. У овом поглављу редактори и уредник (Ж. Бошњаковић) имали су покриће да свеска добије прецизирање у поднаслову: *Увод и фонетске особине*. (Имам у виду такав начин прецизирања у поднаслову *Дијалектологије српскохрватског језика* проф. Павла Ивића — *Увод и шћокавско наречје*.)

Коментарисао бих за ову прилику из првог поглавља само изванредан прилог проф. Бугарског, који има све карактеристике тзв. прегледног чланка или поглавља у монографским описима, а написан је на основу „бележака припремљених за два предавања одржана постдипломцима Филозофског факултета у Новом Саду, у оквиру циклуса посвећеног урбаној дијалектологији, 26. марта и 14. маја 2005. године.” Очигледно је да су та предавања имала делотворан утицај на дефинитивну концепцију, идентификоване теме и проблеме (нису ипак обухваћена нека питања из фонологије која су конкретно поменута) и на избор методологије и, у крајњем, на квалитет ове књиге. Рад неће бити мање важан за разумевање и пријем овде изложених резултата истраживања. Поред осталог, овај прилог је беспрекорно дорађен, није сиров, што је најчешће неретко одлика радова који се у нас објављују. Проф. Бугарски није тенденциозно строг и неправедан према класичној, традиционалној дијалектологији, домаћој, европској и светској. Истина, дијалектолози се не би увек сложили с нијансама, које су резултат подразумеваних предавачких прегледних импровизација. Мислим на пример на објашњење ограничених вредности лингвогеографских истраживања, посебно у форми дијалектолошких атласа (стр. 15—16). Кад ми будемо добили *Српски дијалектолошки атлас* (први том тек треба да видимо за годину-две) и *Ојшћесловенски лингвистички атлас* (у којем српски лингвисти имају запажену улогу), више добрих дијалекатских речника и документованих ономастичких истраживања, моћи ћемо се упустити у луксуз истицања њихових мањкавости. Да у жару одбране традиционалне дијалектологије не бих криво оптужио проф. Бугарског, најбоље да га цитирам:

„...Отуда је тачнија процена да је урбана дијалектологија битно допунила, али не одменила, своју старију руралну посестриму. Дошло је до померања фокуса — а та промена није се одиграла тренутно, нити без одређених тешкоћа. Два највећа општа проблема могу се именовати као идеолошки и методолошки; њихово превазилажење представљало је основни предуслов за развој урбаних дијалектолошких истраживања” (стр. 16).

Нијансом сам окарактерисао Вукову кривицу, ваљда „идеолошку”, односно „менталну препреку у виду нетрпељивости према говору града”

/.../ „да би се припремио терен за озбиљан приступ овом феномену /урбаном или социјалном лингвистици./” (стр. 17) Вуку, наравно, не можемо испостављати нове задатке. Наша класична дијалектологија има препознатљивији ослонац у Цвијићевој етнографској школи него на самог Вука и његове следбенике. Тачнија би била дијагноза да се ради о различитој сврси традиционалне руралне и савремене урбане дијалектологије. Традиционална дијалектологија је пре свега била (донекле је и данас) у функцији историје језика и упоредних језичких проучавања, славистичких у првом реду. Довољно је подсетити на дефиницију Никите Толстоја да је дијалектологија *разаспирша историја језика*. (Под историјом језика не треба разумети само њену тзв. унутрашњу компоненту већ и спољашњу — културноисторијску, политичку, етноисторијску, демографску. Из тог произилази неспоран закључак да традиционална дијалектологија није лишена комплексне социолошке компоненте.)

У поглављу *Теренска и експериментална истраживања* сви прилози могу добити врло повољну оцену. Добро су подељени истраживачки задаци, обрада је углавном методолошки усаглашена, и узајамно и са предметом истраживања. Већина радова је беспрекорно дорађена, ретко су видљиви трагови журбе. Прилози имају у основи сличну структуру, што је пожељно када се ради о тимском послу. Сви имају, на пример, драгоцене уводе, садржајне и сажето изложене. Утисак аналитичности и озбиљности заснован је најпре на богатој грађи и њеној доброј систематизацији. Има наравно разлика у амбицијама и досезима, па у неким радовима доминира екстензивна дескрипција. Такви прилози по правилу немају класичних фусота а налази се само овлаш коментаришу у закључним разматрањима. У другим пак случајевима радови имају карактер комплетних и комплексних анализа. Предметом истраживања радови се срећу, неретко се делом и преклапају, па ће бити занимљиво, чак и ауторима таквих прилога, да узајамно упореде поступке и саме налазе.

Ако бих био добронамерно ситничав, приметио бих да се провукла понека непрецизност или недоследност (техничке, односно приређивачке природе), као нпр.: квалификовање бележења неке речи једном са краткосилазним, а други пут са краткоузлазним као „неутрализација” ових двају акцената, у неким прилозима примери који се опсервирају нису давани курзивом (тиче се то једном речи и синтагми, други пут пак речи у којима није маркирана графема односно глас који је предмет анализе), репрезентативни примери у табелама нису акценатовани ни када су прозодијска обележја предмет истраживања, рашчлањивање по параграфима је изведено коректно, али у неким прилозима параграфи и потпараграфи нити су увучени нити су раздвојени белинама, па су такви текстови непрегледни. Међутим, општи утисак о првој књизи *Говора Новоџ Сада* је врло позитиван. Зaslуге су то целог истраживачког тима и посебно главног уредника и истовремено аутора доброг дела прилога Жарка Бошњаковића.

Жарко Бошњаковић, *ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА
ИСТОЧНЕ ШУМАДИЈЕ*. — Српски дијалектолошки зборник,
Београд, 2008, LV, 1—322.

Књига *Фонетске особине говора источне Шумадије* представља измењену и умногоме допуњену¹ верзију докторске дисертације, коју је Жарко Бошњаковић под насловом *Говори Смедеревског Подунавља*,² одбранио на Филозофском факултету у Новом Саду 2004. године, пред комисијом у саставу: проф. др Драгољуб Петровић, проф. др Мато Пижурница, проф. др Слободан Реметић. На самом почетку дат је детаљни садржај из којег се види да је књига подељена на следећа поглавља: *Увод* (9—28), *Акцентуација* (29—113), *Вокализам* (117—183), *Консонантизам* (185—246), *Завршна размајрања* (247—259), *Текстови* (263—298), резиме на руском језику (297—298), скраћенице коришћене литературе (298—307) и четрнаест лингвистичких карата (308—321).

У уводном поглављу аутор је пружио основне податке о географском положају источне Шумадије, области која на основу етнолошке литературе обухвата Смедеревско Подунавље, доњу Јасеницу и источни део Космаја; изнео је и податке о пореклу становништва. Из исцрпног прегледа досадашњих испитивања ових говора сазнајемо да они до сада нису систематски испитивани и да их је било неопходно монографски описати, утврдити однос према суседним говорима и одредити статус С-В дијалекта. Уводно излагање завршава се подацима о методологији теренског рада, обиму и обради грађе, списком скраћеница информатора и испитиваних пунктова. Аутор се одлучио за испитивање свих пунктова дате територије (51), што је у духу традиционалне српске дијалектологије. Увидом у спискове информатора такође се види да је имао у виду и социјални аспект, будући да је у појединим селима (нпр. Бадљевица) анализиран говор чак три генерације, и то од оних који су рођени почетком XX века до оних који су рођени у другој половини века. У досадашњим дијалектолошким истраживањима тежиште је било на говору најстаријег аутохтоног становништва.

У оквиру акцентуације Жарко Бошњаковић упућује на дијалекатску припадност истраживаног подручја (на смедеревско-вршачки дијалекат) и указује на основне прозодијске карактеристике, с тежиштем на судбину силазних акцената ван првог слога, акценатовани и неакцентовани квантитет и поједине акценатске специфичности.

¹ Рукопис је проширен грађом из десетак села подунавске, космајске и јасеничке области да би се испитивани говори повезали са већ испитаним говорима космајске зоне централне Шумадије.

² Штета што аутор није објаснио из којих разлога је наслов књиге промењен. Претпостављамо да је имао на уму да се територија Шумадије простира до Велике Мораве, а да се његов испитивани терен налази источно од централне Шумадије, те да је наслов преименован због корелације са централном Шумадијом.

Анализирајући судбину (˘) акцента ван првог слога у речи (30—42), аутор је истакао да је померање краткосилазног акцента са ултима (отворене и затворене) на претходну неакцентовану краткоћу углавном доследно извршено на целом терену и у свим категоријама, али су резултати тог померања тројаки; указао је и на услове под којима померање изостаје.

Прво, на овом подручју долази до померања (˘) по косовско-ресавском моделу (30—33: *дрџца, вџда, дџме, мџне, дџбро, дџцле, јџдно, јџдва, живџџа, белџна, висџка, довџла, доведџна, далџко; бџрјак, са мџмком, бџџаџ, дџнас, јџдан, Бџџрад*). Овакав тип преношења уобичајен је у северним, источним и југоисточним деловима области, па га његов „северни ареал спаја ... са стањем у Биограчићима ... и Врачевом Гају”, а источни и јужни са стањем у појединим косовско-ресавским говорима (трстеничким, ресавским, Левчом, Крагујевачком Лепеницом, Чумићем, говором Батовца), рудничким говорима (ерском обласћу централне Шумадије, Качером, горњом Лепеницом, пределом око Горњег Милановца), као и говором Драгачева (32—33). Краткосилазни акценат се на ултима (отвореној и затвореној) иза краткоће ретко чува, и то испред енклитике (33: *оџ ми, оџџ ми*) или у емфази (34: *аџронџм, сасвџм, џџм-овџм, вечерџс, манџџ*). Будући да се ради о подручју кановачког акцента (чињеница позната одраније), Ж. Бошњаковић је утврдио прецизан ареал, дистрибуцију по категоријама и фреквенцију његовог јављања (35—39). Најчешћи је у централном и западном делу области, а на истоку само у појединим селима (в. карту 1, стр. 308). Поред тога што се кановачки акценат остварује у радном глаголском придеву (*дџшла* и сл.), мноштво је примера који потврђују његову реализацију и у осталим граматичким категоријама (*вџда, жџена, бџрјак, џосџбџдин, њџџа, бџса, џџрок, јџдна, скџро, бивџна, долџко, оџџри*). Утврђено је да је жариште кановачког акцента околина Младеновца, а не Смедерево, како се раније мислило, у којем је метатакса. С обзиром на ову чињеницу, Бошњаковић сматра да би требало модификовати раније усвојен термин смедеревско-вршачка говорна група³ у „младеновачко-вршачка” (стр. 262). Такође сматра да би настанак кановачког дужења (39—40) требало тумачити и развијањем секундарне преакценатске дужине (аналошки добијене према облицима типа *нџрџџ је, бџлџ сам*, а познате говору Галипољаца и шумадијском селу Жабари) у позицији са енклитиком (нпр. *мџмџк је* и сл.), а потом су резултати померања кратког акцента били исти: *мџмак* као и *нџрод*. За ову констатацију наводи више од двадесет потврда (39: *џнџ се, џџлџ сам, оџџџлџ смо, џнџк ми*).

Забележено је око сто педесет примера у којима је извршено померање (˘) акцента по новоштокавским правилима (40—41: *џра, џкно, вџда, кџџа, дџбро, дџцли, вџлџда, живџџа, волџку, даџџме, довџла, Бџџџџ, џџџџџ, јџдноџ, дџнас, домџџин*). Реализацију (˘) аутор тумачи утицајем стандардног језика путем школе, средстава јавних информисања и сл.,

³ В. Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (II)*. — ЗБМСФЛ, 1999, књ. XLII, 303—354 (С-В, 328—346).

као и утицајем динарских досељеника у западнијим крајевима (Бадљевица).

Краткосилазни акценат се доследно помера и на претходну неакцентовану дужину (42—44: *ајдуци, банак*). Доследност може бити нарушена (стр. 44) у споју с енклитиком (*бед̄а је, зйм̄а је, крӯйан је, кук̄д̄л̄ је*) или у емфазу (*ма̄ин̄е* Нпл., *сас кључ̄ом*).

Богата грађа потврђује да се краткосилазни акценат у средини речи иза неакцентоване краткоће веома добро чува (44—46: *акцӣје, ло̄иар̄ица, ура̄нак, цӣрњӣка*). Међутим, у западнијим селима (насељеним динарцима) долази до његовог померања по новоштокавском моделу (46—48: *ав̄лије, д̄сећа, ӣд̄иље* и сл.). Аутор закључује „да код најстарије и средње генерације доминира краткоузлазни, за разлику од најмлађе, код које су обичнији и чешћи примери с непренесеним акценатом” (стр. 49). Краткосилазни акценат иза неакцентоване дужине такође чува „своју аутономност” (50—53: *ав̄лија, кл̄еч̄ала, об̄уч̄ено*). Истиче и да се „с различитом фреквенцијом” јављају примери померања, што је документовано излагањем комплетног материјала (53—57: *ав̄лија, за̄говара̄о* и сл.). Увидом у грађу види се да је само на североистоку зоне више оних с непренесеним акценатом; у северозападним и јужним селима више је оних с пренесеним. Установљена квантитативна изоглоса простире се правцем север—југ и представљена је на карти 3 (стр. 310).

Ж. Бошњакковић констатује да су примери са дугосилазним акценатом на последњој отвореној ултими иза краткоће (58—59: *висин̄е, дебел̄и, как̄и, ко̄ја, беж̄и, број̄и, ос̄ӣо, дош̄о, јуч̄е, ӣецк̄е, ев̄е*) присутни у свим пунктовима (с различитом фреквенцијом) и да их је знатно више од оних с пренесеним (59—60: *в̄од̄е, л̄ав̄нӣ, ко̄ја, ӣрчӣ, ӣак̄о; в̄оде, ч̄е̄ме, л̄ав̄но, с̄еди, д̄ош̄о, јуч̄е*), који су иначе чешћи у западнијим селима (в. карту 4, стр. 311). Генерално, дугосилазни акценат је у затвореном слогу у позицији иза неакцентоване краткоће стабилнији него у отвореном (в. карту 5, стр. 312). Забележено је пет пута више примера с непренесеним акценатом (61—64: *авӣон, вод̄ом, ње̄ӣо, баца̄м, вечер̄а, дев̄едес̄е̄ӣ*) од оних с пренесеним (64—65: *ајд̄ук, ве̄ӣно̄м, м̄ојом, баца̄ш, в̄ез̄ӯ, дан̄ас; дан̄ас, са м̄ојим*). Аутор закључује да и у овим селима долази до факултативног и спорадичног скраћивања дугосилазног акцента у последњем отвореном и затвореном слогу (66—67: *дв̄е, зна̄, вод̄е, ж̄ен̄е, да̄м, зна̄м, зна̄ш, ме̄ђӯӣм, ње̄ӣо, сум̄њӣв*), чиме се испитивана територија „уклапа у стање северносрбијанских и јужнобанатских говора ... а разликује се од говора Галипољских Срба, код којих је доследно скраћивање отворене ултима ако иза ње нема енклитике” (стр. 65). Стабилност дугосилазног акцента чува се и иза неакцентоване дужине у последњем отвореном и последњем затвореном (48—71: *ајд̄ука̄, в̄ез̄е* и сл.; 75: *а̄ш̄ов, вр̄ишӣ, ш̄ес̄е̄ӣ*). Потврде померања акцента са последњег отвореног слога (71—73: *а̄ри, бе̄ли се, да̄во, свӣјӯ, дан̄а*) јављају се на северозападу области (в. карту 6, стр. 313), док се примери с пренесеним акценатом са последњег затвореног слога (75—76: *а̄ш̄ов, об̄уч̄ем, ш̄ес̄е̄ӣ*) срећу у северозападним, али и другим крајевима (в. карту 7, стр. 314). У готово свим пунктовима долази до скраћивања дугосилазног акцента и у отвореном

и у затвореном слогу иза неакцентоване дужине (78: *ārī, vrēdī, vūčēci*), с тим што је скраћивање ипак чешће у отвореном слогу. У медијалној позицији иза неакцентоване краткоће дугосилазни акценат је стабилан у свим пунктовима (79—81: *акійівни, босілка, волѡвску* и сл.). Примера с помереним акцентом (81—82: *акчїнице, дѡбївам, чейїрнїсїе*) је четири пута мање и јављају се у појединим селима. Овај однос показује карта 8 (стр. 315). Аутор закључује да силазни акценти (˘ и ˘) у средини речи иза неакцентоване краткоће имају исту судбину, а да „новоштокавске солуције” имају превласт у пунктовима насељеним динарским становништвом (стр. 82). С друге стране, дугосилазни акценат у средини речи иза неакцентоване дужине није стабилан (83—86). Његова стабилност, посебно на северозападу и југу (в. карту 9, стр. 316), нарушена је померањем на претходни слог (доминирају примери с послеакценатском краткоћом) или честим скраћивањем (84—86: *врѣмо, лѣкѡва; вѣзѣмо, од лѣкѡва*).

У оквиру разматрања о акцентима, Ж. Бошњаковић говори и о појединим акценатским специфичностима (87—115). Једна од њих је и појава краткосилазног на месту краткоузлазног по новоштокавском моделу периферних говора,⁴ углавном код вишесложних речи, најчешће код именица, придева, у презенту, и код радног глаголског придева (88—90: *дѡручак, цїјїкано, йшїковала*; и: *вѡде, бїца, дѡцо, мѡје*). Такође се у северним и западним крајевима области могу срести примери у којима се уместо дугоузлазног акцента јавља дугосилазни (87: *мѣн, сѣсїра, врѣдан, нѣћемо, шїкѡла, шїазе*). Аутор указује и на чињеницу да је након скраћивања дугосилазног акцента дошло до померања новодобијеног кратког на преакценатску краткоћу или секундарну дужину и да се у тој позицији може појавити један од два кратка акцента или пак кановачки (90: *вѡде, мїрїшїу, смѣје, уцїо*).

Акценатска специфичност је и појава двоструког акцента уочена углавном у речима с дужином пред старим силазним акцентима (91—92: *бацїли, вїкїцїе, с їарїїзїнїма; вучѣ, са сїрїнѣ*). Двоструки акценат у речима с краткоћом испред силазних акцената јавља се у западнијим пунктовима (92: *бѡсїїана, Бѡжїћа, мајкѡло, шїрѡко*). Аутор упућује и на шири ареал појаве. Овај акценат се среће у шумадијско-војвођанским говорима, с непотпуно извршеним новоштокавским преношењем (у говору Боботе, у говору централног Срема, у тамишкој зони у Банату, у појединим селима Мачве) (90—91).

Даље, говорећи о акценатским специфичностима проучаваног подручја, Ж. Бошњаковић даје преглед примера у којима се на једином или финалном слогу факултативно јавља дугоузлазни или кановачки акценат

⁴ Овакви примери чести су у говору Срба у румунском (Темишвар, Краљевци) и српском Банату (Радојеву, Врачевом Гају и Крушчици); Уп. нпр. П. Ивић, *Местїо банашског херског говора међу српским дијалектїма*, 1958, 328—329; П. Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, 1990, стр. 191; П. Ивић, *О говору Галишњских Срба*, 1994, стр. 171. Појаву (˘) уместо (˘) бележи и Д. Јовић у Рачи Крагујевачкој; в. Душан Јовић, *Неки ошїти и акценшїолошки проблемї говора зоне Раче Крагујевачке*, ГФФНС, 1960, књ. V, стр. 175—176.

„у мањем броју облика неких заменица” (*мѣн, ѿѣб*), бројева (*једно́и*), глагола (*дѣб, нѣс, нѣн*) и прилога (*ѿор, дѣл, вѣд*) настао редукцијом финалног вокала или слога, понекад подржан емфазом или енклитиком (93—95).

У овом одељку указује се и на промену квантитета акцентованих слогова (95—100) када долази до дужења (обично у емфазу) (95: *видѣнѣц, Бѣже, јѣфѣино, дрѣс*). Поред емфатичке промене квантитета, забележени су и примери дужења пред сонантом. Овим дужењем захваћен је медијални (97—98: *лѣнцу, лѣмѣа, мѣлба, ѿлѣвно, ѿрѣнка, нѣкѣнче, ѿвѣрка, из Обрѣнѣвца*) и финални слог (98—100: *рукѣв, комбѣј, асѣѣл, вишѣл, ѿроблѣм, онѣм, душмѣн, ѿшѣнѣ*).

Поред облика у којима је дошло до скраћивања (◌) у једином или финалном слогу (*знѣ, вѣчѣм*), аутор је бележио и примере у којима се скраћивање десило у иницијалном и медијалном положају иза краткоће (100—101: *вѣче, мѣјка, ѿмѣже, оѿлѣда; асѣѣлу, врѣме*). Експираторни акценат забележен је у два североисточна пункта у којима је присутан утицај вардарско-моравске метанастазичке струје (101—102: *жѣв, бѣли, ишлѣ*).

У испитиваним говорима реализује се староштокавско преношење (105—108: *нѣ знам, нѣ би, зѣ мном, ѿ ѿо, нѣ дан, ѿ руку, дѣ мрака; зѣ земљу, ѿ јесен, нѣз брѣо, дѣбоѿа, ѿрѣ ѿобом, дѣ друѿо, нѣ одѿовори, нѣ ѿрѣба*), а у западнијим пунктовима (у којима је присутна и новоштокавска акцентуација) и новоштокавско преношење акцената на проклитику (108—111: *дѣ нѣ, нѣ мож, ѿ цркву; дѣ куће*). У кановачким селима на проклитици се јавља и кановачки (110: *нѣ дно, нѣ знам, нѣ мош*).

Одељак о акценатима завршава се прегледом неакцентованих дужина (111—115). Пре акценатске дужине „доминирају”, а примећена је и појава секундарних дужина „у кановачкој позицији испред енклитике ... *дѣбрѣ је, ѿшлѣ смо...*” и „испред силазних акцената иза којих нема енклитике ... *да извѣдим вѣдѣ*”. Међутим, пре акценатска дужина понекад може и изостати (*авлѣју, наѿвѣше* и сл. (112)). У северозападним и западним пунктовима јављају се и послеакценатске дужине (113). Оне се не срећу иза силазних акцената (*вѣче, вѣлимо*), нити иза неакцентоване дужине (*ѿрѣдимо, вѣзује*), осим у вокативу (*бѣбѣ, Рѣжѣ*) и у ономатопејским речима (*кѣкурѣкѣ*). На крају, аутор констатује да су старе послеакценатске дужине изгубљене, а факултативно се јављају оне добијене померањем (◌) на дуги или кратки слог *жѣвѣ, двѣнѣјз, сѣрѣчѣва; вѣдѣ, ѿѣчѣш*.

У поглављу о вокализму (117—183) Ж. Бошњаковић указује на основне карактеристике његове структуре. Говори источне Шумадије имају петочлани стандардни вокалски систем. Боја вокала није знатно промењена, осим код неких вокала код којих је на промену боје утицао акценатски квантитет или фонетско окружење (117—121). Забележени су примери у којима је изговор кратког *е* и *о* веома отворен (117—118: *бѣѿо, далѣко, маленѣ; вѣће, ѿсам, ѿоклѣѿац*). Затворен изговор могу имати вокали *е*, *о* и *а*, при чему та затвореност „варира од нешто израженије до дифтоншке” (118—120: *бѣла, вѣжем, ѿѿѣѿане, шѣс, бѣда, ѿрѣде; балѣн,*

Марина Јуришић, *Говор Горње Пчиње: ѓласови и облици*, Институт за српски језик САНУ, Монографије, 6, Београд, 2009, 324 стране.

Ова књига представља допуњену верзију магистарске тезе, *Морфолошке одлике ѓвора Горње Пчиње*, коју је Марина Јуришић одбранила на Филозофском факултету у Новом Саду 2000. године. У монографији се налазе следећа поглавља: I Уводне напомене (11–14), II Гласовни систем (15–115), III Облици (116–285), IV Закључна разматрања (286–293). Након тога долазе Текстови (295–311), Резюме (312–316), Литература (317–321). Дат је и списак скраћеница и подаци о аутору (странице нису пагинирани).

У уводном делу аутор даје податке о географском положају истраживане области, етничком саставу и броју становника, времену сакупљања грађе, наводи списак пунктова и информатора, као и податке о испитаности пчињског краја, и каже да „у нашој дијалектолошкој науци о овоме говору засад постоје само најфрагментарнији подаци”.

У одељку насловљеном као *Гласовни систем* представљене су целине: *Прозодија* (Померање акцента у речима са деклинацијом, Померање акцента у речима са конјугацијом, Акценат непроменљивих речи и Завршне напомене о акцентима), *Вокализам* (Полугласник, Судбина назала задњег реда, Рефлекси некадашњег вокала јат, Судбина слоговног *л*, Судбина вокалног *р*, Судбина вокалских група, Редукција вокала, Покретни вокали, Супституција вокала), *Консонантизам* (Сугласник *ј*, Сугласник *в*, Сугласник *ф*, Сугласничка група *хв*, Сугласник *х*, Сугласник *с*, Сугласници *ч* и *џ*, Сугласници *ћ* и *ђ*, Сонанти *н* и *њ*, Сонанти *л* и *љ*, Судбина финалног *л*, Јотовање, Консонантске групе у иницијалној позицији, Консонантске групе у медијалној позицији, Сандхи и сродне појаве у додиру морфема, Даљинска дисимилација, Губљење неких сугласника и други консонантски односи, Метатеза, Консонанти на крају речи).

Део књиге који носи назив *Облици* садржи: *Именице* (Први деклинациони тип именица, Други деклинациони тип именица, Трећи деклинациони тип именица, Облици именица уз бројеве, Збирне именице, Напомене о појединим именицама и групама именица), *Заменице* (Личне заменице, Заменице *кој* и *што*, Заменице сложене са *кој*, *што*, *Придевске заменице* (Показне заменице, Присвојне заменице, Односно-упитне заменице, Неодређене заменице, Одричне заменице, Опште заменице, Заменице типа *сав*), *Придеви* (Придевски вид, Промена придева, Компарација), *Бројеви*, *Члан*, *Глаголи* (Презент, Императив, Футур I, Потенцијал, Аорист, Имперфекат, Плусквамперфекат, Глаголски придев трпни, Глаголски придев радни, Глаголски прилог садашњи, Глаголски прилог прошли, Помоћни глаголи, Посебне напомене о глаголима), *Нејроменљиве речи* (Прилози, Предлози, Везници, Речце, Узвици).

Увидом у садржај, наравно — још више у књигу у целини, видимо да се аутор озбиљно бавио задатом тематиком. Једна од првих чињеница

која нам пада у очи јесте обиље материјала, тј. примера којима се потврђују примећене појаве и изведени закључци. Професор Недељко Богдановић, један од рецензената представљане књиге, каже да „примери одишу свежином, неочекивани су, и скоро да човек зажали што је опредељење за рационалност текста контекст svelo на минимум”. Види се да је аутор располагао великом грађом (више од тридесет сати спонтаног разговора), што је за дијалектолошка истраживања веома битно и корисно. Подаци који су изнети у овој монографији допринели су томе да Горња Пчиња добије јасно место на карти српских дијалеката. У овој књизи нашло се и седамнаест лингвистичких карата, којима је представљена унутрашња диференцијација говора Горње Пчиње и којима је потврђено да су говори на крајњем истоку истраживане области архаичнији од оних на западу. Пчињски говор се због неких својих специфичности издваја у односу на остале српске говоре, али има посебно место у оквиру целине призренско-тимочких говора којима припада. Говор Горње Пчиње, дакле, има особине које су заједничке са:

1) призренско-јужноморавским говорима: вокално *ɔ* у западнијем делу области дало је рефлекс *лу* (у речима *слунце*, *слуза*, *слуба*, *клуца*), општи падеж 3. лица једнине личне заменице женског рода гласи *њу-м(а)*, *ву* је дативна енклитика личне заменице женског рода једнине, уопштен је наставак *-в* у 3. лицу множине презента и наставак *-ја* у мушком роду једнине радног глаголског придева;

2) сврљишко-запљанским говорима: у источном делу вокално *ɔ* дало је рефлекс *лэ*: *слэнце*, *слэза*, *слэбица*, *клэца*, нејотована секвенца *-јд-* код глагола типа *дојде/дође* присутна је, такође, у источнијем делу, уобичајене су енклитике *ни*, *ви* у акузативу и дативу 1. и 2. лица множине личних заменица и чланска морфема (која се ређе чује на западу);

3) кумановским говорима: померање акцента са последњег отвореног слога (пре свега на западу Горње Пчиње), поремећен однос *н* : *њ*, именице средњег рода множину обично граде наставцима *-ики*, *-иња* и *-а*, именице мушког рода имају посебну форму општег падежа када означавају нешто живо (*човек*, *човека*), у придевским речима које означавају нешто живо, наставак је *-ога* (*свакога*, *никога*, *доброга*), номинатив множине личних заменица 3. лица гласи *они* за мушки и средњи род и *оне* за женски род, у првом лицу једнине презента глагола *-е* и *-и* групе, наставак је *-у*, наставци имперфекта и аориста у 1. и 2. лицу множине поред *-смо*, *-шће* могу бити и *-мо*, *-ше*, присуство наставака *-јамо*, *-ја* у грађењу 1. и 3. лица множине имперфекта, наставак *-ја* у мушком роду једнине радног глаголског придева; формант *-на-* у инфинитивној основи глагола III врсте (*седнала*).

Пчињски говор, такође, карактеришу заједничке особине са говорима око србијанско-бугарске границе, као на пример: *није*, *вије* у 1. и 2. лицу множине личних заменица; *какво* у значењу *шћиа*, које се понекад може чути и у Пчињи; 1. и 2. лице множине аориста у говорима у Бугарској се завршава на *-хмо*, *-хше*, што је исто као и на крајњем истоку Пчиње, где је након изгубљеног [х] остало *-мо*, *-ше*.

Истраживани говор има и неке заједничке одлике са суседним говорима у Бугарској и у Македонији: облици *са*, *неса* од помоћног глагола *јесам* као и члан *-ше* за мушки род у множини.

Својим истраживањима говора Горње Пчиње Марина Јуришић је са дијалекатске мапе српског језичког простора уклонила још једну празнину. Учинила је то педантно и стручно, доприносећи својом монографијом добијању поуздане слике о говору Горње Пчиње. Тачније речено, омогућила нам је да стекнемо јасну представу о унутрашњој диференцијацији испитиване области, али и о односу пчињскога говора према суседним говорима.

Београд

Мирјана Пејровић-Савић

UDC 811.163.41'37

Јасмина Московљевић Поповић, ОГЛЕДИ О ГЛАГОЛСКОЈ ПОТКАТЕГОРИЗАЦИЈИ, Београд: Чигоја штампа, 2008, 135 стр.

Књига *Огледи о глаголској пошкаташегоризацији* Јасмине Московљевић Поповић садржи три поглавља: Проблем дефинисања глаголских класа (стр. 9—51), Параметри лексичко-синтаксичке поткатегоризације глагола (стр. 55—114) и Завршна разматрања (стр. 117—121). Уз Библиографију радова (стр. 125—134) и Резиме на енглеском језику *Essays on Verb Subcategorization* (стр. 135), који су дати на крају књиге, то је једна озбиљна монографија о предмету са којим се, мало ко у српској лингвистичкој средини, хватао озбиљније у коштац (премда се свака граматика на неки начин бави дефинисањем глаголске лексеме и њиховом поткатегоризацијом). Јер глаголи су по свој прилици незгодан предмет истраживања, као изразито полисемантичне речи са сложеним унутарзначењским односима, бројним разноликим граматичким категоријама и облицима, те богатим парадигматским и синтагматским везама, на шта су указивали многи истраживачи који су се на било који начин бавили овом категоријом речи.

Садржај је следећи. I ПРОБЛЕМ ДЕФИНИСАЊА ГЛАГОЛСКИХ КЛАСА. 1. Представљање проблема (9—17). Поткатегоризација глагола у савременим дескриптивним граматицима (18—20). 2.1. Поткатегоризација глагола у граматици М. Стевановића (20—22). 2.2. Поткатегоризација глагола у граматици *Quirk et al.* (1985) (22—26). 3. Поткатегоризација глагола у депенденцијалним граматицима (27—30). 3.1. Поткатегоризација глагола у језичкој теорији L. Tesnière-а (31—33). 3.2. Поткатегоризација глагола у Немачкој школи депенденцијалне граматике (33—40). 3.3. Примена депенденцијалног модела у анализи српског језика (40—46). 3.4. Примена депенденцијалног модела у анализи енглеског језика (46—51). II ПАРАМЕТРИ ЛЕКСИЧКО-СИНТАКСИЧКЕ ПОТКАТЕГОРИЗАЦИЈЕ ГЛАГОЛА. 4. Деагентизација (56—69). 5. Ротација (инверзија) допуна

(70—76). 6. Дистрибуција комплементизатора (77—84). 7. Подизање субјекта (85—94). 8. Контрола (95—105). 9. Подизање негације (106—114). III Завршна разматрања. 10. Системски недостаци постојећих модела и могући путеви њиховог превазилажења (117—121). Библиографија (123—134). Summary (135).

Док је традиционална граматика као критеријум за класификовање језичких јединица (речи) узимала превасходно морфолошка и/или семантичка обележја, савремени граматичари окренули су се синтаксичкој дистрибуцији као основном критеријуму за сврставање језичких јединица у посебне класе и поткласе, па се, тако, и у поткатегоризацији глагола пошло од схватања да синтаксичке карактеристике, пре свега постојање разлика у валентности, могу бити и јесу релевантан параметар за њихову поткатегоризацију. Један од примарних задатака савремених граматичара (од појаве Н. Чомског и његовог учења о разликовању граматичних од неграматичних низова и анализирању структуре граматичних низова, што се постиже утврђивањем прецизних параметара за исцрпну поткатегоризацију глаголских лексема) постао је задатак да се што прецизније и исцрпније испитају, дефинишу и поброје сва она својства која су од значаја за лексичко-синтаксичку поткатегоризацију глагола. А њих није мало. Том задатку свој допринос је дала и Ј. Московљевић Поповић овом књигом, која се (што је предочено самим њеним насловом) бави глаголима и њиховом (лексичко-синтаксичком) поткатегоризацијом.

У истраживању Јасмине Московљевић Поповић именују се, испитују и карактеришу најзначајније појаве, махом оне представљене у савременим дескриптивним и депенденцијалним граматикама, које су од значаја за проблем глаголске поткатегоризације уопште (деагентијација, ротација (инверзија) допуна, дистрибуција комплементизатора, подизање субјекта, контрола, подизање негације), како би се утврдио степен њихове адекватности за решавање поменутог проблема. Већ сами називи ових појава, који се јављају као поднаслови у књизи, сугеришу да је актуелност предузетог истраживања несумњива, јер именовани проблеми (неки од њих) готово да се до сада нису истраживали у српској лингвистичкој науци, или се нису анализирали детаљно и на конкретном језичком материјалу. Актуелност се очитује и у теоријским и методолошким приступима у обради, који се заснивају на комплексном изучавању предмета и системском приступу, што је у складу са савременим лингвистичким усмерењима, европским и светским.

У првом делу књиге (након представљања проблема), представљени су и анализирани приступи у решавању питања поткатегоризације глагола у савременим дескриптивним граматикама (у двома „најчешће навођеним граматикама савременог српског и енглеског језика” Стевановићевој (1979) и *A Comprehensive Grammar of the English Language* (1985) групе аутора R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech J. Svartvik), а затим у граматикама, тј. језичким теоријама депенденцијалног модела (L. Tesnier, P. Grebe, V. Erben, U. Engel, G. Helbig, Mrazović & Vukadinović, D. J. Allerton), с циљем да се покажу предности и недостаци. Дескриптивне граматике карактерише богатство изнетих језичких чињеница, али и озбиљ-

ни методолошки недостаци у њиховом класификовању, као и одсуство јасних критеријума поделе и недоследност у њиховој употреби. Депенденцијалне граматике су ставиле у центар интересовања глагол, поставиле основе теорији валентности, бавиле се критеријумима раздвајања допуна од одредби и критеријумима издвајања глагола у класе и поткласе, па, иако су отишле знатно даље од таксономског приступа дескриптивних граматика, ни оне се нису бавиле већином оних појава које су од суштинског значаја за глаголску поткатегоризацију, а које ће бити експлицитно формулисане у последњих педесетак година као проблем лексичко-синтаксичке поткатегоризације глагола, тј. проблем локалних зависности.

Други део књиге је посвећен сопственим истраживањима ауторке на језичким датостима српског језика. Како сама истиче, у другом делу књиге циљ је нешто другачији — „у њему ће увиди и сазнања стечени приликом досадашњих разматрања и анализа бити употребљени за идентификацију и параметризацију језичких појава чије су одлике и облици манифестовања релевантни за синтаксичку супкатегоризацију глагола у савременом српском језику” (стр. 55). У овом другом делу, анализирају се појаве које до сада углавном нису биле разматране у српском језику, а то су деагентизација, ротација (инверзија) допуна, дистрибуција комплементизатора, подизање субјекта, контрола и подизање негације. Свака појава се најпре дефинише, затим се анализира у односу на стање у српском језику и илуструје одговарајућим примерима, издвајају се подслучајеви као еквиваленти глаголских поткатегорија, за које се затим набрајају бројни (глаголски) представници. Оно што представља посебну вредност овог истраживања јесте доследно упућивање на домаћу и страну литературу у којој се дати проблеми у појединостима или детаљно обрађују.

У последњем, закључном поглављу се још једном истичу недостаци постојећих модела (дескриптивних и депенденцијалних) у решавању проблема глаголске поткатегоризације, који нису узимали у обзир многе релевантне параметре. Насупрот њима, у последњих педесет година у савремено оријентисаним истраживањима, развијени су формални граматички метајезици, који су у фокус пажње ставили експланацију језичких чињеница, и идентификовани бројни параметри за синтаксичку супкатегоризацију глагола. Истраживање Ј. Московљевић Поповић је показало да су сви параметри глаголске супкатегоризације идентификовани у општој теорији синтаксе значајни и за анализу језичког материјала из српског. На основу анализе у овој књизи издвојене су укупно седамдесет три глаголске поткласе. Неке од њих су изразито бројне и обухватају и до неколико стотина глагола, друге су малобројне и у њих се сврстава само по неколико глагола.

Књига *Оглед о глаголској њоћкашегоризацији глагола* Јасмине Московљевић Поповић јасно је дефинисала свој одговор на више пута постављано и разматрано питање у лингвистичкој науци о могућностима прављења једне општеприхваћене, универзалне и потпуне семантичке класификације глагола. Мишљења о могућности стварања такве једне

класификације врло су различита. Неки сумњају да се она уопште може направити (а разлог виде у глаголу), али се сви слажу да је она важна и неопходна (Тошовић 1998).¹

Истраживање Ј. Московљевић Поповић у овој књизи, према њеним речима, није претендовало на свеобухватност и исцрпно побројавање глаголских класа и њихових чланова „већ пре као један од почетних корака на путу ка решењу проблема лексичко-синтаксичке поткатегоризације глагола у српском језику” (стр. 55). Оно то заиста јесте, у најбољем смислу, јер се бави појавама које до сада или уопште нису или су на неки посве другачији начин и са другачијим циљевима биле разматране на датостима српског језика, али свакако велики, вредан и значајан корак на том путу. Прецизна, јасна и концизна у представљању проблема, научно утемељена и експланаторна у анализи, књига претпоставља лингвистички обазованог, заинтересованог и концентрисаног читаоца, спремног да ступи у дијалог са теоријско-терминолошком литературом и проблемима савремене лингвистике.

Београд

Ивана Лазих-Коњик

UDC 811.111'36

У АНГЛИСТИЧКОЈ ПРИЗМИ: Предраг Новаков, *Англистичке теме*, Нови Сад, Футура публикације 2008

У српској научној и књижевној продукцији ретке су књиге које се хватају у коштац са проблемима језичког израза, још ређе оне које се баве проблемима превођења, а готово је немогуће наћи књигу у којој се систематично приступа проблемима превођења из перспективе науке о језику. Једна таква књига је управо пред нама.

Чланци прикупљени у књизи *Англистичке теме* Предрага Новакова, ванредног професора на Одсеку за англистику Филозофског факултета у Новом Саду, лингвисте, преводиоца и педагога, резултат су дугогодишњег преданог и савесног рада у науци и настави — но, исто тако, и окушавања у превођењу књижевних, научних и публицистичких штива. Међутим, вредност ове књиге која окупља на једном месту саопштења са научних и стручних конференција и чланке у научним публикацијама објављиване између 1997. и 2007. не лежи само у налазима систематичне и одговорне лингвистичке анализе, већ и у стратешким препорукама за решавање хроничних језичких проблема и недоумица.

Тематски подељени у три групе — „Настава”, „Граматичке теме” и „Превођење, англицизми” — чланци у овој књизи разматрају најпре феномен организације наставе страног језика и статус енглеског језика у

¹ Б. Тошовић, Универзална семантичка класификација глагола. — *Научни састјанак слависти* у *Вукове дане* 27/2, Београд, 1998, стр. 113—123.

свету, потом се у другом делу аутор бави темом глагола и особеностима модалних и фразних глагола а у последњој групи обрађена је тема савремених англицизама и проблеми превођења у различитим стручним областима. Чланци Предрага Новакова у првом и другом делу *Англистичких тема* баве се осетљивим питањима контрастивног проучавања енглеског и српског језика, местом лингвистике у реформисаном курикулуму, промењеном природом приступа учењу енглеског језика (доминацијом комуникативног метода над прескриптивним, истицањем у први план социолингвистичких функција језика и др.), глаголским системом енглеског језика и променама у дефинисању и изучавању категорије модалности.

На значај ове књиге желела бих да укажем усредсређујући се на трећу групу текстова, у којој су прикупљени чланци који се баве варљивим и опасним страпутицама превођења а, нарочито, варљивим и опасним пречицама у превођењу — присуством англицизама у српском језику који знају бити блаженство и проклетство, понекад и обоје у исти мах. Тема савремених англицизама је, упозорава аутор у предговору, последњих година обрађивана у студијама (Твртка Прћића пре свих) и специјализованим речницима. Овај део књиге *Англистичке теме* обележен је доминантним мотивом потраге — потрагом за еквивалентима у језику на који се преводи, семантичким и граматичким колико и културолошким. Та потрага даје неизвесне резултате, често се окончава неуспехом или половичним успехом али без ње нема не само ваљане науке о језику, него ни ваљаног превођења.

Искусни преводиоци сигурно би се сложили да је превођење увек било и биће — недокончен посао. Преводилац је осуђен на трагање за неухватљивим савршенством превода, али и за културним, цивилизацијским и историјским компонентама текста који му непрестано измичу или се опиру адекватном преношењу у други језик и други свет. Но, исто тако, преводилац се стално суочава и са сопственим слепилом. Критика превода требало би да преводиочево слепило учини видљивим без полемичких тонова и без инцидентности, да буде преводиочев коректив но исто тако и, у случајевима који то заслужују, похвала преводиоца и награда његовом напору.

Фактичко непостојање критике превода — односно, њено таворење на маргинама науке и публицистике — дугујемо дилеми која би се овако могла формулисати: да ли је критика превода *научна дисциплина* или *полемичка љракса*? Предраг Новаков, свакако, заступа ово прво становиште. Он анализира превод објективно и усредсређено; његове лексичке, граматичке и стилистичке анализе одликују принципијелност и методичност чак и кад осветљавају примере најскандалознијег слепила лоших преводилаца. Објективност и разложност Новаковљеве анализе важно је нагласити понајпре због склоности наше културне средине да критику превода у оном ретким случајевима кад се ова тема уопште покреће артикулише као инцидент — као напад на појединца или нејасно дефинисану скупину „лоших” или „несавесних” преводилаца — или као начелни ламент над некомпетенцијом, никоме посебно упућен и без јасних

указивања на проблематичне тачке; и тим ретким поведима лингвистички аспекти преводачког посла остају игнорисани.

Предраг Новаков у својим чланцима даје смернице и за уско специјализоване области превођења (историја уметности, теологија, маркетинг), подсећајући увек изнова колико је настава превођења важна у универзитетском курикулуму, будући да је и циљ и средство: да „захтева стицање одређених језичких вештина, а истовремено омогућава и примену и проверу других лингвистичких и општих знања”.

Када указује на нивое анализе текста којима се посвећује пажња у настави превођења, Предраг Новаков уједно указује и на подручја најчешћих преводачких грешака — то су проблеми фонолошке природе (неадекватне транскрипције), проблеми лексике (лажни парови и идиоми), проблем непознавања непродуктивних језичких образаца (дословно преношење енглеских сложеница у српски, пресликавање неадекватне реченичке структуре из једног језика у други и слично), проблем културолошких разлика али и стилистички проблеми везани за бирање регистра (неадекватно посредовање колоквијалног стила, субстандардних израза и колоквијализама). Сам распон ових преводачких замки указује на комплексност задатка ког се Новаков прихвата: кад указује на грешке и пропусте, он то никада не чини острашћено јер му је најважније да се усредреди на стратешке проблеме и најфреквентнија огрешења о облик и смисао. Исто тако, Новаков свом читаоцу редовно сугерише исправна преводачка решења и могућности превазилажења препрека у преводачком послу.

Уз све похвале аутору на беспрекорној артикулацији реченице, увереној аргументацији и савесној научној анализи, треба нагласити не само теоријсколингвистичку, већ и пропедеутичку вредност овог подухвата. Изузетан је значај овог ауторског подухвата Предрага Новакова: како за англисте и лингвисте других усмерења, тако и за преводиоце са енглеског и на енглески. Оваква књига не сведочи само о преданом кабинетском раду и њена вредност излази из оквира теоријских разматрања и практичних апликација лингвистичких теорија. Колико год била ваљан приручник за изучаваоца енглеског језика, ова књига је много више савршен бедкер за преводиоца, и то не само преводиоца-почетника: чланци Предрага Новакова могу од драгоцене помоћи бити и искусном преводиоцу као водич кроз минско поље језичких грешака и дилема.

PRILOG BIBLIOGRAFIJI „FAZI LINGVISTIKE”*

MILORAD RADOVANOVIĆ

UDC 012

U ovom prilogu donosi se pregled literature važne za praćenje nastanka i razrade takozvane „fazi lingvistike”. Tim pregledom obuhvaćeni su i oni izvori koji upućuju na ustanovljavanje i tumačenje osnovnoga pojmovnika u oblasti „nejasnih” i „graničnih” jezičkih fenomena (i u sinhronijskoj i u dijahronijskoj ravni posmatranja). Prilog je nastajao u procesu pisanja knjige *Uvod u fazi lingvistiku*, odnosno u toku priprema za rad na planiranome koautorskom delu *Fazi lingvistika*, i ovde se donosi u relativno sažetom obliku, bez namere da bude iscrpan i konačan. S jedne strane, ovaj popis posvedočuje lektiru autorovu u procesu stvaranja i planiranja pomenutih knjiga, a sa druge, govori o mogućnim uputstvima, smernicama za dalje čitanje znatiželjnicima u lingvističkim (i njima srodnim) temama ove vrste. Popis se pretežno oslanja na lingvističku, kognitivističku, filozofsku i logičarsku literaturu, sa samo povremenim izletima i izvan tih oblasti znanja. U tom smislu on je autorski obeležen i u strukovnom i u ličnom pogledu. Proizvod je i pokušaja objektivnog sudjenja, i stava njegovoga sastavljača, te se kao rezultat nalazi upravo u graničnom području između njih.

Ključne reči: fazi lingvistika, fazi logika, kognitivna lingvistika, semantika, nejasnost, neodređenost, graničnost, skalarnost, kontinualnost, graduelnost, kategorije, klase, prototipi, centar i periferija.

Aarts, Bas: *Syntactic Gradience. The Nature of Grammatical Indeterminacy*, Oxford University Press, Oxford — New York, 2007.

Aarts, Bas, David Denison, Evelien Keizer and Gergana Popova (eds.): *Fuzzy Grammar: A Reader*, Oxford University Press, Oxford — New York, 2004.

Acquaviva, Paolo: “Constraining inherent inflection: Number and nominal aspect”, *Folia Linguistica* 38/3—4, Berlin, 2004, 333—354.

Aikhenvald, Alexandra Y.: *Classifiers. A Typology of Noun Categorization Devices*, Oxford University Press, Oxford — New York, 2000.

Aikhenvald, Alexandra Y.: *Evidentiality*, Oxford University Press, Oxford — New York, 2004.

Alexander, Ronelle: *In Honor of Diversity: The Linguistic Resources of the Balkans*, The Kenneth E. Naylor Memorial Lectures in South Slavic Lin-

* Ova je bibliografija nastala u formalnom smislu kao deo istraživanja organizovanog u okviru projekta Standardni srpski jezik: sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja (148010), koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije.

guistics 2, Department of Slavic and East European Languages and Literatures, The Ohio State University, Columbus, Ohio, 2000.

Alexander, Ronelle: *Bosnian, Croatian, Serbian, a Grammar. With Sociolinguistic Commentary*, The University of Wisconsin Press, Madison, WI — London, 2006.

Alquist, Anders: “Preterite and perfect in modern English”, *History and Perspectives of Language Study. Papers in Honor of Ranko Bugarski*, Ed. Olga Mišeska Tomić and Milorad Radovanović, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 1999, 171—181 (Current Issues in Linguistic Theory, 186).

Antilla, Raimo: *An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*, The Macmillan Company, New York — London, 1972.

Archangeli, Diana and D. Terence Langendoen (eds.): *Optimality Theory. An Overview*, Basil Blackwell, Oxford, 1997.

Aristotel: *Organon*, prevela Ksenija Atanasijević, predgovor Bogdan Šešić, Kultura, Beograd, 1965 („O kategorijama”, „Topika”).

Aristotel: *Metafizika*, preveo Branko Gavella, predgovor Milan Budimir, Kultura, Beograd, 1971.

Aristotel: *Fizika*, prevod, komentari, [pogovor] i napomene Slobodan U. Blagojević, Paideia, Beograd, 2006.

Aronson, Howard I.: *The Balkan Linguistic League, “Orientalism”, and Linguistic Typology*, The Kenneth E. Naylor Memorial Lectures in South Slavic Linguistics 4, Beech Stave Press, Ann Arbor — New York, 2007.

Arsenijević, Miloš: *Prostor. Vreme. Zenon*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Novi Sad, 2007 (Biblioteka Graditelji filozofske misli).

Austin, John L.: *How to Do Things with Words. The William James Lectures Delivered at Harvard University in 1955*, The Clarendon Press, Oxford, 1962 (= Ostin, Dž. L.: *Kako delovati rečima. Predavanja na Harvardu 1955. godine*, Matica srpska, Novi Sad, 1994 [Biblioteka Korist i razonoda]).

Babby, Leonard H.: “Nominalization in Russian”, *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics 4: The Cornell Meeting (1995)*, Ed. Wayles Browne, Ewa Dornisch, Natasha Kondrashova, and Draga Zec, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, 1997, 54—83.

Berlin, Brent and Paul Kay: *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*, University of California Press, Berkeley — Los Angeles, 1969.

Berry, Margaret: *Introduction to Systemic Linguistics*, 1. *Structures and Systems*, 2. *Levels and Links*, B. T. Batsford, London, 1975—1977.

Berthold, Michael and David J. Hand (eds.): *Intelligent Data Analysis*, [2nd revised and extended edition], Springer, Berlin — Heidelberg — New York, 2007 (Berthold, Michael R.: “Fuzzy logic”, 321—350).

Bever, Thomas G., Jerrold J. Katz and D. Terence Langendoen: *An Integrated Theory of Linguistic Ability*, Thomas J. Crowell, New York, 1976 ([Bever and Katz]: “The fall and the rise of empiricism”, 11—64).

Black, Max: “Vagueness: An exercise in logical analysis”, *Philosophy of Science* 4, Chicago, 1937, 427—455.

Black, Max: *The Labyrinth of Language*, A Mentor Book, New York — Toronto, 1968 (“Vagueness and ‘loose concepts’”, 169—174).

Bod, Rens, Jennifer Hay and Stefanie Jannedy (eds.): *Probabilistic Linguistics*, The MIT Press, Cambridge, Mass. — London, 2003.

Bohr, Niels: *Atomska fizika i ljudsko znanje*, Nolit, Beograd, 1985 (1958).

Bolinger, Dwight L.: *Generality, Gradience, and the All-or-None*, Mouton, 's-Gravenhage, 1961.

Bolinger, Dwight: *Degree Words*, The Hague, Mouton, 1972.

Bolinger, Dwight: *Aspects of Language. Second Edition*, Harcourt Brace Jovanovic, New York, 1975 (1968).

Bom, Dejvid: *Uzročnost i slučajnost u savremenoj fizici*, Nolit, Beograd, 1972 (1957).

Bondarko, Alexander V.: *Functional Grammar. A Field Approach*, Transl. by I. S. Chulaki, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 1991 (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe, 35).

Bowers, John. S.: “Some adjectival nominalizations in English”, *Lingua* 37/4, Amsterdam, 1975, 341—361.

Bresnan, Joan: “Mixed Categories as Head Sharing Constructions”, *Proceedings of the LFG97 Conference (University of California, San Diego)*, Ed. Miriam Butt and Tracy Holloway King, CSLI Publications, 1997, 1—17.

Bugarski, Ranko: „Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi“, *Jezik u kontekstu*, Sabrana dela, 8, Čigoja — XX vek, 1997, 92—101.

Bugarski, Ranko: *Žargon. Lingvistička studija. Drugo, prerađeno i prošireno izdanje*, XX vek, Beograd, 2006.

Chomsky, Noam: *Aspects of the Theory of Syntax*, The MIT Press, Cambridge, Mass., 1965 (“Degrees of Grammaticalness”, 148—153).

Chomsky, Noam: “Remarks on nominalization”, *Studies on Semantics in Generative Grammar*, Mouton, The Hague — Paris, 1972, 11—61.

Chomsky, Noam: *Powers and Prospects. Reflections on Human Nature and the Social Order*, South End Press, Boston, 1996.

Chomsky, Noam: *New Horizons in the Study of Language and Mind*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Coertzee, Andries W.: “Grammaticality and ungrammaticality in phonology”, *Language* 84/2, Baltimore, 2008, 218—257.

Cohen, Floris H.: *The Scientific Revolution. A Historiographical Inquiry*, The University of Chicago Press, Chicago — London, 1994.

Comrie, Bernard: “The syntax of action nominals: A cross-language study”, *Lingua* 40/2—3, Amsterdam, 1976, 177—201.

Comrie, Bernard, Stephen Matthews and Maria Polinsky, *Atlas jezika. Dopunjeno izdanje. Podrijetlo i razvitak jezika u svijetu*, Stanek, Varaždin, 2004, 135.

Croft, William and D. Alan Cruse: *Cognitive Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004 (“Categories, concepts and meanings”, 74—106; “Antonymy”, 169—185, “Variable construal of antonyms and complementaries”, 185—192).

Cruse, D. A.: *Lexical Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Crystal, David: “English”, *Lingua* 17/1, Amsterdam, 1967, 24—56.

Тулум, Јован: *Филозофске белешке*, Нолит, Београд, 1967.

Daneš, František: "The relation of centre and periphery as a language universal", *Travaux linguistiques de Prague 2* (= *Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*), red. Josef Vachek, Académie Tchécoslovaque des Sciences, Prague, 1966, 9—21.

Davis, Steven and Brendan S. Gillon (eds.): *Semantics. A Reader*, Oxford University Press, Oxford — New York, 2004 (Gillon, Brendan S.: "Ambiguity, indeterminacy, deixis, and vagueness", 157—187; Lewis, David: "Score-keeping in a language game", 803—816).

Detelić, Mirjana i Marija Ilić: *Beli grad. Poreklo epske formule i slovenskog toponima*, SANU — Balkanološki institut, Beograd, 2006.

Dezső, László: "Two approaches to morphological typology and the diachronic characterization and comparison of languages", *History and Perspectives of Language Study. Papers in Honor of Ranko Bugarski*, Ed. Olga Mišeska-Tomić and Milorad Radovanović, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 1999, 71—83 (Current Issues in Linguistic Theory, 186).

Dezső, László: "Synchrony, diachrony and Greenberg's state-process model (from the viewpoint of typological characterization)", *Јужнословенски филолоџ* 64, Београд, 2008, 109—122.

Dickey, Stephen M.: "Aspect and verbal nouns in Slavic", *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* 38/2, Нови Сад, 1995, 19—41.

Dikro, Oswald i Cvetan Todorov: *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku*, 1, Prosveta (XX vek), Beograd, 1987 (1972).

Dimković-Telebaković, Gordana: *Some Explorations in Fuzzy Semantics*, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2007.

Dirven, René and Vilém Fried (eds.): *Functionalism in Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 1987 (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe, 20).

Драгићевић, Рајна: *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд, 2007 („Антонимија”, 264—290).

Dunbar, George: "Towards a cognitive analysis of polysemy, ambiguity, and vagueness", *Cognitive Linguistics* 12, Berlin — New York, 2001, 1—14.

Фекете, Егон: „Морфолошки и семантичко-синтаксички модели у императивном значењу”, *Јужнословенски филолоџ* 64, Београд, 2008, 517—530.

Fodor, Janet Dean: *Semantics: Theories of Meaning in Generative Grammar*, Thomas Y. Crowell, New York, 1977.

Geeraerts, Dirk: "Vagueness's puzzles, polisemy's vagaries", *Cognitive Linguistics* 4, Berlin — New York, 1993, 223—272.

Geeraerts, Dirk: *Diachronic Prototype Semantics*, Clarendon Press, Oxford, 1997.

Gibbs, Raymond V., Jr. (ed.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge — New York, 2008.

Gika, Matila: *Filozofija i mistika broja*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987 (Biblioteka Anthropos, 14).

Givón, Talmy and Bertram F. Malle: *The Evolution of Language out of Pre-language*, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 2002.

Голяк, Светлана: „Градуелност у фразеологији (на примеру српских и белоруских фразеологизама)“, *Научни састџанак славистџа у Вукове дане* 37/1 [= Граматика и лексика — дескриптивни и нормативни приступ], Београд, 2008, 51—60.

Грковић-Мејџор, Јасмина: *Сџиси из истџоријске линџвистџике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 2007 (Библиотека Theoria, 71).

Грковић-Мејџор, Јасмина: „О праиндоевропском компаративу у светлу језичке типологије“, *Зборник Маџице срџске за филологију и линџвистџику* 50, Нови Сад, 2007, 167—174.

Грковић-Мејџор, Јасмина: „О когнитивним основама семантичке промене“, *Семантичка џроучавања срџскоџ језика*, ур. Милорад Радовановић и Предраг Пипер, САНУ (Одељење језика и књижевности — Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 2), Београд, 2008, 49—63.

Грковић-Мејџор, Јасмина: „О семантици старословенских придева ДОБРЪ и БЛАГЪ“, *Јужнословенски филолоџ* 64, Београд, 2008, 51—60.

Hajzenberg, Verner: *Fizika i metafizika*, Nolit, Beograd, 1972 (1969).

Halliday, M. A. K.: “Categories of the theory of grammar”, *Word* 17/3, New York, 1961, 241—293.

Halupka-Rešetar, Sabina: *Strukturna artikulacija fokusa u engleskom i srpskom jeziku: Uperedna analiza strukturalnog i generativnog pristupa*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet (Odsek za engleski jezik i književnost), Novi Sad, 2009.

Hansen, Björn: *Das slavische Modalauxiliar. Semantik und Grammatikalisierung im Russischen, Polnischen, Serbischen / Kroatischen und Altkirchen-slawischen*, Verlag Otto Sagner, München, 2001.

Hansen, Björn: “Modals and the boundaries of grammaticalization: The case of Russian and Serbian-Croatian”, *What Makes Grammaticalization? A Look from Its Fringes and Its Components*, Ed. Walter Bisang, Nikolaus P. Himmelmann, Björn Wiemer, Mouton de Gruyter, Berlin — New York, 2004, 245—270.

Hansen, Björn: “How to measure areal convergence: a case study of contact-induced grammaticalization in the German-Hungarian-Slavonic contact area”, *Modality in Slavonic Languages. New Perspectives*, Eds. B. Hansen and P. Karlík, Verlag Otto Sagner, München, 2005, 219—239.

Harris, Randy Allen: *The Linguistics Wars*, Oxford University Press, New York — Oxford, 1993 (“Generative semantics gets fuzzy”, 219—224; 230).

Harrison, Bernard: *Meaning and Structure: An Essay in the Philosophy of Language*, Harper & Row, New York, 1972 (“Vagueness”, 128—152).

Heine, Bernd: *Cognitive Foundations of Grammar*, Oxford University Press, Oxford — New York, 1997 (“Comparison”, 109—130).

Heine, Bernd and Tania Kuteva: *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Heine, Bernd and Tania Kuteva: *The Changing Languages of Europe*, Oxford University Press, Oxford — New York, 2006.

Heine, Bernd and Tania Kuteva, *The Genesis of Grammar. A Reconstruction*, Oxford University Press, Oxford — New York, 2007.

Hempel, Carl G.: “Vagueness and logic”, *Philosophy of Science* 6, Chicago, 1939, 163—180.

Heyvaert, Liesbet: “On the constructional semantics of gerundive nominalizations”, *Folia Linguistica* 42/1, Berlin, 2008, 39—82.

Hill, Archibald A.: “Grammaticality”, *Word* 17/1, New York, 1961, 1—10.

Хлебец, Борис: „Појам породичне сличности у лексикологији”, *Ко̄-ниџивнолинџвистџичка ѓроучавања срџскоџ језика*, ур. Предраг Пипер, САНУ (Одељење језика и књижевности — Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 1), Београд, 2006, 373—385.

Hock, Hans Henrich and Brian D. Joseph: *Language History, Language Change, and Language Relationship. An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*, Mouton de Gruyter, Berlin — New York, 1996 (“Semantic change”, 215—252).

Hodges, Wilfrid: *Logic*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1977 (“Borderline cases and bizzare situations”, 31—36).

Hudson, Richard: “Discussion note: About 37% of word-tokens are nouns”, *Language* 70/2, Baltimore, 1994, 331—339.

Ивић, Милка: „О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима”, *Јужнословенски филолоџ* 38, Београд, 1982, 51—61.

Ivić, Milka: *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi, XX vek*, Beograd, 1995 („O nazivima boja”, 9—101).

Ивић, Милка: „Предговор приређивача овог издања”, *Изабрана дела Александра Белића. Први ѓом. Оџшџа линџвистџичка. О језичкој ѓприроди и језичком развџтџу. Књџга I и II*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998, 6—12.

Ivić, Milka: *Lingvistički ogledi, tri, XX vek*, Beograd, 2000 („Boje u jeziku”, 9—52).

Ivić, Milka: *Pravci u lingvistici. Deveto izdanje, II, XX vek*, Beograd, 2001.

Ivić, Milka: *Red reči. Lingvistički ogledi četiri, XX vek*, Beograd, 2002 („Neka razmišljanja o leksikografsko-leksikološkim problemima”, 18—25).

Ivić, Milka: *Jezik o nama. Lingvistički ogledi, šest, XX vek*, Beograd, 2006 („O tzv. ’tranzitivnim imenicama’ koje označavaju ljudska bića”, 9—17; „O jednom specifičnom sintaksičkom sredstvu za ovremenjavanje srpskih naziva ljudi”, 19—26).

Ivić, Milka: *Lingvistički ogledi. Treće, dopunjeno izdanje*, Biblioteka XX vek, 61, Beograd, 2008 (1983, 1995; „Aktuelni uvidi u ’vrste reči’”, 9—12; „Izbrojnost onoga što imenica označava kao gramatički problem”, 13—38; „O odnosima između prideva i priloga”, 89—94).

Ивић, Павле: *Срџскохрваџски дијалекџи. Њихова сџрукџура и развој. Прва књџга. Оџшџа разматрања и шџокавско наречје*, Целокупна дела Павла Ивића, III, Издавачка књиџарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1994 (немачки оригинал 1958).

Ивић, Павле: *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штио-кавско наречје*, Целокупна дела Павла Ивића, II, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 2001 (1956, 1985).

Ивић, Павле: „Балкански језички савез и лингвистичка географија”, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 45/1—2, Нови Сад, 2002, 7—11.

Ивић, Павле: *Српски дијалекти и њихова класификација*, прир. Слободан Реметић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 2009 (Библиотека Елементи, 81).

Jackendoff, Ray: *Semantics and Cognition*, The MIT Press, Cambridge, Mass. — London, 1983 (“Fuzziness”, 115—117; “Family resemblance”, 117—122).

Jackendoff, Ray: *Patterns in the Mind. Language and Human Nature*, Basic Books, New York, 1994.

Jackendoff, Ray: *The Architecture of the Language Faculty*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts — London, 1997.

Jackendoff, Ray: *Foundations of Language. Brain, Meaning, Grammar*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Jespersen, Otto: *The Philosophy of Grammar*, George Allen & Unwin, London, 1924 (“Parts of speech”, 58—71).

Joseph, Brian D.: “Thoughts on transitions: From diachrony to diachrony”, *Language* 81/1, Baltimore, 2005, 7—9

Kasirer, Ernst: *Filozofija simboličkih oblika. Prvi deo: Jezik, Dnevnik* — Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1985 ([„Nominalni i verbalni tip jezičkog izraza”], 194—205 = [“The nominal and the verbal type of linguistic expression”] — Cassirer, Ernst: *The Philosophy of Symbolic Forms. Volume One: Language*, Translated by Ralph Manheim, Preface and introduction Charles W. Hendel, Yale University Press, New Haven — London, 1955 [1923], 266—277).

Katz, Jerrold J.: *The Philosophy of Language*, Harper & Row, New York — London, 1966.

Katz, Jerrold J.: *Semantic Theory*, Harper & Row, New York — London, 1972 (“Antonymy and negation”, 157—171).

Keefe, Rosanna: *Theories of Vagueness*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Keefe, Rosanna and Peter Smith (eds.): *Vagueness: A Reader*, The MIT Press, Cambridge, Mass., 1999.

Kempson, Ruth M.: *Semantic Theory*, Cambridge University Press, Cambridge — London — New York, 1977 (“Ambiguity and vagueness”, 123—138).

Kidlevič, Alexander (ed): *Количественность и градуальность в естественном языке. Quantität und Graduierung in der natürlichen Sprache*, Verlag Otto Sagner, München, 2001 (Die Welt der Slaven, Sammelbände — Сборники, Band 11).

Клајн, Иван: *Лингвистичке студије*, Партенон, Београд, 2000 („Контактни и мешани језици”, 9—21; „Страна реч — шта је то?”, 22—49).

Клајн, Иван: „Пуризам и антипуризам у данашњем српском језику”, *Јужнословенски филолоџ* 64, Београд, 2008, 153—176.

Klikovac, Duška: *Metafore u mišljenju i jeziku, XX vek*, Beograd, 2004.

Klimov, G. A.: “On contentive typology”, *Lingua e stile* 18/3, 1983, 327—341.

Koare, Aleksandar: *Naučna revolucija*, Nolit, Beograd, 1981 (1968—1973).

Koen, Moris i Ernest Neigel: *Uvod u logiku i naučni metod*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1965 (1934).

Kostić, Nataša: „Antonimija kao sintagmatska relacija: Istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 51, Novi Sad, 2008, 99—117.

Кречмер, Анна: „О категоријалном статусе градуалности”, *Зборник Мајшице српске за филологију и лингвистику* 45/1—2, Нови Сад, 2002, 29—39.

Kun, Tomas: *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd, 1974 (1970).

Labov, William: “The boundaries of words and their meanings”, *New Ways of Analyzing Variation in English*, Ed. C.-J. Bailey and Robert W. Shuy, Georgetown University Press, Washington, DC, 1973, 340—373.

Labov, William: “Transmission and diffusion”, *Language* 83/2, Baltimore, 2007, 344—387.

Lajbnc, Gotfrid Vilhelm: *Novi ogleđi o ljudskom razumu*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986 [1765] (Biblioteka Logos).

Lakoff, George and Mark Johnson: *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago — London, 1980.

Lakoff, George: *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, Chicago — London, 1987.

Langacker, Ronald W.: “Discussion note: Nouns and verbs”, *Language* 63/1, Baltimore, 1987, 53—94.

Langacker, Ronald W.: *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford, California, 1987 (“Discreteness”, 14—22).

Langacker, Ronald W.: *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, Oxford University Press, 2008.

Leech, Geoffrey: *Semantics*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1974.

Lees, Robert B.: *The Grammar of English Nominalizations*, International Journal of American Linguistics 26/3-II, Baltimore, 1960.

Lehrer, Adrienne: *Semantic Fields and Lexical Structure*, North-Holland — American Elsevier, Amsterdam — London — New York, 1974.

Levinson, Stephen C.: *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge — New York, 1983 (“Conversational implicature”, 97—167).

Lok, Đžon: *Ogled o ljudskom razumu*, Kultura, Beograd, 1962 (1894 [1690], tom II, knj. III, gl. I—XI).

Lyons, John: *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968 (“The parts of speech”, 317—333).

Lyons, John: *Semantics*, I, Cambridge University Press, Cambridge, 1977 (“Opposition and contrast”, “Directional, orthogonal, and antipodal opposition”, “Non-binary contrasts”, 270—290).

Malouf, Robert P.: *Mixed Categories in the Hierarchical Lexicon*, Center for the Study of Language and Information, Stanford, California, 2000.

McCawley, James: *The Syntactic Phenomena of English*, 1, The University of Chicago Press, Chicago — London, 1988.

Milivojević, Nataša: *Igre značenja i kontrasti konteksta*, Futura publikacije — Filozofski fakultet, Novi Sad, 2008.

Милорадовић, Софија: „Врде развернутој в пространстве диахронии”, *Јужнословенски филолоџ* 64, Београд, 2008, 227—238.

Мршевић-Радовић, Драгана: „О утицају жаргонске лексике на стандардну фразеологију”, *Зборник Института за српски језик САНУ* 1, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2008, 343—350.

Nerlich, Brigitte and David D. Clarke: “Synecdoche as a cognitive and communicative strategy”, *Historical Semantics and Cognition*, Ed. Andreas Blank and Peter Koch, Mouton de Gruyter, Berlin — New York, 1999, 197—213.

Neustupný, Jiří V.: “On the analysis of linguistic vagueness”, *Travaux linguistiques de Prague 2* (= *Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*), red. Josef Vachek, Académie Tchécoslovaque des Sciences, Prague, 1966, 39—51.

Nichols, Johanna: *Language Diversity in Space and Time*, The University of Chicago Press, Chicago — London, 1992.

Nordlinger, Rachel and Louisa Sadler: “Nominal tense in crosslinguistic perspective”, *Language* 80/4, Baltimore, 2004, 776—806.

Ogden, Č. K. i A. A. Ričards: *Značenje značenja. Proučavanje uticaja jezika na misao i nauka o simbolizmu*, Preveo s engleskog i pogovor i komentare napisao Milorad Radovanović, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Novi Sad, 2001, 116—117 (Biblioteka Theoria, 57 [= Ogden, C. K. and I. A. Richards: *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and the Science of Symbolism*, Routledge & Kegan Paul, London, 1923, 129—130]).

Palmer, F. R.: *Semantics. A New Outline*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976 (“Antonymy”, “Relational opposites”, 78—85).

Павловић, Слободан: „Ревитализација посесивног генитива у старосрпском језику”, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 49/1, Нови Сад, 2006, 25—33.

Peirce, Charles Sanders: “How to Make Our Ideas Clear”, *Classics in Semantics*, Ed. Donald E. Hayden and E. Paul Alworth, Philosophical Library, New York, 1965, 151—173 (= Pers Čarls Sanders: „Kako učiniti naše ideje jasnim”, *Izabrani spisi. O pragmatizmu i pragmaticizmu*, Izbor, predgovor i prevod Radoslav Konstantinović, BIGZ, Beograd, 1993, 161—188; Pers, Čarls Sanders: „Kako da svoje ideje učinimo jasnim”, *Pragmatizam*, Izbor i prevod Dušan Veličković, Grafos, Beograd, 1979, 29—53).

Pinker, Steven: "The metaphor Metaphor", *The Stuff of Thought. Language as a Window into Human Nature*, Penguin Books, London — New York, 2007, 235—278.

Пипер, Предраг: „О полицентричности семантичких категорија”, *Јужнословенски филолоџ* 56/3—4, Београд, 2000, 829—840.

Пипер, Предраг: *Језик и његов простор. Друџо, дојуњено издање*, XX век, Београд, 2001.

Пипер, Предраг: „О принципу градуелности у лексикографском опису”, *Дескриптивна лексикографија стандардног српског језика и њене теоријске основе. (Међународни научни скупи о лексикографији и лексикологији)*, САНУ — Матица српска — Институт за српски језик САНУ, Нови Сад — Београд, 2002, 133—139.

Пипер, Предраг: „Степеновање у граматички и речнику”, *Зборник Матице српске за славистику* 61, Нови Сад, 2002, 59—78.

Пипер, Предраг: „О ексцесивности у словенским језицима”, *Зборник Матице српске за славистику* 63, Нови Сад, 2003, 159—176.

Пипер, Предраг, et al.: *Синтакса савременог српског језика. Простор реченица*, [У редакцији академика Милке Ивић, Прилози граматички српског језика], Институт за српски језик САНУ — Београдска књига — Матица српска, Београд, 2005.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић: *Асоцијативни речник српског језика. (I део; од стимулуса ка реакцији)*, Београдска књига — Службени лист СЦГ — Филолошки факултет у Београду, Београд, 2005.

Пипер, Предраг: „О опативности у српском језику”, *Глас САНУ* CDVIII, Одељење језика и књижевности 23, Београд, 2007, 73—107.

Пипер, Предраг: „Граматика границе”, *Јужнословенски филолоџ* 64, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2008, 307—322.

Поповић, Иван: *Историја српскохрватског језика*, Лира — Требник — Елвод принт, Крагујевац — Београд — Лазаревац, 2007 (немачки оригинал 1960).

Поповић, Људмила: *Језичка слика стварности. Коғнитивни аспекти контрастивне анализе*, Филолошки факултет, Београд, 2008 („Категоризација”, 28—38).

Prčić, Tvrtko: *Semantika i pragmatika reči*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Novi Sad, 1997 (Biblioteka Theoria, 41; *Drugo, dopunjeno izdanje*: Zmaj, Novi Sad, 2008).

Prčić, Tvrtko: *Engleski u srpskom*, Zmaj, Novi Sad, 2005.

Quine, Willard van Orman: *Word and Object*, The MIT Press, New York — Cambridge, Mass., 1960 (“Vagueness”, 125—129; “Ambiguity of terms”, 129—134).

Radovanović, Milorad: *Spisi iz sintakse i semantike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića — Dobra vest, Sremski Karlovci — Novi Sad, 1990 (Biblioteka Theoria, 7).

Radovanović, Milorad (red.): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Српски језик*, Uniwersytet Opolski — Instytut Filologii Polskiej, Opole, 1996.

Радовановић, Милорад (ред.): *Српски језик на крају века*, Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, Београд, 1996.

Radovanović, Milorad: “On nominal and verbal style: Cultures or languages in contact?”, *International Journal of the Sociology of Language* 151 (= *Serbian Sociolinguistics*, Ed. Milorad Radovanović and Randall A. Major), Mouton de Gruyter, Berlin — New York, 2001, 41—48.

Radovanović, Milorad: *Planiranje jezika: i drugi spisi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Novi Sad, 2004 (Biblioteka Elementi, 56; „Знаčenje značenja”, 232—272; „Lingvistika na razmeđi vekova”, 273—307).

Радовановић, Милорад: „Метафоризација ’живо’”, *Глас САНУ* СДИ, Одељење језика и књижевности 21, Београд, 2005, 97—116.

Радовановић, Милорад: „О ’именичком стилу’ у уму и језику”, *Кожинићинолингвистичка истраживања српског језика*, ур. Предраг Пипер, САНУ (Одељење језика и књижевности — Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 1), Београд, 2006, 211—229.

Радовановић, Милорад: „Поводом Стерије: Оглед о књижевном језику”, *Јован Стерија Појовић. 1806—1856—2006*, ур. Љубомир Симовић, САНУ (Научни скупови, СХVII, Одељење језика и књижевности, 17), Београд, 2007, 451—460.

Радовановић, Милорад: „Реч-две о речнику”, *Глас САНУ* СDVIII, Одељење језика и књижевности 23, Београд, 2007, 59—71.

Радовановић, Милорад: „Преглед основних питања везаних за појам градуелности у лингвистици”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 50, Нови Сад, 2007, 747—757.

Радовановић, Милорад: „Појам градуелности у лингвистици, логици и у науци уопште”, *Зборник Матице српске за славистику* 73—74, Нови Сад, 2007, 337—350.

Радовановић, Милорад: *Сћари и нови сјиси: Огледи о језику и уму*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 2007 (Библиотека Theoria, 70; „О појму градуелности у језику и лингвистици”, 176—199).

Радовановић, Милорад: „Фази логика у лингвистици: Темељни појмовник и систематизација”, *Семантичка истраживања српског језика*, ур. Милорад Радовановић и Предраг Пипер, САНУ (Одељење језика и књижевности — Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 2), Београд, 2008, 11—44.

Радовановић, Милорад: „Ка систематизацији лингвистичког знања: један вид етнолингвистике — етносинтакса”, *Етнолингвистичка истраживања српског и других словенских језика. У часој академика Свејлане Толстој*, ур. Предраг Пипер и Љубинко Раденковић, САНУ (Одељење језика и књижевности — Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 3), Београд, 2008, 363—374.

Радовановић, Милорад: „Које су улоге језика човеку најважније?”, *Зборник Института за српски језик САНУ* 1, Београд, 2008, 471—479.

Radovanović, Milorad: „Metafora ’granice’ iz ugla fazi logike”, *Višejezični svet Melanije Mikeš*, prir. Plemenka Vlahović, Ranko Bugarski i Vera Va-

sić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu — Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Novi Sad, 2009, 151—158.

Радовановић, Милорад: *Увод у фази лингвистике*, Издавачка књи-
жарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 2009
(Библиотека Елементи, 82).

Rasel, Bertrand: *Naše saznanje spoljašnjeg sveta — kao polje za naučni
metod u filozofiji*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci
— Novi Sad, 2007 [1914] (Biblioteka Graditelji filozofske misli; „Teorija kon-
tinuuma”, 128—148).

Rasl, Bertran: *Ljudsko znanje. Njegov obim i granice*, Nolit, Beograd,
1961 (1948).

Rastier, François: “Cognitive semantics and diachronic semantics: The
values and evolution of classes”, *Historical Semantics and Cognition*, Ed. An-
dreas Blank and Peter Koch, Mouton de Gruyter, Berlin — New York, 1999,
109—144.

Ристић, Стана: „Прилог *йосѣјено* као лексички квантификатор”,
Јужнословенски филолоџ 64, Београд, 2008, 401—417.

Rosch, Eleanor: “Natural categories”, *Cognitive Psychology* 4, Amster-
dam, 1973, 328—350.

Ross, John Robert: “Nouniness”, *Three Dimensions of Linguistic Re-
search*, Ed. Osamu Fujimura, TEC Company, Tokyo, 1973, 137—257.

Rozwadowska, Bożena: *Towards a Unified Theory of Nominalizations*,
Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 1997.

Russel, Bertrand: “Vagueness”, *Australian Journal of Psychology and
Philosophy* 1, 1923, 84—92.

Sapir, Edward: *Language. An Introduction to the Study of Speech*, A Har-
vest Book, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1921 (“The elements of
speech”, 24—41; “Types of linguistic structure”, 120—147; Sapir, Edvard: *Je-
zik*, prevela Jasmina Grković, Dnevnik, Novi Sad, 1992 [Библиотека Студије,
1]).

Sapir, Edward: “Grading: A study in semantics”, *Selected Writings of
Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, Ed. by David G. Man-
delbaum, University of California Press, Berkeley — Los Angeles — London,
1949, 122—149 (= *Philosophy of Science* 11, 1944, 93—116).

Серио, Патрик: *Структура и топологија. Интелектуално порекло
структурализма у средњој и источној Европи*, Издавачка књи-
жарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 2009 (Библиотека
Елементи, 80).

Sobolev, Andrej N.: “On some Aromanian grammatical patterns in the
Balkan Slavonic dialects”, *The Romance Balkans*, Ed. Biljana Sikimić and Ti-
jana Ašić, Institute for Balkan Studies — Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade, 2008, 113—121.

Stevens, Peter S.: *Patterns in Nature*, An Atlantic Monthly Press — Lit-
tle, Brown and Company, Boston — Toronto, 1974.

Стојановић, Смилка: *Бинарне релације йосесије у енглеском и српско-
хрватском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Бео-
град, 1996.

Subašić, Pero: *Fazi logika i neuronske mreže*, Tehnička knjiga, Beograd, 1997.

Swadesh, Morris: *The Origin and Diversification of Language*, Ed. Joel Sherzer, Forv. Dell Hymes, Aldine — Atherton, Chicago — New York, 1971.

Šipka, Danko: *Osnovi morfologije. Prilog gramatici savremenog standardnog jezika*, Alma, Beograd, 2005.

Шипка, Данко: „Когнитивнолингвистичка мапа значења српског датива”, *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, ур. Предраг Пипер, САНУ (Одељење језика и књижевности — Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 1), Београд, 2006, 387—397.

Škiljan, Dubravko: *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*, Golden marketing, Zagreb, 2002 („Jezik u zajednici”, 22—41; „Granice među jezicima”, 107—126; „Konstrukcija etnosa”, 128—146).

Švob, Goran: *Frege: Pojmovno pismo*, SOL, Zagreb, 1992.

Talmy, Leonard: *Toward a Cognitive Semantics. Volume I: Concept Structuring Systems. Volume II. Typology and Process in Concept Structuring*, The MIT Press, Cambridge, Mass. — London, 2003.

Tarski, Alfred (ed.): *Logic, Semantics, Metamathematics*, Translated by J. H. Woodger, Clarendon Press, Oxford, 1956 (1930).

Tarski, Alfred: *Uvod u matematičku logiku i metodologiju matematike*, Rad, Beograd, 1973 (1937, 1941).

Těšitelová, Marie: *Quantitative Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 1992 (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe, 37).

Tonhauser, Judith: “Nominal tense? The meaning of Guarani nominal temporal markers”, *Language* 83/4, Baltimore, 2007, 831—869.

Tonhauser, Judith: “Defining crosslinguistic categories: The case of nominal tense. (Reply to Nodlinger and Sadler)”, *Language* 84/2, Baltimore, 2008, 332—342.

Тошовић, Бранко: „Оглагољеност функционалних стилова”, *Јужно-словенски филолоџ* 49, Београд, 1993, 57—74.

Tošović, Branko: *Stilistika glagola. Stilistik der Verben*, Lindenblatt, Wuppertal, 1995.

Traugott, Elizabeth C. and Richard B. Dasher: *Regularity in Semantic Change*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Туцић, Никола: „Биолошка еволуција: између негирања и теорије о свему”, *Анали Огранка САНУ у Новом Саду* 3, Нови Сад, 2007, 44—51.

Tuggy, David H.: “Ambiguity, polysemy, and vagueness”, *Cognitive Linguistics* 4, Berlin — New York, 1993, 273—290.

Ullmann, Stephen: *The Principles of Semantics*, Basil Blackwell, 1967 (1959).

Vachek, Josef: “On the integration of the peripheral elements into the system of language”, *Travaux linguistiques de Prague 2* (= *Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*), red. Josef Vachek, Académie Tchèqueoslovaque des Sciences, Prague, 1966, 23—37.

Vachek, Josef (red.): *Travaux linguistiques de Prague 2* (= *Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*), Académie Tchèqueoslovaque des Sciences, Prague, 1966.

Van Eijk, Jan P. and Thom Hess: "Noun and verb in Salish", *Lingua* 69/4, Amsterdam, 1986, 319—331.

Вандријес, Жозеф: *Говор. Лингвистички увод у историју*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1998 [1968; 1920] (Библиотека Theoria, 49).

Vanhove, Martin (ed.): *From Polisemy to Semantic Change. Towards a Typology of Lexical Semantic Associations*, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 2008 (Studies in Language Companion Series, 106).

Vendler, Zeno: *Adjectives and Nominalizations*, Mouton, The Hague — Paris, 1968.

Vitgenštajn, Ludvig: *Filosofska istraživanja*, Nolit, Beograd, 1969 (1953).

Витгенштајн, Лудвиг: *Опис о бојама*, приредио Г. Е. М. Анском, превео Божидар Зец, Матица српска — Цицеро — Писмо, Београд — Нови Сад, 1994 (1984).

Vitgenštajn, Ludvig: *Listići*, prir. G. E. M. Enskom i G. H. fon Vrikt, prev. Božidar Zec, Fedon, Beograd, 2007 (1984).

Војводић, Дојчил: „О принципу 'градуелне квантификације' илокутивне моћи у прескриптивним говорним чиновима", *Зборник Мајице српске за славистику* 62, Нови Сад, 2002, 149—157.

Војводић, Дојчил: „Функционално-семантичко поле перформативности в славјанских језиках", *Зборник Мајице српске за славистику* 63, Нови Сад, 2003, 45—77.

Volek, Branislava: *Emotive Signs in Language and Semantic Functioning of Derived Nouns in Russian*, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 1987 (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe, 24).

Wells, Rulon: "Nominal and verbal style", *Style in Language*, Ed. Thomas A. Sebeok, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1960, 213—220.

Westney, Paul: "Notes on scales", *Lingua* 69/4, North-Holland, Amsterdam, 1986, 333—354.

Wierzbicka, Anna: *Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*, Oxford University Press, New York — Oxford, 1992 ("Is human thinking 'fuzzy'?", 22—25).

Williams, Kemp: "Radial structuring in the Hausa lexicon: A prototype analysis of Hausa 'eat' and 'drink'", *Lingua* 85/4, Amsterdam, 1991, 321—340.

Williamson, Timothy: *Vagueness*, Routledge, London — New York, 1994.

Winter, Yoad: *Flexibility Principles in Boolean Semantics*, The MIT Press, Cambridge, Mass., 2001.

Wittgenstein, Ludwig: *Tractatus logico-philosophicus. S uvodom Bertranda Russella*, Preveo i pogovor napisao Gajo Petrović, Veselin Masleša — Svjetlost, Sarajevo, 1987 (1922, 1960).

Woods, Anthony, Paul Fletcher and Arthur Hughes, *Statistics in Language Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Zadeh, Lotfi A.: "Fuzzy sets", *Information and Control* 8/3, New York, 1965, 338—353.

Zadeh, Lotfi A.: *Fuzzy Sets and Applications: Selected Papers by L. A. Zadeh*, Ed. R. R. Jager et al., John Wiley, New York, 1987, 29—44.

Zvekić-Dušanović, Dušanka: *Sintaksičko-semantičke strukture s modalnim indikatorom u srpskom i mađarskom jeziku*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu — Filozofski fakultet (Odsek za srpski jezik i lingvistiku), Novi Sad, 2006.

Milorad Radovanović

TOWARDS THE BIBLIOGRAPHY OF “FUZZY LINGUISTICS”

S u m m a r y

This is an overview of the literature relevant for the scientific insight into origin and development of the so-called “fuzzy linguistics”. The overview covers sources which represent both description and explanation of the linguistically founded notions of the “vague”, “border”, “fringe”, “marginal”, “peripheral” language phenomena. The contribution is based on the author’s recent book *Introduction to Fuzzy Linguistics*, as well as on the review of fundamental literature in the field of “fuzzy grammar”, “fuzzy logic”, “fuzzy sets”, “fuzzy edges”, “vagueness” “fuzziness”, “vague boundaries”, and the like. The bibliography includes general sources for the consideration of the absence of real scientific revolutions, as well as for discussion of the progressiveness in the maturation of ideas and scientific innovations in linguistics and in the science in general, particularly in the development of cognitive linguistics in recent times. A list of the characteristic research examples have been bibliographically included, representing, at the same time, an extra-linguistic framework for considerations represented by the opposed “hard” Aristotelian and “soft”, *fuzzy* logic of recent time.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* објављује оригиналне радове из области филолошких и лингвистичких истраживања (лингвистичке теорије, историје лингвистике и сродних научних области, историје и дијалектологије српског језика и других словенских језика, српског језичког стандарда, упоредних и(ли) контрастивних релација између српског језика и других језика), те научну критику, хронику и библиографију у области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уредништвом, рад може бити објављен на енглеском, руском, немачком или француском језику.

Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. У *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* за радове на српском језику примењује се *Правоиc српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад, 1993). Поред правописних норми утврђених тим правописом аутори треба да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећег:

а) наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу;

б) пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму, а уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу;

в) страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правоиcа српскога језика*, а када се страно име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име ши-

роко познато (нпр. Ноам Чомски), или се изворно пише исто као у српском (нпр. Филип Ф. Фортунатов);

г) у уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (БЕЛИЋ 1941), (КАРОЛАК 2004);

г) цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

3. Рукопис треба да има следеће елементе: а) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, њ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курсивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр., Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику). Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и/или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној подбелешци, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

5. Наслов рада треба да што верније и концизније одражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

6. У сажетку, који треба да буде на језику на којем је написан и рад, треба језгровито представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100 до 250 речи. Сажетак треба да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Препоручљиво их је одређивати са ослоном на стручне терминологије речнике, а у интересу је аутора да учесталост кључних речи (с обзиром на могућност лакшег претраживања) буде што већа. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак, те на језику на којем је написан

резиме рада. Кључне речи се наводе испод сажетка и испод резимеа са одговарајућом ознаком *Кључне речи*, односно *Keywords* и сл., и то тако да им је лева маргина уравната с левом маргином сажетка, односно резимеа.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора (малим верзалом), године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде, на пример:

(Ивић 1986: 128)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
---------------------	-------------------------------	---

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се црта, на пример:

(Ивић 1986: 128—130)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
-------------------------	-------------------------------	---

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду, одвајају се запетом, на пример:

(Ивић 1986: 128, 130)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
--------------------------	-------------------------------	---

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на коме је написан основни текст рада, на пример Џ. Марфи за James J. Murphy, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму, нпр.

(MURPHY 1974: 95)	за библиографску јединицу:	MURPHY, James J. <i>Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance</i> . Berkeley: University of California Press, 1974.
----------------------	-------------------------------	--

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (MURPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у парентези се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*:

(Ивић, Клајн и др. 2007)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. <i>Српски језички йриручник</i> . 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.
-----------------------------	-------------------------------	--

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразираан, у парентези није потребно наводити презиме аутора, нпр.

Према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из те области срочио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI века.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968).

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, пошто за то служе библиографске парентезе, које — будући повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту се означава одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Прво се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа.

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора.

У *Зборнику Маџице српске за филологију и лингвистику* у библиографском опису цитиране литературе примењује се MLA начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style — Works cited*) с том модификацијом што се презиме аутора наводи малим верзалом, а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиџе.*

Податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања*. Књ. 1—2. изд. Београд: Нолит, 1958.

ИВИЋ, Павле и Вера Јерковић. *Правиле српскохрватских ћирилских јовеља и јисама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет — Институт за јужнословенске језике, 1981.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов кљиђе*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

MIKLOSICH, Franz. *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosniae Ragusii*. Viennae, 1858. Београд: Српска школска књига — Филозофски факултет, 2006.

ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности — Београдска књига — Институт за српски језик САНУ, 2005.

Секундарно ауторство:

У *Зборнику Маџице српске за филологију и лингвистику* зборници научних радова се описују према имену уредника или приређивача.

ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

BUGARSKI, Ranko (ed.). *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus: Slavica Publishers, 1992.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, 1996.

Рукописна грађа:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у наци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780—1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а—3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији.” *Наслов часописа* број свеске или тома (година, или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Пример:

ИВИЋ, Милка. „О предлогу по у српскохрватском језику.” *Јужнословенски филолоџ* књ. XIX, св. 1—4 (1951—1952): 173—212.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.” *Наслов новина* датум: број страна.

Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчиллов рат звезда против Хитлера.” *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. Наслов књиге. <адреса са Интернета> Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*.
<<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

Прилог у серијској публикацији доступан on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.” *Наслов периодичне публикације* Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пример:

TOIT, A. „Teaching Info-preneurship: students’ perspective.” *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21.02.2000.

Прилог у енциклопедији доступан on-line:

„НАЗИВ одреднице.” *Наслов енциклопедије*. <адреса са Интернета> Датум преузимања.

Пример:

„WILDE, Oscar.” *Encyclopedia Americana*. <...> 15.12.2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори у засебном одељку* после одељка *Цитирана лиџераџура* на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана лиџераџура*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, треба да буде на једном од светских језика (енглеском, руском, немачком, француском). Уколико аутор није у могућности да обезбеди коректан превод, треба да напише резиме на језику на коме је написан и рад, а Уредништво *Зборника Маџице срџске за филолоџију и линџвисџику* ће обезбедити превод. Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан на српском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, треба да напише резиме на језику на којем је написан рад, а Уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик.

14. Текст рада за *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвисџику* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10 pt.

Штампане рукописе треба слати на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Матице српске 1, 21000 Нови Сад, Србија. Поред штампане верзије рукописа, треба послати и електронску верзију рукописа у Word формату на компакт диску или на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs с назнаком да се ради о рукопису за *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PDF формату.

Уредништво *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*